

restituiri
istoriografice

Felix Milleker

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN BANAT

I

FELIX MILLEKER

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN BANAT

I.

MUZEUL BANATULUI MONTAN
Seria RESTITUIRI ISTORIOGRAFICE
este coordonată de Dumitru Țeicu

Felix Milleker

**DESCOPERIRI ARHEOLOGICE
DIN BANAT**

I. PREISTORIE

Ediție îngrijită, prefață și note
Dumitru Țeicu

Traducere:
Maria Gyömbér

EDITURA MEGA
2013

© 2013, Muzeul Banatului Montan Reșița

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MILLEKER, Felix

Descoperiri arheologice din Banat / Felix Milleker ; traducere: Maria Gyömbér. –
Ediție / îngrijită, prefață și note Dumitru Țeicu. – Cluj-Napoca : Mega, 2013. - 2 vol.
ISBN 978-606-543-436-3

Vol. 1 : Preistorie.

ISBN 978-606-543-417-2

I. Țeicu, Dumitru (ed.)

II. Gyömbér, Maria (trad.)

903(498.5)

902(498)

CUPRINS

La începuturile istoriografiei germane din Banat. Felix Milleker. (<i>Dumitru Țeicu</i>)	9
Notă asupra ediției (<i>Dumitru Țeicu</i>)	19
Cuvânt înainte	23
Introducere	27
Descoperirile preistorice	31
Note și întregiri. (<i>Dumitru Țeicu</i>)	241
Indice al localităților	253
Lista prescurtărilor bibliografice	261

LA ÎNCEPUTURILE ISTORIOGRAFIEI GERMANE DIN BANAT. FELIX MILLEKER

Banatul a fost o provincie de frontieră, așezată pe cursul Dunării de jos apusene, care a avut o identitate istorică construită încă din Evul Mediu. La începutul secolului al XVIII-lea se schimbă statutul politic al provinciei prin alipirea ei la Imperiul Habsburgic, urmată de un val de colonizări germane masive în provincie. Structura multi-etnică și multiconfesională a căpătat atunci o nouă revigorare, care se regăsește și în scrisul istoric al provinciei pentru următoarele două secole. Istoriografia bănățeană se circumscrie între două mari repere: identitatea națională și multiculturalismul¹. Istoriografia germană s-a coagulat și activat ca o voce distinctă în peisajul cultural al spațiului bănățean imediat după mijlocul secolului al XIX-lea². Leonard Böhm (1833-1924) și Johann Heinrich Schwiker (1839-1902) au abordări globale de istorie a provinciei, care apar în anul 1860. Lucrarea în două volume a lui Böhm, *Geschichte des Temeser Banats* a apărut în anul 1861, urmată în anii următori de monografia orașului Bela Crkva și de studii despre istoria comunităților de graniță din Banatul de sud³. O serie de abordări istoriografice în limba germană a publicat între anii 1860-1880 Johann Heinrich Schwiker⁴. Sinteza despre istoria provinciei *Geschichte des Temeser Banats* a apărut în anul 1872⁵. De remarcat faptul că cei doi istorici germani și-au publicat studiile importante, dar și alte articole despre arheologia Banatului sau despre istoria mai veche și monumentele istorice

---

¹ Nicolae Bocșan, *Istoriografia bănățeană în multiculturalism și identitate națională*, în *Banatica*, 14, 1996, p. 265-283.

² Alexander Krischan, *Beitrage zur Banater Historiographie 1860-1980* in idem, *Banatsforschung als Aufgabe* sub redacția Horst Fassel, München, 1999, p. 114-259.

³ L. Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*, I-II, Leipzig, 1861; idem, *Monographie der privilegierten Militär-Kommunität Weiskirchen*, Weiskirchen, 1871; pentru întreaga bibliografie a operei lui Böhm a se vedea Al. Krischan, *op.cit.*, p. 219-223.

⁴ Johann Heinrich Schwiker, *Geschichte des Temeser Banats. Historische Bilder und Skizzen*, I, Grossbetschkerek, 1861; II, Pest, 1872.

⁵ Alexander Krischan, *op.cit.*, p. 190 și urm.

ale provinciei, în limba germană. Unui al doilea val al istoriografiei germane din Banat îi aparțin istoricii Ludwig Baróti-Grünn⁶ (1856-1933). Theodor Ortway-Ortmayr⁷ (1843-1914) și Felix Milleker (1858-1942). Ei se afirmă în scrisul istoric despre Banat după anul 1870, cu abordări monografice despre așezările germane din Banat. Ludwig Baróti-Grünn a publicat o istorie a târgului Periam⁸, iar Th. Ortway își începe scrisul istoric cu o istorie a târgului medieval Nagy Becskerek⁹.

A avut loc în această perioadă o instituționalizare a scrisului istoric din provincie, odată cu constituirea în anul 1872 a Societății de Istorie și Arheologie din Ungaria de Sud la Timișoara¹⁰. Conducerea Societății de Istorie și Arheologie (*Délmagyarország történelmi és régészeti társulat*), aleasă în adunarea din 7 septembrie 1872, reunea intelectuali cu preocupări istorice din întreg spațiul multicultural al provinciei, alături de Ormos Zsigmont regăsindu-se Johan Engels, Alexandru Coda, Atanasie Raț, Leonard Böhm, Ortmayr Tivadar, Szentkláray Jenő. Cercetarea arheologică a provinciei, valorile romane care brăzdau Banatul, movilele de pământ au fost înscrise între obiectivele de cercetare ale Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara¹¹. Anul 1875 a marcat și apariția trimestrială a revistei Societății timișorene, care a văzut în această formulă lumina tiparului neîntrerupt, până în anul 1917. Ea publica studii științifice de istorie și arheologie, despre monumentele istorice, despre cercetările de teren prilejuite de lucrările de regularizare a râurilor¹². Constituirea Societății de Istorie și Arheologie în momentul în care Banatul își schimbase deja Statutul politic și denumirea provinciei a devenit *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, apariția revistei acesteia a dus inevitabil și la oficializarea cercetării istorice în limba maghiară. Felix Milleker a devenit membru al Societății de la Timișoara din anul 1880 la recomandarea lui Leonard Böhm¹³. Felix Milleker a aparținut și a fost legat de comunitatea

⁶ *Ibidem*, p. 141-145 cu bibliografia lui Baróti Lajos forma sub care a semnat opera scrisă aproape numai în limba maghiară.

⁷ Krischan, *op. cit.*, p. 172 și urm.

⁸ Ludwig Baróti-Grünn, *Geschichte von Perjamos, Seinen Landsleuten freundlichst gewidmet*, Perjamos, 1889.

⁹ Alexander Krischan, *op.cit.*, p. 185-189.

¹⁰ *Dél-Magyarországi történelmi és régészeti társulat*.

¹¹ Florin Medeleț, Nicolae Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică I 1872-1918*, Timișoara, 1997, p. 13- 15.

¹² *Történelmi és régészeti értesítő. 1875-1917 - (TRÉT)*; Medeleț, Toma, *op.cit.*, p. 20.

¹³ TRÉT, VI, 4, 1880, p. 191.

germană din sudul Banatului, iar prin scrisul său îndelung și variat el a căutat să redea identitatea culturală germană în istoriografia provinciei. Originea familiei sale, cu rădăcini în Austria Superioară, se regăsește în coloniștii minieri germani de la mijlocul secolului al XVIII-lea veniți la Maidanpek și, mai apoi, la minele de la Oravița, stabiliți în final la Vrșac¹⁴. Născut în 14 ianuarie 1858 la Vrșac, a rămas atașat comunității germane în care s-a format, ceea ce l-a obligat mai târziu să urmeze cursurile gimnaziale la Szeged la o școală germană, care i-a adus calificarea de învățător pentru școlile germane. Diploma de învățător de la Szeged i-a oferit oportunitatea obținerii unui post la Bela Crkva/Weisskirchen în anul 1878, unde a rămas până în anul 1883, când se transferă în orașul natal Vrșac. El a rămas legat din anul 1883 de școala din Vrșac și de instituțiile de cultură până la moartea sa din anul 1942. S-a ocupat, din anul 1887, de o reorganizare a bibliotecii publice de la Vrșac, iar din anul 1894 a devenit oficial custode al muzeului Vrșac¹⁵. Determinanți pentru destinul și drumul cultural al lui Milleker au fost anii petrecuți la Wiesskirchen/Bela Crkva din 1878-1883, unde s-a întâlnit cu Leonard Böhm, consacrat deja în istoriografia provinciei. Istoric, primar al orașului la un moment dat, cu o impresionantă colecție arheologică constituită din zona Weisskirchen, Leonard Böhm, alături de Johann Swiker, constituiau repere ale istoriografiei germane din provincie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. A existat fără îndoială o apropiere între Milleker și Böhm, ale cărei ecouri se pot regăsi discret în scrisul lui Milleker. Accederea lui Felix Milleker în Societatea de Istorie și Arheologie, care promova cercetarea arheologică și susținea financiar investigațiile arheologice de mică amploare, s-a făcut cu sprijinul lui Leonard Böhm. Componenta germană a Societății este evidentă în structura acesteia, și ea a promovat în scrisul istoric construcția unei identități germane a provinciei bănățene. Abordările etnocentrice din perspectiva germană a istoriei Banatului sunt evidente în scrisul istoric din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea. Felix Milleker s-a afirmat în cercetarea istorică a Banatului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, perioadă în care istoriografia a fost marcată de tendințe clar definite ale cercetării istorice și, în egală măsură, de dezvoltarea unor metodologii ale cercetării istorice. Construcția istoriografică se fundamen-

¹⁴ Anton Scherer, *Felix Milleker (1858-1942) Persönlichkeit und Werk des Archäologen, Polyhistor und Schöpfers des Städtischen Museums zu Werschetz (Banat)*, München, 1983, p. 14-15.

¹⁵ *Ibidem*, p. 18-19.

tează pe critica izvoarelor, pe stăpânirea instrumentarului filologic abordat științific, profesionist, în marile centre universitare din centrul și apusul european. Dezvoltarea științelor auxiliare ale cercetării istorice s-a coagulat în acest interval în mari centre, din care am putea invoca doar celebrul *Institut für österreichische Geschichtsforschung* din Viena¹⁶. Cercetarea istorică a Banatului a fost dominată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de personalitatea complexă a istoricului timișorean Frederik Pesty (1823-1889). Stăpânind instrumentarul de cercetare al diplomatiei latine medievale el a publicat, între anii 1877-1884 cu o metodă critică, cea mai elaborată colecție de documente medievale despre Banatul medieval¹⁷. Istoriografia locală bănățeană a rămas în această perioadă constituită din autodidacți, din intelectuali de diverse profesii cu preocupări istorice. Felix Milleker oglindește pe deplin această condiție intelectuală a istoriografiei bănățene de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. El a preluat și în condiția sa de autodidact acumulările istoriografiei pozitivistice maghiare, cele aduse cu precădere de Fr. Pesty cu privire la istoria medievală. Abordările sale cu privire la istoria medievală sau la istoria locală a provinciei au fost constatate pe temeiul izvoarelor publicate, încercând o reflectare fidelă a faptelor istorice, derobate de considerații subiective.

Opera istoriografică a lui Milleker este cuprinzătoare și diversă, exersată în diverse paliere ale scrisului istoric, de la arheologie, geografie istorică, istorie locală, istoria frontierei, istoria germanilor din Banat și până la subiecte mărunte de istorie cotidiană. S-au adunat peste 300 de titluri din tematica invocată mai sus, pe care Milleker le-a elaborat, cu o amploare diversă, între anii 1881-1941¹⁸. Istoria locală a fost o temă predilectă în scrisul istoricului german din Vrșac, în războaiele cu turcii din anii 1788, și au fost reluate periodic. Se regăsesc în scrisul său istoric monografiile de localități existente sau pustiite, de predilecție cu populație germană, de mică amploare, publicate de regulă în revista societății istorice din Timișoara, altele fiind editate în broșuri independente. Se înscriu în această tematică

---

¹⁶ Fondat în anul 1854 Institutul a fost condus între anii 1869-1891 de profesorul Theodor von Sickel, fondatorul școlii austriece de paleografie latină medievală și diplomatică.

¹⁷ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, III-IV, Budapesta 1882-1883; Idem; *A Szörény Bánág és Szörény vármegye története*, III, Budapesta 1878; Documentele privitoare la orașul Timișoara și la comitatul Timiș au fost publicate de T. Ortway (redac. Fr. Pesty), *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez*, Bratislava, 1896; volumul al II-lea a rămas nepublicat.

¹⁸ Scherer, *op.cit.*, p. 56-76.

studii monografice istorice consacrate localităților Alibunar¹⁹, Vărădia²⁰, Kudritz²¹, care au apărut la *Történelmi és Régészeti Ertesítő*. Altele, de aceeași amploare restrânsă, despre Cusici²², Kikinda²³, Ciavos²⁴ au apărut în broșuri editate într-o serie bine definită, inițiată de Milleker, fiind publicate în limba germană. Se remarcă, prin amploarea dezbaterii istorice întemeiată pe diversitatea surselor, de la tradiția istorică și până la documente de arhivă, istoria orașului Vrșac²⁵ apărută în anul 1886 și aceea consacrată orașului Pancevo²⁶. Ele se înscriu în tradiția istoriei pozitivistice exersată cu mult succes în istoriografia locală, cu repere bine fixate în istoriografie. Geografia istorică a Banatului medieval rămâne principala sa abordare cu privire la istoria medievală a provinciei²⁷. Construcția are fundamentul construit evident pe sursele documentare și pe abordările lui Fr. Pesty. El a intervenit cu elemente de noutate în identificările așezărilor pustiite cu surse cartografice și de istorie locală, a căror toponimie o cunoștea foarte bine. Istoria modernă și recentă a Banatului a ocupat un segment consistent din cercetarea istorică derulată de Milleker. Regăsim abordări extrem de diverse, atât ca profunzime cât și ca amploare, din care se degajă câteva teme legate de istoria graniței militare a Banatului în epoca modernă, colonizările germane în Banat, cultura, școala și structurile administrative germane în Banat²⁸. Cercetările lui Milleker cu privire la germanii din Banat, într-un palier ce cuprinde istoria, etnografia, școala și cultura șvabilor bănățeni, se înscriu într-un segment consistent și peren al scrisului său istoric. A fost un demers istoriografic identitar al istoriei Banatului, făcut evident din perspectivă germană, ceea ce-i conferă un loc bine meritat într-o restituire de istoriografie a Banatului. Demersul său de promovare a civilizației germane din Banat rămâne unul exemplar. El a inițiat în anul 1921 o

---

¹⁹ B. Milleker, *Alibunar története* în *TRÉT*, 5, 1889, p. 17-25; B. Milleker, *Geschichte Alibunar*, Werschetz, 1890.

²⁰ B. Milleker, *Vărădia története* în *TRÉT*, 5, 1889, p. 72-81; 141-162.

²¹ B. Milleker, *Kudritz. Temes-megyei nagy-község története* în *TRÉT*, 5, 1889, p. 17-25; 88-93.

²² B. Milleker, *Geschichte der Grossgemeinde Kuszics. 1387-1907*, Weisskirchen, 1907.

²³ B. Milleker, *Geschichte der Stadt Weliki Bečkerek. 1333-1918*, Vrșac, 1936.

²⁴ B. Milleker, *Geschichte der Gemeinde Ciavos (Csávos) im Banat. 1247-1919*, Vrșac, 1929.

²⁵ B. Milleker, *Geschichte der Kön. Freistadt Werschatz*, I-II, Budapesta, 1886.

²⁶ B. Milleker, *Geschichte der Stadt Pančevo*, Pancevo, 1925.

²⁷ B. Milleker, *Délmagyarország középkori földrajza*, Timișoara, 1915.

²⁸ Scherer, *op.cit.*, p. 63-66 cu bibliografia lucrărilor lui Milleker pe aceste subiecte.

colecție de carte „Banater Bücherei”, în care a editat până în anul 1941 un număr de 73 de titluri.

Arheologia provinciei a fost o preocupare de care nu s-a dezis în lunga sa carieră și viață. Bibliografia lui Milleker însumează 82 de studii de arheologie, publicate între 1881-1941 în revista Societății din Timișoara, dar și în publicațiile arheologice de la Budapesta²⁹. Este evidentă o concentrare în scrisul său istoric pe problematica arheologiei Banatului, în perioada dintre 1881 și până la 1907. De altminteri între anii 1881 și 1900 a publicat 60 din cele 82 de studii de arheologie. Contactele cu lumea academică arheologică de la Budapesta și de la Berlin i-au adus recunoașterea cercetării sale arheologice și, pe de altă parte, au integrat spațiul provinciei în restituirile istoriografice generale. Felix Milleker a devenit în anul 1908 colaboratorul lui Gustav Kossina, cel care a inițiat faimosul concept „siedlungsarchaeologie” la „Deutsche Gesellschaft für Vorgeschichte” din Berlin. El publicase de altminteri la Berlin o prezentare a așezării preistorice de la Vrșac-Ludosch. Cercetările de preistorie ale lui Milleker s-au bucurat de aprecierea lui Josef Hampel (1849-1913), membru al Academiei Maghiare și cel ce conducea muzeul național și prestigioasa publicație *Archeológiai Ertesítő*, oferindu-i oportunitatea de a publica în repetate rânduri în paginile acesteia. Publicarea punctuală a cercetărilor arheologice în revistele centrale sau la Timișoara în revista Societății de Istorie și Arheologie a constituit o trăsătură definitorie a firii sale germane, impuse și în munca științifică.

Cercetarea arheologică intruzivă derulată de Milleker a fost de mică amploare și restrânsă de regulă în timp. Săpăturile arheologice s-au făcut sub forma unor sondaje, prin care s-a colectat materialul din așezările preistorice³⁰. Așezarea eneolitică și din epoca bronzului de la Vatina, care a dat și numele unei culturi arheologice a epocii bronzului din Banat, s-a bucurat de atenția specială a cercetărilor lui Milleker între anii 1893 și 1911, când a făcut investigații în nouă campanii arheologice. Cercetări intruzive a făcut între anii 1901-1902 la fortificațiile de pământ din epoca bronzului și din epoca fierului de la Vărădia, Židovar, Dupljaja, Coronini. A organizat săpături la Stamura Moravița, la Vrșac-Grădiște, Podporani, Botoș,

---

²⁹ *Ibidem*, p. 56 și urm.

³⁰ L. Kakucs, *Unele informații de arhivă privind cercetările arheologice efectuate în Banat între anii 1872-1918*, în *Banatica* 4, 1977, p. 476-477; Medeleț, Toma, *op.cit.*, p. 33 și urm.; Scherer, *op.cit.*, p. 56-62.

Moldova Veche, Vlajkovac și Veliko Srediște. Geografic, demersul investigațional al lui F. Milleker s-a concentrat pe spațiul de sud al Banatului, restrâns cu prioritate la zona Ulmja din jurul Vârșetului. Au fost explorate cursurile inferioare ale Carașului și Văii Nerei, așezări din Clisura Dunării și din nordul Banatului. Programul de cercetare arheologică a Banatului era înscris între obiectivele Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara. Aceasta s-a implicat activ în finanțarea cercetărilor arheologice începând cu anul 1893. De aceea, acest an 1893 a fost înscris ca reper al debutului arheologiei bănățene³¹. Săpăturile de la Vatina din 1893, făcute de F. Milleker și I. Patzner, au fost finanțate de Societatea timișoreană. Fondurile alocate au susținut investigațiile ulterioare ale lui Milleker de la Vărădia, Ulmja, Satu Mare. Arheologia de teren intruzivă promovată de Milleker în deceniul de la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primul deceniu din secolul XX s-a pliat direcțiile de cercetare promovate și susținute financiar de Societatea de Istorie și Arheologie, pe prioritățile stabilite periodic de aceasta.

Repertoriul arheologic al Banatului a constituit o preocupare și o direcție fundamentală de cercetare din activitatea șui Milleker. El a publicat în revista *Történelmi és Régészeti Ertesítő* din 1891, într-o primă formă, un repertoriu al descoperirilor preistorice din Banat. Acesta va fi reluat cu informația completată în anul 1897, când apare sub titlul *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*³², constituind prima parte a repertoriului arheologic al provinciei bănățene. Descoperirile consacrate epocii romane și perioadei migrațiilor au văzut lumina tiparului în aceeași revistă timișoreană în anul 1898. Întregiri și completări au fost editate în volumul al III-lea al repertoriului publicat în trei fascicule între anii 1905-1909. Documentul arheologic constituie o sursă istorică ce se plasează în instrumentarul de lucru pe același palier cu sursele scrise. Publicarea surselor arheologice sub forma unor repertorii și cataloage se înscrie evident între prioritățile unei istoriografii critice, preocupată să reconstituie trecutul în mod profesionist, cu reguli și metode, pe temeiul surselor istorice. Perioada de sfârșit a secolului al XIX-lea, când scrie Milleker repertoriul arheologic,

³¹ Medeleț, Toma, *op.cit.*, p. 53.

³² B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből. I rész Római korszaki és népvándorláskori leletek*; III, rész, I fele; III rész II fele; III rész II fele (2 füzet), în TRET, 13 1897; II, 14, 1898, p. 96-205; III, 1, în TRET, 21, 1905, p. 1-28; III, II, în TRET, 24, 1908, p. 129-192; III, 2, în TRET, 25, 1909, p. 193-295.

a fost una derulată sub semnul istoriografiei pozitivistice, în care s-a promovat o restituire a trecutului făcută numai pe sursele istorice, derobată de influențe și interpretări subiective. Istoriografia provincială a Banatului, din această perspectivă, se află sub influența scrierii istorice a lui Fr. Pesty, ce a publicat o sinteză aproape completă a documentației diplomatice medievale și pentru întreaga provincie. Repertoriul arheologic al lui Milleker se înscrie într-un curent istoric de publicare a surselor istorice. Banatul a beneficiat de o publicare a izvoarelor scrise și arheologice la sfârșitul secolului al XIX-lea, pe care n-o întâlnim în alte spații învecinate ale provinciei, ceea ce a conferit o bază documentară temeinică pentru o lungă perioadă din istoriografie. Informația din repertoriul arheologic al lui Milleker a fost reluată, într-o formă concisă, în repertoriul arheologic transilvănean al lui Marton Rosca³³. Realizarea unui repertoriu arheologic național, inițiată în anul 1948 și abandonată mai apoi în anul 1956, a rămas un deziderat mereu actual în scrisul istoric, în care cu siguranță că informația adunată de Milleker își va găsi un binemeritat loc³⁴. Repertoriile județene și la nivelul provinciilor istorice realizate în ultimii ani de Sabin Adrian Luca întregesc baza documentară a surselor arheologice³⁵, constituind astfel instrumente de studiu istoric al provinciei. Ele reprezintă în egală măsură un demers pentru definirea identității istorice a Banatului.

Repertoriul realizat de Milleker pe temeiul propriilor cercetări, așa cum scrie în prefața volumului, dar și a materialelor arheologice colectate în diverse puncte ale Banatului și publicate punctual de membrii Societății timișorene în revista din Timișoara sau în cele de la Budapesta, a oferit o sursă de informații pentru materialul arheologic cu precădere, și mai apoi pentru topografia așezărilor. Cercetările de teren non intruzive și supra-vegherea arheologică a lucrărilor de amenajări funciare din Banat au oferit informații de topografie arheologică și oportunități de colectare a patrimoniului arheologic.

---

³³ Martin Roska, *Erdély régészeti repertórium*, I, Cluj, 1942.

³⁴ Alexander Păunescu, *Din istoria arheologiei românești pe baza unor documente de arhivă*, București, 2003, p. 108-118 istoricul privind realizarea marelui *Repertoriu Arheologic al României*. Decizia realizării repertoriului luată în anul 1949 de Academia Română a fost abandonată în anul 1953, reluată periodic, în anul 1961 și mai apoi în anul 1973 ea a sucombat definitiv.

³⁵ Sabin A. Luca, *Repertoriul arheologic al județului Caraș-Severin*, București, 2004; idem, *Repertoriul arheologic al Banatului*, București, 2006.

O viziune asupra preistoriei provinciei a oferit-o în ultimii ani de activitate, fiind publicată între anii 1937-1940 în revista *Starinar* din Belgrad³⁶. Se regăsesc în discursul său arheologic teme importante legate de civilizația neolitică, de metalurgia bronzului în Banat, de movilele de pământ din spațiul provinciei și nu în ultimul rând de problema fortificațiilor de pământ. Milleker publică depozitele de bronzuri de la Berzasca, descoperite în 1883, și un altul din 1902, cele de la Buchin, Caransebeș, Drencova și cele trei depozite descoperite între 1897 și 1914 la Turski Bečej³⁷. A inventariat un număr de 10 fortificații de pământ, care au fost atribuite epocii bronzului³⁸. Problema movilelor de pământ din Banat se regăsește între temele abordate, studiind zeci de movile de la Aracs și Oroszlamos și până în sud la Deliblata³⁹. Așezările eneolitice identificate, materialul arheologic colectat, în care se remarcă piesele din aur și cupru, au constituit repere în cercetările arheologice sistematice recente și în dezbaterile privind evoluția culturală a epocii eneolitice în Banat⁴⁰. Demersul lui Milleker privind arheologia Banatului, exersat mai bine de jumătate de veac în amplitudini diverse, rămâne unul exemplar. Rescrierea repertoriului arheologic al provinciei cu un instrumentar metodologic nou nu poate să ocolească acumulările diverse de natură topografică, de patrimoniu arheologic și realizări istoriografice realizate de Milleker. Scrierile istorice ale lui Milleker ilustrează un segment bine realizat al istoriografiei germane din Banat de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Ele au contribuit la construcția identității istorice a provinciei la începuturile epocii recente.

---

³⁶ B. Milleker, *Vorgeschichte des Banats*, I, in *Starinar*, 1937, p. 59-79; *Ibidem*, *Starinar*, 13, 1938, p. 102-106; *Ibidem*, *Starinar*, 14, 1939, p. 129-140; *Ibidem*, *Starinar*, 15, 1940, p. 3-42.

³⁷ B. Milleker, *op.cit.*, in *Starinar*, 15, 1940, p. 20-21, fig. 14-15.

³⁸ *Ibidem*, p. 17-20 cetățile de pământ de la Berini, Drencova, Grebenac, Iktar, Mașloc, Giroc, Satchinez, Nerău, Vrșac.

³⁹ Fl. Medeleț, I. Bugilan, *Contribuții la problema și repertoriul movilelor de pământ din Banat*, în *Banatica*, 9, 1987, p. 87-198, aportul lui Milleker la cercetarea științifică a movilelor de pământ la p. 101.

⁴⁰ F. Milleker, *Vorgeschichte des Banats*, in *Starinar*, 14, 1939, p. 138-140.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

1. Numele provinciei bănățene

Felix Milleker a scris repertoriul arheologic al Banatului și majoritatea studiilor de arheologie în perioada dualismului, când Banatul a fost integrat în structurile comitatense ale Ungariei și limba maghiară a devenit limbă oficială. Numele provinciei *Banat*, utilizat de administrația austriacă a provinciei de la finele veacului al XVII-lea în administrație, justiție și cultură, a fost înlocuit după 1867 cu denumirea maghiară *Délmagyarország*. Am adoptat din titlul cărții și pe tot cuprinsul repertoriului numele vechi, tradițional al provinciei de *Banat*, înlocuind denumirea maghiarizată utilizată de Felix Milleker. Despre denumirea provinciei Banat a se vedea: S. Forțiu, Despre prima atestare a denumirii BANATUS TIMISVARIENSIS (1685) în AnB, SN, XIV, 2, 2006, p. 67-114; Martin Rady, Controverse istorico-istoriografice privind toponimul “Banat” în *Identitate și cultură. Studii privind istoria Banatului*, coordonator Victor Neumann, București, 2009, p. 18-24.

2. Problema numelui așezărilor bănățene

Spațiul bănățean în care a trăit Milleker a fost unul multietnic și multiconfesional, cu un bloc masiv și omogen românesc în sudul provinciei, cu așezări germane, sârbești și maghiare. Fiecare sat a avut un nume specific comunității etnice care l-a creat, însă în momentul redactării lucrării, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, așezările au fost înscrise cu grafia maghiară sau au avut chiar numele maghiarizate. Repertoriul lui Milleker a înscris așezările cu grafia și numele oficiale maghiarizate. Opțiunea noastră a fost aceea de a înscrie firesc numele așezărilor în forma lor specifică în care au fost create inițial, adoptând denumirea română și sârbească actuală sau, unde a fost cazul, păstrând denumirile inițiale maghiare și germane. Alături de formele lingvistice actuale s-a păstrat și denumirea maghiarizată veche pe catalogul alfabetic al repertoriului. Am apelat la această opțiune pe

de o parte având în vedere frecvențele utilizări în text al numelui maghiarizat așezărilor și, pe de altă parte, preluarea în istoriografia mai veche a denumirilor așezărilor cu grafia maghiară din secolul al XIX-lea. Frecvențele schimbări de nume a așezărilor s-au întâmplat în Banatul sârbesc după anul 1921 și chiar într-o perioadă mai recentă, pentru identificarea cărora extrem de utilă s-a dovedit a fi lucrarea Miliței Marković, *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine*, Novi Sad, 1966. Târgurile medievale germane și satele coloniștilor germani din Banatul sârbesc au suferit repetate schimbări de nume. Invocăm aici doar numele orașului Betschkerek, care la 1854 se numea Gross Betskerek, la 1881 Nagybecskerek, din anul 1921 a devenit Veliki Bečkerek, iar din 1955 Zrenjanin. Opțiunea de înscriere în repertoriu a fost aceea a denumirii actuale Zrenjanin, alături de numele maghiarizat utilizat de Milleker, sub forma Nagy Becskerek.

3. Toponimia

Felix Milleker a încercat să înscrie toponimia unui spațiu multiethnic în forma specifică locului însă cu grafia maghiară. Astfel, descoperirile de la Alibunar sunt înscrise în locul *Velikidol*, la Nagy Becskerek/Zrenjanin pe *gradna ulica* în satele românești Armeniș s-au găsit piese pe *Dosu Suravoli* și la Bănia pe *Cracu Otara*. Am păstrat neschimbate toponimele consemnate de Milleker și în cazul celor de la Armeniș bunăoară, unde avem serioase dubii că ele au fost consemnate într-o formă și nume autentic. Faptul că ele au fost preluate sub acest nume în istoriografie ne-a determinat să păstrăm numele locului pentru a nu crea confuzii.

4. Referințele bibliografice

Am păstrat aparatul științific nemodificat în forma sa și în fondul lucrării la care a fost aplicat de Milleker. În cuprinsul acestei note am sistematizat lista bibliografică cu lucrările științifice de sinteză care au fost utilizate în textul repertoriului arheologic. Descoperirile fortuite, cercetările de teren nou întreprinse, cât și săpăturile de salvare de mică amploare erau semnalate atunci punctual în revistele de istorie și arheologie de la Timișoara și Budapesta. Era un mod exemplar de valorificare a cercetării științifice arheologice, de inventariere a descoperirilor făcute cu rigorile germane, ce poate fi invocată și astăzi ca model. Am păstrat nemodificat

sistemul de referințe ale aparatului științific din studiile lui Felix Milleker care au fost publicate în *Történelmi és régészeti értesítő* de la Timișoara și în cele de la Budapesta: *Archaeologiai Értesítő* și *Archeologiai közlemények*.

Lista lucrărilor științifice utilizate în repertoriu de F. Milleker:

1. Bárány, Ágoston, *Torontál vármegye hajdana*, Buda, 1845.
2. Böhm, Lénart, *Geschichte des Temeser Banats*, vol. II, Leipzig, 1861.
3. Böhm, Lénart, *Alterthümer längs der Donau von Pancsova bis Orsova (Auszug von Kubitschek)* IV 174. Funde von Alt-Palánka im Temeser Comitate IV 223, Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn...
4. Hampel, József, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, Budapest, 1892.
5. Hampel, J., *Catalogue de l'exposition préhistorique des musées de province et des collections particuliers de la Hongrie*, Budapest, 1876.
6. Hoernes M., *Die Urgeschichte der Menschen nach dem heutigen Stande der Wissenschaft*, Wien 1892.
7. Lehoczky Tivadar, *Adatok hazánk archaeológiájához, különös tekintettel Bereg vármegyére és környékére I. - Az őskortól a magyarok bejöveteléig*. Munkács, 1892.
8. Maška Karl J., *Der Diluviale Mensch in Mahren: Ein Beitrag Zur Urgeschichte Mahrens*, Neutitschein, 1886.
9. Mihalik Sándor, *Resicza jelene és multja*, Resiczabánya, 1896.
10. Wosinsky Mór, *Tolna vármegye története az őskortól a honfoglalásig I-II*, Budapesta, 1896.
11. Much M., *Die Kupferzeit in Europa*, Viena, 1886.
12. Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, II/1, Budapest, 1882.
13. Pulszky Ferencz, *Magyarország archeológiája*, Budapest, 1897.
14. Radimsky, W., Hoernes M., *Die Neolithische Station von Butmir*, Vienna, 1895.
15. Rómer Flóris-Henszlmann Imre, *Műrégészeti kalauz különös tekintettel Magyarországra I-II*, Pesta, 1866
16. Rómer Flóris, *Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie*, Budapest, 1878.
17. Sacken, E. Von, *Das Gräberfeld von Hallstatt in Österreich und dessen Altertümer*, Wien, 1868.

18. Sacken, E. Von, Kenner, F., *Die Sammlungen des k.k. Munz und Antiken Cabinetes*, Wien, 1866.
19. Seidl, E., 1854. „Fundchronik, IV“. In *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* XIII, 96. Wien: Akademie der Wissenschaften.

Revista Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara *Történelmi és régészeti értesítő*, care a apărut neîntrerupt din anul 1875 și până la 1918 a oferit oportunitatea publicării. punctuale a descoperirilor arheologice din Banat. Publicația era invocată de către Milleker în aparatul științific al cărții de regulă sub forma „Tört. és rég. Ért.“. Uneori, alături de această formă era citat autorul și titlul studiului în care apăreau informațiile. Astfel descoperirile de la Beba Veche aveau următoarea referință: (Ambrus József: „Obébai régiségleletei“. *Tört. és rég. Ért.*, IV, 189-190; 207). Cel mai frecvent însă referința la o informație științifică se făcea numai cu trimitere la revistă în formula următoare: (*Tört. és rég. Ért.*, III, 161, 162). Aparatul științific într-una dintre formulele invocate mai sus, când se referă la reviste, era integrat în text și nu era pus în subsolul paginii.

5. Documentația grafică

Milleker a publicat în lucrarea în formă grafică 300 de piese și locuri cu descoperiri arheologice. Se remarcă în această privință depozitele de bronzuri de la Borjas, Bocșa Montană-Colțan, Tamásfalva/Hetin și Vrsac-Ludos. El a numerotat fiecare piesă publicată, dintre care pe unele le-a prezentat separat, îngropate în textul referitor la locul descoperirii, altele piesele au fost grupate în mai multe planșe despre o așezare cu descoperiri importante. Milleker a procedat în acest fel cu piesele de ceramică, bronz și os de la Vrsac, Vatina, Tamásfalva/Hetin sau cu cele de la Krstur. Am procedat în acest caz la o sistematizare a materialului grafic pe care l-am concentrat în 29 de planșe. Am respectat însă modul de abordare propus de Milleker care a concentrat în planșe distincte descoperirile de la Vrsac, Vatina, Tamásfalva/Hetin, Krstur, Bocșa Montană și Borjas și care se regăsește identic în planșele numerotate de noi cu nr. 1-24. O serie de piese dispartate de la Bencecu de Sus, Ciacova, Drencova, Ghilad și Bela Crkva au fost concentrate de noi în două planșe, cele cu nr. 25 și 26. În final am grupat în trei planșe, numerotate de la 27-29, planurile unor fortificații de pământ din Banat.

CUVÂNT ÎNAINTE

Președintele societății, dl. Patzner István, a propus, la ședința TRÉT din 30 ianuarie 1895, realizarea unui repertoriu al locurilor cu descoperiri arheologice din Banat. A propus ca acest repertoriu, completat de o hartă a descoperirilor, să fie editat într-un volum separat. La această ședință, directorul societății, dl. Deschán Achill, a hotărât realizarea acestui proiect. Autorul acestor rânduri a fost împuternicit cu punerea în practică a proiectului la ședința din 30 ianuarie 1897, în anul 1897 urmând a fi realizată prima parte, iar a doua parte în anul 1898.

Societatea TRÉT a fost un exemplu pentru alte societăți în realizarea acestui repertoriu și a hărții descoperirilor.

Tema acestui repertoriu este următoarea: descrierea în amănunțime a descoperirilor arheologice începând cu perioada preistorică, romană și perioada migrației, în comitatele Torontal, Timiș și Caraș-Severin, adică zona cuprinsă între Dunăre-Tisa-Mureș. Repertoriul arheologic se va împărți în trei părți, respectând perioadele istorice, iar descrierea locurilor descoperirilor arheologice se va face în ordine alfabetică. Volumul I, adică acesta, se ocupă de perioada preistorică, în timp ce partea a doua se va ocupa de perioada romană și a migrațiilor și va apărea în anul 1898.

Cele mai vechi informații referitoare la istoria zonei noastre le avem de la Marsigli, din monumentală sa lucrare despre Dunăre, apărută în anul 1726. Apoi, mai găsim date referitoare la vestigiile romane descoperite la Băile Herculane în opera lui Cariophilus Paschalis, editată în anul 1737. Urmează apoi Grisellini și Hoffinger, cu informații despre antichitățile de la Jidovar.

Însă abia în a doua jumătate a acestui secol s-a acordat mai multă atenție descoperirilor arheologice din această zonă. În anii '60 apar cu noi informații Ilics Lukacs, Böhm Lenard și Ormós Zsigmond. În anii '70 îi întâlnim pe Miletz János, dr. Ortvy Tivadar și dr. Szentkláray Jenő. În prezent, precum și în anii 80, Schwere János și Weifert Hugo ne aduc noi informații. La începutul anilor '80 a fost o perioadă a marilor schimbări. Aceasta a fost provocată de studiile lui Torma Károly referitoare la Banat;

între anii 1880 și 1882*, Torma a pregătit un grup de tineri învățăcei, discipoli, cărora le putem mulțumi pentru multitudinea și calitatea informațiilor ce ni le-au lăsat. În grupul de discipoli erau atunci Böhm Lénárd, Diakonovich Adolf, Pontelly István, Nemojan, Boleszny Antal, Halavács Gyula și scriitorul acestor rânduri. Mai târziu au mai aderat la grup Patzner István, Téglás Gábor, Orosz Endre și Reizner János.

Și colecțiile și colecționarii ne-au furnizat date interesante. Din prima categorie menționăm „Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum” din Timișoara (Muzeul de Istorie și Arheologie din Banat), ce a luat ființă în anul 1873. Apoi, în anul 1878, a fost înființat muzeul din Bela Crkva, iar în anul 1894 s-a înființat Muzeul Orășenesc din Vârșeț. Seria celor din urmă a fost inițiată de Ormós Zsigmond, la începutul anilor '60. În anii '80 Rittinger Ede își începe activitatea de colecționar la Vârșeț, Böhm Károly la Bela Crkva și Szmik Antal la Panciova.

Descoperirile din perioada migrației au fost făcute cunoscute în special prin lucrările dr. Hampel József. El a făcut cea mai pertinentă descriere a pieselor descoperite din tezaurul de aur de la Sânnicolau Mare, tezaur de renume mondial.

Dintre publicațiile care prezintă des descoperiri din Banat trebuie să amintim revista *Tört. és Rég. Értesítő*, editată la Timișoara și *Archaeológiai Értesítő* ce apare la Budapesta.

Trebuie să menționez că și cercetările personale mi-au asigurat un volum mare de material. Întemeiat pe acestea, prezint așezări preistorice până acum necunoscute, precum și obiectele descoperite. Astfel, cu acest prilej publicăm cel puțin o duzină de așezări de pe malul Dunării, pentru că am avut ocazia să cercetez această zonă deja de 20 de ani, îndeosebi zona Vârșețului. Dar și la restul materialului aduc informații noi. Am avut plăcerea să public și să fac cunoscute eu însumi două treimi din descoperirile de epoca aramei și jumătate din cele de epoca bronzului. Și pentru perioada romană aduc informații noi, la fel la cele din perioada migrației, perioadă de care nu s-a prea arătat nimeni interesat. În cadrul epocii romane prezentăm și acele descoperiri care sunt de origine barbară. Aici se înscrie numărul mare de morminte cu schelete, morminte de înhumație, ce

---

* Pe data de 16 aprilie 1883, Torma Károly, membru al Academiei, cu ocazia ședinței de ocupare a scaunului său la Academie, a împărtășit experiențele sale referitoare la *Dacia hadútjai és táborállomásai (Drumurile militare și garnizoanele din Dacia)*, din zona de sud. Din păcate, această lucrare nu a fost publicată, și tot din păcate nu avem nici o informație nici măcar asupra sorții manuscrisului.

constituie în mod natural o continuare a perioadei La Tène. Pentru prezenta lucrare adun de mai mult timp materialul necesar și am deja câteva lucrări publicate de *Délm. Tört. és Rég. Múzeum Társulat*.

În alcătuirea repertoriului descoperirilor arheologice din Banat am avut ca exemplu lucrarea profesorului de gimnaziu din Sighișoara, Goosz Károly, apărută în anul 1876, lucrare ce discută descoperirile arheologice din Transilvania. Această lucrare am luat-o drept model în anul 1883, când am fost custodele muzeului din Bela Crkva. Deși m-am apucat deja de atunci de acest proiect, m-am mutat apoi la Vârșeț, unde abia în anul 1889 am avut timpul necesar pentru realizarea proiectului meu. Lucrarea mea cu titlul *Dél-Magyarország őskor régiségleletei* (Descoperiri arheologice preistorice din Banat), apărută în 1891, a fost urmată de „*Dél-Magyarország római régiségleletei* (Descoperiri arheologice din epoca romană din Banat), apărută în 1892, iar în anul 1895, de *Pótlék* (Completări) la cea din urmă.

Opinia favorabilă cu care au fost primite modestele mele lucrări – în special de către *Arch. Értesítő*, ce și-a încheiat prezentarea lucrării mele cu cuvintele: „Ne dorim ca fiecare zonă a țării noastre să aibă asemenea colecționar sânguincios de informații, de date” – m-a impulsionat și mi-a sporit încrederea de a colecționa și astfel, după 20 de ani în care am colecționat informații, în sfârșit am ocazia să le împărtășesc. Sper ca și această lucrare să fie primită cu critici favorabile.

Imaginile clișeele ce apar în această lucrare sunt realizate cu acordul Magyar Tudományos Akadémia archaeológiai bizottsága și a Magyar Nemzeti Múzeum, prin mijlocirea dr. Hampel József. Cu această ocazie aș dori să le mulțumesc.

Vârșeț, 1 noiembrie 1897

Felix Milleker

INTRODUCERE

În acea zonă a Ungariei, cuprinsă și delimitată de Dunăre, Tisa și Mureș, precum și de Transilvania și România, se întind comitatele Torontal, Timiș și Caraș-Severin și orașele Timișoara, Vârșeț și Panciova. Suprafața acestei zone este de 26.383 km², din care județului Caraș-Severin îi revin 9750 km², județului Timiș 6878 km², Timișoarei 36 km², Vârșețului 197 km², județului Torontal 9409 km² și Panciovei 113 km².

Formațiunile geologice ale solului acestei zone sunt simple. Partea vestică este plană, pe aceasta se întinde comitatul Torontal; partea estică este muntoasă, aceasta fiind ocupată de comitatul Caraș-Severin. Linia de hotar a comitatului Timiș se întinde de la nord la sud – este zonă de demarcare între câmpie și munte. Zona muntoasă este o ramură a Munților Transilvaniei și formează Munții Metaliferi ai Banatului. În această zonă muntoasă pătrund dinspre sud-vest văile Nerei și Carașului, dinspre nord-vest Timișul iar dinspre sud Cerna. În sfârșit, Valea Bistrei, la est de Timiș, duce spre Transilvania. Râurile, apele zonei noastre se varsă toate în Dunăre, ele țin de rețeaua hidrografică a Dunării.

În zona cuprinsă între Dunăre-Tisa-Mureș au fost înregistrate 170 de locuri în care au fost făcute descoperiri arheologice preistorice. Dintre acestea, 69 sunt din Torontal, 62 din Timiș și 39 din Caraș-Severin, o zonă care a fost mai puțin cercetată. Astfel, zona bănățeană este destul de bogată în descoperiri arheologice.

Cea mai veche descoperire arheologică ce face probabilă conviețuirea omului cu animale preistorice deja dispărute, a fost făcută la Vârșeț în 1888, unde, în același strat, la 3-3,5m adâncime, au fost descoperite oase de *bos priscus*, *bos primigenius* și *cervus elaphus* precum și oase ale altor animale preistorice de mari dimensiuni, alături de unelte din cremene și fragmente de vase ceramice grosiere, primitive.

Din perioada neolitică, adică a pietrei, ne-au rămas mai multe obiecte slefuite. Banatul era în acea perioadă deja destul de bine populat. Numărul locurilor unde au fost făcute asemenea descoperiri este de 31. În comitatul Torontal: Beba-Veche, Török Becse (Borjas), Becicherecul Mare, Cenei,

Čoka, Čestereg, Dinaș, Vojlovica, Omoljica, Krstur, Macedonia, Mănăștur, Pančevo, Rabe și Ivanovo (15). În județul Timiș: Beregsău, Bobda, Bela Crkva, Giroc, Kovin, Parța, Podporanj, Temes-Sziget și Vârșeț (9). În Caraș-Severin: Bethausen, Bocșa Germană și Bocșa Română, Liubcova, Moldova Veche, Oravița și Orșova (7). Așezări au fost în următoarele locuri: Beba-Veche, Török Becse (Borjas), Bocșa, Dinaș, Krstur, Kovin, Liubcova, Macedonia, Parța, Podporanj, Rabe și Vârșeț (2), în total în 12 locuri.

Și în zona noastră a fost o perioadă, pe la sfârșitul neoliticului, care este o perioadă de trecere între epoca de piatră și epoca bronzului, perioadă în care metalul a fost folosit în stare pură, încă nu se cunoștea tehnica aliajului metalelor.

În Banat, în 15 locuri au fost făcute 18 descoperiri din perioada cuprului, cu aproximativ 40 de obiecte. Din aceste descoperiri una este din comitatul Torontal: Török-Kanizsa = 1 topor. În comitatul Timiș 15: Lipova, două descoperiri = topoare, 1 topor minier; Hidegkút = 1 topor; Vinga = 1 topor de miner; Német Bencsek = 1 topor; Ciacova = 2 topoare de miner; Dejan, în așezare = 4 topoare, 4 fragmente de sârmă; Vatina = 1 daltă îngustă; Veliko Središte, în așezare 3 descoperiri = 3 topoare, 3 dălți plate; Vârșeț, 3 descoperiri = 1 bulgăre de metal de formă neregulată, 1 topor, 1 daltă plată; Bela Crkva = 1 topor; în comitatul Caraș-Severin au fost făcute 2 descoperiri: la Bocșa Germană, amestecat cu obiecte de bronz = 1 daltă plată, 1 brățară și 1 daltă scoabă; Liubcova Inferioară = 1 daltă plată. Ca număr de obiecte, cele mai multe au fost descoperite în comitatul Timiș.

Dintre acestea, două sunt deosebit de interesante: cea de la Dejan și cea de la Bocșa Germană. Prima așezare are materiale mixte, în Ungaria sunt puține de acest fel. Cea de-a doua are tezaure de bronz și cupru – ceea ce demonstrează că odată cu descoperirea bronzului nu a încetat cu totul utilizarea cuprului pur.

Al doilea metal, care există în stare naturală pură și care alături de cupru a fost printre primele cunoscute de om, este aurul. Cel mai des a fost descoperit sub formă de cerc sau batoane (lingouri) și era obiectul schimbului sau un fel de surogat de monedă ce reglementa schimbul. Locurile în care a fost descoperit aur din perioada preistorică sunt următoarele: Armeniș (sârmă), Birchiș (bare), Bocșa (spiră de sârmă), Dalci (2 verigi), Bela Crkva (spiră de sârmă), Mehadia (sârmă, în zona „Ulici”), Slatina (lanț), Sculea (verigă), Veliko Središte (verigă), Uivar (lanț), Vatina (sârmă) și Vârșeț (verigi) – în total 12 locuri. Și în aceste locuri se poate observa, ca în cazul

obiectelor din cupru, că aurul a fost utilizat și în perioadele mai târzii, în epoca bronzului și La Tène.

După perioada utilizării cuprului pur a urmat o perioadă în care cuprul a fost aliat cu cositor: epoca bronzului. Zona noastră este relativ bogată în descoperiri de epoca bronzului. Locurile de descoperire de această epocă sunt:

În comitatul Torontal: Alibunar (2 descoperiri), Becicherecul Mare, Török Becse (Borjas), Čoka, Német Ellemér, Török Kanizsa, Checea, Krstur, Maidan, Oroslamoš, Periam, Ivanovo, Hetin și Plandiște (2 descoperiri): 14 locuri cu 16 descoperiri;

În comitatul Timiș: Bela Crkva, Gaj, Ghilad, Grebenać, Banatski Karlovac, Covaci, Kovin, Gudurica, Lățunaș, Lipova, Mesici (2 descoperiri), Mramorak (3 descoperiri), Banatski Palanka (3 descoperiri), Pavliš, Sânpetru German, Sacoșu Turcesc, Veliko Srediște, Timișoara (2 descoperiri), Uljma, Vărădia (2 descoperiri), Vatina, Vârșeț (11 descoperiri), Vlaicovac și Jamul-Mic: 24 de locuri cu 42 de descoperiri;

În comitatul Caraș-Severin: Bocșa (2 descoperiri), Buchin, Drencova (2 descoperiri), Iablanița, Caransebeș (2 descoperiri), Tirol, Liubcova Superioară, Mehadia, Ticvaniul Mare și Ocna de Fier: 10 locuri și 13 descoperiri.

În total avem în zona noastră 48 de locuri cu 71 de descoperiri și aproximativ 1000 de obiecte. Cele mai multe obiecte se regăsesc în descoperirea de la Caransebeș, în jur de 171 de piese.

Dintre aceste descoperiri, cele despre care putem afirma cu siguranță că sunt urme ale atelierelor de turnătorie, sunt la Novi Bečej (Borjas), Drencova, Caransebeș, Lățunaș, Timișoara, Ocna de Fier și Jamul Mic, deci 6 locuri.

„Depozite” au fost găsite la: Buchin, Banatski Karlovac, Tirol, Liubcova Superioară, Sânpetru German, Ivanovo, Hetin și Uljma, în total în 8 locuri. Descoperirile de la Iablanița, Temes-Kútas și Veliko Srediște, din lipsă de date, nu le putem categorisi cu certitudine.

Bronzuri provenind din urne funerare sunt cele de la: Ellemér, Gaj, Mramorak, Banatska Palanka și Vârșeț.

Mormintele de înhumăție, în inventarul cărora au fost găsite bronzuri s-au descoperit la Ghilad, Novi Knejevac, Periam și Vatina.

Este remarcabil faptul că cea mai mare parte a pieselor de bronz descoperite sunt din perioada în care fierul își împărțea supremația cu bronzul, și anume din Hallstatt. Găleți funerare ce se aseamănă cu urnele, în care au fost descoperite bronzuri, sunt în patru forme principale: 1. formă

sferică; 2. formă de mojar; 3. cu bază îngust, corp înălțat; 4. cu corpul jos, adânc și gât puternic, lung. Astfel de urne au fost descoperite la Vârșeț (cimitir cu urne), Stamora Germană, Gaiul Mare, Vărădia, Bela Crkva, Banatski Palanka, Dubovac, Gaj, Kovin, Alibunar, Moșnița, Bocșa, Șag, Tolvadia și Banatski Brestovac. La Alibunar, Banatska Palanka, și Perlas aceste urne au fost așezate în movile (tumuli), la fel ca movilele ce se pot vedea cu sutele pe câmpiile Torontalului, dar dintre care multe sunt din alte perioade.

În anul 1891 a fost făcută prima descoperire din zona noastră despre care se poate afirma cu certitudine că este din perioada La Tène. Și anume, aceasta este sabia de fier descoperită la Orșova, ce se poate vedea în Muzeul Banatului (*Arch. Ért.*, U.F., XI, 378.). Apoi au fost identificate pe rând (în serie parcă) mai multe piese în această zonă dintre Dunăre-Tisa-Mureș. Acum avem cunoștință despre 7 asemenea descoperiri, din 6 locuri (așezări).

În comitatul Torontal știm doar despre o singură astfel de descoperire. Aceasta a fost făcută la Ivanovo, pe dealul Homolicz, în anul 1895. Printre multe alte obiecte a fost descoperită și o fibulă mică de la începutul perioadei La Tène. Această fibulă este acum în posesia lui Szmik Antal, la Pančevo.

În comitatul Timiș au fost făcute mai multe descoperiri: la Muzeul Banatului din Timișoara avem un fragment de fibulă din fier descoperită la Grebenac. La Dubovac a fost identificat un cimitir din perioada La Tène, din care multe piese se pot vedea în colecția dr. Almásy György, în localitatea Borostyánkő (județul Vas). La Banatska Palanka s-au găsit o fibulă întregă și una fragmentară, ce sunt în prezent în posesia muzeului din Bela Crkva. În sfârșit, un fragment de fibulă de la Veliko Središte se păstrează la muzeul din Vârșeț.

Și în comitatul Caraș-Severin au fost identificate piese din perioada La Tène. La Orșova, exceptând sabia deja amintită, s-a descoperit un tezaur constând din mai multe obiecte, ce sunt în prezent în posesia muzeului din Bela Crkva. Böhm Károly a procurat de la Gornea o fibulă de bronz din perioada La Tène.

Tot în această perioadă pot fi plasate uneltele și armele din fier descoperite în apropiere de Drencova, la Cozla, precum și fragmentul de fibulă de bronz de la Moldova Veche, în prezent la muzeul din Bela Crkva și, în final, și mormântul identificat în hotarele așezării Kovin.

DESCOPERIRI PREISTORICE

Alibunar/Alibunár

În primăvara anului 1875, în hotarele acestei așezări, pe terenul lui Blattmann József, locuitor din Károlyfalva, a descoperit cu ocazia aratului, o daltă din bronz, cu lungimea de 0,11 m; diametrele perforației pentru mâner sunt de 0,025 m și 0,020 m. Dalta este întregă însă patina este înlăturată. De sub buza groasă, decorată cu o linie în relief, coboară de pe mijlocul părții mai late până la marginile tăișului câte o linie în relief arcuită. În anul 1880 această piesă a fost donată de Praenesil Ernő, locuitor din Alibunar, Muzeului Banatului (*Tört. és rég. Értésítő*, VII, 183; nr. inv. muzeu: 359)

În vara anului 1894, când s-a construit canalul de sub calea ferată din valea numită *Veliki dol*, s-a descoperit o altă daltă cu toartă, ce are lungimea de 0,10 m, diametrele perforației pentru mâner sunt de 0,3 și 0,25 m iar lungimea tăișului este de 0,05 m. În partea superioară a toartei are o proeminență; în partea inferioară are o perforație care este urma unei defecțiuni de turnare. Sub buză are o linie în relief ce urmează linia buzei. De sub această linie pornesc 4 linii în relief, câte două pe fiecare parte, ce coboară până la marginea tăișului. Are patină nobilă. Această piesă am văzut-o în posesia soției lui Munk, inginerul-șef care s-a ocupat de construcția liniei ferate Vârșeț-Kovin.

Tot atunci s-au mai descoperit în valea *Veliki dol*, vetre de foc, fragmente ceramice și oase, iar într-un loc s-au descoperit în pământ goluri în formă de pară, cu adâncimea de 1,5 m și 1m lățime, ce au fost căptușite pe dinăuntru cu chirpic și probabil serveau de locuințe.

În anul 1893, pe partea superioară a pantei văii amintite, spre sud de viaductul de cale ferată, doi porcari au găsit într-o prăpastie nisipoasă două urne mari, care însă s-au pierdut.

În împrejurimile Alibunarului sunt frecvente movilele de pământ. În anul 1861, Gradl, preparator de sare de salpetru, a desfăcut un asemenea tumul. În acesta a găsit 5 vase de lut de dimensiuni mai mari. Patru au fost sparte de muncitori, dar unul a fost salvat. Acest vas, ca și celelalte patru, avea culoare cenușie, înălțimea de 0,63 m; diametrul vasului la cea mai

mare lărgime 0,47 m, iar baza și buza aveau doar 0,15 m. Decorul vasului era constituit din proeminențe ca niște butoni. În vas era pământ, cenușă, oase umane pe jumătate arse și păr de culoare roșcată. Vasul a ajuns în posesia muzeului din Zagreb (Luka Ilić– Oriovčanin: *Arch. Funde im Banate. Mittheilungen der Central-Commision*, 1865, XXXI, *Monede grecești (Műrégészeti Kalauz*, I, 129.).

Alioș/Allios

În hotarele așezării este o fortificație de pământ de formă circulară (*Tört. és rég. Ért.*, X, 144.).

Jabuka/Torontál-Almás

În luna iulie a anului 1897, inginerul Szmik Antal din Panciova a procurat de aici baza unui vas ceramic de culoare cenușie-neagră, cu peretele gros, cu toartă.

Sânandrei/Szent-András

În apropierea acestei așezări se văd urmele unei fortificații de pământ ce se aseamănă foarte mult cu cea dinspre sud, de la Giroc (*Tört. és rég. Ért.*, II, 134)

După opinia lui Pontelly István, fortificația de pământ de aici este construită pe principiul dublei apărări. Această fortificație are trei valuri înalte de apărare și 3 șanțuri, o incintă mai mare, apoi, la aproximativ 150 m distanță, este o incintă ceva mai îngustă cu val și șanț de apărare, astfel încât, din două părți, ambele incinte erau unite de un val prevăzut cu șanț de aproximativ 140 m lungime. Acest sistem de apărare se întinde pe o suprafață de aproximativ 100 de pogoane (*Tört. és rég. Ért.*, X, 189, și *Idem*, U.F., I, 160.). Miletz este de părere că această fortificație de pământ este turcească, iar Pontelly o consideră medievală. În anul 1840 aici a fost descoperit un tezaur de monede, constând în 75 de monede romane, denari familiari din argint (Seidl: *Fundchronik*, I, 23)

Arača/Aracs

În hotarele așezării sunt 13 tumuli mai mari și 5 mai mici (*Tört. és rég. Ért.*, III, 161.).

La sfârșitul anilor '50, când s-au făcut lucrările de pregătire pentru drumul Török-Becse-Beodra, drumul Klinker, s-a săpat marginea unui tumul și s-a descoperit o urnă funerară de dimensiuni mai mari, ce este în

prezent în posesia Muzeului Național Maghiar. Tot în apropiere s-a descoperit și o cană barbară, mică, pe care dr. Szentkláray Jenő a donat-o Muzeului Banatului (*Idem*, nota 6).

Aradac/Aradác

Au fost identificați în hotarele acestei așezări un număr de 7 tumuli (*Tört. és rég. Ért.*, III, 162)

Aradac/Tót-Aradác

În jurul anului 1893, la săparea canalului, aici au fost descoperite mai multe vâscioare de lut. Dintre acestea am văzut o cană mică în posesia lui Szmik Antal, la Panciova. Aceasta are înălțimea de 0,045 m, de culoare cenușie-neagră, are suprafața netezită, toarta se ridică deasupra buzei orizontale. Corpul bombat este decorat cu linii în relief verticale. Este întreagă.

Armeniș/Armönis

În hotarele așezării, în zona cu numele *Dosu Surovalai*, în anul 1843 s-a descoperit o spiră de aur în greutate de 3^{6/16} greutate aur, ce a ajuns în colecția de monede și antichități a Muzeului Imperial din Viena (L. Böhm: *Gesch. D. Tem. Banats*, II, 309; și *Sacken und Kenner*: Catalog, 345)

Bănia/Bánia

Spre sud-sud vest de sat, pe culmea cu numele *Cracu Otara*, la aproximativ 4 km de sat, geologul Halaváts Gyula a descoperit în vara anului 1878 urmele unei așezări preistorice. Pe panta dealului se pot găsi multe fragmente ceramice. Pe culme este doar un strat subțire de pământ apoi urmează roca. În patru puncte de pe culme, pe câte o suprafață de 1 m², Halaváts a verificat terenul, însă nu a descoperit decât câteva fragmente ceramice. După frecvența fragmentelor ceramice, Halaváts spera la un rezultat mai bun. Se pare că această pantă fiind abruptă, zăpada și ploile au spălat stratul de cultură în care erau vasele (*Arch. Ért.*, XII, 356.).

Halaváts a donat de aici Muzeului Național Maghiar 17 bucăți de fragmente ceramice (*Idem*, XII, 310, 311.). Aceste fragmente prezintă o ardere calitativ slabă, au decoruri liniare, baza răsfrântă, cu proeminențe sau cu decor realizat cu bețișorul sau piaptănul (Registrul de achiziții al Muzeului Național Maghiar din anul 1878, p. 87, poziția 112.).

Beba-Veche/Ó-Béba

În luna mai a anului 1878, pe malul stâng al izvorului *Bara*, între Beba-Mică și Beba-Veche, la vest de prima localitate, la aproximativ 350 m, la 200 m de sat și la 30 de pași de albia izvorului *Bara*, s-a descoperit o așezare preistorică, în timp ce se scotea pământ pentru cărămizi.

Straturile solului în acest punct se succed astfel:

1. Strat fertil ce coboară aproximativ 40 cm – acest strat este compus din 30% nisip și 70% pământ-humus negru, amestecat cu fragmente ceramice mici și scoici;

2. Stratul de cultură, de aproximativ 100 cm, de culoare cenușie, sfărâncios. În acest strat se găsesc fragmente ceramice mari, oase, carapace de broaște țestoase și în partea inferioară a acestui strat s-au descoperit vetrele de foc împreună cu cele mai sus amintite. Vetrele erau la 5-6 m una de cealaltă, tot mai dese spre est, deci cum se depărtau de albia izvorului.

3. Al treilea strat era de culoare galbenă, steril din punct de vedere arheologic.

Ambrus József a trimis din această așezare Muzeului Banatului multe fragmente ceramice, 2 greutăți de lut conice, două așa-zise capete de fus și o piatră de șlefuit (?).

Vasele, după fragmentele descoperite aici, erau grosiere, prost prelucrate, negre sau roșcate, unele erau roșcate la exterior și negre în interior; vasele mai fine, cu pereți mai subțiri erau realizate din pastă de lut de calitate mai bună – acest lucru se poate observa în marginea rupturilor. Grosimea pereților vaselor diferă în funcție de mărimea acestora, de la 0,002 m până la 0,025 m. Formele vaselor sunt aproape imposibil de stabilit, întrucât erau de mai multe feluri. Cele 24 de fragmente ceramice expediate de Ambrus muzeului amintit par a fi de la vase cu tot atâtea forme; judecând după fragmente, erau cu corpul larg, în formă de pară, cană, castroane, vase de băut și vase de scos lichide din alte vase mai mari. Erau variate și ca mărime deoarece, în afară de vasele de dimensiuni medii, obișnuite, erau și vase foarte mici, dar și foarte mari. Capacitatea unui vas mare a ajuns la aproximativ un hectolitru.

Dacă urmărim culoarea vaselor, erau patru variante: a) vase albe atât pe dinăuntru cât și pe dinafară; b) vase negre pe dinăuntru și cărămizii în exterior; c) de culoare cărămizie și pe dinlăuntru și în exterior; d) de culoare cărămizie sau nedefinită iar pe dinăuntru nesmălțuite, neuniforme, dure. Toate sunt lucrate de mână. Piesele, fragmentele descoperite ne arată că se cunoștea deja grafitul. Decorurile sunt de trei feluri: cu proeminențe, perfo-

rații (înțepături) și linii. Proeminențele sunt și ele de trei feluri – câte una, duble sau continue, acestea din urmă înconjurau vasele.

Impresiunile – executate cu bețișoare ascuțite sau oase în lutul nears – se prezintă în trei feluri: a) ce încep în partea superioară a vasului și coboară, lăsând urme mai mari sau mai mici, în funcție de efectul dorit; b) rânduri duble de impresiuni cu bețișor sau os, verticale, ce coboară și se termină simplu sau prin cercuri și c) vase cu impresiuni circulare în rânduri – chiar câte trei rânduri verticale. Pe unele vase cercul era bine realizat, mai regulat, nu era deformat prin impresiune. În sfârșit, motivele liniare realizate prin zgărirea neregulată cu bețișoare ascuțite sau oase, sunt stângaci realizate, dar sunt și vase ce prezintă motive liniare mai dezvoltate, mai evolute. În afară de aceste tipuri principale de decoruri, pe unele vase se mai pot vedea, în partea superioară aproape de buză, decoruri realizate cu niște unelte speciale sau nuiete.

Unele vase aveau fundul bombat, astfel încât se puteau răsturna cu ușurință. Era și un vas în formă de castron cu un perete în mijloc, o compartimentare în interior asemănătoare unei solnițe (Ambrus József: *Obébai régiségleletek. În Tört. és rég. Ért.*, IV, 189-190; 207)

Acest vas cu compartimentare se aseamănă foarte mult cu un vas păstrat la Muzeul Național Maghiar, descoperit la Peczel, jud. Pest (Hampel J: *A bronzkor*, I, pl. LXXVIII, fig. 1). Acesta are înălțimea de 0,10 m, diametrul gurii 0,20 m și diametrul bazei 0,065 m. Și la vasul de la Beba Veche peretele despărțitor este strâmb și trece cu partea înclinată spre compartimentul mai mare. Dintre motivele decorative pe care le vedem în punctul de contact al peretelui despărțitor cu peretele vasului, pe vasul de la Peczel, la cel de la Beba Veche lipsește un element. Vasul de la Beba Veche are înălțimea de 0,025 m, are formă identică cu celălalt vas, culoarea neagră și este ciobit în unele părți.

Se mai cunosc câteva vase de acest tip, ce au fost descoperite în zona noastră. La Cristurul Sârbesc a mai fost descoperit un asemenea vas, cu structură și mărime asemănătoare, cu deosebirea că acesta are pe pereții laterali proeminențe (vezi desenul și dimensiunile acestuia la poziția Cristurul Sârbesc).

Novi Becej/Török-Becse

Obiecte preistorice au fost descoperite la începutul anului 1885 în zona *Bereg*, la lărgirea canalului de la Borjas. Aici a fost probabil un mormânt preistoric, unde obiectele anexate erau grosiere, vase din pastă

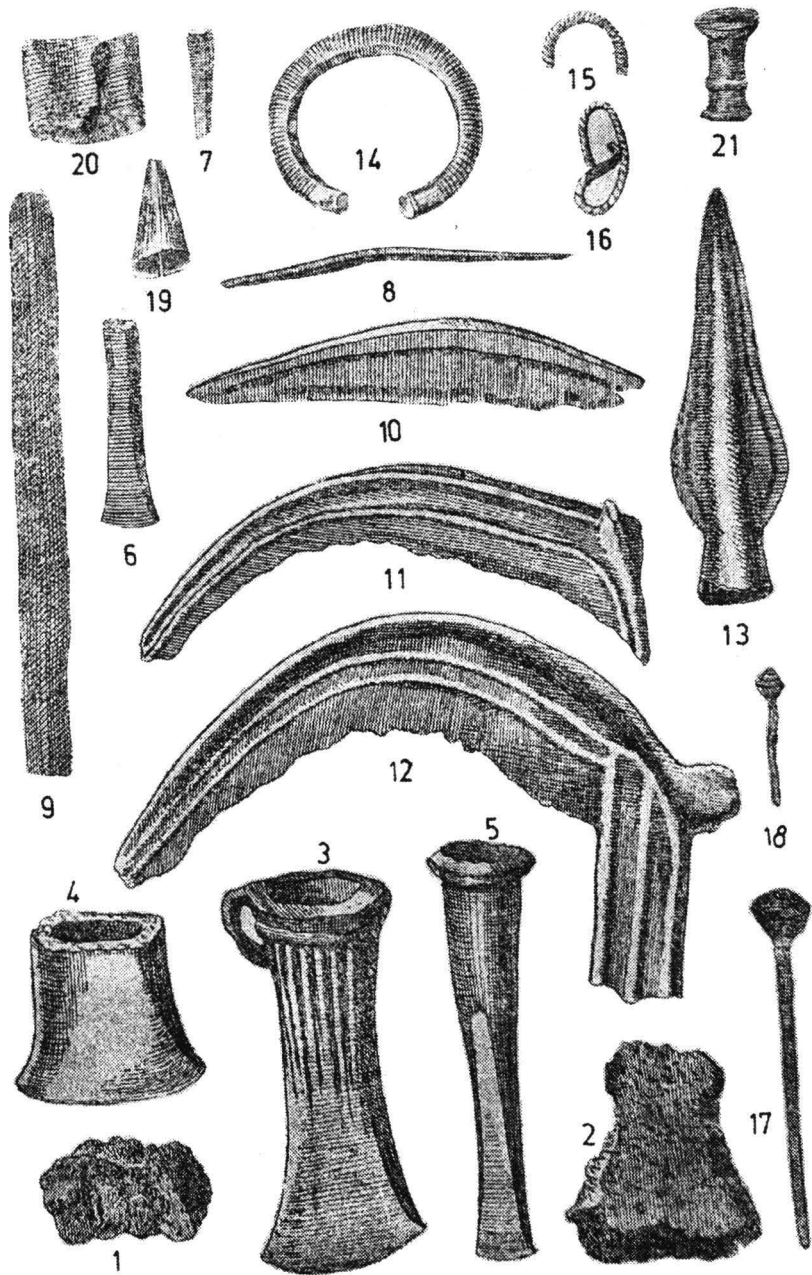

grosieră, fără decorații, dar extrem de friabile, care s-au distrus complet. Un singur obiect a rămas intact, un corn de capră sălbatică (?), ce a fost utilizat în gospodărie. Acest obiect a fost trimis de dr. Szentkláray Jenő la Muzeul Național Maghiar (*Arch. Ért.*, U.F., V, 234, 235)

În hotarele așezării se pot vedea 5 movile ce se înalță destul de mult, una dintre movile poartă numele de *Szentkirály*, nume al unei așezări distruse de turci (*Tört. és rég. Ért.*, III, 161, 162)

Borjas, zona deja renumită în literatura de specialitate, ține de Török-Becse. În hotarele așezării este o fortificație mare de pământ ce ocupă o suprafață de aproximativ 40 de pogoane. Are șanțurile puternice și bine conservate. Acestea au din punct de vedere strategic și al siguranței, o poziție favorabilă. Această fortăreață este la înălțime, are pe o parte albia Tisei iar pe celelalte părți este apărată de zona mlăștinoasă și umedă provocată de revărsările Tisei. Dr. Szentkláray Jenő, cel care a descoperit această fortificație în anul 1875, a efectuat săpături în zonele mai ridicate și la aproximativ 30 de cm adâncime, iar în unele locuri la aproximativ 1 m adâncime, s-au descoperit fragmente ceramice lucrate cu mâna și vetre de foc. Începând din anul 1876, dr. Szentkláray a adunat de pe pământurile din *Borjas*, ce au fost inundate de Tisa, sau din surparea malului, unelte din piatră. Deja în anul 1877 a trimis muzeului din Timișoara următoarele obiecte: un fragment de unealtă ascuțită din trachit de culoare roșcată; 3 vârfuri de săgeată din piatră de tip ardezie, de culoare cenușie deschis și închis; 4 vârfuri de săgeată de cremene, de culoare ocru-galben, cu modele incizate în rețea de plasă; 16 vârfuri de săgeată obișnuite din cremene; 8 unelte din piatră de cremene albă; 7 unelte de cremene prelucrate prin ciocănire, un miez de obsidian și 3 nuclee de cremene, un fragment de secure de serpentin, un alt fragment de unealtă de serpentin, o daltă din piatră de calcar și un topor din marmură (*Tört. és rég. Ért.*, III, 152-157.). Pe lângă acestea, în anul 1878 a mai donat aceluiași muzeu două topoare din piatră (*Idem*, IV, 90.).

Muzeul Banatului Timișoara a primit donație din partea dr. Szentkláray, în anul 1880, de la *Borjas*, următoarele obiecte: 2 fragmente de topoare din obsidian, două fragmente de topor din cremene, șlefuite, trei fragmente de daltă îngustă din cremene bine șlefuite, trei fragmente de daltă de cremene fin șlefuite cu lățimile între 0,06-0,07 m, părțile dinspre tăiș, 4 fragmente de lamă de cuțit foarte bine șlefuite și o unealtă din cuarț fumuriu provenind de la o unealtă cu utilizare necunoscută și, pe lângă câteva fragmente ceramice, un ulcior cu toartă cu înălțimea de 0,13 m, o ceașcă cu înălțimea de 0,065 m și un ulcior în formă de pasăre cu înălțimea de 0,11 m.

Figura 1. Novi Bečej – Borjas.
 Depozit de bronzuri, resturile unui atelier de turnătorie

Vasele în formă de pasăre sunt frecvente în perioada preistorică; acest tip de vase a fost confecționat nu doar din ceramică ci și din bronz. Ulciorul de ceramică în formă de pasăre de la *Borjas* are înălțimea de 0,03 m, se lărgeste în sus, partea în formă de ceașcă are diametrul bazei de 0,025 m; partea cu lărgimea maximă ajunge la 0,022 m. Gâtul ulciurului este mai înalt cu 0,015 m decât partea de ceașcă a ulciurului și se termină cu capul păsării cu un model aparte. Acesta are ciocul de 0,02 m lățime, 0,015 m lungime, ochii au lungimea de 0,01 m. Cele două proeminențe aflate în părțile opuse ale vasului, în punctul de maximă lărgime, sunt perforate. La fel este perforat și capul păsării, de 0,035 m lățime. Prin aceste perforații se petrecea probabil șnurul de suspendare. Acest ulciur este simplu, dar este o creație aparte (*Idem*, VII, 29, 30.).

În anul 1881 a donat muzeului amintit un obiect din piatră din serpentin cu lungimea de 0,14 m, în mijloc șlefuit triunghiular, obiect cu utilizare necunoscută, și un fragment de ciocan de serpentin (*Idem*, VII, 177.).

Pe data de 20 septembrie 1879, dr. Szentkláray a descoperit, la aproximativ 250 m distanță de fortificația de pământ și de punctul *Hunka*, în pământul denivelat al unei cărămidării, la o adâncime de 0,5 m, un depozit de bronzuri constând din 74 de piese. Piesele au fost descoperite pe o bucată de teren de 2-3 m², aproape unele de altele. La câțiva pași distanță de locul descoperirii, câmpia este străbătută de albia vechiului curs șerpuit al Tisei (Vezi desenele pieselor la pagina următoare, piesele sunt desenate la ½ din dimensiunea reală). În acest tezaur au fost 6 bucăți turte de bronz pentru turnare (Fig. 1/1 și 2); un celt întreg și 3 fragmente (Fig. 1/3 și 4), o daltă (Fig. 1/5), 3 dălți înguste (întregi și fragmentare) (Fig. 1/6 și 7), un împungător (Fig. 1/8), o lamă de fierăstrău întregă (Fig. 1/9) și 11 fragmente; o lamă de cuțit (Fig. 1/10), 4 seceri (Fig. 1/11 și 12) și 9 fragmente; din categoria armelor avem un vârf de lance întreg (Fig. 1/13) și un fragment mic dintr-un alt vârf; categoria podoabelor este reprezentată prin 4 brățări (Fig. 1/14) precum și un fragment de verigi din spire răsucite (Fig. 1/15 și 16); ace cu gămălie (Fig. 1/17 și 18), pandantive (Fig. 1/19); plăcuțe, mai multe obiecte al căror uz practic nu îl cunoaștem, precum un cilindru și un nasture plat (Fig. 1/20 și 21). Dalta are lungimea de 0,12 m, împungătorul de 0,19 m, iar lama de cuțit 0,13 m.

După opinia dr. Hampel József privind întregul tezaur, „vedem că aici avem urmele unui atelier de turnătorie. Aici sunt pregătite turte de bronz pentru turnare, piese adunate pentru topit, rupte sau defecte, nefinisate, aspre. Aceste aspecte dovedesc că tezaurul este într-adevăr ceea ce a rămas

dintr-o turnătorie. Toate obiectele au formele obișnuite, cu care ne întâlnim în majoritatea descoperirilor, astfel sunt celturile, dălțile, secerile, acele cu gămălie și vârfurile de lance. Mai puțin frecvente sunt dălțile fără toartă și lamele de fierăstrău, care apar aici în număr surprinzător de mare. Însă cel mai interesant fapt îl constituie descoperirea în același tezaur, pentru prima dată alături de alte obiecte preistorice de bronz, a dălții înguste și a celei ascuțite. Și până acum au fost (și sunt) în muzeu astfel de unelte dar numai cu anumite rezerve le considerăm că fac parte dintre uneltele străvechi (Hampel). Oricât de modeste par aceste obiecte, ele au avut o importanță deosebită în epoca lor, pentru că nici noi, în zilele noastre, nu le putem neglija. Aceste unelte erau necesare atât în realizarea uneltelor de bronz, cât și pentru decorarea acestora sau, mai bine spus, mai ales pentru decorarea lor. Până acum era o problemă aflată în discuție confecționarea și decorarea în țară a acestora – din descoperiri autentice. Tezaurul de la Borjas ne-a adus dovada de mult așteptată că uneltele se confecționau și la noi în țară, acest lucru oferind un plus de valoare acestui tezaur “(Arch. Ért., XIV, 158, 159.). Acest tezaur se păstrează în muzeul din Timișoara (*Tört. és rég. Ért.*, VII, 25.).

Zrenjanin/Nagy Becskerek

Înainte de anul 1849, în hotarele orașului s-au descoperit diferite tipuri de urne funerare (Barany Ágoston: *Torontal vármegye hajdana*, 61.). În anul 1880 în „gradna ulicza” (strada cetății), la o adâncime de 3 m s-a descoperit o greutate de plasă și o urnă barbară cu înălțimea de 0,14 m, care au ajuns la muzeul din Timișoara (*Tört. és rég. Ért.*, VII, 19, 20.).

Când s-a săpat fundația noii primării, în anul 1885, s-au descoperit obiecte preistorice, precum unelte din corn și din bronz, greutate de plasă și calupuri de lut pentru ofrande (*Idem*, U.F., I, 177.). Aceste antichități au fost trimise de subprefectul Tallián Béla la Muzeul Național Maghiar, dar până atunci au fost expuse un timp într-o sală special amenajată ca o cameră-muzeu în sediul primăriei.

Pe terenurile din intravilanul orașului – ce sunt mai îndepărtate de cursul Tisei –, se pot vedea doar trei tumuli. În schimb, pe terenurile Trezoreriei, mai aproape de Tisa, față în față cu linia muntoasă din Titel, se pot vedea 7 movile de dimensiuni mai mari (*Tört. és rég. Ért.*, III, 162.). Numele unei movile este *Bántelek* iar o altă movilă se numește *Csatágos* (*Archive*, I, 419)

Bencecu de Sus /Német Bencsek

În anul 1884 s-a descoperit aici un topor de cupru cu brațele în cruce. Lungimea toporului este de 0,22 m. Diametrul perforației este de 0,03 m. Greutatea este de 590 g. Această unealtă este realizată prin turnare, în partea inferioară se văd bavurile. (Fig. 25/1). Ambele brațe sunt ciobite, ceea ce ne arată că a fost folosit. Prin donația lui Gyertyánffy Béla senior, din Bobda, această piesă a ajuns la Muzeul Banatului Timișoara, unde se păstrează sub numărul de inventar 545 (Notele personale; în *Tört. és rég. Ért.*, X, 190, este numit „buzdugan de bronz”).

Beregsău/Beregszó

Cu ocazia canalizării izvorului *Jer*, afluent al pârâului Beregsău, în partea din apropierea podului de cale ferată, muncitorii au descoperit în primăvara anului 1877, printre altele, 2 bucăți de coarne de cerb pietrificate și o bilă din piatră. Bila de piatră a fost găsită lângă un schelet uman, împreună cu încă o bilă ce a fost distrusă de un muncitor. Bila păstrată este din cremene și are diametrul de 0,06 m. Această descoperire a fost donată de Aladics István muzeului din Timișoara (*Tört. és rég. Ért.*, IV, 207 și notele personale).

Novo Miloševo/Beodra

În hotarele așezării sunt mai multe movile.

Berini/Berény

O fortificație veche de pământ se află în hotarele așezării, pe malul râului Pogăniș. Gedeon Imre a descoperit aici în anul 1880 și a trimis muzeului din Timișoara 6 bucăți de fragmente ceramice provenind de la vase lucrate cu mâna (*Tört. és rég. Ért.*, VII, 84, 155.).

Bethausen/Bethlenháza

Muzeul din Timișoara a primit de aici, în anul 1888, o donație de la Gedeon Imre, constând într-un fragment de topor de piatră (*Tört. és rég. Ért.*, U.F., IV, 144)

Birchiș/Birkis

În anul 1844, pe terenul arabil s-au descoperit 5 bare de aur. Ele sunt cu profil pătrat, iar la un capăt barele erau mai înguste și puțin strâmbate. Barele au avut greutatea totală de 245 g. (*Archiv f. öst. Geschichte*, XXIV, 377.).

Bočar/Bocsár

Au fost identificați 4 tumuli în hotarele așezării (*Tört. és rég. Ért.*, III, 161.).

Bogda/Bogda

Muzeul din Timișoara a primit de aici, în anul 1882, un topor de serpentin ce a fost descoperit în timpul aratului. Lungimea acestuia este de 0,08 m, înălțimea: 0,038 m; diametrul perforației 0,02 m. Nr. inv. 435 (*Tört. és rég. Ért.*, VII, 78, și notele personale)

Bocșa Română/Román Bogsán

Cu ocazia construirii drumului dintre Bocșa și Ramna în anul 1851, s-a descoperit un cuțit din piatră. Această lamă fină, subțire, a fost trimisă la Viena, la cabinetul de monede și antichități (Seidl: *Fundchronik*, III, 79.). Vezi desenul în același loc.

Bocșa (mina Bocșa)/Bogsánbánya

În partea sud-estică a hotarelor așezării, la doar câteva sute de pași de restaurantul *Bründl*, se ridică un masiv de aproximativ 450 m pe care românii îl numesc *Colțan*. Masivul este destul de abrupt în partea de est și de vest, doar înspre sud se leagă printr-o șa de linia muntoasă a Vârtoapelor, în direcția Moravița-Ocna de Fier. Spre deosebire de celelalte masive acoperite de pădure, acesta este mult mai golaș și stâncos și doar în partea sa nordică are un petec de pădure. Pe acest masiv, și anume în partea sa estică, a existat o așezare preistorică, dovedită de multitudinea de fragmente ceramice ce acoperă vârful masivului.

În toamna anului 1877, ing. Diakonovich Adolf a cercetat această zonă. Muncitorii ce lucrau la cariera de piatră de acolo i-au povestit că au descoperit adesea, în timp ce lucrau, vase de lut groase. Fragmentele ceramice descoperite cu această ocazie provin de la urne, vase și castroane și au grosimile cuprinse între 0,004 și 0,03 m. Fragmentele ceramice sunt decorate și erau prevăzute cu butoane și toarte. Aici s-a descoperit și o urnă cu diametrul de 0,35 m, ce conținea oase, bucăți de cărbune și cenușă precum și o bucată de diorit șlefuit, cu lungimea de 0,09 m și lățimea de 0,04 m, care era probabil mai lung, pentru că se văd urmele ruperii la ambele capete. Vasele de ceramică descoperite aici au culoare predominant cenușie și au arderea incompletă. Ca formă, majoritatea erau rotunde, dar s-au descoperit

fragmente ce arată că erau și vase pătrate (v. Diakonovich Adolf: *Archeologisches aus Bogsán, Temesvarer Zeitung*, 1877, nr. 291; *Tört. és rég. Ért.*, IV, 15, 16.).

În anul 1878 Muzeul Banatului din Timișoara a primit din acest loc mai multe fragmente ceramice (*Tört. és rég. Ért.*, IV, 87, 100.).

La piciorul nordic al masivului Colțan șerpuieste Bârzava, pe al cărui mal stâng sunt 4 cuptoare de var aflate în proprietatea căilor ferate austro-ungare. (Fig. 27/1). Imediat deasupra cuptoarelor de var, peste stratul de bază al muntelui, din piatră cu cristale, este un strat calcaros, numit de populație *Cleanțiu lui Vărariu*. În această zonă, în partea inferioară a pantei, s-au descoperit în anul 1886 obiecte preistorice interesante.

Piatra de var necesară pentru cele 4 cuptoare amintite este furnizată de pe masivul Colțan. Pentru accesul mai ușor pe acest cleanț, societatea de căi ferate, prin biroul de la Reșița, a construit un drum ce șerpuieste pe panta dealului. Cu ocazia construirii acestui drum au fost găsite câteva, 1-2, obiecte preistorice ce au trezit interesul funcționarilor societății din Reșița, astfel încât au organizat săpături ce au avut rezultate surprinzătoare. Au descoperit sute de obiecte preistorice.

Și sus pe culmea masivului Colțan se pot descoperi fragmente ceramice. Dar obiectele colecționate atunci și trimise Muzeului Național Maghiar au fost descoperite la poalele masivului și pe panta dealului. Aici obiectele preistorice au fost descoperite între bucățile mari de piatră de calcar, amestecate cu stratul superior de pământ, în așa-numitul strat de „săpătură de pantă”, într-o dezordine completă. Printre obiectele ajunse la lumina zilei, cele mai frecvente sunt fragmentele ceramice. Vasele constituiau un articol necesar al oamenilor ce locuiau aici, încă de pe cea mai de jos treaptă a dezvoltării. Erau vase cu pereții groși, lucrate stângaci, incomplet arse și lucrate cu mâna. Exteriorul acestor vase era decorat cu motive liniare, cu puncte, în modele variate. Dintre sutele de fragmente de vase abia dacă găsim două identice. Pe baza unor vase și pe burta acestora întâlnim și decor în formă de șirag de mărgele. În afară de vasele obișnuite de uz casnic, încăpătoare, corpolente, printre fragmente am descoperit câteva de formă conică, micuțe, cu toartă, a căror formă ne amintește de ceștile de cafea din Orient. S-au descoperit de asemenea câteva fragmente ale unor vase cu mâner, ca niște linguri și mai multe greutateți de plasă lentiforme, tronconice, cilindrice, perforate.

Pe lângă cele câteva unelte de piatră primitive realizate din gnais, sunt numeroase uneltele din os. Dintre oase, în primul rând ne interesează fragmentele de mandibule, pentru că în baza acestora putem stabili de la ce

animale provin: cerb, bivol, capră, porc mistreț și dacă provin din vânat; de asemenea, putem afla dacă cel mai bun prieten al omului, câinele, trăia sau nu alături de acesta. S-au descoperit și multe tibii de animale ce au fost perforate sub încheietură, astfel încât puteau fi utilizate drept arme. Tibii ale animalelor mai mici au fost astfel tăiate ca să formeze 4-6 colți bine ascuțiți. Coarnele de cerb erau extrem de frecvent utilizate pentru confecționarea uneltelor. Acestea sunt doar fragmente, dar ne arată cât se poate de clar că omul epocii de piatră le-a transformat în scopuri practice. În această privință se remarcă părțile principale ale cornului, părțile de rozetă, ce sunt perforate întotdeauna deasupra rozetei, în timp ce tibiile sunt tăiate oblic, încât să formeze un topor. Și ramificațiile cornului sunt majoritatea perforate la capăt, la capătul mai gros, iar vârful este bine ascuțit ca să poată fi folosite drept arme.

În sfârșit, a fost identificat un număr mare de cochilii de scoică (*Unio batavus*), alături de celelalte obiecte de os. Acestea au fost descoperite într-o zonă la care este exclus să fi provenit din Bârzava, ce curgea mai la înălțime. Putem afirma cu hotărâre că aceste scoici constituiau o parte a hranei omului ce locuia aici. De altfel, chiar și în zilele noastre, românii din această zonă consumă scoici de apă dulce. O dovadă în sprijinul afirmației că omul epocii de piatră își procura hrana și din apele Bârzavei o constituie greutatea de plase de pescuit din ceramică, pe care le-am descoperit aici.

Nu am aflat oase umane, deci aici nu a fost cimitir. Locul descoperirii acestor obiecte indică o așezare preistorică. Această presupunere este sprijinită și de identificarea unei peșteri de dimensiuni mai mici în peretele stâncii, unde omul putea găsi adăpost în caz de intemperii (Articolul lui Halaváts Gyula, *Arch. Ért.*, U.F, VII, 49-52)

Din această peșteră, muzeul din Timișoara a primit prin donația avocatului Budicsán János, la începutul anului 1887, o bază a unui topor din corn de cerb, un împungător din corn de cerb, o fusaiolă, fragmente din peretele unui vas (ceașcă) și un cuțit din piatră (*Tört. és rég. Ért.*, U.F., III, 44, 45.).

Fragmentele ceramice păstrate la muzeul din Timișoara sunt cu decoruri înțepate, precum cele de la Beba Veche, Macedonia și Podporanj din Banat și vasele din Butmir, din Bosnia (Notele personale).

La construcția unuia dintre primele două cuptoare de var amintite, în anul 1886, s-a descoperit un depozit de cupru și bronz, pe care ing. șef Spaeth Ferenc l-a donat Muzeului Național Maghiar prin intermedierea geologului Halaváts Gyula. În acest tezaur au fost următoarele piese cu patină albastră sau albastră-verzuie:

– o daltă din cupru, plată, cu tăișul lat (Fig. 2/14 a și b). Lungimea: 0,013 m. Lățimea în partea superioară 0,04 m; în partea inferioară 0,05 m; grosimea 0,008 m. Greutatea: 301 g. Acest exemplar are o formă regulată, subțire, plată, cu tăișul ce pornește din marginile drepte, arcuit.

– o altă daltă de cupru, cu teacă cu o perforație pentru fixare pe mâner. Se poate vedea clar că nu a fost realizată prin turnare, ci prin ciocănire (Fig. 2/1a și b). Lungimea: 0,078 m; greutatea: 76 g. Uneltele de acest tip realizate din cupru constituie rarități. Pulszky Ferenc cunoaște existența unui singur exemplar din Ungaria, la Muzeul Național Maghiar. Această unealtă de la Bocșa se apropie ca formă de celturile de bronz, diferă însă de acestea prin modul de fixare pe mâner. Daltă nu avea toartă, cum au cele mai multe dălți din bronz, ci avea perforație pe ambele părți ale tecii, pentru a fi fixată cu ajutorul cuielor pe mânerul de lemn.

– o brățară de cupru (?) cu secțiune ovală, decorată cu incizii (Fig. 2/15). Diametrul interior 0,058 m; grosimea 0,008 m; greutatea: 58 g. În tezaure obiectele de cupru roșu, bijuteriile, apar doar sporadic. Trăsătura comună a brățării de la Bocșa cu celelalte trei brățări din Ungaria (Pulszky Ferenc, *A rézkor*, 68, 69; *Arch. Ért.*, U.F., VIII, 124) o constituie faptul că sunt pline, masive, diferă de acestea doar prin simplitatea decorurilor.

Alte piese:

– 3 seceri de bronz (Fig. 2/7-9); 1 fragment de brățară de bronz cu secțiune triunghiulară, plată, lată și bogat decorată (Fig. 2/16 a și b); 2 brățări cu decoruri liniare (Fig. 2/10 și 11); 2 verigi (Fig. 2/12 și 13); 2 discuri din spiră de bronz (poate fibule? Fig. 2/2 și 4); 1 disc plat din plăcuță de bronz cu două urechiușe de fixare în partea inferioară (Fig. 2/3 a și b) și încă 1-2 fragmente.

Ceea ce este interesant în cazul acestui depozit de bronzuri este faptul că este mixt, bronz și cupru, este deci din perioada în care pe lângă cupru se realiza și aliajul de bronz. Obiectele de bronz realizate în această perioadă sunt simple, dar se aseamănă cu cele din cupru. Se poate constata că odată cu apariția epocii bronzului nu a încetat complet utilizarea cuprului, cum ne-a atenționat și Pulszky (*A rézkor*, 58.).

Descrierea obiectelor făcută de Halaváts Gyula o găsim în *Arch. Ért.*, U.F., VII, 52, cu desenele obiectelor; piesele sunt la dimensiunea de 2/5 din cea reală – și notele personale. În partea estică a masivului Colțan, la aproximativ ½ km spre sud de cuptoarele de var, se pot vedea urme preistorice ce ne lasă să presupunem existența aici a unei așezări preistorice (relatarea lui Diakonovich Adolf).

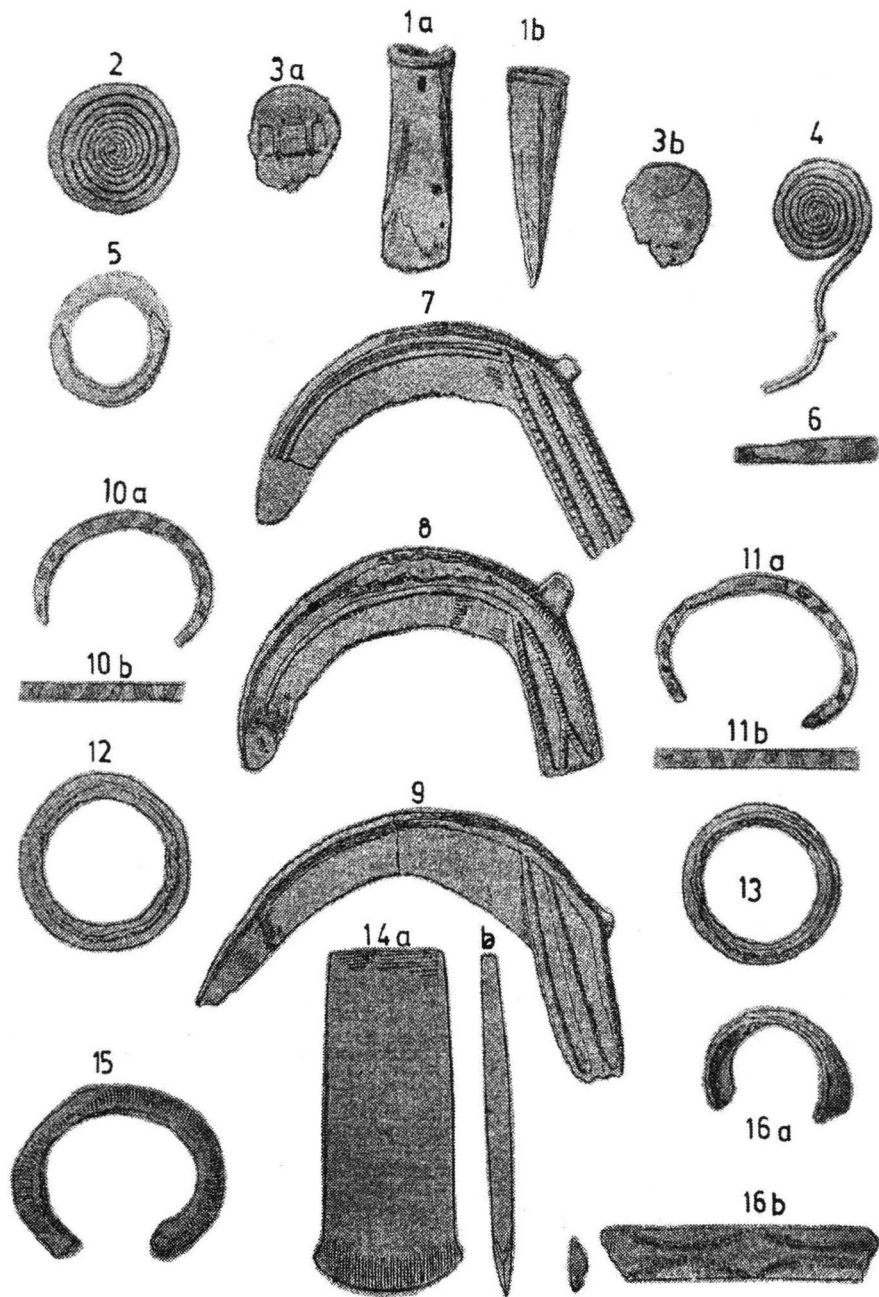

Figura 2. Depozitul de bronzuri de la Bocșa Montană-Colțan

Diakonovich Adolf a primit din zona Colțan obiecte preistorice și înainte de descoperirea tezaurului din anul 1886 și a mai primit și după această dată. Astfel, în toamna anului 1887 a primit o spiră cu profil pătrat din aur alb și un vâscior de ceramică.

Profesorul Mihalik Sándor de la școala din Reșița a alcătuit o colecție impunătoare pentru școală din antichitățile descoperite la Colțan (Mihalik S.: *Resicza*, 66.). În jurul anului 1890, pe drumul de Reșița, la aproximativ 1 km de Colțan, pe terenul cărămidăriei, s-a descoperit o daltă de bronz cu toarta ruptă. Este în posesia lui Diakonovich Adolf din Bocșa.

În Munții Areniş, în zona unde izvorăște pârâul Smida, pe o pantă se văd urmele unui șanț dublu și aici se pot găsi fragmente ceramice cu pereți groși din pastă grosieră (Relatarea lui Halaváts Gyula).

Buchin/Bukin

Diakonovich Adolf a văzut în jurul anului 1890, la Velovan Ștefan, fost profesor la școala pedagogică din Caransebeș, care locuiește acum la București, mai multe obiecte din bronz, printre care și dălți, ce au fost descoperite la Buchin (Notele personale).

Bucovăț/Bukovecz

Szentkláray Jenő a donat Muzeului Național Maghiar în vara anului 1895 câteva fragmente de vase preistorice de pe domeniul contelui Serényi János, provenind din săpăturile arheologice organizate de acesta (*Arch. Ért.*, U.F., XIV. 176)

Bunea Mare/Bunya

În hotarele așezării este o fortificație păgână despre care Szivós M. l-a anunțat printr-o scrisoare pe Rómer Flóris (*Resultats etc.*, 100); trebuie să amintim însă că pe harta anexată acestei lucrări, lângă Bunya apare în loc de fortificația de pământ un tumul.

Coronini/Coronini

Drachmă Dyrrhachium (Böhm L.: *Gesch. D. Tem. Banats*, I, 321)

În luna august a anului 1895, pe malul Dunării față în față cu stânca Babacia, apa a spălat malul și a scos din pământ un vas din bronz cu un tezaur de monede din argint. În vas se spune că au fost 178 de monede. Vasul și o monedă au ajuns la muzeul din Timișoara (*Tört. és rég. Ért.*, U.F., XI, 131.). Cea mai mare parte a monedelor a ajuns la Judecătoria din

Biserica Albă. Vasul era realizat din placă subțire de bronz, nedecorat, cu patină verzuie și stare foarte deteriorată. Are înălțimea de 0,11 m, înălțimea vasului de la bază până la burtă este de 0,04 m, de la burtă până la gât 0,06 și 0,01 m de la gât până la buză. Diametrul gurii vasului este de 0,055 m, al burții 0,10 m iar al bazei 0,06 m. Muzeul din Vârșeț are două monede din acest tezaur. O monedă este o dragma apolloniană, cealaltă dyrrhachium. Din monedele înregistrate oficial (59 de bucăți), muzeul din Budapesta a cumpărat 10 monede de argint, denari apollonieni și dyrrhachium (*Arch. Ért.*, U.F., XVI, 284.).

Ciacova/Csákova

În luna martie a anului 1873, la sălașul lui Zsivanovics pe lângă drumul spre Jebel, la o adâncime de 3 metri, pe lângă urmele unei vetre, s-au găsit 2 topoare de cupru ce au fost cumpărate de un manufacturier. Unul dintre cele două topoare l-a topit. Celălalt topor l-a vândut. Prin donația lui Lazarevics György, avocat din Ciacova, a ajuns la muzeul din Timișoara (*Tört. és rég. Ért.*, U.F, V, 15.). Lungimea acestui topor este de 0,32 m, tăișul vertical, mai lung, este de 0,22 m; tăișul mai scurt, orizontal 0,10 m. (Fig. 25/2) Diametrul interior al perforației este de 0,042 m; înălțimea 0,033 m. Greutatea toporului este de 2,570 kg. După mărime, acesta face parte din categoria uneltelor mai mici (notele personale). Toporul descoperit la Ciacova este menționat și de Pulszky (Pulszky F.: *A rézkor*, 58.). Acesta a fost prezentat la expoziția de arheologie din anul 1876 de la Budapesta (Hampel J.: *Catalogue de l'expédition préhistorique*, 113.). Acest tip deosebit de unelte a fost descoperit de cele mai multe ori în Ungaria și Transilvania, în diferite zone, în locuri destul de îndepărtate de mine. Nu știm la ce se foloseau aceste unelte, asemănătoare „topoarelor miniere” greoaie.

Cenad/Csanád

S-au descoperit în anul 1864, în josul așezării, cu ocazia săpării canalizării, alături de schelete umane, urne funerare și o cană pe care Karátsony László din Beodra le-a donat Muzeului Național Maghiar (*Arch. Közl.*, IV, 162)

Printr-o scrisoare din data de 7 decembrie 1864, farmacistul pensionar din cadrul armatei, Schilling Móricz, anunța Comisia Științifică și Arheologică a Academiei Maghiare că la Cenadul German sunt mai mulți tumuli care prin lucrările agricole se distrug – iar pe câmp, în zonă, e plin de fragmente ceramice (*Arch. Közl.*, V, 67.).

Cenei/Csene

Muzeul din Timișoara a primit în anul 1879 din partea lui Vuchetich o donație, anume un topor din serpetin descoperit într-o grădină din localitate (*Tört. és rég. Ért.*, VI, 47.). Lungimea acestuia este de 0,12 m, înălțimea 0,045 m, diametrul interior al perforației este de 0,036 m. Toporul este frumos șlefuit și este întreg. Are nr. inv. 342.

În marginea sudică a satului, pe malul stâng al canalului de regularizare a cursului Begăi, la 4-500 de pași spre sud de podul canalizării, pe malul înalt, actualmente uscat, al străvechiului curs al Begăi, Orosz Endre a descoperit urmele unei așezări preistorice, pe care o consideră neolitică.

Cu ocazia înconjurării cu șanț a unui teren arabil, de la adâncimea de 60-70 cm au ajuns la suprafață mai multe obiecte preistorice. Piesele colecționate de Orosz constau din: fragmente ceramice, oase, bucăți de lut ars, fragmente de piatră și așchii.

Vasele erau oale mari din cele mai incipiente faze ale olăritului. Erau din pastă dură, zgrunțoasă, cu pământ, lucrate cu mâna, arse prost, la foc deschis, de culoare gălbui-cărămizii, roșcate, brun-cenușii sau brun negricioase, mari și sfârâncioase. Acestea aveau pereții cu grosimi cuprinse între 0,005-0,010 m chiar și 0,020 m, fără nisip în amestec. Vasele aveau buza ridicată, pereții puțin arcuți, nedecorați, în locul toartei aveau proeminențe ascuțite, câteva aveau proeminențele perforate, baza plană. Pe trei fragmente am găsit decor cu puncte înțepate. Printre deșeurile menajere au fost găsite oase de *Bos taurus*, *Cervus elaphus*, oase și dinți de *Ovis aries* și *Sus scrofa* precum și *Anadonta mutabilis*, *Clessin*; variațiuni și fragmente de cochilii de la scoicile *Unio pictorum*. Bucățile de pământ ars sunt resturi ale vetrelor de foc.

Obiectele din piatră descoperite aici sunt: un fragment de pană din cuarțit, îngustă și șlefuită; un fragment de daltă din cuarțit, cu lungimea de 0,35 m șlefuită, o unealtă de tăiat cu lungimea 0,1 m din gnais-sericit. Două zdrobitoare din piatră, fragmentare, una din cuarțit de culoare roșcată, cealaltă din piatră nisipoasă cu cuarțit, 17 bucăți de piatră de cremene, de culoare gălbuie, alb-cenușie și roșcată și 5 bucăți așchii din obsidian. Cele mai lungi două piese sunt de 0,21 m. Câteva pietricele ce erau probabil proiectile de praștie. În final, câteva pietre neprelucrate de cuarț, cuarțit și mai multe tipuri de piatră nisipoasă cu particule de cuarțit, amphibol-trachyt, muscovit, gnais-biotit, gnais-sericit, cremene, obsidian, bazalt și gnais-amfibol.

La aproximativ 6 cm sub nivelul solului s-a descoperit un craniu uman spart în bucăți (Orosz Endre: *A csenei őstelep; Tört. és rég. Ért.*, U.F., XI, 68, 69)

Čoka/Csóka

Dr. Szentkláray Jenő a făcut o deplasare, pe data de 24 mai 1880, împreună cu Varga Ferencz, pe culmea *Cremeneac*, situat între Čoka și Zenta, pe malul stâng al Tisei, unde se spune că era o așezare preistorică. Culmea *Cremeneac* se află înspre apus de Čoka, la aproximativ un sfert de oră de mers pe jos. Este un platou ce se ridică la 1,5 m deasupra câmpiei. Pe platoul ca o insulă pustie – imediat cum pășești pe acesta -, e parcă presărat cu fragmente ceramice și de piatră; este în contrast cu câmpia verde dimprejur și cu viile din zonă. Acest platou este de formă ovală, în direcția est-vest, are lungimea de 184 pași, iar lățimea, de la sud la nord, de aproximativ 60 pași. La tot pasul se văd ieșind din pământ cele mai variate forme de fragmente ceramice, scoici, pietre. Din prima clipă se poate vedea clar că aici a fost o așezare preistorică. De aici se puteau aduna fragmente ceramice lucrate cu mâna și, din loc în loc, cele lucrate la roată, căruțe întregi. La aproximativ 0,6 m adâncime, în mai multe locuri s-au descoperit vetre de foc iar în marginea vestică a platoului s-au descoperit urmele unui atelier de olărit. În solul de pe *Cremeneac* s-au descoperit oase umane carbonizate și pietrificate, oase de animale, bucăți de pământ ars, chiar și așchii de obsidian și cremene din belșug (*Tört. és rég. Ért.*, VI, 142; *Idem*, U.F., I, 158-160.).

Dudás Gyula a cercetat în primăvara anului 1890 acea zonă de pe *Cremeneac*, de unde grădinarii firmei Lederer au cărat pământ. Printre nenumărate fragmente ceramice s-au găsit un fragment dintr-un topor din serpentin, un fragment din corn de cerb, un ac din os și o daltă din piatră. Toporul este din tipul celor cu două tăișuri, în mijloc cu o perforație pentru mâner. Lungimea toporului este de 0,07 m, lățimea este de 0,03 m. Este frumos șlefuit și tehnica cu care a fost realizat coincide cu cea a obiectelor neolitice din țară. Fragmentul de corn de cerb este cu o singură ramură și are lungimea de 0,07 m-0,10 m. Lungimea acului de os este de 0,12 m. Daltă este din serpentin și este ascuțită, în formă de pană (*Arch. Ért.*, U.F., X, 356, 357.).

În hotarele așezării sunt 9 movile și două rânduri de dealuri (*Tört. és rég. Ért.*, III, 161.).

În viile de lângă așezare se descoperă aproape în fiecare an vase ceramice de dimensiuni mai mari, urne, unele sparte. Un astfel de exemplar l-a

văzut Dudás Gyula la casa de vacanță a lui Lukacevics (*Arch. Ért.*, U.F., VIII, 157.).

Dintre descoperirile din hotarele așezării Čoka, cea mai renumită este cea din anul 1887, făcută de un agricultor în partea estică a localității. Din păcate, aceasta nu este completă, poate și din cauză că obiectele au fost scoase din pământ fără prea multă grijă față de ele. Se știe doar că obiectele au fost descoperite la o adâncime de aproximativ 1 m, alături de oase umane. Toate obiectele descoperite erau din bronz, cu patină nobilă. Printre acestea sunt 6 discuri din plăcuță de bronz, ce formează un șir. Acestea au diametrul tot mai mic. Discurile au analogii printre obiectele asemănătoare de la noi din țară, tot din bronz, ce erau decorațiuni de îmbrăcăminte sau scut. Marginile celor 4 discuri de dimensiuni mai mari sunt decorate cu cercuri iar pe partea dorsală sunt mici urechiușe pătrate, deci e clar că erau înșirate pe ceva sau suspendate. Printre obiectele din acest tezaur este și o prăsea de sabie cu urmele plăcuței de os sau lemn aplicate pe lama prășelei. Se văd și perforațiile ce serveau la prinderea lamelor de pe cele două părți. S-a păstrat și un cui care aparținea mânerului sabiei. S-a mai găsit și un fragment din lama sabiei, cu o lățime de două degete, cu două nervuri și două tăișuri. Această lamă era ruptă din vechime, se pot vedea chiar și urme de topire. Este deosebit de interesant un obiect de formă cilindrică, cu trei brațe, dintre care brațul din mijloc prezintă urme de ruptură. Nu se știe la ce se folosea acest obiect. Alături de aceste obiecte s-a mai găsit o plăcuță din bronz îndoită, câteva bucăți de bronz ce provin din topirea unor obiecte. Dacă observăm aceste obiecte ajungem la concluzia că sunt dintr-un mormânt de epoca bronzului. Incinerarea a fost realizată prin arderea cadavrului și aruncarea în focul de incinerare a obiectelor acestuia, întregi sau rupte în bucăți – după cum putem observa din gradul de carbonizare al oaselor și al obiectelor parțial topite sau în faze incipiente de topire (*Arch. Ért.*, U.F., VIII, 157, 158; *Tört. és rég. Ért.*, U.F., VI, 20, 21.).

Čestereg/Csösztelek

La expoziția de arheologie de la Budapesta, din anul 1876, Iványfó Ede a expus un fragment dintr-un ciocan din piatră, șlefuit, care a fost descoperit aici (Hampel J.: *Catalogue etc.*, 25.). În hotarele localității se află o așezare preistorică a cărei descriere nu o avem, din păcate (*Tört. és rég. Ért.*, VI, 142.). În mai multe locuri din hotarele așezării s-au descoperit obiecte preistorice (*Arch. Ért.*, XIV, 217.).

În anul 1880 contele Csekonics a zidit o biserică la Čestereg. Pentru construirea bisericii, contele a cedat un teren situat în centrul satului, pe o movilă de 48 m lungime și 21 m lățime. Cu ocazia începerii lucrărilor pentru ridicarea bisericii, muncitorii au descoperit în interiorul movilei un mormânt. Conform opiniei dr. Szentkláray, care a cercetat acest mormânt, interiorul acestuia diferă de cele descoperite la Százhalom, prin compartimentare. Aici sunt mai multe încăperi, compartimente, care însă nu au fost boltite cu piatră sau grinzi de lemn, ci sunt scobite direct în pământ. Cămăruțele sunt una lângă alta, în cerc, în jurul încăperii centrale. Nu au fost descoperite urne sau alte obiecte preistorice. Aici morții erau așezați toți doar cu fața spre răsărit, chiar și acum se mai pot găsi schelete umane în număr mare. În unele încăperi sunt mai multe schelete umane așezate unul lângă celălalt, mai ales schelete de copii. Într-o încăpere muncitorii au găsit urme de cărbune și cenușă. În spațiul dintre încăperi erau așezate și schelete de cai. În acest tumul nu au fost găsite obiecte de sticlă, fier, sau din bronz. Movila se ridică pe malul unei ramificații a pârâului Aranka, în locul în care este acum satul Čestereg. Pe malul acestui braț, pe malul vechiului curs de apă, și anume spre Pusta Buzito, se găsesc mai multe asemenea movile (*Arch. Ért.*, XIV, 217.).

Dalci/Dalcs

Două verigi de aur, prinse una de cealaltă, din sârmă îndoită în formă spiralată, ce aveau greutatea de 13,9 g s-au descoperit aici în anul 1856 (*Archiv für oester. Gesch.*, XXIV, 405.).

Deliblato/Deliblatt

Mai multe movile sunt semnalate în perimetrul localității.

Dejan/Deschánfalva

În hoatererele acestei așezări, Günther József junior, cetățean din Stamura Germană, cel care avea în chirie domeniul baronului Hauser Bernat din Deschánfalva, a început să sape, în primăvara anului 1888, un nou curs al apei de la *Kriva*, ca să protejeze pământul de inundațiile provocate an de an de acest izvor. Pe data de 30 aprilie un muncitor german, în timp ce săpa, a descoperit obiecte din metal. Vestea acestei descoperiri a ajuns la Vârșeț, de unde am plecat pe data de 1 mai să cercetăm terenul. Locul descoperirii este la nord de drumul de țară de la Moravița spre German, pe terenul domeniului amintit, la aproximativ 800 m distanță de hotarul vestic al domeniului.

lui, unde noua canalizare taie la o distanță de aproximativ 150 m o veche așezare. Urmele au fost o parte în peretele canalizării, la aproximativ 0,7 m sub nivelul solului, iar pe de altă parte, pe cele două maluri, în pământ. Am găsit aici urme ale vetrelor de foc, fragmente ceramice – printre care unele aveau grosimea de 0,025 m. Toate erau lucrate cu mâna, fiind arse până la culoarea neagră, cărămizie, unele cu nuanță neagră în interior și roșcată în exterior, cu decorațiuni; deșeuri menajere (oase de animale) și fragmente de zdrobitoare din gnais din munții Vârșetului, o jumătate a unui ciocan din serpentin, cu perforație pentru mâner și un vârf de săgeată din cuarțit.

Obiectele descoperite pe data de 30 aprilie sunt următoarele:

1. un topor cu două brațe, în cruce. Piesa este întregă. Lungimea 0,27m; diametrul interior al perforației pentru mâner este de 0,04 m; greutatea: 1,4 kg.

2. un topor la fel ca precedentul. Tot întreg, lungimea de 0,24 m; diametrul interior al perforației 0,04 m; greutatea 1 kg.

3. topor identic cu celelalte două, rupt în două bucăți, ambele brațe sunt rupte, brațul orizontal s-a pierdut, cel vertical s-a păstrat. Diametrul interior al perforației 0,04 m. Lungimea și greutatea corespund celui de la nr. 2.

4. topor la fel cu celelalte. Rupt în două la perforația pentru mâner. Lungimea: 0,20 m; diametrul interior al perforației 0,035 m; greutatea 0,75 kg. Toate cele 4 piese au fost cumpărate pe data de 2 mai de notarul dr. Kormos Béla, din Vârșeț.

Aceste piese din bronz au fost descoperite în același loc, împreună, în nisip, părea că au fost ascunse intenționat; astfel încadrăm această descoperire în categoria depozitelor. Forma topoarelor se aseamănă cu cele descoperite în anul 1880 (?) la Szeged (*Arch. Ért.*, U.F., I, fig. 2 și 3 a și b; Pulszky F.: *A rézkor*, 30.). Obiectele au patină de culoare brună. Perforațiile pentru mâner sunt străpunse prin lovire, astfel că la perforații s-au format muchii.

La mică distanță de locul descoperirii acestui depozit de bronzuri, s-a găsit un fragment de ciocan de serpentin, partea dinspre bază. Acest ciocan era un exemplar mai greoi. Fragmentul are lungimea de 0,06 m, înălțimea de 0,065 iar lățimea de 0,065 m; diametrul perforației de formă cilindrică este de 0,02 m. Suprafața de lovire este pătată și prezintă urme de utilizare.

Puținele fragmente ceramice cu decorațiuni au – o parte – decorul constând din linii simple incizate, ca și vasele neolitice din așezarea preistorică de la Podporanj (v. la Podporanj), iar – cealaltă parte – rânduri de

impresiuni cu degetul sub buză, la fel ca vasele mai simple din aşezarea de epoca bronzului de pe Dealul Chilia, de la Vărădia (v. la Vărădia).

La câteva zile după ce am plecat de la Dejani, Günther i-a adus lui Kormos un coş întreg cu obiecte adunate din locul acela. Despre aceste obiecte am aflat doar că printre ele erau 4 fragmente de sârmă de bronz, cu lungimi cuprinse între 0,04 şi 0,06 m, probabil fragmente de ace şi mai multe fragmente de corn de cerb perforate sub rozetă.

Ca să previn îndoielile asupra contemporaneităţii şi apartenenţei în acelaşi loc a obiectelor, menţionez că atât Günther cât şi muncitorii au afirmat că le-au găsit în acelaşi strat, împreună.

Pe data de 30 aprilie 1890 am primit de la Günther fragmente de lame de fierăstrău şi de cuţite din cremene şi o daltă din corn de cerb, descoperite în canalizare. Am mai primit totodată şi oase umane carbonizate (tibii), ceea ce arată că acei oameni îşi incinerau morţii. În vara anului 1894 am aflat de la Kormos că a dăruit târnăcoapele unor arheologi din Budapesta.

Descoperirile de epoca bronzului de la Dejan sunt interesante, în primul rând pentru că atât urmele aşezării precum şi obiectele sunt mixte: piatră-os (respectiv, corn de cerb) şi cupru. Cunoaştem puţine astfel de aşezări mixte în Ungaria: cea de la Lucska, din Ungaria Superioară, cea de la Tószeg, de pe malul Tisei, cea de la Tordos, Csáklya şi Vérd – din Transilvania. Aceste aşezări oferă dovezi ce susţin teoriile separării şi delimitării epocilor. Demonstrează că uneltele de piatră au mai fost folosite concomitent cu cele de cupru şi vasele ceramice descoperite în aceste aşezări realizate din lut grosier, nisipos şi chiar prost arse, se aseamănă până la a fi identice, cu vasele neolitice şi vasele mai simple ale epocii bronzului.

Dr. Much Máté, care şi-a aprofundat cercetările referitoare la substraturile epocii cuprului, a acceptat contemporaneitatea celor două descoperiri prin metoda comparativă, comparând vasele europene cu cele din insula Cipru, incizate şi decorate cu pastă albă (Much: *Kupferzeit*, 30.). Eu însumi nu am cercetat cu atenţie acest aspect, dar nu îmi amintesc să fi văzut niciun fragment ceramic de la Dejani ale cărui linii incizate să fi fost decorate cu pastă albă. Am comunicat acest lucru şi lui Much care, în luna aprilie a anului 1891, se preocupa de această problemă.

Topoarele de cupru, destul de frecvente în zona cuprinsă între Dunăre-Tisa şi Mureş, pe care le-am întâlnit la Veliko Središte, Vârşeţ, Novi Kneževac, Bencecu de Sus, Guttenbrunn şi Lipova, ridică un mare semn de întrebare în privinţa scopului utilizării acestora. Hoernes presupune că acestea ar fi de la începutul evului mediu (Dr. M. Hoernes: *Die Urgeschichte des*

Menschen, 336-338.). Însă descoperirea de la Dejan aduce dovada clară că acest tip de unelte existau deja în perioada preistorică.

Deta/Detta

Înspre nord de cărămidăria lui Buchmann Antal, în zona cu numele *Sträucher Flur*, în partea mai înaltă a acestei zone, se cultiva viță-de-vie. De fiecare dată și de câte ori se săpa aici terenul, se descopereau fragmente ceramice provenind de la vase cu pereții groși, urme ale vetrelor de foc și alte urme preistorice. Astfel, la sfârșitul anului 1895, cu ocazia lucrărilor din via lui Huy Károly, au fost deranjate mai multe vetre de foc, s-au descoperit multe fragmente ceramice și câteva căni mici întregi. Acestea din urmă au dispărut, luate de muncitori. Din ceea ce s-a păstrat, Huy a donat muzeului din Vârșeț, în anul 1897, o daltă plată din piatră de ardezie, cu lungimea de 0,045 m, lățimea la bază de 0,016 m, la tăiș de 0,026 m și partea inferioară a unei râșnițe de mână, cu scobitură concavă, fragmentară. În zona *Sträucher* a fost o așezare preistorică destul de mare.

Într-o altă parte, în marginea parcului Kratzer, s-au descoperit fragmente de vase ceramice cu pereții groși. Înspre Gaiu Mare se află o movilă care a fost săpată peste tot de căutătorii de comori (*Tört. és rég. Ért.*, II, 43.).

Diniaș/Dinnyás

La lucrările de canalizare a Begăi, din anul 1895, lângă *Fehérház* (Casa Albă) muncitorii au descoperit o așezare preistorică, probabil din epoca de piatră. Acest loc se întinde pe o suprafață de mai multe pogoane și se ridică cu aproximativ 2 m față de restul terenului. În șanțul de exploatare practicat de muncitori, stratul de cultură era de 1,5 m grosime.

În primul trimestru al anului 1896, prin intermediul antreprenorului Groszman Zsigmond, Endre Antal, șeful Atelierului de Inginerie Hidrologică Riverană din Timișoara, a donat Muzeului Național Maghiar obiecte din piatră, ceramică și os. Printre acestea erau trimise în două tranșe, 4 obiecte din piatră, un împungător din os și 22 de obiecte din ceramică (*Arch. Ért.*, U.F., XVI, 281.).

În vara anului 1897 Biroul de Inginerie Hidrologică Riverană a trimis Muzeului Național Maghiar o colecție de 23 de piese de la Diniaș. Printre acestea erau:

– din os: 2 împungătoare, unul cu lungimea de 0,125 m iar celălalt cu lungimea de 0,085 m; o lamă de pumnal cu lungimea de 0,10 m, cu lățimea maximă de 0,018 m.

– din corn: 2 capete.

– din piatră: 5 dălți șlefuite. Prima daltă are lungimea de 0,105 m, este îngustă, de culoare deschisă, întreagă. A doua daltă este de aceeași culoare deschisă, mai lată și este un fragment dinspre tăiș, cu lungimea de 0,06 m. A treia este o daltă îngustă, de culoare cenușiu-închis, cu lungimea de 0,08 m. A patra este lată și are culoare albăstruie, are lungimea de 0,05 m. A cincea este lată, are culoare verde închis și lungimea de 0,06 m.

– din lut: fragment de picior al unui vas cu picior, trei vase mici din pastă grosieră, fragmentare. O ceașcă simplă cu înălțimea de 0,08 m, din pastă grosieră, cu 4 proeminente ascuțite pe exterior. Trei văscioare mici, ca niște jucării, finuțe, cu pereții subțiri. Unul are înălțimea de 0,06 m și este un ulcior cu gâtul scurt, cu decorațiuni cu pastă albă. Al doilea și al treilea văscior sunt castronașe micuțe, cu toartă, cu înălțimile de 0,03 m respectiv 0,024 m, cu decor asemănător cu primul văscior. Decorurile constau din linii drepte și puncte. Mai erau, de asemenea, două bile mari din lut, perforate, două greutateți conice, una cu înălțimea de 0,07 m iar cealaltă cu înălțimea de 0,05 m; două discuri cu perforația centrală, unul de culoare cărămie, cu diametrul de 0,085 m și grosimea de 0,022 m, celălalt, de culoare roșcată cu diametrul de 0,07 m și grosimea de 0,018 m. În sfârșit, mai era un obiect, probabil o amuletă, cu lungimea de 0,05 m și grosimea de 0,015 m decorată, asemănătoare ca formă cu un pepene galben mai lung. La un capăt are două mici coarne, cu ajutorul cărora se putea purta suspendat. Cele trei vase grosiere, cu pereții groși și cele două greutateți sferice perforate au o ardere slabă, par mai degrabă uscate la soare; doar cele trei văscioare mici, cu decorațiuni se vede că au o ardere bună.

Obiectele descoperite la Dinaș au trăsături comune cu obiectele descoperite în așezările neolitice din Cristurul Sârbesc și Vârșeț.

Dolaș/Dolác

Spre sud-estul localității, în zona cu numele „*Grosse Bara*”, pe terenul lui Rittinger Lőrincz, unde terenul prezintă o ridicătură de 0,4 m, fierul plugului a scos din pământ multe fragmente ceramice, câteva provenind de la vase cu pereții groși. Unele fragmente aveau și proeminente, chiar și perforate și toarte cilindrice. În toamna anului 1896, Nierenberger József, locuitor din Dolaș, a descoperit în timpul aratului o vatră de foc în jurul căreia au fost aproximativ o duzină de greutateți conice din lut și vase de dimensiuni mai mari. Din conurile de lut, preotul Besser N. János a reușit să colecționeze trei bucăți, dintre care una a donat-o muzeului din Vârșeț. În

această zonă a existat o așezare preistorică de dimensiuni considerabile, care, la fel ca multe alte așezări de acest fel din Banat, își așteaptă rândul pentru a fi cercetate.

Drencova/Drenkova

Muzeul Banatului Timișoara a primit de aici, în vara anului 1876, fragmente de vase barbare (Registrul de Inventar al Muzeului Banatului).

Cu ocazia unor lucrări, săpături în albia Dunării, în port s-a descoperit un tezaur de monede de aur (în jur de 200 bucăți) din timpul împăratului Alexandru cel Mare, care au fost repede răspândite în străinătate prin călătorii de pe Dunăre.

În hotarele Drencovei, pe linia șoselei Széchényi, între punctele ce indică km. 676 și 67 se întind pe o culme, câmpurile Dombroviczei. În capătul lor, lângă *Munteana*, se poate vedea un val în formă de semilună, cu șanț adânc înaintea lui, șanț ce „tivește” stânca dintr-o parte până în cealaltă. Valul de pământ se ridică la aproximativ 7 m deasupra nivelului terenului din jur și la aproximativ 12 m față de fundul șanțului. Șanțul are adâncimea de 5 m și lățimea de 13 m. Lățimea valului în partea superioară este de 2 m. Suprafața valului a fost acoperită de un strat de lut întărit la foc. La practicarea unei secțiuni prin val se pot vedea bucăți de pământ ars, într-un strat de aproximativ 0,15-0,20 m, sau strat de lut ars în care se pot găsi urme, găuri provocate de stâlpi de lemn, urme ale locuințelor. Stratul de lut ce s-a aplicat pe val și apoi a fost ars, era pentru a face valul mai puternic, să reziste mai bine intemperiilor și să îngreuneze accesul eventualilor atacatori. Partea de curte dinspre val se ridică treptat aproximativ 2 m, are suprafața de aproximativ 10 ari și putea oferi adăpost unei trupe de aproximativ 500 de oameni, oameni ce se puteau retrage aici în caz de pericol, cu tot cu bunurile lor. Presupunem că aceasta a fost o fortificație dacică. (Fig. 27/2)

Din loc în loc se pot descoperi fragmente ceramice ale unor vase cu pereții groși, bucăți de pământ ars cu impresii de nuiete sau chiar țesături. În anul 1890, în apropierea valului s-a descoperit un tezaur de bronz într-un vas de lut cu pereții groși, ars la foc deschis; vasul era nedecorat, avea două toarte. Obiectele ce au fost descoperite în vas sunt următoarele: 14 bucăți brățări din bronz cu suprafața simplă, netedă, nedecorată și o brățară cu decorațiuni ce o prezentăm și în imagine (Fig. 25/3); 2 apărătoare de braț din bronz; 2 fragmente de lamă de sabie; 2 dălți cu teacă, fără toartă; o seceră; 8 verigi mai mici; mai multe fragmente și bucăți de bronz neprelucrate, pentru turnare (Neudeck Gyula: *Régiségek az Alduna vidékén*, Arch. Ért., U.F., XIII, 258, 259.).

În vara anului 1895 s-a mai descoperit o brățară de bronz în fortificația de pământ amintită. Aceasta se aseamănă cu brățara cu decorațiuni menționată, descoperită în anul 1890. Aceasta are diametrul de 0,09 m, greutatea de 0,11 kg, are o patină nobilă și se remarcă prin frumusețea decorațiilor. Acestea constau în linii și forme geometrice incizate cu precizie. După realizarea modelelor, brățara a fost astfel șlefuită pe o parte încât inciziile concentrice au fost pe jumătate șterse (Fig. 25/4). Brățara se află în posesia lui Bergleitner János, funcționar (Téglás G.; *Bronzkarperecz az aldunai Kozla-telep mellöl*; *Arch. Ért.*, U.F., XV, 447, 448.).

Mai în aval de Drencova, la cascada Cozla, în ultimul trimestrul al anului 1894 s-au descoperit în albia Dunării 2 vârfuri de lance și 2 topoare din fier, pe care Neudeck Gyula le-a donat Muzeului Național Maghiar (*Arch. Ért.*, U.F., XV, 276.).

Dubovac/Dubovac

În albia Dunării, în peretele malului, în apropierea unor urme de ziduri mai recente, în marginea unui cimitir din secolul trecut, Böhm Lénárd a descoperit fragmente ceramice, două urne funerare cu înălțimea de 0,3 m și un ulcior micuț. Acestea se vedeau parțial din pământ. Una dintre urne s-a spart, cealaltă este întreagă. Cele două urne conțineau resturi de oase și cenușă, urna întreagă era decorată cu proeminente și avea drept capac o piatră plată. Cele două vase mai mari erau arse incomplet și erau din pastă grosieră cu pietricele, aveau culoarea cenușie și roșcată. Vasul mai mic, de culoare neagră, avea o formă frumoasă de ulcior, cu înălțimea de 0,09 m, cu toartă, realizat din pastă mai fină. Tot aici s-a mai descoperit un fragment de urnă ce avea toartă și frumoase modele incizate. Vase asemănătoare au fost descoperite la Oresač (*Tört. és rég. Ért.*, VI, planșa acesteia în același loc la fig. 1)

În anul 1896, în *Colonia Emanuel*, s-au descoperit în nisip fragmente ceramice ale unor vase grosiere, preistorice. Pavlevici Dobrivoj, locuitor din Kovin, a descoperit pe domeniul său un vârf de săgeată din fier ce se aseamănă – până la a fi identic – cu vârful de săgeată de bronz prezentat de Rómer Flóris în *Műrégészeti Kalauz*, vol. I, p. 52, nr.103.

Klingl János, locuitor din Kovin, a descoperit în anul 1896, în hotarele Dubovac-ului, pe partea sudică a dealului cu numele *Magaricza* – deal ce constituie de fapt o continuare a liniei deluroase *Belibreg* din Gaja – morminte de înhumăție, dezgropate de apele crescute ale Dunării. Obiectele descoperite aici sunt: 4 fibule de bronz La Tène, două brățări de bronz și spiră

de bronz (una este răsucită, cu capetele decorate cu sfere, cealaltă simplă) și mărgelile de sticlă ce au ajuns în posesia dr. Almássy György, la Borostyánkő, jud. Vas. În anul 1897, Klingl a mai descoperit în același loc 4 mărgelile ce se păstrează în prezent la muzeul din Vârșeș. Acestea au formă sferică, de culoare galbenă, cu decor de cercuri albe și albastre.

În zonă sunt movile, posibili tumuli.

Ečka/Écska

În hotarele așezării se pot vedea trei movile. În cea de lângă drumul spre Perlas s-au descoperit schelete umane. (*Tört. és rég. Ért.*, III, 162.).

Elemir/Német Ellemér

În hotarele așezării se pot vedea 5 movile (*Tört. és rég. Ért.*, III, 162.). Dintre acestea, două sunt mai mari. Una este în extravilan, cealaltă este în cimitir și pe aceasta este construită capela. În anul 1880, când se efectuau lucrările de mărire a unei cripte de sub capelă, s-au descoperit urme de ardere, vase ceramice și obiecte de bronz – brățări de bronz (informația oferită de profesorul de religie romano-catolică Bartl Ferencz).

Bela Crkva/Fehértemplom/Weisskirchen

Între anii 1881–1883 am fost custodele muzeului orășenesc și m-am ocupat personal de descoperirile din zona Bela Crkva. Dintre acestea o parte sunt din epoca bronzului, altă parte din epoca romană, și mai puține descoperiri din alte perioade.

Pe data de 4 mai 1883, în zona *Schiffamt*, spre nord de oraș, unde Wény János, responsabil zonal cu Phylloxera, își înființa o plantație de vie antiphiloxeră, a descoperit la o adâncime de aproximativ 1 m un topor din piatră, prelucrat prin șlefuire. Toporul este întreg și este din piatră-lid din zona Bocșei (*Tört. és rég. Ért.*, IX, 187.). Acesta are lungimea de 0,094 m, din care 0,016 m revin părții de lovire, 0,016 m perforației cilindrice și 0,062 m revin (tăișului) lamei. Are tăișul drept, cu înălțimea de 0,032 m; suprafața de lovire 0,028 m. Se păstrează în muzeul din Bela Crkva.

În anul 1888 pe dealul de deasupra văii Prinzen, spre est, în via lui Ludwig Sebestyén, cu ocazia unor lucrări agricole, s-a descoperit, la o adâncime de 0,4 m, un topor de cupru. Lungimea acestuia este de 0,17 m. Acest topor face parte din categoria uneltelor mai mari. Ludwig a donat piesa muzeului orășenesc. Înălțimea perforației pentru mâner este de 0,07 m, diametrul interior este de 0,028 m. Are greutatea de 1,37 kg, este realizat

prin turnare; perforația pentru mâner este în partea superioară, iar tăișul este arcuit.

Cu ocazia săpării unui șanț, în anul 1848, s-a descoperit o spiră de aur cu greutatea a 5 monede de aur; această sârmă a fost topită. (Böhm L.: *Gesch. D. Tem. Banats*, II, 310.).

Muzeul orășenesc păstrează, din anul 1880, un fund de urnă de epoca bronzului, descoperit în cărămidăria lui Siegl Ferencz. Acest fragment m-a condus în anul 1881 la un loc de descoperire bogat, iar între anii 1881-1883 am cercetat cu atenție toate obiectele ce provin de aici. Această cărămidărie se află în marginea dreaptă a orașului, în capătul străzii Sasca, ceva mai jos de cimitirul sârbesc. Aici stratul de pământ galben este acoperit de un strat de humus de 1,2 m grosime. Descoperirile de aici au fost făcute în marginile de nord și de vest ale gropii mari de exploatare și constau predominant din vetre de foc și urne funerare, mai rar morminte de înhumație – eu am auzit doar de 2-3 astfel de morminte.

Sunt foarte multe fragmente ceramice aici. Dar au fost descoperite și alte obiecte, de exemplu, o piatră de ascuțit, pe care se pot vedea foarte bine urmele utilizării. Alte obiecte descoperite aici sunt: o daltă din piatră și două pietre de moară manuală cu suprafață dreaptă, și un obiect din piatră al cărui uz practic nu îl cunoaștem. Vetrele de foc descoperite tot aici erau de dimensiuni impresionante, în jurul lor au fost, aproape lângă fiecare, „cățel de vatră”, acele conuri de lut ars. În toamna anului 1882 s-a descoperit un astfel de con cu înălțimea de 0,11 m, cu baza circulară cu diametrul de 0,06 m, ars până la culoarea roșcată, cu vârful perforat în cruce. Am mai descoperit încă un fragment, cu partea superioară perforată în cruce. Din păcate, din cauza exploatării mecanice a pământului pentru cărămidărie (aceasta este o cărămidărie cu aburi), obiectele nu au putut fi scoase și cercetate cu atenție. Am găsit ajutor în persoana lui Bandl Adolf, ginerele lui Siegl, care era el însuși interesat de arheologie și, ajutat de muncitorii săi, a colecționat obiectele descoperite și a donat muzeului din Bela Crkva în jur de 60 de obiecte, printre care multe fragmente ceramice cu butoni și proeminente.

În același an s-a mai găsit și un vâscior, posibil pentru topit minereu (?). Printre fragmentele ceramice descoperite în anul 1882 era și o toartă de vas tip „ansa lunată”. În prima jumătate a anului 1883 au mai apărut două morminte de incinerăție, din care s-au păstrat: urne lucrate cu mâna, simple (câteva fragmente), bucăți de oase umane carbonizate etc. Tot ceea ce s-a descoperit aici a fost transportat la muzeu. Tot atunci, în același loc, s-a mai găsit un vâscior de turnare, cu mult grafit în compoziție, cu diametrul de

doar 0,02 m. Mai târziu, în același loc, s-a mai descoperit un obiect de lut ars de formă ovală, fragmentar, cu lungimea de 0,05 m și grosimea de 0,025 m, al cărui uz practic nu îl cunoaștem. Un asemenea obiect a mai fost găsit și în anul 1881.

În anii 1882 și 1883, tot în marginea estică a orașului, spre sud de drumul spre Kusič, în balastiera situată în partea inferioară a cărămidăriei Siegl (*Ringofen*) la aproximativ 150 de pași de barieră, am descoperit obiecte asemănătoare cu cele din cărămidăria Siegl: fragmente de urne cu butoni și proemințe, fragmente ceramice de la vase lucrate cu mâna, urme ale unor vetre de foc etc.

Încă de la început am bănuț că aici trebuie să găsim și obiecte metalice (*Tört. és rég. Ért.*, IX, 26), după cum am văzut și pe urmele lăstate pe acea piatră de ascuțit. Astfel, pe 27 mai 1886, Muzeul Național Maghiar a achiziționat prin cumpărare de la negustorul de antichități Krausz Jakab o sabie de bronz și un brici de bronz, ce au fost descoperite la Bela Crkva. (Fig. 25/5)

Continuăm cu descrierea obiectelor:

1. Sabie de bronz. Vârful se îngustează, la mijloc are o nervură. Plăseaua era probabil din lemn, mai există și acum 6 cuie de fixare prin care plăseaua se prindea pe lamă. Lungimea: 0,574 m; lățimea: 0,04 m. Are patină nobilă (Registrul de Achiziții al Muzeului Național Maghiar din 1886, poz. 31). Sabia descoperită la Bela Crkva face parte din tipul celor care figurează alături de forma de „frunză de trestie” și „frunză de crin”, și, după opinia lui Hampel, s-ar putea semăna cu linia unui val, din acest motiv a numit acest tip de sabie „sabie tip val”. Acest tip de sabie este cel descoperit în cripta de la Keszthely. Din celelalte lame asemănătoare, descoperite în Ungaria, cea care se aseamănă cel mai mult cu lama de la Keszthely este această sabie de la Bela Crkva, dar aceasta este mai mică și mai simplă, nu are acel decor liniar în partea inferioară a lamei; o altă caracteristică este dată de cele două linii drepte, înclinate de la baza prășelei (Hampel J.: *A bronzkor*, III, 73 și 81)

2. Brici de bronz. Cu două brațe, cu tăișul dantelat, la mijloc are un orificiu. Mânerul în două brațe se transformă într-o verigă. Lungimea: 0,08 m; lățimea: 0,045 m (Registrul de Achiziții al Muzeului Național Maghiar, 1886, 31). O unealtă asemănătoare a fost descoperită la Pilin, cu deosebirea că în mijloc avea un orificiu dreptunghiular (Hampel J.: *Catalogue etc.*, p. 128, fig. 125).

În marginea estică a orașului, pe terenul cărămidăriei Siegl și al cărămidăriei cu aburi, fragmentele ceramice și urmele de vetre de foc sunt prezente în număr mai mare. Însă faptul că vetrele de foc și urnele de incinerare apar amestecate, fără vreo ordine, dar și faptul că zona nu este încă îndeajuns cercetată ne fac doar să presupunem existența aici a unei așezări, pe care nu o putem dovedi încă.

În cele două locuri amintite, unele obiecte sunt lucrate cu mâna, dar sunt totuși din pastă curată. Vasele mai mari sunt, în marea lor majoritate, decorate cu proeminențe mai mari sau mai mici și toarte prin care se putea trece cel mult o sfoară. După opinia lui Pulszky Ferencz, aceste vase erau suspendate cu sfori ce treceau prin toarte – în perioada când nu erau folosite (*Arch. Ért.*, U.F., I, 5). Am reușit să aducem o colecție de aproximativ 30 de bucăți de astfel de mici proeminențe și tortițe. Printre vasele mai mici sunt câteva a căror suprafață a fost netezită și lustruită cu grafit, dând acelor vase finețe și o durabilitate mai îndelungată. Acestea sunt de culoare neagră.

Trebuie să amintim un fragment de vas lucrat cu mâna, ars până la culoarea neagră, cu corpul dublu, lucru vizibil în spărtură, vasul era perforat în mai multe locuri. Deși au mai fost descoperite asemenea vase și în alte zone ale țării, sunt rare și li se acordă o atenție deosebită. Ele au fost numite vase de păstrat tămâie sau vase de topire; încă în anul 1880, în urma descoperirilor de la Lucska (*Arch. Ért.*, U.F., I, 274, 275), Pulszky Ferencz consideră că aceste vase cu perforații ar fi de fapt piciorul sau suportul unor vase mai mari și rostul perforațiilor de pe suprafața acestora ar fi doar ce decorativ (*Arch. Ért.*, I, 6).

Cel care s-a ocupat mai mult de acest tip de vase este Wosinszky Mór. După opinia sa aceste „vase cu picior cilindric” ar fi o parte importantă a ceramicii preistorice. Forma aceasta apare în preistorie în epoca de piatră și se păstrează neschimbată până la sfârșitul perioadei hallstattiene, chiar dacă uneori are forme ce diferă considerabil de forma originală (*Arch. Ért.*, XI, U.F.). Exemplarul de la Bela Crkva este de tipul celor mai vechi, ce se aseamănă unor suporturi, goale pe dinăuntru, cu perforație rotundă, cu picior cilindric înalt din care se ridică farfuria. Descoperindu-le în morminte de epoca pietrei, Wosinszky le-a numit vase pentru ofrande.

În sud au fost descoperite astfel de vase în mai multe locuri. În muzeul din Vârșeț avem asemenea vase provenind din descoperirile de la Vatina, Vârșeț și Podporanj. În Muzeul din Timișoara avem un fragment de asemenea vas ce provine de la Moșnița. În fine, la Cristurul Sârbesc s-au descoperit mai multe asemenea exemplare.

În lunile iulie și august 1895, la sud de oraș, lângă grădinile de căpșuni ale Trezoreriei, s-a ridicat și s-a lărgit canalul de recuperare a gloanțelor terenului de trageri al armatei. Cu această ocazie s-au descoperit urmele unei așezări și ale unui cimitir de epoca bronzului, ce se întindea pe o suprafață de aproximativ 12 ari. S-au descoperit aici vetre de foc, alături de care erau oase și fragmente ceramice. S-a descoperit și o piatră de moară, o râșniță cu suprafață dreaptă. Urne erau mai multe, însă fără supravegherea unui specialist, avem puține informații. Böhm Lénárd care a aflat de existența acestei așezări și a cimitirului abia înainte de încheierea lucrărilor, a reușit să adune puține informații (*Nera*, 1895, 36, nr. din 8 septembrie). În urne s-au descoperit oase și mai multe vâscioare ce conțineau și ele tot fragmente de oase; în gura urnelor erau amplasate cești și erau acoperite cu castroane mari. În unele cazuri urnele erau acoperite cu pietre mari, plate. Am văzut două asemenea cești cu toarte în posesia lui Böhm Károly. Una avea înălțimea de 0,07 m; diametrul gurii de 0,09 m. Toarta, în mijloc puțin adâncită, s-a rupt dar s-a păstrat. Cealaltă ceașcă este întreagă, are înălțimea de 0,04 m; diametrul gurii de 0,045 m. Toarta se ridică cu 0,015 m deasupra nivelului buzei vasului. În muzeul din Bela Crkva se mai păstrează o astfel de ceașcă, cu înălțimea de 0,045 m, are toarta puțin adâncită, cu un canal în mijloc și se ridică cu 0,02 m deasupra nivelului buzei. Diametrul bazei este de 0,03 m, iar al buzei de 0,08 m. Acest tip de cești cu baza micuță, cu forma corpului semisferică sunt de obicei nedecorate, în culorile negru sau roșcat și de obicei conțin fragmente de oase. Printre resturile fragmentelor ceramice am întâlnit și fragmente cu decorațiuni. Erau și fragmente ce aminteau de ceștile descoperite în gura urnelor funerare de la Vârșeț, frumos decorate cu modele incizate și cu pastă albă.

În muzeul de la Bela Crkva se păstrează și un fragment de topor din serpentin, partea dinspre tăiș, o piesă cu formă suplă, cu lungimea de 0,085 m. Nu cunoaștem locul exact al descoperirii acesteia.

Foeni/Fény

În anii 1892-93, familia Mocsonyi a ridicat un mausoleu pe dealul dinspre cantonul de cale ferată, spre sud de localitate, într-un loc înconjurat pe trei părți de un braț mort al Timișului. În timpul lucrărilor s-au descoperit un număr mare de vase ceramice, unelte din corn de cerb, bucăți de pământ ars și alte urme de așezare preistorică. Câteva dintre vasele descoperite aici, vase de epoca bronzului, le-am văzut la locuința de la Bocșa a constructorului Diakonovich Adolf.

Fibiș/Fibis

În muzeul din Timișoara se păstrează un topor de bronz descoperit aici. Nu se cunosc împrejurările exacte ale descoperirii acesteia. A fost în colecția lui Ormós Zsigmond și în anul 1876 a fost expusă cu ocazia Congresului de Arheologie Preistorică de la Budapesta (Hampel J.: *Catalogue etc.* 112). În anul 1895 a ajuns la muzeul din Timișoara în urma testamentului lui Ormós Zsigmond (*Tört és rég. Ért.*, U.F., XI, 120.). Acest topor are urme de aurire, o contribuție a unui contemporan de-al nostru cu idei îndrăznețe.

Piesa este întreagă. Lungimea: 0,14 m. Axul lamei este puțin înclinat spre exterior și se ridică deasupra tecii. Diametrul perforației pentru mâner este de 0,028 m cu înălțimea tot de 0,028 m. Tăișul, arcuit, are înălțimea de 0,06 m. Marginea superioară și inferioară a părții dorsale a piesei precum și partea inferioară frontală, se ridică în forma unor vârfuri ascuțite. În partea dorsală peretele tecii are o muchie arcuită.

Fârliug/Furlog

Conform relatării lui Diakonovich Adolf, pe o culme situată la vest de sat, sunt urme preistorice (fragmente ceramice).

Gaj/Gája

În anul 1895, Kling János, locuitor din Kubin, a descoperit pe dealul *Beli Breg* – în partea dinspre Dunăre, urmele unei așezări și ale unui cimitir de urne de epoca bronzului. În anul 1986 Klingl a săpat împreună cu dr. Almássy György și au descoperit mai multe urne și vase de dimensiuni mai mici. Obiectele descoperite aici de Almássy au fost duse de acesta la conacul său din localitatea Borostyánkő, județul Vas. În locul amintit au fost descoperite în jur de 30 de urne cu alte obiecte anexate. Am văzut doar fragmentele câtorva urne în anul 1897, când am vizitat acest loc. Urnele aveau înălțimile cuprinse între 0,36-0,42 m. Aveau culoare neagră, dar erau și câteva de culoare roșcat-cărămizie. Toate erau lucrate cu mâna. Decorațiunile sunt interesante, ele constând din linii incizate și puncte. Predomină motivul cercului și al spiralei. Majoritatea au inciziile umplute cu pastă albă. Decoruri asemănătoare au mai fost descoperite în cimitirul de urne de la Palánk, pe culmea *Karaula*. Și ceștile, și cămile sunt asemănătoare. A mai fost descoperită și o tigaie dreptunghiulară, achiziționată de dr. Almássy din sat.

Au fost descoperite și bronzuri, dar, din păcate nu se cunosc circumstanțele descoperirii acestora. Printre acestea era un ac cu lungimea de 0,1 m, cu un capăt puțin îngroșat și despicat în partea îngroșată, arată ca un ac de cusut. Erau și două închizătoare de curea din plăcuță, precum și două brățări din spiră de bronz.

Eu însumi am văzut vetre de foc și pietre de râșniță cu scobitură concavă. O parte a râșnițelor era din piatră de nisip, iar zdrobitoarele de formă sferică din piatră de cuarț.

Grebenac/Gerebenz

Începând din luna ianuarie a anului 1877 se păstrează în Muzeul Banatului trei vârfuri de săgeată din bronz, un pandantiv din bronz și un fragment de fibulă de fier donate de Ursikics, pădurar în zona de graniță. Obiectele au fost descoperite de acesta în zona nisipoasă din hotarele localității (*Tört. és rég. Ért.*, III, 39 și 76.).

Două vârfuri de săgeată sunt cu teacă și au lungimile de 0,03 m fiecare. Unul dintre vârfuri este realizat din plăcuță de bronz și are lungimea de 0,05 m. Toate trei vârfurile sunt cu „mustață”. Pandantivul este realizat din plăcuță de bronz de formă circulară, cu lungimea de 0,05 m ce are prinsă o tortiță în formă de verigă pentru suspendare. Obiectele de bronz au o patină frumoasă, de culoare verde închis. Fragmentul de fibulă este de tip La Tène, din fier, este de fapt capul acesteia, de formă cilindrică și acul, cu lungimea 0,06 m. (Notele personale)

La nord de sat, pe o limbă de pământ a zonei nisipoase, era o fortificație de pământ preistorică, transformată ulterior de romani (*Tört. és rég. Ért.*, V, 70.). Rómer Flóris a cercetat în anul 1866 această fortificație și i-a întocmit schița. Notele și desenele realizate de Rómer se pot găsi în arhivele *Orsz. Múemlékek bizottsága*, în caietul de procese verbale Romer, la nr. XXII. Patzner István a cercetat aceste informații și le-a completat.

Fortificația de la Grebenac este formată din două părți. (Fig. 28/1). Una se numește „veliki grad”(cetatea mare), iar cealaltă „mali grad”(cetatea mică). Prima este amplasată spre sud, iar a doua spre nord. *Veliki Grad* are formă circulară, are diametrul interior de 40 de stânjeni, are spre sud cinci valuri de apărare, iar spre nord trei. Valurile dinspre sud variază între 1,5 și 3 stânjeni; în partea nordică au înălțimile de 10-12 stânjeni, însă nu au putut fi măsurate exact deoarece sunt plantații de viță-de-vie. În centru se vede o groapă mare de formă ovală. Intrarea era în partea nordică, față în față cu fortificația mai mică. Între cele două fortificații este un promontoriu.

Înainte de fortificației mai mici este un șanț cu orientare vest-est. Forma fortificației mai mici este dreptunghiulară, are lungimea de 40 de stânjeni. Spre sud, lățimea este de 24 de stânjeni, iar în partea nordică de 14 stânjeni. Fortificația mai mică, *Mali Grad*, este străbătută de un șanț cu orientare vest-est. Se mai pot vedea urmele unui șanț și în latura nordică, estică și în colțul sudvestic.

Carașul curge din direcția nordvest spre sudest. Înspre nord-est sunt grădini și fânețe. Rómer Flóris a publicat desenul fortificației de la Grebenac în *Resultats* (p. 93, fig. 23.).

În anul 1894, în apropierea morii de aburi Csalogovics, cu ocazia reparațiilor efectuate la pod s-a descoperit în pământ o urnă de mari dimensiuni. (Notele personale)

Ghilad/Gilád

În anul 1867, în hotarele satului, cu ocazia construirii unei case s-a descoperit, în apropierea liniei ferate, un mormânt de înhumatie cu inventar funerar, constând dintr-un vas ceramic și un obiect de bronz, o spirală, ce a fost probabil folosită ca decor de curea (Fig. 25/6). Această piesă a ajuns în posesia lui Ormós Zsigmond (*Emlékkönyv a délm. Tört. és rég. Társulat III. (1874) közgyűlésének emlékére*, 17.), iar în anul 1891 a fost donată de acesta muzeului din Timișoara.

Prezentăm descrierea acestei piese făcută de dr. Hampel József: „Spirală de bronz, de formă cilindrică, din bandă, formând patru bucle. Mijlocul benzii are o nervură în relief, iar marginile sunt decorate cu puncte în relief. Unul dintre capete este răsucit. Celălalt capăt este din spiră cu profil circular care continuă forma de bobină, iar în capăt formează o verigă simplă. Lungimea piesei: 0,258 m, diametrul interior este de 0,09-0,10 m, lățimea benzii este de 0,035 m; diametrul buclei din spiră: 0,036 m; grosimea spirei este de 0,003 m (*Bronzkor*, vol. I, 46.). Această piesă a fost expusă în anul 1876 la Budapesta cu ocazia Congresului de Arheologie (Hampel J.: *Catalogue etc.*, 112)

Gladna Română/Román Gladna

În partea estică a localității, pe munte, se află „cetatea”. Ruinele sunt acum abia vizibile. Cu aproximativ 50-60 de ani în urmă căutătorii de comori au distrus ruinele. În loc de comori au descoperit arme vechi din fier pe care, considerându-le fără valoare, le-au reutilizat. (Pesty Frigyes: *Krassó*, II-1, 181.)

Glogonj/Glogon

Cu ocazia săpării unei pivnițe, în anul 1881, s-au descoperit 3 brățări de bronz, un solz mic de bronz cu tortiță de prindere, o mărgea neagră de ceramică și o monedă barbară. Moneda este o imitație de tetradrachmă macedoneană Filip. Notarul din Glogoni, Schwanfelder Gusztav, le-a donat Muzeului Național Maghiar (*Arch. Ért.*, I, 248 și II, 154.).

Djala/Gyála

În jurul localității, în hotarele acesteia, se văd movile de pământ ce pot fi tumuli (*Tört. és rég. Ért.*, III, 161.).

Giroc/Gyirok

În pădurea de lângă sat se pot vedea urmele unei fortificații de pământ (*Tört. és rég. Ért.*, II, 132.). În anul 1874, în pădurea din Giroc, în timpul unor lucrări agricole s-a descoperit un schelet uman culcat pe o parte, în poziție ghemuită, ce avea în brațe o bilă din piatră perforată. (Notele personale)

Mali Idjoș/Tisza-Hegyes

Pe suprafața izlazului localității sunt 4 tumuli (*Tört. és rég. Ért.*, III, 161.).

Băile Herculane/Herkulesfürdő

Cu ocazia Adunării Medicilor și Biologilor Maghiari, din 16-20 septembrie 1872 (a XVI-a ședință) din Herculane, a fost cercetată și *Peștera Hoșilor* de lângă Herculane. Cei însărcinați cu cercetarea acestei peșteri au fost: profesorul universitar dr. Arányi Lajos, dr. Józsa András și Lehoczky Tivadar. Raportul prezentat de aceștia nu a adus noutăți senzaționale, întrucât fragmentele de oase descoperite în peșteră nu erau preistorice. În sala mare din ramura dreaptă a peșterii, în solul sfârâncios, ce are în unele locuri grosimea de aproape 1 m, iar în altele de numai câțiva centimetri, s-au descoperit fragmente ceramice, marea parte lucrate la roată, dar și câteva lucrate cu mâna. Sub acest strat sfârâncios se află un strat de conglomerat cu depuneri calcaroase în care fragmentele ceramice s-au cimentat. Conform opiniei comisiei de cercetare, aici ar trebui făcute cercetări amănunțite care, deși s-ar dovedi costisitoare din punct de vedere financiar, ar aduce un rezultat științific deosebit (Lucrările celei de-a XVI-a ședințe a medicilor și biologilor maghiari, p. 73.).

Lehoczky Tivadar a descoperit în anul 1881, în peștera Szádelő din județul Torna, fragmente ceramice din pastă grosieră, cu proeminențe ascuțite mari, cu toarte de grosimea unui deget ale urnelor de culoare neagră și nu numai, care se aseamănă cu cele descoperite în Peștera Hoților de lângă Herculane, cimentate în stratul calcaros. La fel sunt și cele din osuarul peșterii de la Aggtelek. (Lehoczky Tivadar: *Adalékok hazánk archaeológiaiához*, 167.).

Vojlovica/Hertelendyfalva

Böhm Károly a descoperit în hotarele acestei așezări fragmente ceramice preistorice. (Notele personale)

Guttenbrunn/Temes-Hidegkút

În toamna anului 1896, pe terenul lui Thei Miklós, fierul plugului a scos la lumină un topor din cupru ce a ajuns ulterior la Muzeul din Timișoara. Toporul are două tăișuri, în cruce. Lungimea uneltei este de 0,28 m, din care 0,125 m revin tăișului vertical și 0,12 m tăișului orizontal. Diametrul interior al perforației pentru mâner este de 0,035 m. În partea inferioară, la perforație, are o muchie, un guler. Piesa este întreagă, patina care este doar pe alocuri, are o culoare frumoasă verde. Greutatea piesei este de 1,2 kg.

Omoljica/Homolicz

În primăvara anului 1896, în zona *Rét* (Câmpie) s-a descoperit un fragment, partea dinspre tăiș, al unui topor din piatră, prelucrat prin șlefuire. Am văzut această piesă la Böhm Károly, la Bela Crkva. Toporul este rupt la perforația pentru mâner. Fragmentul are lungimea de 0,11 m; tăișul este puțin răsfrânt. Era o unealtă mare, greoaie. (Notele personale)

În luna iunie s-a găsit un fragment, partea dinspre tăiș, al unui topor mare din serpentin. Și acest topor este rupt la perforația pentru mâner. Tot atunci a apărut un fragment al unui idol de lut cu înălțimea de aproximativ 0,12 m, partea de bază, de picior, cu înălțimea de 0,05 m. Ambele obiecte sunt în posesia lui Szmik Antal, la Panciova.

Ictar/Iktár

A fost identificată în hotarele acestei localități o fortificație de pământ (*Tört. és rég. Ért.*, II, 43.).

Šajkaš/Szent-Iván

Tumuli (*Tört. és rég. Ért.*, III, 161.).

Iabłanița/Jablanicza

Depozitul de bronzuri, din care preotul ortodox din localitate, Tătucu Gheorghe, a reușit să achiziționeze 7 dălți cu teacă, a fost descoperit aici în jurul anului 1882. (Notele personale)

Jasenovo/Jaszenova

În colțul sudic al hotarelor localității, în locul în care calea ferată ce vine dinspre Crvena Crkva cotește spre nord, imediat în partea nordică a căii ferate, este un tumul mare. Spre vest de acest tumul, în marginea platoului se vede de la distanță un alt tumul. De pe acesta avem o vedere cuprinzătoare asupra văii Nerei.

Iosifalău/Józseffalva

În hotarele așezării, printre grădinile de viță-de-vie se întinde un rând de tumuli, dintre care cel mai înalt este numit de populație *Szmilyevácsa*. Acest rând de tumuli se continuă și după grădinile de viță-de-vie, înspre sud. Aproape de malul Tisei este un tumul solitar, cel mai înalt dintre tumulii din zonă, ce se numește *Kondzsolósz*; spre sud de acesta mai este un rând de movile din care se remarcă două mai înalte. La stânga șoselei ce duce spre Szanád, la aproximativ un sfert de oră de mers pe jos spre Iosifalău, înaintea de localitate, înspre est și sud se pot vedea movile de pământ aliniate, pe o lungime de aproximativ două mii de metri. În sudul acestora, în colțul dinspre est, sunt două movile mai mari, numite de populație *Kortnyácska*. Rândul cu cele mai înalte movile din hotarele localității Iosifalău are trei movile remarcabile, situate în stânga și în dreapta șoselei spre Črnabara, în zona numită *Hadnagy-budzsák* (Budjia locotenentului). În afară de aceste movile, mai este una impresionantă, înspre hotarele localității Orosłamoš. În hotarele localității Jozseffalva sunt 11 movile de dimensiuni mari și 4 rânduri cu 30 de movile mai mici (*Tört. és rég. Ért.*, III, 161.).

Călacea/Kalácsa

Pe domeniul Sina, pe teritoriul sălașului cu numele Ifigenia, sunt urmele unei așezări preistorice impresionante, cu multe fragmente ceramice (*Tört. és rég. Ért.*, U.F., I, 146, 158.).

Novi Kneževac/Török Kanizsa

În jurul anului 1885 s-a descoperit un topor de cupru cu două tăişuri, în cruce, la *Sălaşul Kapuszina*. Acest topor are lungimea de 0,23 m; greutatea de 800 g. Perforația pentru mâner are guler în partea inferioară. Piesa este în posesia lui Wagner Károly, la Novi Kneževac (*Arch. Ért.*, U.F. XIII, 444, 445.).

În anul 1891, lângă șoseaua spre Oroslamoš s-a săpat un șanț. Cu această ocazie (*Arch. Ért.*, U.F., XIII, 444.) s-a descoperit o brătară din scoică și o verigă din serpentin, ce au ajuns la muzeul Szeged prin donația lui Dús Vincze, primarul localității. Prezentăm aici și imaginile acestora. (Fig. 26/1-2) Acestea au fost descoperite imediat deasupra gleznei scheletului. Veriga mai mare a fost așezată înspre talpă, iar cea mai subțire era petrecută pe tibia scheletului.

Veriga închisă are diametrul de 0,075 m și grosimea de 0,009-0,011 m. Este din cochilie de scoică, realizată cu tăieturi precise și apoi șlefuită. Deși este uzată, s-a păstrat puțin din coaja, din exteriorul cochiliei, iar în partea opusă se vede bine structura osoasă a cochiliei. Cealaltă verigă, după cum se poate observa și din imagine, are capetele deschise, deschiderea dintre capete fiind de aproximativ 0,025 m. Este din serpentin, este fin șlefuită. Diametrul interior al verigii este de 0,05 m. Grosimea acestei brățări este de 0,022 m, lățimea de 0,028-0,030 m. La cele două capete sunt două perforații prin care se putea petrece un șnur. Nu cunoaștem sensul celor două perforații și al intervalului de deschidere. Ne contrariază modul de purtare al acestei verigi atât de micuțe (Reizner János: *Arch. Ért.*, U.F., XIII, 90-91.).

Canalizarea din zona *Rét* (Câmpie) s-a săpat în anul 1890 tăindu-se astfel movila în formă de semilună cu numele *Halászka-Sziget* (Insula Pescarului). Această movilă are pământul sărătuos. Muncitorii au descoperit aici un mormânt interesant.

Aproape imediat sub vârful movilei s-au descoperit mai multe schelete umane, ce au fost îngropate în poziție așezată în castroane. Partea superioară a corpului era puțin aplecată în față, membrele inferioare ieșeau pe orizontală din castroanele în care erau așezate scheletele. Am descoperit un astfel de castron spart în bucăți. Acesta avea înălțimea de 0,05 m, deschiderea gurii de 0,4 m. Vasul avea și gât, decorat cu toarte mici și perforații, culoarea neagră. Șeful de echipă al muncitorilor, Wagner Károly, a fost prezent la dezgroparea a 5 morminte și a colecționat obiectele descoperite. Astfel, în anul 1893, ca reprezentant al Muzeului Național Maghiar, am putut cerceta

personal obiectele descoperite. În afară de castroane, toate sparte în bucăți, doar alături de un singur schelet a fost descoperită o cană. Lângă acest schelet au fost descoperite mai multe obiecte de bronz, predominant podoabe. În primul mormânt s-a descoperit scheletul unei persoane tinere, incomplet dezvoltate. În acest mormânt s-a descoperit cana deja amintită și o brățară simplă de bronz, din spiră cu profil circular. În al doilea mormânt a fost descoperită o plăcuță de bronz complet deformată, cu lungimea de 0,26 m și cu o lățime medie de 0,09 m; nedecorată; posibil fragment de piesă de curea; o brățară de bronz, în două fragmente, din spiră simplă cu profil circular, cu capetele încheiate în câte o buclă simplă. Brățara are diametrul interior de 0,07 m.

Aici a mai fost descoperit și un torques, în două fragmente, cu diametrul interior de 0,17 m, cu capetele răsucite în câte o buclă.

Alături de al treilea schelet s-a descoperit un torques cu capetele răsucite ca niște spirale, cu diametrul interior de 0,14 m, și o brățară cu diametrul interior de 0,06 m, care formează două bucle. (Fig. 26/3).

În al patrulea mormânt s-au descoperit: un torques în două fragmente, cu diametrul interior de 0,13 m cu capetele răsucite într-o singură buclă; o brățară cu diametrul interior de 0,06 m ce formează cinci bucle complete, precum și o altă brățară, de aceleași dimensiuni, răsucită doar de trei ori.

În al cincilea mormânt s-au descoperit: un torques, în două fragmente, cu diametrul interior de 0,15 m, cu capetele cu decorațiuni realizate din spiră de bronz mai subțire și care se aseamănă perfect cu fibulele barbare de secolul al II-lea și al III-lea din spiră de bronz. S-a mai găsit și o brățară din spiră groasă de bronz ce formează două bucle, precum și un colier realizat din cochilii de melci, mărgelile și dinți (colți) de animale, perforate.

Remarcăm faptul că toate torques-urile au fost rupte în două, la mijloc. Ruptura este originală, veche, acoperită de patină. Lângă toate scheletele au fost descoperite cel puțin câte 3 pandantive din spiră de bronz cu profil circular care formează două discuri a câte 5 bucle, ce se aseamănă cu niște ochelari (analogie: Hampel J.: *A bronzkor*, vol. I, pl. XLII, fig. 6.); am văzut 11 pandantive întregi și 3 fragmentare. Lungimea acestora variază între 0,03 și 0,055 m. Scheletele din mormintele cu numărul 3, 4 și 5 aveau decorațiuni pe îmbrăcăminte sau pe centură (curea). Din aceste morminte au fost scoase 30-40 de bucăți de decoruri de îmbrăcăminte, realizate din tuburi din plăcuță de bronz cu lățimea de 0,04-0,06 m prinse câte 4 la un loc, ca un nai și aproximativ 25 de bucăți de aplici circulare cu diametrele de aproximativ 0,025 m. Aceste aplici aveau în două părți diametral opuse orificii

pentru aplicarea pe țesătură. Conform relatării celui care le-a descoperit, cele două elemente de decor formau o bandă lată în care se succedau câte 4 elemente tubulare și 3 aplici (*Arch. Ért.*, U.F., XIII, 444: Milleker Bódog: *Török-kanizsai leletekröl.*).

Morminte asemănătoare cu cele de la Novi Kneževac au mai fost descoperite în Ungaria în cimitirul descoperit în anul 1876 pe insula Csepel, unde scheletele erau așezate la fel ca aici, în poziție așezată, cu picioarele întinse, cu capul lăsat pe piept, cu brațele strânse pe lângă corp, îngropate în pământ. Alături de schelete s-au descoperit vase decorate cu modele incizate și umplute cu pastă albă. În baza acestor asemănări se consideră că sunt din aceeași perioadă cu mormintele de la Novi Kneževac (*Arch. Ért.*, U.F., XIII, 50, 51.). Morminte asemănătoare au mai fost descoperite în județul Komárom, la Tápio-Farmos și Csep (*Arch. Ért.*, II, 221.) și în județul Pest, între Aszod și Puszta Varsány, în pusta Kiskártál, dar fără inventar funerar (*Arch. Közl.*, VI, 45)

La sfârșitul anului 1892, pe terenul arabil din *Budzsák*, Wagner Károly a descoperit jumătatea unei bile de lut perforate, bilă de dimensiuni mari, din lut ars (*Arch. Ért.*, U.F., XIII, 445.).

Căprioara/Kapriora

Un tezaur monetar a fost găsit, în toamna anului 1875, pe domeniul familiei Wodianer, din Căprioara. Tezaurul de monede de argint era ascuns într-un vas de ceramică (Registrul de Achiziții al Muzeului din Timișoara). Buza vasului avea diametrul de 0,055 m. În vas au fost găsite 85 de monede. Din acestea, la Muzeul Național Maghiar, la Budapesta, au ajuns următoarele monede apolloniene:

1. Monedă de argint. A. Vacă alăptând ΑΓΙΑΣ. R. Grădina lui Alkinoos. ΑΠΟΛ ΕΠΙ ΚΛ ΛΟΥ.

2. Idem. A. Vacă alăptând. ΝΙΚΗΝ. R. Grădina Alkinoos. ΑΠΟΛ ΔΥΤΟ ΒΟΥΛΟΥ.

3. Idem. A. Vacă alăptând. ΑΝΑΠΟΣ. R. Grădină, ΑΠΟΛ ΑΝΑΠΙΣ.

4. Idem. A. Vacă alăptând. ΑΠΙΣΤΩΝ R. Grădină ΑΠΟΛ ΛΙΝ. (Registrul Muzeului Național Maghiar, din 1876, p. 252, poz. 39.)

Din acest tezaur, Kiss Ferencz, administratorul familiei baronului Wodianer, a donat Muzeului Banatului Timișoara patru drachme Dyrhachium (*Tört. és rég. Ért.*, II, 104.). Acesta a mai trimis muzeului amintit 3 fragmente din pereții vasului în care au fost depuse monedele. Acest vas era probabil o ceașcă mai înaltă cu peretele drept, de culoare roșcată.

Caransebeș/Karánsebes

De aici provin piesele neobișnuite procurate de Plank Ferencz din Eger. Acestea sunt probabil aplici sau chiar pandantive – decoruri de îmbrăcăminte realizate din sârmă cu profil circular, spiralate, din bronz. La mijloc au niște pălărioare ascuțite, cu agățătoare mobilă pentru a putea fi prinse de îmbrăcăminte sau de articole de piele. (*Arch. Közl.* III, 76.).

În luna februarie a anului 1883, cu ocazia târgului național ținut la Caransebeș, un alămar sârb din Vârșeș a primit, la schimb, un depozit de bronzuri, pe care l-a considerat doar materie primă pentru topit. După o privire mai atentă a observat patina lucioasă a unor obiecte, a „cercetat” în stilul său obiectele, distrugând câteva dintre ele: unele le-a încălzit la foc până s-au înroșit iar cele de mici dimensiuni le-a spart.

Acest depozit, descoperit la Caransebeș probabil chiar la începutul anului 1883, a ajuns în colecția lui Rittinger Ede, negustor din Vârșeș, de unde, cu întreaga sa colecție, a trecut în anul 1894 în proprietatea muzeului din Vârșeș.

Descoperirea merită o atenție deosebită deoarece, deși cântărește doar 4 kg, este formată din 169 de piese, cu patină nobilă. Este adevărat că unele piese sunt în fragmente, de fapt majoritatea sunt în bucăți, dar chiar și acest lucru poate prezenta un plus de interes pentru acest tezaur.

Depozitul cuprinde obiecte diverse. Astfel putem afla mai multe despre modul de viață al oamenilor acelor timpuri – din uneltele de uz casnic, agricol sau industrial – precum și despre felul în care se apărau de dușmani – prin armele utilizate, dar și despre modul în care își împodobeau îmbrăcămintea și corpul.

Dintre uneltele folosite atât în gospodărie cât și în industrie amintim în primul rând cuțitul, dalta și fierăstrăul – piesele cu cea mai mare frecvență în tezaur. Cuțitul este reprezentat de două fragmente. Unul este vârful unei lame de cuțit, iar al doilea un fragment din baza lamei și mâner. Lama mânerului, ce se îngustează, se prindea într-un mâner de lemn. Pentru o mai bună stabilitate a mânerului, plăcuța este perforată pentru a fi fixată cu un cui. În acest tezaur sunt 11 dălți, aproape toate fragmentare. Tipul dălților înguste este reprezentat de o daltă cu formă cilindrică, compactă; celelalte 10 exemplare provin de la dălți cu corpul gol pe interior. Printre acestea sunt dălți cu toartă, decorate sau fără toarte și nedecorate. O parte deloc neglijabilă a acestui tezaur o constituie lamele de fierăstrău, din care sunt 19 bucăți. Lățimea lor variază între 1-2 cm. Lamele au ambele părți dințate, cu excepția unei singure lame ce are dinți pe o singură parte. Unele lame au

dinții fini. Lamele mai late au dinții mai mari. Lamele sunt perforate la ambele capete, pentru a putea fi mai ușor prinse în mâner.

În depozitul de bronzuri din Caransebeș a fost și un fragment dintr-un vas de bronz. Acesta avea formă de ceașcă, a fost prelucrat prin ciocănire dintr-o plăcuță subțire ca o foaie de hârtie. Ceașca avea baza micuță, se lărgea în partea superioară, sub buză avea un gât scurt care se îngusta puțin, marginea, muchia buzei este răsucită spre exterior. Vasul era nedecorat, cu deschiderea gurii de aprox 0,13 m. Analogia acestei cești o găsim în mai multe piese descoperite la noi în țară. În afară de acest fragment de perete de vas, în tezaur a mai fost și o toartă de vas, de formă cilindrică, goală pe interior. Partea inferioară a toartei se lățește și este perforată pe partea ce se fixează pe vas.

Dintre uneltele de uz agricol, cea mai mare frecvență o are seceră. Avem 14 asemenea unelte în tezaur. Majoritatea secerilor sunt din tipul celor cu plăcuță de fixare în mâner, doar la un singur exemplar am remarcat un vârf de fixare prins de bază. Din păcate nicio seceră nu este întreagă.

Armele sunt reprezentate prin săbii și vârfuri de lance. Săbiile sunt din categoria celor cu două tăișuri, în formă de frunză de crin. Un fragment de acest tip este o parte de mijloc a unei lame, cu lățimea de 0,04 m, aceasta era o armă puternică și grea, în timp ce un alt fragment de lamă, cu lățimea de 0,03 m, provine de la o lamă mai ușoară. Din această sabie avem partea de lamă de la mijloc până la vârf. Vârfurile de lance sunt reprezentate prin două fragmente cu formă suplă și cu teacă. Ambele au la partea de teacă orificii de fixare pe mâner, prevăzute deja din faza turnării.

Surprinzător este la acest depozit numărul mare de podoabe. Avem 21 de fragmente ce provin de la aproape tot atâtea brățări și cercei. Brățările sunt atât din spire cu profil circular cât și pătrat, unele sunt plate, cu decoruri liniare incizate, cu capetele ce se îngustează sau din plăcuță, cu capetele deschise. Două brățări din platbandă sunt bombate spre exterior, sunt decorate cu linii și au capetele deschise. Una dintre aceste brățări are capătul răsucit în bobină, iar cealaltă brățară are capătul terminat într-un decor rotunjit. Majoritatea cerceilor sunt verigi din spiră cu profil circular, cu decor liniar incizat în diferite modele. Avem și destul de multe piese de decorare a îmbrăcăminte. În primul rând trebuie să amintim doi nasturi cu urechiușe de fixare. Avem apoi 6 bucăți cu câte două orificii de fixare fiecare. Acestea sunt realizate din plăcuță subțire, aveau doar rol decorativ, se cuseau pe haine sau pe piese de harnașament. Mai avem o aplică ce are un singur orificiu, în centru; a opta aplică nu are nici un orificiu de prindere,

iar în centru este bombată. Nasturii cu orificii de fixare și aplicile sunt destul de frecvente în tezaurile descoperite la noi în țară.

Atrage atenția un nasture dublu, prins la margine unul de celălalt în patru locuri. Aceștia sunt din plăcuță de bronz, de formă cilindrică, se aseamănă cu plombele de plumb din ziua de azi. Unul dintre nasturi are partea superioară plană, cu decoruri liniare, celălalt nasture având doar un vârf conic. Acest tip de nasturi dubli sunt interesanți și deosebit de rari. Nasturi asemănători au fost descoperiți la Hallstatt (Frh. V. Sacken: *Das Grabfeld von Hallstatt*, pl. XVIII, fig. 14.), apoi în Austria Inferioară, unde figurează ca decor de zăbală de cal (Much M.: *Praeh. Atlas*, pl. XXXVIII, fig. 16 și 17), și în Karinthia, la Frögg, în tumuli (Much M.: *Praehist. Atlas*, pl. XLI, fig. 18 și 19.). În Muzeul Național Maghiar se păstrează un asemenea nasture, descoperit la Nagyság, județul Vas. Acest nasture dublu este format din doi nasturi conici, aplatizați, prinși între ei prin 3 piciorușe gen bride (Hampel J.: *A bronzkor*, vol. III, pl. CCXXVIII, fig. 5.).

O piesă rară o constituie și mărgeara cu trei brațe. Pandantivul în formă de frunză de măslin, din plăcuță de bronz cu verigă de suspendare, se include în aceeași categorie a podoabelor. (Fig. 26/4). Acest pandantiv este întreg, dar mai avem și un fragment dintr-un asemenea pandantiv. Ambele fac parte din categoria podoabelor pendente (Analogie: Hampel J.: *A bronzkor*, vol. I, pl. LIV, fig. 4.).

În acest depozit s-au găsit și bucăți de metal pregătite pentru turnare, și anume, 15 bucăți de diferite dimensiuni.

Restul obiectelor – în jur de 70 de bucăți – sunt fragmente de piese sfărâmate, diforme, majoritatea fragmente de plăcuțe și spire. Chiar și dintre acestea se remarcă câteva. Sunt fragmente de elemente de curea, din plăcuțe. Aceste fragmente sunt decorate cu linii paralele iar între ele, din loc în loc, cercuri și linii punctate. Curelele decorate în acest fel sunt rare. Rómer Flóris a prezentat un asemenea exemplar, pe care îl putem considera tipic. Acesta a fost descoperit în Transilvania, la Erzsébetfalva, într-un depozit de bronzuri uriaș. Elementele de curea de la Caransebeș se aseamănă cu cele de la Erzsébetfalva, nu doar în linii mari ci chiar și în amănunțimea detaliilor (*Arch. Ért.*, IV, 81.).

Depozitul cuprinde și patru fragmente de bandă decorată. Prin simpla observație a altor trei fragmente putem vedea modul de nituire practicat în acele vremuri. Zece fragmente de plăcuțe, nu se știe din ce motiv, sunt răsucite în formă cilindrică. În final trebuie să amintim și 7 bucăți de bobine din spiră, folosite ca decor de îmbrăcăminte. Celelalte obiecte, fragmente sunt absolut diforme, neidentificabile.

După cum se poate observa, depozitul nostru nu face parte din categoria depozitelor „comori”, însă pentru noi are o importanță deosebită deoarece aici găsim fragmente ale unor piese mai rar întâlnite, cum ar fi nasturii dubli și mărgeaua cu trei brațe. Și de această dată avem de-a face cu urmele, resturile unui atelier de turnare, lucru demonstrat prin numărul mare de bucăți de metal pregătit pentru turnare și de fragmentele adunate pentru topire, iar pe unele obiecte sunt încă vizibile bavurile de la turnare. Astfel, depozitul de la Caransebeș este o dovadă în plus în sprijinul afirmației că locuitorii preistorici din Ungaria aveau industria lor metalurgică proprie.

A mai rămas de rezolvat o singură problemă privitoare la acest depozit, și anume, cronologia acestuia. Dacă luăm în calcul decorațiunile deosebit de frumoase ale unor piese din tezaur, observăm că acestea nu sunt de la începutul epocii bronzului. Forma obiectelor, decorațiunile precum și gradul mai înalt de realizare a acestora ne arată că sunt din perioada de „înflorire” a epocii bronzului, și anume din perioada în care uneltele de bronz au început să fie înlocuite cu cele din fier, perioadă în care bronzul și fierul își împărțeau supremația (Milleker B.: *Újabb délmagyarországi őstelepek. Tört. és rég. Ért.*, IX, 176-180; Vezi imaginile lor în *Op. Cit.* pl. III-V.).

Novo Miloševo/Beodra-Karlova

În hotarele localității se pot vedea 3 tumuli (*Tört. és rég. Ért.*, III. 161.).

Banatski Karlovac/Károlyfalva

Cu ocazia lucrărilor de construcție a căii ferate Vârșeț-Kovin, din vara anului 1894, inginerul Munk, care supraveghea execuția lucrărilor, a descoperit fragmente ceramice și un fragment dintr-un ciocan din serpentin. Pe acesta l-am văzut acasă la dl. Munk.

În anul 1896, pe terenul lui Iwanitzka Miklós, ce se afla în marginea platoului din marginea nordică a localității, în zona numită *la vii* s-a înființat o nouă plantație de viță-de-vie americană. Cu această ocazie, pe data de 24 martie, la o adâncime de 0,75 m, muncitorii au descoperit un depozit de bronzuri în greutate de 7-8 kg. Obiectele erau ascunse într-un vas grosier de lut, ce s-a spart din cauza greutateii pământului. Fragmentele acestuia s-au pierdut. Din câte am reușit să aflăm, consta din 32 de piese și era format din 17 celturi, 10 brățări de picior, 1 brățară, 2 vârfuri de lance, o apărătoare de braț și încă un obiect. Piesele sunt întregi, în stare bună de conservare și acoperite de patină verde. Doar o singură brățară de picior a fost ruptă în

două de muncitori și un celt parțial distrus de proprietarul terenului, curios să vadă materia primă din care era confecționat acesta.

Eu am aflat de acest tezaur de la judecătorul din Banatski Karlovac, Gerle Jakab. Pe data de 30 martie m-am deplasat pe teren și am avut un oarecare succes, întrucât Iwanitza a donat muzeului din Vârșeț două celturi întregi și pe cel rupt în două de muncitori și apărătoarea de braț. Atunci am văzut la Gerle două celturi, brățara și 3 inele de picior; la Lévy Antal, șeful biroului de la Cartea Funciară, era un celt, o brățară de picior și obiectul care nu știm cu siguranță ce este (acesta voia să dăruiască piesele redactorului ziarului *Pesti Hírlap*, Kenedy Géza); un muncitor a păstrat 2 celturi și un vârf de lance, celelalte 13 piese au rămas la Iwanitza, care voia să le facă cadou mai multor persoane.

Celturile erau toate cu toartă, cu tăișul arcuit și toate aveau decorațiuni – linii în relief pe fețele mai late. Nu am văzut pe nici un celt cunoscutul motiv al triumphiului. Pe unele exemplare se vad urmele folosirii, altele au încă urmele bavurilor de la turnare. Lungimea acestora variază între 0,09-0,115. (Fig. 26/6-7).

Brățile de picior, de gleznă, au corpul plin, cilindric. Câteva au partea inferioară dreaptă; exemplarul aflat în posesia lui Gerle a fost îndoit prin lovituri cu ciocanul. Capetele se încheie prin alăturare, sunt îngustate proporțional, sau, la unele exemplare, își păstrează lățimea. La unele se vede suprafața de rupere și astfel se poate observa că sunt realizate din platbandă. Capătul unui exemplar se îngustează ca apoi să se lătească brusc și se încheie într-un disc. Grosimea corpului brățărilor variază între 0,015-0,009 m; diametrul interior variază între 0,065-0,09 m. Cele mai multe au decoruri liniare incizate. Un exemplar a fost aplatizat prin lovire cu ciocanul.

Brățara de braț este de dimensiuni mai mici, are corpul rotund, la mijloc are grosimea de 0,007 m. Decorul acesteia constă într-o linie groasă incizată ce înconjoară în spirală tot corpul brățării, ca un melc; brățara se îngustează spre capete, are capetele ascuțite, deschise. Diametrele interioare ale brățării sunt 0,052 și 0,045 m. (Fig. 26/5).

Vârful de lance pe care l-am văzut la Iwanitza este ușor, are formă suplă, lungimea ei este de 0,17 m, din care 0,07 m revin tecii. Teaca are un orificiu circular de fixare a armei pe mână. În afară de acest orificiu mai are unul dar care pare a fi o defecțiune de turnare. Teaca se continuă până la vârf printr-o nervură. Diametrul interior al tecii este de 0,021 m. Aripile lancei la 0,05 m de vârf sunt semicirculare, în acest punct lățimea lamei fiind de 0,035 m. Apoi lama se îngustează la 0,023 m și se încheie în linie

dreaptă la vârful. La 0,007 m de margine, aripile au o linie ce merge în paralel cu marginea. Acest tip de lance nu este o raritate, dar nici nu putem spune că este prea des întâlnită. Vârfuri de lance oarecum asemănătoare cu acesta au mai fost descoperite la Sajó Gömör (Județul Gömör, Hampel J.: *A bronzkor*, vol. I, pl. CXV) în zona Bonyahád (*Idem*, pl. CLI, fig. 21), unul la Pölöske (Județul Zala, *Idem*, pl. CLV, fig. 8) și unul presupus din zona Pozsony (pl. CLXXI, fig. 4.). Nu am mai văzut vârful de lance păstrat de muncitor.

Apărătoarea de braț este de tipul celor prezentate de Hampel J.: *A bronzkor*, vol. I, pl. XXXVII, fig. 1 și 2, de la Salgó-Tarján, cu lungimea de 0,29 m. Veriga de pe o parte are corpul cu grosimea de 0,008 m, cilindric și se încheie în două bucle. Partea de legătură este din spiră cu profil pătrat și este decorată cu linii și puncte. Discul mare spiralat, de formă conică de pe cealaltă parte, se încheie într-o spiră ce se subțiază, cu corpul rotund, cu o spirală în formă de disc. Baza conului are diametrul de 0,18 m. Diametrul discului superior este de 0,04 m. Înălțimea conului este de 0,075 m. Spirala este formată din 12 bucle (rotații complete). Cele 7 bucle din partea inferioară au spira cu profil pătrat și cu decorațiuni iar în partea superioară, cele 5 bucle sunt nedecorate. În centrul discului mic, din vârful, este un nit cu lungimea de 0,02 m și diametrul corpului circular de 0,02 m și este decorat. În capătul exterior are un pandantiv cu lungimea de 0,055 m și lățimea de 0,04 m, de formă relativ dreptunghiulară, cu laturile lungi arcuite înspre interior, la fel ca acela care se poate vedea la Hampel J. *A bronzkor*, vol. I, pl. LIV, fig. 9. Acesta este primul obiect de acest fel descoperit în zona de sud.

Decor de cască(?) din plăcuță subțire, gol pe dinăuntru, cu lungimea de 0,016 m. Partea inferioară are diametrul de 0,01 m, formează un cilindru pe verticală, cu două orificii mici în părțile opuse prin care se fixa pe cască (?). Pe acest cilindru se prinde o sferă cu diametrul de 0,03 m despătată în mai multe locuri pe verticală. Ultima parte, cea superioară, se aseamănă cu o pâlnie aplatizată, cu gura de forma eliptică, cu diametrele de 0,015 și 0,018 m. Pe partea în formă de pâlnie, în mai multe locuri, sunt 2-3 linii paralele ce o înconjoară.

Din obiectele păstrate, Iwanitza a donat muzeului din Timișoara două celturi și o brățară de gleznă. Prin intermediul lui Kativovics Lőrincz au ajuns la același muzeu și două celturi ce au rămas inițial la muncitori (*Tört. és Rég. Ért.*, XII. 117.).

Pe data de 30 martie, când am cercetat zona, nu am putut observa nicio urmă de vatră de foc, dar în 2-3 locuri am descoperit fragmente cera-

mice ale unor vase cu pereți groși, vase contemporane probabil cu bronzurile; printre acestea erau și fragmentele unui castron. De două ori, și anume, pe data de 24 și de 30 martie s-a descoperit câte un schelet uman, îngropate în poziție ghemuită, cu fața spre răsărit, însă fără inventar funerar. Trebuie să mai amintim că la aproximativ 80 de m spre est de locul descoperirii este un tumul frumos, cu înălțimea de 4,5 m. Aici a fost ridicată o cruce de către biserica romano-catolică (Arch. Ért., U.F., XVI. 252-254; Milleker Bódog: *A Károlyfalvai bronzkincs.*)

Checea/Kécsa

Învățătorul Orosz Endre din Checea a atras, în primăvara anului 1893, atenția societății *Délm. Tört. és rég. Múzeum-Társulat* asupra descoperirilor preistorice din sat. Ca răspuns, numita societate l-a trimis pe dr. Berkeszi István să studieze terenul.

Conform raportului înaintat de dr. Berkeszi, în hotarele localității sunt mai multe movile ce par artificiale și propune dezvelirea a cel puțin 1-2 movile în scopul studierii. Orosz a trimis societății o cană barbară descoperită în hotarele așezării. Ca urmare a raportului înaintat de dr. Berkeszi, comisia a decis efectuarea de săpături arheologice la Checea, sub conducerea dr. Berkeszi și Orosz. La ședința din data de 3 noiembrie s-a prezentat un raport preliminar din care redăm următoarele:

La sud-est de localitate, între fermele Dellimanits și Cordier, pe drumul ce trece între ferme, la treisferturi de oră de mers pe jos, în zona numită *Kurjácska Greda* sunt urmele unei așezări preistorice. La bifurcarea drumului de țară amintit, pe partea stângă a drumului din dreapta este o movilă remarcabilă, artificială (tumul). La aproximativ 250 de pași de movila amintită, pe partea stângă a proiectatei linii ferate Párdány-Jimbolia, pe terenul arabil ne atrag privirea mai multe movile de diferite dimensiuni. Cea mai mare are diametrul de aproximativ 50 de pași, iar cea mai mică doar 15 pași; aceasta din urmă fiind deja foarte plată este greu vizibilă, în timp ce movila mare se înalță cu 0,7 m deasupra nivelului solului. Pe un teren restrâns sunt 15 astfel de movile, acestea împreună formând așezarea preistorică *Kurjácska Greda*. Majoritatea urmelor lăsate de omul preistoric sunt în aceste movile, în timp ce pe terenurile din jur sunt doar urme sporadice.

În zilele de 22, 23 și 29 octombrie 1893 au fost cercetate 6 movile prin săparea unui șanț de prospecție cu lățimea de 1 m. Imediat după prima săpă au ieșit la lumină câteva urme, mai multe la a doua săpă, iar la a treia nu s-a mai găsit nimic. În movile, la o adâncime de 0,5-0,6 m, sunt urme ale

vetrelor de foc, făcute din lut galben. Deasupra lor s-a găsit cenușă, lângă ele resturi menajere, cum ar fi: oase, cochilii de scoici, fragmente ceramice, obiecte din piatră, os și lut și bucăți de pământ ars împrăștiat peste tot.

Râșnițele sunt reprezentate prin 26 de fragmente realizate din diferite pietre; acestea au diametrele cuprinse între 0,28 și 0,30 m. S-au descoperit 14 zdrobitoare, cu forme sferice și dreptunghiulare. Acestea au fost luate în uz în forma lor originală, naturală iar altele au fost transformate, șlefuite.

Celelalte obiecte din piatră sunt reprezentate prin: 1 ciocan de piatră, de formă cilindrică, rupt în două la perforația pentru mâner; 1 pană (ic) de formă dreptunghiulară; fragment de pană șlefuită din gnais cu chlorit, cu lungimea de 0,058 m; 1 topor-daltă fragmentar, rupt în două pe la mijloc, din piatră de nisip cu particule sclipitoare, cu lungimea de 0,06 m, lățimea de 0,08 m și grosimea de 0,02 m; cuțite de cremene și așchii – în total 8 bucăți. Un cuțit mare, cu lungimea de 0,09 m, din cuarț galben, cu secțiune triunghiulară. Ne surprinde numărul redus de unelte din piatră din această așezare, dar și simplitatea acestora. Din totalul de 50 de obiecte de piatră doar 8 bucăți prezintă urme de șlefuire.

Uneltele din os, respectiv corn, descoperite sunt următoarele: un împungător cu lungimea de 0,12 m din corn de *Cervus capreolus*, al unui exemplar tânăr, de aproximativ 2 ani, cu tot cu rozetă; un alt împungător, din cornul aceluiași fel de animal, mai matur, cu trei ramificații. Această unealtă putea fi folosită atât ca împungător cât și ca pumnal. S-au mai descoperit 5 fragmente de împungătoare din os și un fragment de corn de *Cervus elaphus*.

A fost descoperit un singur obiect din metal, și anume, un ac din bronz, cu lungimea de 0,115 m. Vârful acestuia are formă romboidală, cu lățimea de 0,002 m, este bine ascuțit, celălalt capăt este aplatizat și este îndoit.

Ca peste tot, și aici, ca număr de obiecte descoperite predomină fragmentele ceramice. Au fost descoperite 7 bucăți de nasturi pentru fus (?), unul întreg iar restul fragmentare, din lut ars, de culoare cenușiu-neagră. Diametrul nasturelui întreg este de 0,014 m. Ambele fețe sunt plane. Un al optulea fragment, o jumătate, are grosimea de 0,027 m și diametrul perforației de doar 0,04 m. Au fost descoperite foarte multe fragmente ceramice de vase, dar niciun vas întreg. Pasta folosită pentru realizarea vaselor nu are urme de pietricele sau de nisip, doar pământ galben. Grosimea pereților vaselor este variată: cel mai subțire fragment este de 0,002 m în timp ce cel mai gros este de 0,25 m. Toate vasele au fost arse. Culoarea dominantă este

cea cenușie, în diferite nuanțe, chiar și cenușiu-gălbui sau cărămiziu deschis spre galben. Aceste fragmente sunt buze, pereți de vase, toarte și funduri de vase. Formele și mărimile sunt și ele variate, la fel și decorurile. Pentru a ne putea face o imagine asupra formelor vaselor am examinat fragmentele de dimensiuni mai mari. Acestea proveneau de la oale, ulcioare, castroane, căni și cești.

Am descoperit trei tipuri de ornamente: în desen liber, impresiuni și decoruri în relief. Majoritatea fragmentelor au decorul realizat prin desen liber. Și acest tip se împarte în patru subcategorii, și anume: decorații cu puncte, cu bețișoare, linie dreaptă, linie curbă, dar și combinația celor patru subcategorii. Tipul de ornamente realizate prin impresiuni cu sfoara în lutul încă moale, *nears*, nu l-am întâlnit combinat cu alt fel de desen pe același fragment de vas, în schimb am descoperit această decorație împreună cu proeminențe ascuțite și impresiuni cu degetul. Acest tip de decor, realizat cu șnurul, l-am întâlnit în rânduri a câte două, trei, patru sau chiar și cinci rânduri paralele pe câte un fragment, aveau orientare verticală, începând de sus în jos, sau înconjurau piesa. Acest tip de decorațiune era folosit la vasele de mari dimensiuni, constituind de fapt o particularitate a acestora.

Al treilea tip de ornament, în relief, specific epocii bronzului, sunt proeminențele ascuțite. Cele de dimensiunea unei alune apar solitar, fără asocierea cu vreun alt tip de decorație, în apropierea buzei vasului. Pe corpul vasului le găsim de jur-împrejurul acestuia, la anumită distanță unele de altele, dar acestea le întâlnim combinate cu motive desenate, în special cu puncte, proeminențe încercuite de puncte.

O parte importantă a urmelor așezării preistorice din Checea o reprezintă deșeurile menajere. Acestea sunt constituite din fragmente de oase de mamifere, în diferite stadii de ardere, precum și crude. Printre resturile menajere s-au descoperit fragmente de cochilii de scoici și câteva oase de păsări. Din categoria mamiferelor s-au descoperit fragmente de oase de *equus caballus*, *bos taurus*, *cervus elaphus*, *ovis aries*, *sus scrofa ferus*, *canis familiaris*, *canis vulpes*. Resturile de păsări sunt puține. S-a mai descoperit și o vertebră de pește, precum și un număr mare de cochilii de scoici.

Tot aici a mai fost descoperit și un mormânt de înhumăție, la o adâncime de 0,4 m de suprafața solului, cu scheletul așezat în poziție ghemuită. În afară de câteva fragmente ceramice, nu a fost descoperit inventar funerar. După dimensiunea oaselor, acestea proveneau de la o persoană matură, de talie mare.

De pe cele două movile ale așezării s-au descoperit două cochilii de melci marini (*Comus sp.*) de culoare alb-văroasă, dintre care una cu lungimea de 0,012 m. Aceasta avea practicat în vârful cochiliei un orificiu rotund, cu diametrul de 0,002 m; cealaltă cochilie, al unui melc *cerithium*, este alb-cenușie, cu lungimea de 0.025 m. Aceste cochilii au fost purtate pe șnur, ca podoabă.

A mai fost identificat un obiect de lut ars de culoare negru-cenușie, care pare a fi un fragment de statueta antropomorfă. Înălțimea fragmentului este de doar 0,02 m, este partea superioară, de la mijlocul bustului. Capul este rupt, nu are brațe și nici talia. Se văd urmele brațelor, dar acestea s-au rupt la 0,005 m de corp. Înălțimea statuetei întregi era probabil de 0,1 m.

În final, semnalăm câteva bucăți de chirpic cu amprente vegetale – ce provin din pereții locuințelor-colibe. Se văd clar urmele nuielilor. Tot acolo au fost găsite bucăți de pământ ars din baza vetrelor de foc (*Tört. és rég. Ért.*, X, 54-57. Orosz Endre: *A „Kurjácska Gréda” őseberkori telep, Kécsán* (Torontal), Orosz Endre: *Külön lenyomat in Erdélyi Múzeum*, 1896, vol. XIII, p. 1-25.).

Orosz a mai cercetat așezarea preistorică în primăvara anului 1895, cu această ocazie descoperind următoarele obiecte: 2 zdrobitoare de bazalt, unul fragmentar, din cuarț de culoare roșietică. În total, împreună cu cele trei zdrobitoare amintite, avem 29 de fragmente de rășnițe; un cuțit de cremene cu tăișul realizat prin ciocănire, cu lungimea de 0,037 m și lățimea de 0,02 m; o așchie; 1 bucată de piatră de amphibol neprelucrată. – Date noi, semnificative asupra ceramicii acestei așezări au fost aduse prin descoperirea a două fragmente de vase în formă de barcă. Primul fragment este jumătatea unui asemenea vas, cu înălțimea de 0,02-0,03 m, lățimea pe la mijloc de 0,08 m; celălalt fragment este mai mic, are înălțimea de 0,05 m. Are vârful bărcii ascuțit (*Tört. és rég. Ért.*, U.F., XIII, 69.).

Krstur/Szerb-Keresztúr

Wágner Károly, responsabilul cu siguranța digului de la Krstur, al Societății de Prevenire a Inundațiilor, a descoperit obiecte preistorice, în anul 1888, obiecte pe care le-a trimis la Budapesta, la cererea redactorului revistei *Arch. Értésítő*. Acestea au fost studiate iar rezultatul studiului a fost prezentat și evaluat la ședința ordinară din data de 27 decembrie 1888 a societății *Orsz. Embertani és Régészeti Társulat* (Societatea Națională de Studii Antropologice și Arheologice), (*Tört. és Rég. Ért.*, U.F., IX, 82.).

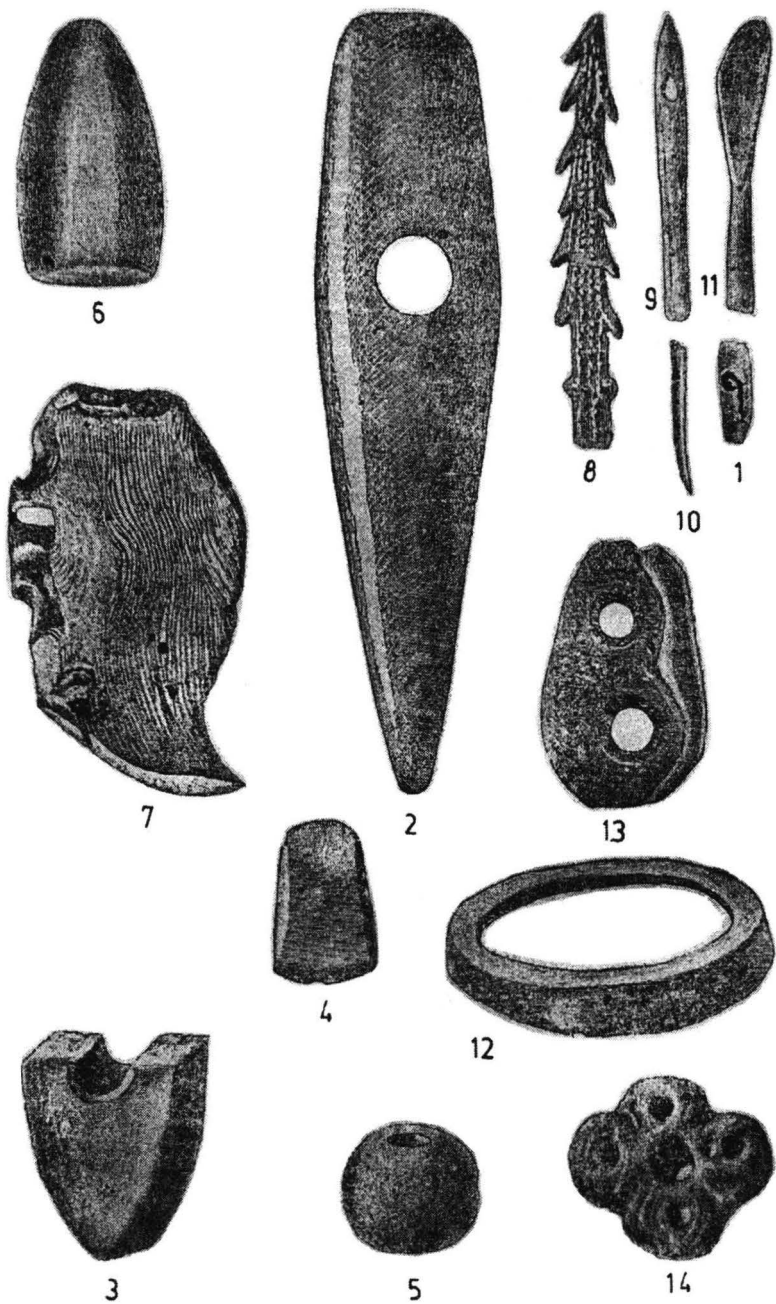
Proprietarul acestor obiecte locuia la Novi Kneževac, astfel descoperirea a fost catalogată ca fiind descoperită acolo. Din împrumutarea Muzeului Național Maghiar, în luna iulie 1893 am studiat cu atenție obiectele descoperite de dl Wagner.

Aceste piese au fost descoperite în primăvara anului 1888 la Krstur, în albia Tisei, cu ocazia construirii unui dig de către Societatea de Prevenire a Inundațiilor din Torontalul Superior. Locul descoperirii se află la vest de localitate, la aproximativ 1 km de locul în care terenul se lasă brusc în jos (Fig. 3/1), la o distanță de 1-1,2 km de Tisa, în paralel cu aceasta. Aici malul are o înălțime de 2,5 m. Platoul este acoperit de plantații de viță –de-vie. Partea de teren în pantă are următoarea stratificare (Fig. 3/2): 1. humus negru (0,5 m). 2. lut galben (1 m) și 3. lut galben cu pietricele (1 m). Pentru procurarea materialului necesar la lucrările de îndiguire, întâi a fost decopertată marginea platoului (pl. I.), și anume pe linia z-y, dar, întrucât nu a fost îndeajuns, s-a practicat o groapă pentru materie primă, marcată cu w. Această groapă cu adâncimea de 1 m se află în zona inundabilă și face parte din stratul de lut galben cu pietriș. Distanța dintre cele două locuri este de aproximativ 1 km. În groapa de materie primă marcată cu z-y, obiectele preistorice au fost descoperite în cel de-al doilea strat. Acest strat de lut galben cu pietriș are particularitatea că la uscarea la soare un timp mai îndelungat se înălbește. Distanța dintre suprafață și acest strat în care se efectuau lucrările, în unele locuri variază între 3 și 4 m. Trebuie să menționăm că acest strat nu a fost încă deranjat.

Dintre descoperiri trebuie să menționăm în primul rând vetrele de foc. Acestea erau una lângă alta, în ordine, ceea ce ne determină să afirmăm că aici a fost o așezare. Într-un loc au fost descoperite 7 vetre de foc la o distanță de 1,5 m una de cealaltă și toate au fost descoperite la aceeași adâncime. Acestea aveau lățimea de 3 m și lungimea de 4-4,5 m. Stratul de cenușă era în unele locuri în apropierea vetrelor. Exceptând resturile, deșeurile menajere, în cantitate mare, ce constau în primul rând din oase de animale, iar în unele locuri stratul de solzi de pește în grosime de 0,05 m, s-au descoperit unelte din piatră și din os precum și din corn de cerb; au fost descoperite așchii de cremene, câte 10-20 de bucăți într-o grămadă, dar și greutate de plasă de pescuit.

Greutățile au fost descoperite în număr deosebit de mare și în multe forme. Trebuie să menționăm că au fost descoperite sporadic, în stratul de lut galben cu pietriș, obiecte din piatră și nu numai.

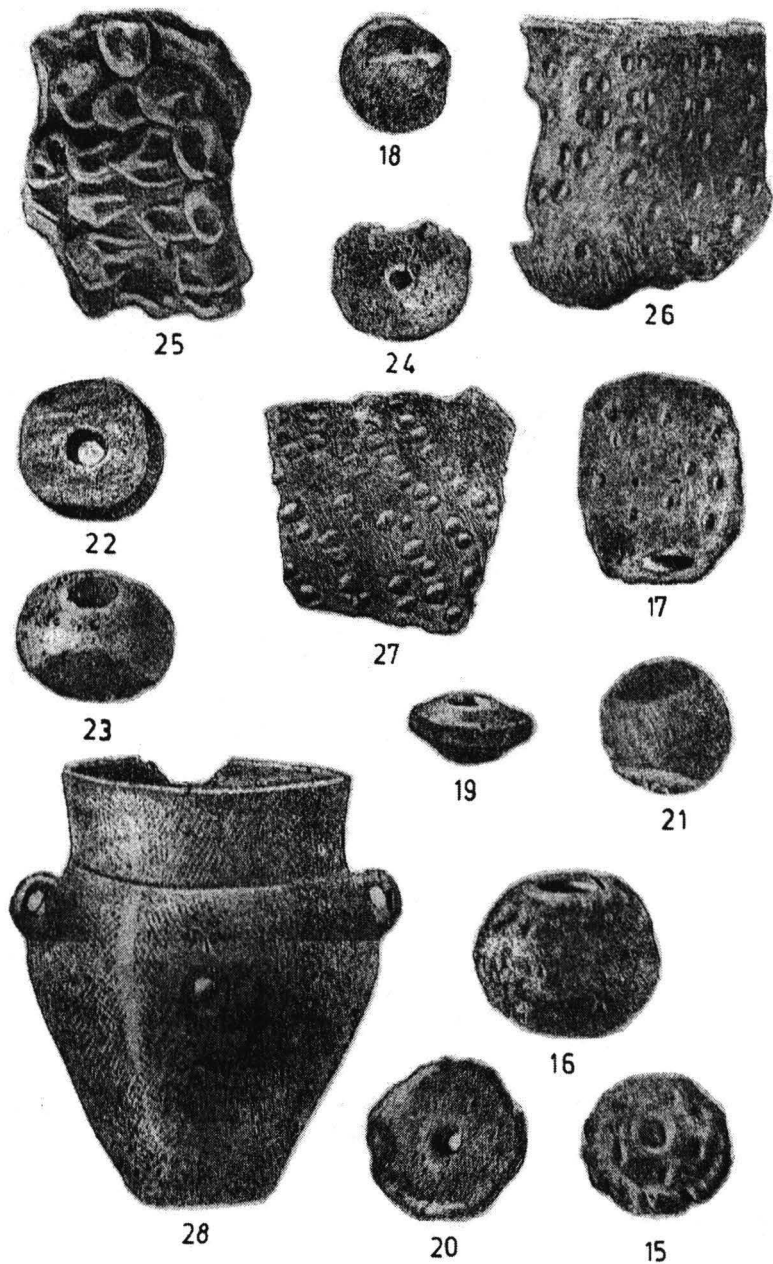
Figura 4. Krstur. Obiecte din piatră și os descoperite

Și celălalt strat, din lut galben, ne-a oferit acest tip de obiecte. Acestea au fost găsite în locul marcat cu z-y. Stratul a fost descoperit neatins, doar în unele locuri se vedeau urmele deranjării. Și în acest strat au fost identificate vetre de foc, dar în număr mai mic, în unele locuri la distanțe de 10-15 m una de cealaltă, iar în unele cazuri chiar la distanțe de 10-30 m. Stratul de cărbune și cenușă de pe aceste vetre este destul de subțire; în jurul vetrelor au fost descoperite deșeuri menajere, constând din oase de animale. Ceea ce este remarcabil aici, este imensa cantitate de fragmente ceramice, fiind descoperite chiar și vase întregi. Fragmentele ceramice ce provin de la vase mari au uneori grosimi de 0,04-0,05 m. Acestea sunt foarte rar decorate.

Obiecte din piatră au apărut sporadic. Râșnițe de mână ce constau din bucăți mari de piatră cu o scobitură concavă în centru și un zdrobitor de formă sferică, s-au găsit lângă vetre. Prezentăm o parte din obiectele descoperite, în planșe.

Au fost colecționate aproximativ 50 de obiecte din piatră, dintre acestea 33 de bucăți sunt așchii de cremene și obsidian precum și fragmente; restul erau obiecte prelucrate prin șlefuire. Din această grupă trebuie să amintim în primul rând o daltă din nephrit (?) cu lungimea de 0,046 m, de formă cilindrică, întreagă (Fig. 4/1). Materia primă a uneltelor prelucrate prin șlefuire este în majoritatea cazurilor serpentinul, dar avem și câteva realizate din piatră de calcar. Prezentăm imaginea unui ciocan suplu (Fig. 4/2) care între timp s-a pierdut; jumătatea unui ciocan de serpentin (Fig. 4/3), cu grosimea de 0,05 m; o daltă plată din piatră de calcar cu lungimea de 0,06 m (Fig. 4/4); o bilă de serpentin cu perforație, cu diametrul de 0,04 m (Fig. 4/5) și un zdrobitor din cuarț cu grosimea de 0,05 m (Fig. 4/6).

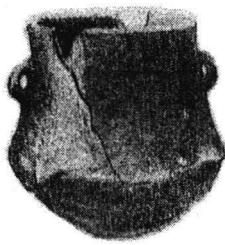
Au fost puține obiecte din os și din corn de cerb. Wagner a reușit să colecționeze o duzină de astfel de obiecte. Predomină părțile cu rozetă, pe care se văd urme de tăieturi. Din categoria acestor obiecte trebuie să amintim obiectul prezentat în figura 4/7, al cărui desen îl avem, dar între timp piesa s-a pierdut; un harpon din corn (Fig. 4/8), cu lungimea de 0,31 m, dar care s-a rupt în trei bucăți în momentul scoaterii la suprafață. Dealtfel piesa este întreagă; un fragment de ac cu lungimea de 0,12 m (Fig. 4/9); un alt fragment de ac cu lungimea de 0,054 m, mai fin (Fig. 4/10); un os de netezit (?) cu lungimea de 0,11 m, fragmentar (Fig. 4/11); un cârlig (?) realizat din corn și două vârfuri de corn folosite probabil ca împungătoare. Printre aceste obiecte era și o brățară realizată dintr-o cochilie de scoică *strongylus* (Fig. 4/12) cu diametrul interior de 0,048 m.

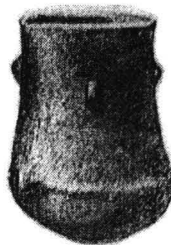
Figura 5. Krstur. Ceramică și fusaiole

Cele mai multe au fost, ca de fiecare dată, fragmentele ceramice. Majoritatea au fost descoperite în stratul de lut galben, în partea inferioară a acestuia. Din greutatea de plasă descoperite în ultimul strat prezentăm cinci bucăți (Fig. 4/13, 14, Fig. 5/15, 16 și 17) la o treime din dimensiunea lor reală. Au fost frecvente și bilele, mărgelile mari și discurile (Fig. 5/18-24). Dintre vase, au putut fi salvate doar cele mai mici. Vasele mai mari au capacitatea până la jumătate de hectolitru și chiar mai mult; grosimea pereților vaselor variază între 0,02 și 0,03 m; decorul acestora este constituit din puncte realizate prin impresiune și granule de lut lipite pe suprafața vaselor, granule de dimensiunea unui creișar (Fig. 5/25-27.). Cel mai mare vas descoperit întreg are formă de urnă și are înălțimea de 0,24 m (Fig. 5/28). Lângă vatră au fost găsite 6 vase într-un grup. Acestea aveau formă de mojar, culoare neagră, suprafața lustruită, lucrata cu mâna și cu înălțimile cuprinse între 0,08 și 0,15 m. Desenele a cinci dintre ele se pot vedea în figurile 6/29-33. La figura 6/34 prezentăm o cană cu toartă asemănătoare cu primele, cu înălțimea de 0,064 m. Vasul prezentat în figura 6/35 are înălțimea de 0,1 m, formă de pâlnie și pereții groși. În figura 6/ 36 și 37 prezentăm două castroane cu înălțimile de 0,08 și 0,07 m, cu suprafețele bine lustruite, lucioase. Mai rare sunt vasele de genul celui prezentat de noi la figura 7/38 a și b, vas casetat, cu un perete despărțitor. Acest vas are înălțimea de 0,11 m, cu diametrul gurii de 0,35 m. Au fost descoperite doar două vase cu picior înalt. Cel prezentat la figura 6/39 are înălțimea de 0,22 m iar cel de la figura 7/40 a și b are înălțimea de 0,26 m. Au fost descoperite și vase cu mai multe picioare, altare. Vasul prezentat în figura 7/41 se aseamănă cu o solniță cu un singur compartiment, are înălțimea de 0,035 m, lungimea de 0,06 m. Altarul prezentat în figura 7/42 este deja puțin mai mare, forma lui se poate reconstitui. Are înălțimea de 0,095 m. Tot de la un asemenea vas mai mare provine și fragmentul prezentat la figura 7/43. Acesta are înălțimea de 0,065 m. În final trebuie să mai amintim o cupă fragmentară (Fig. 7/44), cu înălțimea de 0,06 m și un fragment dintr-o lingură.

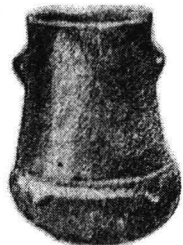
În același strat a fost descoperit și un vârf de lance din bronz, sau poate vârf de lamă de pumnal (analogii: Hampel J.: *A bronzkor*, vol. I, pl. XVIII, fig. 1.), fragmentar, cu lungimea de 0,08 m. Partea inferioară, cu două orificii pentru cui este ruptă (Milleker B.: *A Szerb-keresztúri őstelep*. *Arch. Ért.*, U.F., XIII, 300-308.).

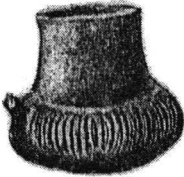
33

31

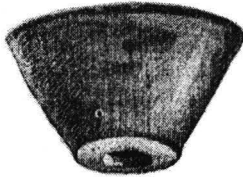
32

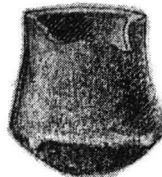
34

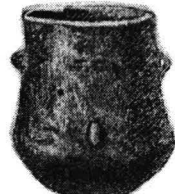
36

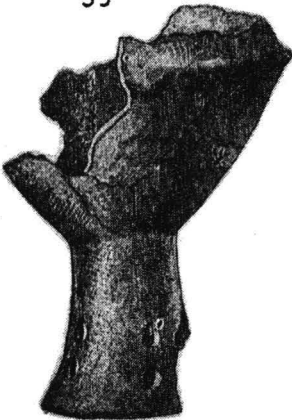
35

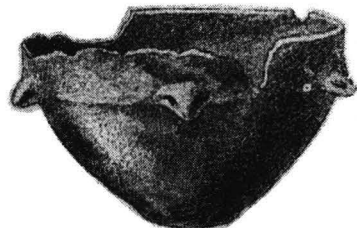
29

30

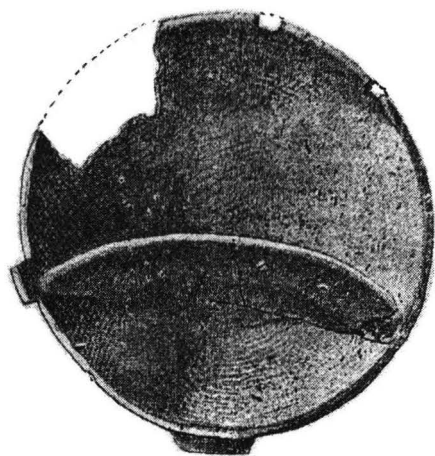

39

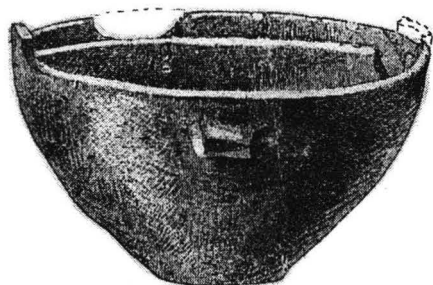

37

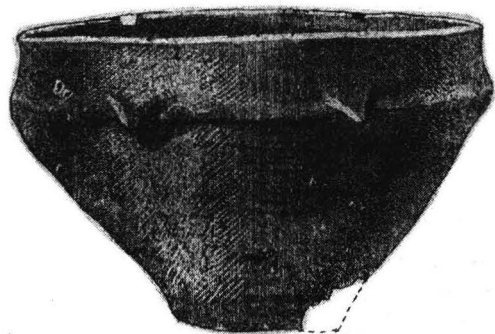
Figura 6. Krstur. Vase descoperite

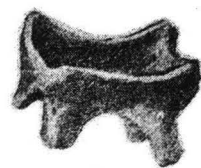
38 a.

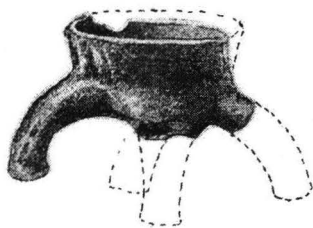
38 b.

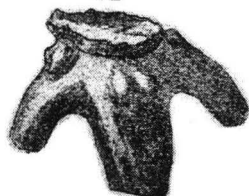
40 a.

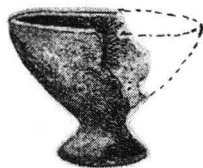
41

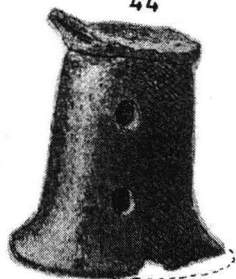
42

43

44

40 b.

Figura 7. Krstur. Vase descoperite

Omul preistoric din Krstur își confecționa singur unelte. Printre obiectele de piatră șlefuită este și un fragment de topor de serpentin, la care este vizibilă urma perforării iar în perforație se păstrează încă un fragment de piron de formă cilindrică. Perforarea se făcea cu un tub (corn). Unelte asemănătoare, cu perforația neterminată, s-au mai descoperit și la Vârșeț și Vatina.

Brățări realizate din cochilie de scoică au analogii cu piesele de la Novi Kneževac și Vârșeț. După opinia lui Wosinszky, podoabele din cochilii de scoică au fost cele preferate în epoca neolitică (*Arch. Ért.*, U.F., XI, 160)

Harpon de os, cu lungimea de 0,15 m dar cu formă identică cu cea de la Krstur a fost descoperită în Moravia, în peștera Kostelik de lângă Diravica, găsit împreună cu resturi de animale diluviale. În momentul de față se păstrează la Muzeul Curții din Viena, la Secția de Științe ale Naturii (după Much M.: *Kunsthistorischer Atlas*, vol. I, pl. II, nr. 17; Maška K.: *Der diluviale Mähren*, 27.).

Kikinda/Nagy-Kikinda

Tumuli sunt vizibili în hotarul orașului.

Tirol/Királykegye

La sfârșitul anului 1873 s-au descoperit aici obiectele de bronz întregi și fragmentare pe care le vom descrie mai jos, împreună cu „mai multe obiecte asemănătoare”, ce sunt probabil urmele unui atelier de turnătorie. Piesele au ajuns în posesia lui Ormós Zsigmond senior (*A délm. Tört. és rég. Társulat 1874. Évkönyve*, 16, 17.). În prezent sunt păstrate în Muzeul Banatului din Timișoara. Obiectele au fost expuse în anul 1876 la Budapesta, cu ocazia Congresului de Arheologie Preistorică (Hampel J.: *Catalogue etc.*, 111). Starea de conservare a obiectelor ne face să presupunem că făceau parte din categoria depozitelor considerate „tezaure”.

Hampel J. descrie astfel obiectele:

a). Daltă cu teacă, din bronz, cu muchia buzei îngustă și puțin îngroșată din care pornesc pe lungime, în jos, linii în relief. Se lățește înspre tăiș și este puțin arcuită. Lungimea este de 0,116 m; diametrele deschiderii sunt de 0,029 și 0,031 m. Lățimea sub toartă este de 0,036 m; lățimea tăișului de 0,051 m.

b). Daltă cu teacă, din bronz, asemănătoare cu prima, dar este ceva mai mică. Deasupra toartei are o parte îngroșată, ce este defectiune de

turnare; un colț este rupt. Lungimea piesei este de 0,072 m, diametrele deschiderii sunt de 0,021 și 0,028 m. Lățimea sub toartă este de 0,032 m iar lățimea tăișului este de 0,038 m.

c). Două fragmente de daltă cu teacă, părțile dinspre tăiș; lungimea unuia dintre fragmente este de 0,072 m, lățimea la punctul în care a fost rupt de 0,027 m. Tot acolo, grosimea maximă este de 0,022 m, iar lățimea tăișului este de 0,049 m. Celălalt fragment are lungimea de 0,07 m, lățimea la ruptură de 0,028 m, tot în același loc, grosimea maximă este de 0,02 m, lățimea tăișului de 0,053 m.

d). Seceră din bronz, în formă de semilună cu plăcuță de fixare în mâner, cu un pinten în exteriorul muchiei arcuite în marginea interioară a plăselei și la mijlocul ei are o linie în relief. Liniile în relief au suprafețele zimțate prin linii incizate. Muchia exterioară, îngroșată, se continuă până în capăt. Lama este ciobită. Diametrul maxim este de 0,443 m, maxima lățime a lamei este de 0,02 m, lungimea plăcuței de mâner este de 0,065 m; lățimea la bază este de 0,02 m.

e). Două verigi din spiră de bronz cu profil circular, cu capetele suprapuse. Veriga mai mică are un capăt rupt, celălalt este rotunjit. Capetele verigii mai mari sunt ascuțite. Veriga mai mică este decorată pe suprafața exterioară cu motive liniare incizate. Diametrul verigilor sunt 0,028 și 0,038 m, grosimea maximă a sârmei din care au fost realizate este de 0,005 și 0,007 m.

f). Verigă din spiră de bronz cu profil circular, ambele capete sunt rupte, exteriorul este decorat cu motive liniare incizate. Diametrul interior maxim este de 0,059 m; grosimea maximă a spirei este de 0,006 m.

g). Brățară din spiră de bronz, plată pe interior, pe dinafară corpul este puțin bombat, capetele sunt rotunjite, deschise dar apropiate. Suprafața exterioară este decorată cu motive liniare incizate. Diametrul interior este de 0,069 m, lățimea spirei este de 0,011 m, grosimea maximă de 0,004 m (*A bronzkor*, II, 70, 71, v. *Trouvailles*, 81)

Fântânele/Kisfalud

Pe malul înalt al Mureșului, în viile de acolo sunt vizibile urme de locuire preistorică, de unde geologul Lóczy Lajos a colecționat fragmente ceramice pe care le-a donat Muzeului din Timișoara (*Tört. és rég. Értesítő*, U.F., II, 37.).

Kláralfalva

În hotarele satului, pe malul Mureșului, dintr-o movilă au fost scoase la lumină deșeuri menajere și o greutate de lut de formă conică (*Tört. és rég. Értésítő*, IV, 192.).

Klek

Mai multe movile se pot vedea pe câmpul din preajma așezării. (Notele personale).

Satchinez/Knéz

Profesorul de gimnaziu din Timișoara, Hold Ádám, a oferit spre achiziționare Muzeului Banatului din Timișoara o mărgea de lut ars descoperită aici în anul 1883 (*Tört. és rég. Értésítő*, X, 96.). Piesa este inventariată la nr. 535.

Covaci/Kovácsi

Aici a fost descoperit, în luna august a anului 1884, aproape de șanțul roman, în pământ, un cap de topor de bronz greu, de dimensiuni mari. Are formă de stea, cu înălțimea de 0,05 m, lățimea de 0,08 m și circumferința de 0,026 m. Are 12 vârfuri conice. Această piesă frumoasă a fost donată Muzeului din Timișoara de Gáspár István, tâmplarul din localitatea Covaci. Nr. inv. 616 (*Tört. és rég. Értésítő*, U.F., II, 113.).

Criciova/Kricsova

În anii șaizeci, în timp ce se exploata nisip la balastieră, lângă izvor au apărut unelte de piatră prelucrate prin șlefuire, printre care se remarcă un topor cu perforație pentru mâner. S-au descoperit sporadic tetradrahme din timpul împăratului macedonean Filip.

Kovin/Temes-Kubin

Pe culmea unde era ridicată cetatea Keve este o formațiune geologică de loes în care se poate vedea un strat gros de cultură, cu urme de locuiri umane din cele mai vechi timpuri. Inundațiile provocate de râu, spălările din albie ce duc adesea la surpări de teren lângă albia râului, aduc la lumină antichități din diferite epoci istorice, printre care descoperim și fragmente ceramice preistorice precum și alte obiecte preistorice.

Cu ocazia Congresului de Arheologie Preistorică, organizat la Budapesta în anul 1876, dr. Despinits Péter a expus mai multe vase preistorice

descoperite la Kovin pe dealul cetății, printre care erau și vase cu decorațiuni liniare (Hampel J.: *Catalogue etc.*, 113.).

În anul 1877 aici au fost descoperite 4 discuri de lut ars, un fragment al unui asemenea disc, o bilă de lut perforată, o ceașcă de ceramică lucrată cu mâna, de formă semisferică, cu o toartă micuță; un fragment de os de formă cilindrică, perforat pe lungime și pe mijloc perforat transversal (*Tört. és rég. Értesítő*, VI, 100, 107, 108, 135.).

Schwerer János afirmă că a fost martor la descoperirea unor unelte și obiecte din piatră (*Arch. Ért.*, XIV, 81.).

În anul 1879 s-a surpat o bucată de mal de aproximativ 100 m, ajungând astfel la lumină diferite obiecte preistorice. Dintre acestea, medicul Kozáry János a trimis Muzeului Banatului următoarele piese: o cană de lut grosieră, lucrată cu mâna, cu toarta ruptă; un fragment ceramic dintr-un vas barbar, cu decorațiuni bogate; un fragment de topor de serpentin frumos șlefuit și o daltă de achat (*Tört. és rég. Értesítő*, VI, 39.).

Muzeul Național Maghiar din Budapesta a primit de aici în anul 1879, prin donația lui Schweitzer János, o urnă (*Arch. Ért.*, XII, 285.), de la Torgovan János a primit 2 vase ceramice preistorice descoperite la Kovin și două mărgele de lut (Idem, 363.).

În anul 1891 a ajuns în posesia muzeului din Bela Crkva un pumnal de bronz. Unul asemănător putem vedea la Hampel J.: *A bronzkor Magyarországbán*, pl. XVII, fig. 1. Are lama cu secțiune triunghiulară, muchiile merg aproape drepte până la vârf, marginea bazei este triunghiulară. Are lungimea de 0,14 m. În paralel cu muchiile tăișurilor merge câte o linie până la capăt; la bază are trei orificii pentru cuiele de fixare. Piesa este întregă, cu patină nobilă. A fost descoperită la Kovin și donată muzeului de Böhm Lénárd.

Locuitorul din Kovin, Klingl János, a descoperit în primăvara anului 1895, în urma inundațiilor provocate de Dunăre, urme preistorice la aproximativ 7 km spre est de localitate, la moara Csollak, spre vest de Crnabara, de-a lungul malului înalt. Klingl a cercetat în anii 1895 și 1896 această zonă și a descoperit urme de așezare și cimitir. A descoperit urmele vetrelor de foc cu obișnuitele resturi menajere, iar într-un loc adunate într-o grămadă, 70-80 de unelte de piatră întregi și fragmentare (ciocane și topoare), din care am reușit să obțin un fragment pentru muzeul din Vârșeț. Acest fragment era din cuarțit, jumătatea unui ciocan suplu, rupt în două la perforația pentru mâner. Lungimea fragmentului este de 0,09 m. Înălțimea perforației este de 0,045 m. Diametrul suprafeței circulare de lovire este de 0,026 m.

Klingl a scos la lumină în jur de 20 de urne. Acestea erau din pastă grosieră, de culoare neagră. Urnele sunt cu corp globular, cu gura îngustă, baza îngustă și gâtul scurt. În zona de maximă lățime a corpului, urnele au toarte mici, cilindrice; într-un singur caz gâtul vasului era decorat cu linie în valuri, incizată. Mai multe urne erau sprijinite în suportați de forma unor castroane fără fund, ce se asemănau cu niște cercuri late. Au fost, de asemenea, mai multe castroane și cești. Ceștile aveau forma semisferică, toarta se ridica deasupra nivelului buzei. Unele erau bogat decorate. Sunt cești ce se aseamănă cu ceștile de cafea din zilele noastre, dar și scunde precum cele descoperite în cimitirul de urne de la Vârșeț, din tipul celor așezate în gura urnelor. Au mai fost descoperite și vase cu picior înalt. Decorurile vaselor sunt de trei feluri: decoruri în bandă, din puncte, umplute cu pastă albă, ca pe vasele epocii de piatră; modelele specifice epocii bronzului, cu pastă albă, cu motiv de cerc sau spirală; iar al treilea tip sunt motivele de epoca migrației, cu linii în valuri. În final, trebuie să amintim că printre obiectele descoperite au fost și trei statuete de ceramică ce au fost achiziționate de dr. Almásy și în prezent sunt la Borostyánkő, județul Vas.

Cu aceeași ocazie și Szmik Antal, din Panciova, a reușit să își procure din același loc o întreagă colecție. În această colecție erau 18 dălți de piatră șlefuite, întregi și fragmentare, de diferite dimensiuni, 5 unelte din piatră realizate prin ciocănire, fragmentare, un topor greu din serpentin de culoare verde, cu perforație pentru mâner și două fragmente de topoare. Mai era și o patină din os, ale cărei capete lipsesc, fragmentul având lungimea de 0,22 m; un vârf de corn de cerb netezit. Din ceramică erau: 5 greutăți de plasă de diferite forme: prima are formă discoidală și este perforată, a doua are formă sferică, tot cu perforație, a treia greutate are formă unei plăci pătrate, cu perforație pe latura mai îngustă. A patra greutate este piriformă, cu perforație în partea superioară, iar a cincea are formă cilindrică, pare mai mult o mărgea cu două coarne la un capăt. Cele mai interesante piese sunt însă două statuete. Una dintre statuete este de fapt un cap, cu bază. Nasul este fragmentar iar statueta este ruptă în două bucăți. Pe față, ochii sunt marcați doar cu linii incizate. Statueta are culoare cenușie. Cealaltă statueta era mai mare, deoarece fragmentul păstrat, fără picioare, are înălțimea de 0,08 m. Acest fragment are culoare cărămizie și ne amintește statuetele asemănătoare descoperite la Butmir (Bosnia). La Szmik am văzut 5 vase ceramice. Primul este un vas cu înălțimea de 0,16 m, cu corp încăpător, larg, cu gâtul drept și marginea buzei ridicată. La linia de contact a gâtului vasului cu corpul sunt două toarte mici și două proeminențe mici, așezate simetric.

Forma vasului se aseamănă cu o ghindă prinsă în capacul său. Are culoare neagră și suprafața bine netezită. Al doilea vas are înălțimea de 0,14 m, are forma unei urne funerare. Sub gura în formă de pâlnie are două toarte mici. Al treilea vas este o cană cu două toarte, cu înălțimea de 0,1 m (și în Gerjen, în județul Tolna, s-a descoperit un vas de formă asemănătoare; Hampel J.: *Bronzkor*, vol. II, pl. CXXX, fig. 1). Și la Vârșeț, în cimitirul de urne de la Ludoș, cimitir de epoca bronzului, a fost descoperit un asemenea vas. Acesta avea culoare albăstrui-neagră, cu decorațiuni. Piesa este întreagă. Al patrulea vas este un platou rotund, ars până la culoarea cărămizie. Al cincilea vas este o ceașcă mică ce era așezată pe platoul amintit. Ambele sunt decorate.

Tot de aici provin cele două unelte de piatră șlefuite și perforate (topor și ciocan) pe care Klingl János le-a donat muzeului din Timișoara în anul 1896 (*Tört. és rég. Értesítő*, U.F., XIII, 72.).

În luna august a anului 1897, când am efectuat cercetări la Kovin, am primit de la Klingl János și supraveghetorul de dig, Menesdorfer Gusztáv, 5 dălți de piatră fragmentare, jumătatea unui topor din serpentin cu perforație pentru mâner, cu tăișul orizontal, mărgelile de lut și multe fragmente de urne, castroane, căni, vase cu picior și suporturi de urne.

Conform relatării lui Klingl, au fost mai multe râșnițe de mână cu scobitura concavă și zdrobitoare sferice. Acesta a afirmat că printre obiectele descoperite erau frecvente topoarele și ciocanele din corn de cerb, cu perforații pentru mâner.

Au fost făcute descoperiri și în hotarul localității. Locul descoperirii este pe lângă drumul spre Deliblat, aproape de fermele de porci și cărămidării. Unele urne se mai observă până la Črnabara, până la casa Mazor. Acolo stratul de cultură este la o adâncime de 1 m. La sfârșitul anului 1895 s-au descoperit în jur de 25 de urne, ce erau acoperite cu capace din lut ars. Acestea aveau anexate, ca inventar funerar, căni mici cu toartă. Deasupra celor mai multe urne, la o distanță de 20-30 cm era așezată pe pământ o astfel de cană. Acest obicei l-am întâlnit și la Tolvadia. Au mai fost cazuri de descoperiri făcute în curțile sau grădinile caselor. În primăvara anului 1897, în gospodăria lui Würtz Ferencz au fost descoperite coarne de cerb, topoare de piatră cu perforație pentru mâner și fragmente ceramice. Am aflat câteva informații de la Nikolits János din Kovin, care a văzut piesele găsite. După descrierea făcută de Nikolits, obiectele erau preistorice.

La sfârșitul lunii septembrie a anului 1896, pe lângă drumul spre Székely-Keve, în zona numită *Plizanicza*, pe terenul cu viță-de-vie al negus-

torului Hübsch János din Kovin, cu ocazia săpării în profunzime a terenului, a fost descoperit un strat gros de cultură. Directorul școlii publice, Werner Miklós, a colecționat de aici multe obiecte. S-au identificat vetre de foc, urne cu cenușă, vâscioare cu toartă precum și unelte de piatră. Vasele sunt interesante și datorită faptului că au fost puține cu decorațiuni. Abia 1-2 aveau decorațiuni. Cămile au câte două toarte și uneori mici proeminențe aplicate. S-au descoperit și toarte late, toarte bandă. Doar o singură urnă avea marginea buzei decorată cu puncte realizate prin impresiuni cu degetul. Din această descoperire am reușit să obțin de la Hübsch János, pentru muzeul din Vârșeț, o cană cu două toarte, nedecorată, cu înălțimea de 0,07 m. De la Werner Miklós am primit fragmente ceramice ale unor căni, castroane și urne și o piatră de ascuțit din ardezie. De la Nikolits János am primit o cană cu două toarte (una ruptă), cu înălțimea de 0,08 m, un disc din lut ars cu perforație centrală, cu diametrul de 0,08 m și o mărgea de ceramică cu lățimea de 0,04 m și înălțimea de 0,03 m. Am văzut și rășnițe de mână cu partea inferioară cu scobitură concavă și zdrobitor sferic.

Am cercetat dealul cetății pe data de 20 august 1896 și am văzut în apropierea casei supraveghetorului de dig, în peretele vertical al dealului, două gropi arse și bine netezite, respectiv o secțiune prin acestea. Una dintre gropi are forma unui stup, cealaltă groapă, mai mică, avea formă, sferică (Menesdorfer Gustav, responsabil de dig, mi-a povestit despre o asemenea groapă, descoperită în anul 1897, ce avea adâncimea de 2,40 m). Lângă casa responsabilului de dig am descoperit o grămadă de spărturi, un fragment dintr-o unealtă de cuarțit șlefuită, cu lungimea de 0,08 m, pe care am dus-o la muzeul din Vârșeț.

În primăvara anului 1897 lângă casa amintită, a responsabilului de dig, s-a construit o stație de pompe. Cu această ocazie au mai fost descoperite obiecte, din care Szmik Antal din Panciova a reușit să obțină câteva, și anume: miezul unui corn de zimbriu ce are la bază tăieturi practice cu o unealtă de piatră; o greutate de plasă, mare, greoaie, piriformă, perforată sub vârf. Tot în posesia lui Szmik mai este un vas de lut de forma unei oale, cu înălțimea de 0,08 m, un vas grosier, lucrat cu mâna. Acesta a fost descoperit la Kovin, în hotarele localității.

Kovinul se poate mândri și cu descoperiri din perioada La Tène. În anul 1893, pe terenul lui Hübsch János, unde a fost localizată așezarea preistorică deja amintită, s-a găsit un mormânt de înhumăție. Inventarul funerar al acestui mormânt consta dintr-o sabie de fier cu lama dreaptă, puternic atacată de oxizi, măregele calcaroase și din sticlă colorată, două brățări de

bronz și un disc traforat și smălțuit, cu mâner, obiect al cărui scop practic nu îl cunoaștem. Obiectele care, după descrierea lor, considerăm că ar fi din perioada La Tène, s-au pierdut, s-au risipit. În această zonă au fost găsite sporadic, dar destul de frecvent, monede romane, macedonene, apolloniene și Dyrhachium.

Kumane/Kumánd

Hotarele Kumandului sunt pline de movile; doar cele mai mari sunt în număr de 11, pe lângă care mai amintim șirul de movile dinspre câmp, ce poartă amprenta de necontestat a unei așezări preistorice (*Tört. és rég. Értésítő*, III, 162.).

Gudurica/Temes-Kutas

În anii cincizeci, Laibach Bálint, casierul din localitate, a descoperit pe terenul său multe unelte de bronz așezate într-o grămadă. Am aflat acestea în anul 1888, dar nu am mai putut fi sigur dacă este vorba de un tezaur de tip depozit sau de resturile unui atelier de turnătorie.

Lățunaș/Laczunás

Fierul plugului a scos la lumină obiecte de bronz, la sfârșitul anului 1887, pe domeniul baronului Sztoianovics Ivan, ascunse într-un vas de lut. Majoritatea obiectelor a ajuns la stăpânul domeniului. De la acesta, Muzeul Banatului a primit ca donație următoarele obiecte: un celt, două lame de seceră fragmentare și o lamă de fierăstrău (*Tört. és rég. Értésítő*, U. F., IV, 39.). Autorul acestor rânduri a primit următoarele piese: un fragment de celt, 4 lame de fierăstrău, un fragment dintr-o seceră, o bucată de metal pregătită pentru turnare și un obiect ca o tijă, cu rol practic necunoscut pentru noi. Și aceste piese le-am donat muzeului amintit. În posesia baronului Sztoianovics György a mai rămas un singur celt. Acest depozit indică restul unui atelier de turnătorie. Afirmarea este sprijinită de existența bucății de metal pregătite pentru turnare. Tija deja amintită are păstrate bavurile de la turnare. Și pe fragmentele uneltelor se poate observa că suprafața lor de rupere este veche. Este interesantă acea tijă sau bară. Și aceasta constituie doar materie primă pentru turnare. Pe o parte, bara este plată, are secțiune semicirculară. Pe ambele părți se pot vedea din loc în loc bavuri. Aceste bare sunt de obicei turnate mai multe deodată, astfel încât să poată fi ușor despărțite unele de altele. Asemenea bare au fost descoperite și la Füzesabony (Hampel J.: *A bronzkor*, vol. I, pl. II, fig. 1 și *Idem*, vol. III, p. 184.).

Lazarevo/Lázárföld

În împrejurimile localității sunt mai mulți tumuli. (Notele personale)

Lipova/Lippa

La Lipova au fost descoperite diferite topoare de cupru. Am văzut în colecția lui Plank Ferencz, în anul 1867, la Eger, topoare de cupru de diferite mărimi, care au fost descoperite la Lipova. Cel mai mare avea lungimea de 0,25 m (*Arch. Közl.*, VII, 76.). Acestea sunt de tipul celor cu două brațe în cruce.

Cu ocazia expoziției realizate pentru Congresul de Arheologie Preistorică din anul 1876, la Budapesta se putea admira un topor de miner din cupru descoperit la Lipova, în colecția lui Ráth György (Hampel: *Catalogue etc.*, 143.). Acest topor este menționat și de către Pulszky F. (Pulszky: *A rézkor*, 27.). Colecția Ráth a trecut în anul 1874 în posesia Muzeului Național Maghiar. Aici regăsim toporul amintit de Pulszky, dar nu este menționat locul descoperirii. Acesta are brațul posterior foarte scurt și lat, cu o formă deosebită. Forma deosebită a acestui tip de topoare le face să fie considerate un însemn al supremației, al superiorității. Arheologii germani au considerat însemn al supremației un tip de buzdugan, pe care l-au numit sceptru de comandant. Dar în Ungaria au fost descoperite în număr atât de mare încât noi nu le mai putem considera asemenea însemne. Dacă în preistorie chiar au existat sceptre de comandant, ca însemn al puterii, poate mai degrabă am putea denumi astfel topoarele de cupru. Lungimea acestui exemplar este de 0,38 m (Pulszky F.: *A rézkor*, 50, v. planșa acestuia. *Idem*, p. 58, fig. 2 a și b.). Tot cu colecția Ráth a ajuns la Muzeul Național Maghiar și un ciocan simplu de bronz (*Arch. Közl.*, X, 99 și *Arch. Ért.*, VII, 245.).

Valea cu numele *Gaurolovecz* adăpostea o așezare preistorică, de unde Lóczi Lajos a donat Muzeului Banatului mai multe fragmente ceramice (*Tört. és rég. Értésítő*, U. F., IV, 37.).

Liubcova/Alsó-Liupkova

Dunărea a spălat din mal, la 2,5 km mai sus de localitate, în luna iunie a anului 1896 o daltă de cupru ce se află acum în posesia lui Böhm Lénárd. Lungimea acesteia este de 0,12 m, grosimea maximă de 0,009 m. Are tăișul arcuit și marginile drepte. Lungimea tăișului este de 0,07 m; lățimea părții superioare este de 0,047 m. Se poate vedea că în partea superioară a fost lovită cu ciocanul, adică a fost folosită. Piesa este întreagă și are patină verzuie.

Între Liubcova Inferioară și Berzasca, la metrajul 55.400 al șoselei Széchényi, masivul „Stenca” înainteză mult înspre Dunăre. Aici, la Stenca, se pot vedea urmele unei așezări. Se pot vedea urmele vetrelor de foc, cu multe fragmente ceramice. Fragmentele ceramice provin de la vase grosiere, fără gât, cu buza dreaptă, verticală. Decorurile acestor vase constau din linii scurte, drepte sau înclinate, sau rânduri de puncte realizate prin impresiuni cu degetul. Forma unui vas descoperit aici se aseamănă cu cea a unui butoi, are înălțimea de 0,21 m, diametrul bazei de 0,10 m iar al buzei de 0,15 m. Avem o ceașcă în formă de pâlnie, cu înălțimea de 0,08 m, diametrul gurii de 0,15 m iar al bazei de 0,07 m, cu toarta groasă, în formă de semicerc. Această piesă este întregă. S-au mai descoperit aici și fragmente de unelte din corn de cerb, pe care se văd urmele tăierii cu lamă de fierăstrău din cremene. Pare a fi urma unei așezări preistorice.

Ceva mai sus de acest loc, în vârful dealului, Böhm Károly a descoperit o fibulă de bronz de tip La Tène, al cărei ac lipsește. Lungimea fibulei este de 0,06 m. Acul fibulei se mișca pe un arc cu mai multe bucle.

Cu vreo 600 m mai în aval de Liubcova Inferioară, spre Berzasca, la gaterul Fischer, în peretele malului Dunării se pot vedea fragmente ceramice. Printre acestea am văzut fragmente de cești bogat decorate și umplute cu pastă albă. Printre motive predomină cel al cercului. O ceașcă se aseamănă foarte mult, identică chiar, cu cele descoperite în gura urnelor funerare din Vârșeț.

În final mai amintim că se găsesc urme preistorice în aceeași direcție deja amintită, în aval de izvor. Și aici se găsesc multe fragmente ceramice (Böhm Károly – observații din vara anului 1896)

Gornea/Felső-Liupkova

În toamna anului 1882 s-a descoperit într-o carieră de piatră, într-o crăpătură a stâncii, o urnă mare în care erau bronzuri. Obiectele din urnă erau: seceri, celturi, lamă de sabie tip frunză de crin și brățări groase, masive, de la cele mai simple până la cele bogat decorate. Piesele erau întregi, doar lama de sabie era îndoită, plăseaua ruptă, probabil pentru a se poate ascunde în vas. Greutatea acestui tezaur era de aproximativ 8 kg. Urna a fost spartă, fragmentele ei nu au fost adunate. Acest tezaur, probabil de tip „depozit”, se presupune că a ajuns la Viena (Relatarea lui Böhm Lénárd, care a văzut majoritatea pieselor tezaurului).

Majdan/Majdán

Ambrus József a donat în anul 1879 Muzeului Banatului o cană de lut barbară, două verigi de bronz, una mai mare și una mai mică, ce au fost descoperite la Majdan (*Tört. és rég. Értesítő*, V, 195.).

Cele două verigi sunt prinse una într-alta. Una are diametrul de 0,035, iar cealaltă de 0,15 m.

Margita/Nagy-Margita

Tia Szvura, un localnic, a descoperit pe terenul său în primăvara anului 1894, la o adâncime de 0,8-0,9 m, o urnă asemănătoare cu urnele funerare de la Vatina. A spart această urnă.

Masloc/Máslak

Fortificația de pământ din hotarele localității are o formă ovală, cu șanț și val dublu de apărare (*Arch. Közl.*, IX, 43.). Rómer Flóris a studiat această fortificație și i-a publicat desenul în *Resultats (Op. Cit.*, 94.) (Fig. 28/2).

Mehadia/Mehádia

În hotarele localității, în zona cu numele *Ulics*, pe data de 24 iunie 1844 s-a descoperit o sârmă de aur în greutate de 4 monede de aur. (Arneth: *Gold – und Silberanalekten*, 39.). Hampel J., în *A bronzkor*, menționează că nu cunoaște nimic despre existența vreunui loc din Banat cu numele de *Ulics*, dar în județul Zemplén există un loc cu acest nume și presupunea că descoperirea amintită a fost făcută în județul Zemplén (I, 167), lucru acceptat și de Dongó Gy. Géza (*Adalékok Zemplén Vármegyé történetéhez*, 1895, 35.).

În colecția Ráth, ce a ajuns la Muzeul Național Maghiar din Budapesta, era un celt al cărui loc de descoperire este Mehadia (*Arch. Közl.*, X, 99 și *Arch. Ért.*, VII, 245.). Celtul este cu toartă și este decorat în partea superioară cu trei linii în relief. Are lungimea de 0,125 m (Jurnalul Muzeului Național Maghiar, din anul 1874, p. 53, nr. 1 și 234.).

Melenci/Mellencze

În hotarele așezării sunt 9 tumuli. Dintre aceștia, cel cu numele *Rusulova* este plin de oseminte umane (*Tört. és rég. Értesítő*, U. F., III, 162.).

Mesić/Mesici

Două celturi fragmentare de bronz s-au descoperit în primăvara anului 1888 în viile ce constituie proprietățile mănăstirii.. Ele au decorație simplă, unul cu toartă, unul fără toartă. Cel mai mare nu avea toartă. Ambele au partea de tăiș ruptă. Acestea au ajuns la Muzeul din Vârșeț împreună cu colecția Rittinger Ede.

La sfârșitul lunii decembrie a aceluiași an, în hotarele așezării a fost descoperită partea dinspre tăiș a unei dălți cu aripi (paalstab), din bronz. Acest fragment este dintr-o piesă greoaie, care a ajuns la muzeul din Vârșeț tot prin intermediul lui Rittinger.

Nicolinț/Temes Miklós

Cu ocazia construirii căii ferate Vârșeț-Kovin, în anul 1894, s-au descoperit fragmente ceramice preistorice (Notele personale). În jurul acestei localități sunt movile de pământ (Notele personale).

Milcoveni/Mirkovác

Un fermier a descoperit în anii șaptezeci, în timp ce își ara pământul, o monedă de aur din timpul împăratului Alexandru-cel-Mare (stater). Această monedă a ajuns ulterior la muzeul din Bela Crkva prin donația lui Albach János (Note personale.; în *Tört. és rég. Értesítő* locul descoperirii monedei este trecut Mercina, dar este trecut greșit.).

Jaša Tomić/Módos

În așa numita *Budjie Wekerle* a fost o așezare preistorică. În locul deja menționat, la curbura râului Timiș, unde terenul ia forma unui triunghi, în urma apei ce spală malul, în peretele malului se pot vedea o mulțime de fragmente ceramice amestecate cu oase de animale și scoici. Acolo, în râu, se pot vedea stâlpi (piloni). Fragmentele ceramice sunt vizibile la o adâncimea între 1-2 m de la suprafață, împreună cu bucăți de pământ ars. Dealtfel, fragmente ceramice se pot găsi și mai sus, pe terenul arabil. Și în alte locuri pe lângă cursul Timișului mai sunt asemenea stâlpi și, după cum povestesc oamenii de aici, în asemenea locuri au fost descoperite vase de ceramică foarte mari, ca niște vase, în forme pe care nu le mai întâlnim azi, și anume, înguste la bază, cu corpul larg, foarte puternic bombate și cu gura îngustă (*Tört. és rég. Értesítő*, U. F., II, 35, 36.).

Mokrin

În apropierea localității se pot vedea movile (*Tört. és rég. Értésítő*, III, 161.).

Moldova Veche/Ó-Moldova

După canalul morii, în pământul lutos dinspre fluviu se descoperă mai tot timpul multe urne (*Tört. és rég. Értésítő*, VII, 69.). Și pe insula învecinată se pot găsi asemenea vase (*Idem*). Aici se descoperă adesea monede, tetradrahme din timpul împăraților macedoneni Filip și Alexandru-cel-Mare, precum și imitații ale acestor monede. Eu însumi am văzut la bijutierul Jungen József din Bela Crkva, în anii 1881 și 1882, două monede.

În malul Dunării, la casa Percepției, în vara anului 1896 Böhm Károly a văzut fragmente ceramice nedecorate și un fragment de statueta ce consta din cap și tors, capul s-a pierdut. Înălțimea fragmentului este de 0,05 m. Statueta are baza alungită, cu lungimea de 0,023 m. Lățimea la umeri este de 0,044 m. Este decorată cu linii incizate. Pe piept are decor cu pătrate, realizat din linii duble, fiecare al doilea pătrat fiind hașurat (*Schachbrettmuster*), ca o tablă de șah. Sub acest model are o bandă cu lățimea de 0,02 m realizată din linii paralele orizontale, după care urmează un interval cu lățimea de 0,009 m nedecorat. Acest fragment are culoare cărămizie. Acum este în posesia lui Böhm Lénárd, la Bela Crkva. Acest obiect constituie o raritate. Se aseamănă cu statuetele descoperite în așezarea neolitică de la Butmir, din Bosnia, atât ca dimensiune, cât și ca formă și culoare (*Radimsky u. Hoernes: Die neolithische Station in Butmir*, p. 15 și pl. III, fig. 8 și 9.).

În anul 1892, Jungen J. A donat muzeului din Bela Crkva un obiect de bronz cu decoruri liniare, cu grosimea neuniformă, la capete are câte o bucată de sârmă cu profil circular. Piesa este probabil un fragment de fibulă (șa și picior) din perioada La Tène.

Moldova Nouă/Új-Moldova

În anul 1886 Muzeul Banatului din Timișoara a primit de aici un vas preistoric cu înălțimea de 0,06 m și circumferința de 0,23 m (*Tört. és rég. Értésítő*, U. F., II, 54.).

Mănăstur/Monostor

Varga Ferencz a descoperit, în luna mai a anului 1880, o așezare preistorică situată pe la mijlocul drumului dintre Monostor și Vălcani. Această așezare se aseamănă cu cea de pe *Kremenyák*, de la Csóka, doar că este mai

mare; aici sunt foarte multe fragmente ceramice provenind de la vase lucrate cu mâna. Tot aici a descoperit un fragment de topor de piatră cu perforație pentru mâner (*Tört. és rég. Értésítő*, U. F., VI, 142.).

Dealtfel, în hotarele localității sunt 8 movile (*Tört. és rég. Értésítő*, III, 161.).

Mramorak/Mramorák

Halaváts Gyula a văzut în anul 1889 la Kiss Ferencz, notarul din Mramorak, 4-5 obiecte de bronz preistorice descoperite în zona nisipoasă din apropierea localității. Printre acestea erau un celt și un vârf de lance nedecorat (după relatarea lui Halaváts Gyula). În anul 1894, când s-a construit calea ferată Vârșeț-Kovin, de-a lungul șanțului roman și în zona învecinată, printre alte obiecte au fost descoperite și câteva bronzuri, 1-2 vârfuri de lance. Tot atunci, în zona „turski bunar”, s-a descoperit un cimitir de urne unde, pe lângă urne, erau așezate câni micuțe. În fundul urnelor era un strat de cereale (?) iar deasupra erau oaze. În unele cazuri erau și obiecte de bronz (conform relatării lui Gáj Márton, supraveghetorul lucrărilor de la calea ferată).

Neuzina

Movile

Obad/Obád

Ruinele unei fortificații de pământ, pe care Miletz József le consideră mai recente, sunt în apropierea localității (*Tört. és rég. Értésítő*, II, 132.).

Oravița/Oraviczabánya

Un muncitor de la mină a descoperit o „piatră din cer” (Donnerkeil), ce era probabil o pană de piatră.

Orțișoara/Orczyfalva

Cu ocazia construirii căii ferate Arad-Timișoara, în anul 1869, în valea ce se întinde spre sud-vest de localitate, s-au descoperit mai multe vetre de foc preistorice, iar în zonă se pot găsi un număr mare de fragmente ceramice și deșeuri menajere, ce încă nu au fost cercetate cu atenția cuvenită. (Relatarea preotului din Menyháza, Scheidt Miklós). Tot atunci s-au descoperit aici două greutăți de lut de formă conică, pe care Ormós Zsigmond le-a donat în anul 1889 Muzeului Banatului (*Tört. és rég. Értésítő*, U. F., V, 99.).

Orešac/Oresác

Spre sud de localitate, pe o culme rotundă, era o așezare sau o fortificație de pământ, deoarece pe culme, precum și pe pantele acesteia și chiar și în vale se găsesc fragmente ceramice preistorice.

Orlovat

În hotarele așezării se pot vedea movile.

Oraslamoš/Oroszlámos

Semnaltă existența unor movile (*Tört. és rég. Értésítő*, III, 161.). În hotarele localității au fost descoperite bronzuri (*Arch. Ért.*, U.F., XI, 47.).

Orșova/Orsova

Ormós Zsigmond a primit din zona Orșova următoarele obiecte neolitice: un topor, un obiect ce este probabil o pană de piatră din agat și un vârf de săgeată (*Emlékkönyv a délm. Tört. és rég. Társulat III. Nagygyűlésének emlékére*, 1874, 15.).

Schwerer János a donat în anul 1877 Muzeului Banatului o sabie de fier de tip La Tène, descoperită în zona Orșova. Lungimea sabiei este de 0,90 m, din care 0,19 m revin plăselei și 0,71 m lamei. Plăseaua este în formă de spin; lama are nervură, iar lățimea ei este de 0,042 m. Piesa este în stare bună de conservare (amintită în *Arch. Ért.*, U.F., VI, 378.).

În apropierea localității, în valea Gradiska, în via dr. Meyer, a fost un cimitir preistoric; în peretele cascadei de aici au fost descoperite uneori vase de lut de formă sferică, cu o toartă (L. Böhm: *Alterthümer längs der Donau; Arch. – ep. Mitteilungen aus Oesterreich.*).

Săpăturile efectuate, în anul 1889, pe muntele *Allion*, au scos la lumină 9 obiecte din fier, de tip La Tène, în stare de conservare destul de bună. Prin donația lui Böhm Alfred, inspector financiar la secția de impozite din Orșova, aceste piese au ajuns la muzeul din Bela Crkva (*Nera*, anul 1890, nr. 47.). Obiectele descoperite și donate muzeului sunt următoarele:

1. Celt. Lungimea 0,152 m. Lățimea tăișului arcuit este de 0,09 m. Diametrele interioare ale tecii rectangulare sunt: 0,052 și 0,027 m.

2. Celt. Lungimea 0,087 m. Lățimea tăișului arcuit este de 0,05 m. Diametrele interioare ale tecii rectangulare sunt: 0,027 și 0,015 m. Teaca este deschisă pe una din laturi. O unealtă asemănătoare, din perioada La Tène, există și în muzeul din Berlin, la secția de preistorie (*Merkbuch*, pl. VIII, fig. 43.).

3. Coasă. Lungimea tăișului arcuit este de 0,46 m. Dosul tăișului este mai gros, lățimea maximă a lamei este de 0,035 m. Partea inferioară este transformată în spin și îndoită.

4. Seceră. Lama arcuită, cu dosul îngroșat, are lungimea de 0,31 m. Lățimea maximă de 0,02 m.

5. Seceră. Lama arcuită, dosul lamei îngroșat. Lungimea lamei este de 0,12 m, lățimea maximă de 0,02 m. La bază are un orificiu de fixare pentru cui.

6. Daltă îngustă cu teacă, are lungimea de 0,23 m. Teaca circulară, are diametrul de 0,02 m; lățimea tăișului drept este de 0,02 m.

7. Daltă îngustă cu teacă; lungimea de 0,20 m. Teaca rotundă, are diametrul interior de 0,02 m, lățimea tăișului drept este de 0,01 m.

Cele două dălți înguste descrise mai sus sunt introduse într-o verigă de fier cu profil pătrat, cu grosimea de 0,01-0,006 m.

8. Vârf de lance. Lungimea 0,093 m. Are două cârlige cu lungimea de 0,057 m. Teaca are diametrul interior de 0,023 m.

9. Obiect cu destinație practică necunoscută, cu lungimea de 0,22 m.

Uzdin/Ozora

Movile de pământ se pot vedea în hotarul satului

Pustiniș/Öregfalu

Orosz Endre a primit de aici, pe data de 5 ianuarie 1895, 15 bile de lut adunate în timpul construcției căii ferate. În luna mai a aceluiași an, dorind să vadă locul descoperirii bilelor de lut, între Checea și Pustiniș, a avut parte de descoperiri interesante.

De la Checea la Uivar, prin Cenei, în afară de câteva fragmente ceramice ne semnificative, nu s-a descoperit nimic. Înaintând spre sud-vest de Uivar, în apropiere de locul numit *Czifra Hodaja*, calea ferată are o anumită înclinație și ia direcția sud-sud-vest. La jumătatea distanței dintre acest punct și Pustiniș, pământul pare presărat de fragmente ceramice. De la prima vedere e cât se poate de clar că aici a fost o așezare preistorică.

Calea ferată taie suprafața așezării preistorice pe o lungime de 260-300 de pași. Așezarea se afla pe un deal mic. Aici nu a fost necesar să se aducă pământ pentru calea ferată ci, pentru a păstra înclinația, pentru a păstra nivelul orizontal, trebuia să se taie din dealul unde era așezarea preistorică. Cu ocazia acestor lucrări au ajuns la lumină urmele așezării.

Pentru a avea o imagine mai clară asupra poziției așezării, menționăm că aceasta este amplasată la sud-vest de *Czifra Hodaja*. Spre vest de așezarea preistorică, pe terenurile arabile se poate vedea o movilă înaltă, un tumul, ce este menționat și pe harta militară la pagina *Ó-Telek und Zsebely* (Zone 23, col. XXIV.), cu numele *Gomila*. De aici pleacă un drum de țară spre calea ferată, care face cruce cu aceasta în locul unde era așezarea preistorică. Zona fizico-geografică are caracter unitar de câmpie. Se poate vedea albia uscată, preistorică a pârâului Beba-Veche, spre nord. Condiții de viață prielnice omului preistoric oferea mai degrabă izvoarașul Temesics, înspre sud, cu albia sa mlăștinoasă, cu multe cotituri.

Baza stratului de cultură este un strat galben, de depunere, cu cochilii de scoici (aluvională). Pe stratul de lut s-a depus un nou strat cu grosimea de 0,5-1 m de pământ negru, fertil, în care se vede din loc în loc pământ negru amestecat cu cenușă. Obiectele le descoperim în acest strat. Ele au ajuns la suprafață doar prin lucrările necesare construirii căii ferate. Pe terenurile arabile de pe ambele părți ale căii ferate sunt doar puține urme.

Orosz a putut colecționa destul de puține obiecte de pe suprafața așezării, însă și acestea au fost îndeajuns pentru a putea avea o idee asupra așezării și a locuitorilor săi. Nu s-au descoperit unelte cu caracter specific. Au fost descoperite 7 râșnițe de mână, dintre care una cu ambele suprafețe de măcinat drepte; 2 zdrobitoare, o bucată de bazalt provenind de la o unealtă prelucrată prin șlefuire (topor sau daltă?) – probabil partea de tăiș, tocită din cauza uzurii, cu lungimea de 0,05 m. Așchiile de cremene sunt reprezentate printr-un fragment de culoare gălbuie, cu lungimea de 0,016 m.; s-a mai descoperit un fragment dintr-un împungător de corn de cerb, cu lungimea de 0,017 m, aproape carbonizat.

Și aici au fost multe fragmente ceramice. Toate provin de la vase lucrate cu mâna, arse, de culoare negru-cenușie, cenușie, cărămiziu-gălbui, mai rar de culoare cărămizie, roșcată. Tipuri de vase întâlnite: vase mari, de provizii, oale, căni și castroane.

În pasta dură, grosieră a vaselor mari, cu pereții groși era amestecată pleavă. Vasele prezintă ardere incompletă, insuficientă. Au grosimile pereților de 0,015-0,022 m. Marginea lor este ridicată; au mânerele ca niște butoane mari, conice, mai rar toarte tip bandă. Vasele au baza groasă, plată. S-au descoperit fragmente de bază cu grosimea de 0,03-0,035 m. În afară de decoruri tip granule, nu am mai văzut nici un alt tip de decor. Vasele aveau capacitatea de 10-15 l, dar erau și cu capacități mai mari de 20 de l.

Vasele mai mici au pereții mai subțiri, sunt mai bine netezite, cu slip și au arderea incompletă. Grosimea generală a pereților vaselor mai mici variază între 0,005 și 0,015 m. Cele mai multe au buza dreaptă, ridicată, dar sunt și cu buza răsfrântă sau adusă spre interior. La categoria mânere, toarte, avem și toarte tip proeminente mici, perforate, două toarte tip bandă cu trei registre și două cu marginea ridicată. Baza vaselor este de obicei dreaptă, plată, sau cu margine circulară dreaptă iar spre centru este puțin concavă. Ornamentica întâlnită: decorațiuni realizate cu bețișoare, adică în unghi ascuțit, 3 linii drepte incizate, linie dreaptă în relief, cu zig-zaguri, linii frânte, linii arcuite paralele, proeminente pe buze de vase, pe pereți, decor cu șnur și uneori combinații ale acestor tipuri de ornamente. Două fragmente ceramice cu grosimea de 0,014 m, în unghi drept, plat, provin probabil de la platouri. Au fost și fragmente cu buza răsfrântă, lată, probabil ale unor vase în formă de urne.

Resturile menajere sunt constituite din fragmente de oase crude, prăjite, arse și scoici. Printre deșeurile menajere sunt reprezentate următoarele specii de animale: 1. *Bison priscus*, Hv.Mey. 2. *Bos taurus*, L. 3. *Equus caballus*, L. 4. *Cervus elaphus*, L. 5. *Cervus capreolus*, L. 6. *Ovis aries*, L. 7. *Sus scrofa*, L. 8. *Canis familiaris*, L. 9. *Unio pictorum*, L. Cel mai interesant dintre fragmentele resturilor menajere este un corn de *Bos priscus*, descoperit de muncitorii de la calea ferată în stratul superior, la 0,5-0,8 m adâncime.

În apropierea acestui fragment au fost descoperite 15 bile de lut și alte obiecte împrăștiate. Pasta din care erau făcute bilele de lut sus amintite era din lut galben cu multe boabe de cereale și pleavă. Erau arse incomplet și aveau culoarea cenușiu-gălbui. Aproape toate au formă sferică, unele sunt atât de compacte încât au greutatea pietrelor. Circumferința celei mai mari este de 0,29 m iar a celei mai mici 0,215 m. Toate poartă amprenta omului preistoric; în materialul moale s-au păstrat amprentele de degete și unghii. Orosz a donat 5 astfel de bile Muzeului Banatului. Dintre acestea una este perforată.

Așezarea preistorică de la Pustiniș, ca și cea de la Kurjácska Greda, ori cele de la Cenei și Ujvár sunt toate așezări situate pe malul unei ape, înconjurată de mlăștiniș. Râșnițele de bazalt descoperite în aceste așezări credem că proveneau de la Lucareț, din jud. Timiș, unde se mai exploatează și acum bazaltul pentru pietrele de moară.

Dacă luăm distanța pe diagonală, așezarea preistorică de la Pustiniș este la 8 km de așezarea de epoca bronzului de la Checea și la aprox. 2,3-3 km de așezarea de epoca bronzului de la Ujvár.

Chiar dacă în așezările preistorice nu s-au descoperit obiecte din bronz la suprafață, prin caracterul ornamenticii, mai ales proeminențele, decorurile realizate cu șnurul, totalitatea relațiilor culturale ale așezării, apropierea de așezările de epoca bronzului de la Checea, Ujvar și Hetin, considerăm că și această așezare ar fi tot de epoca bronzului. (Orosz Endre: *Új őskori telep Öregfalu határában, Tört. és rég. Ért.*, U.F., 41-46.).

Ulterior Orosz a mai procurat de aici un fragment de obiect de lut, cu lățimea de 0,06 m și înălțimea la fel, care nu se poate ști cu siguranță de la ce obiect provine, pare mai degrabă un fragment de statueta – partea inferioară a unei statuete. Partea superioară lipsește, baza este plată iar pe o parte se văd decorațiuni constând în semicercuri suprapuse cu câte o linie în jos (*Op.cit.*, XIII, 71.).

Banatska Palanka/Palánk

Pe insulă, în aval de sat, au fost descoperite urne ce conțineau cenușă și fragmente de oase. Pe mal au fost descoperite monede grecești, barbare și romane familiale. Monede de felul celor amintite au fost descoperite și pe malul de la Banatska Palanka, unde mai erau și fragmente ceramice barbare.

Un cetățean din Banatska Palanka a cărat în anul 1861 pământul din care era realizat un tumul de pe terenul său. În interiorul mivei a descoperit un vas de culoare alb-cenușie, o urnă funerară. În urnă erau oasele pe jumătate carbonizate ale unui copil, cenușă și var. Înălțimea vasului este de 0,21 m, diametrul bazei de 0,065 m, diametrul corpului 0,165 m, al gurii de 0,12 m. Gura era acoperită cu un capac discoidal din același material, cu diametrul de 0,14 m, cu circumferința de 0,43 m și grosimea de 0,012. Singurul element de decor îl constituiau 4 proeminențe de dimensiunea unei alune, amplasate simetric pe lățimea maximă a corpului. Această descoperire se păstrează la Muzeul Regional din Zagreb. (*Mitth. D. Centr.-Comm*, 1865, XXX1.).

Muzeul din Bela Crkva deține din 1891 o fibulă, fragment de plăsea de pumnal și un fragment de pandantiv din bronz ce proveneau de la Banatska Palanka. Fibula este de tip La Tène timpurie, din spiră, are lungimea de 0,075 m. Este aproape întreagă și are patină frumoasă verde. Fragmentul de plăsea de pumnal este masiv, capătul plăselei cu o prelungire ca o ceașcă, în centru cu un buton. Pandantivul este dintr-o plăcuță, cu model „coadă de rândunică”. Lipsește partea superioară ce avea un mic orificiu de suspendare pe o verigă. Analogia acestui pandantiv o găsim la Hampel J: *A bronzkor*, vol. I, pl. LIV, fig. 6.).

Tot la muzeul din Bela Crkva se păstrează un alt fragment de fibulă tip La Tène; este tot din bronz și are păstrat doar capul.

În vara anului 1896 am văzut la Böhm Károly un nasture de bronz frumos patinat, provenind de la Banatska Palanka. Acest nasture are forma unui disc, puțin bombat, cu diametrul de 0,006 m. În partea inferioară are o tijă ca un cui. Un exemplar asemănător s-a descoperit în tezaurul de la Bonyahád (Hampel J: *Bronzkor*, vol. II, pl. CLIII, fig. 37 a și b.).

Böhm Lénárd a descoperit în primăvara anului 1896, la vest de dealul *Karaula*, în marginea inundabilă, urne funerare de epoca bronzului. La Böhm am văzut urmele unui asemenea mormânt. Acesta consta dintr-o urnă mare, în gura urnei o ceașcă, în interior oase și cenușă, un vâscior cu toartă și un ac de bronz. Urna aflată în posesia lui Böhm are înălțimea cu 0,38 m, din care partea de la bază până la punctul de maximă lățime 0,17 m, de aici până la gât tot 0,17 m, iar de la gât până la buză 0,04 m. Diametrul bazei este de 0,08 m, al lățimii maxim 0,30 m, al gâtului 0,15 m, iar al bazei de 0,24 m. Burta vasului este decorată de jur împrejur cu o bandă cu lățimea de 0,04 m, ce se aseamănă cu urmele lăsate de un șnur gros. Pe această bandă sunt patru proeminențe plate triunghiulare așezate simetric, două orientate cu vârful în sus, două cu vârful în jos. În jurul gâtului sunt mai multe linii paralele orizontale. Ceașca din gura urnei se aseamănă atât ca tehnică cât și ca ornamentică cu cele folosite în același scop de la Vârșeț. Vasul cu toartă din interiorul urnei are înălțimea de 0,08 m. Toarta, ce are niște prelungiri pătrate (lobi pătrați) pe margine, se ridică cu 0,03 m deasupra nivelului buzei. Diametrul bazei este de 0,04, al burții de 0,11 iar al gurii de 0,08 m. Vasul este întreg și are culoare cărămizie.

Acul de bronz are lungimea de 0,085 m, grosimea de 0,002 m, cu corp cilindric. Capul este plat, discoidal, cu grosimea de 0,006 m și diametrul de 0,01 m. Pe margine are câteva linii paralele cu marginea. Este întreg.

Am mai văzut la Böhm o urnă cu corp globular – fragment din corpul urnei, cu toartă cilindrică – precum și un fragment dintr-o ceașcă cu toartă – din categoria celor frecvente în cimitirul de urne de la Vârșeț-*Ludoș*. Toarta se ridică deasupra nivelului buzei și pe margini are lobi triunghiulari: aceste fragmente proveneau de la Palánk.

Böhm Károly a adus la locuința sa din Bela Crkva, în vara anului 1896, mai multe piese din zona *Karaula*. Trebuie să amintim aici o urnă căreia, deși fragmentară, i se pot reconstitui forma, dimensiunea și ornamentica. Această urnă are corpul sferic, are culoare cărămiziu închis spre roșu și are suprafața bine netezită. Înălțimea urnei este de 0,40 m, din care partea de

la bază până la burtă 0,12, de la burtă până la gât 0,14 m, iar gâtului îi revin tot 0,14 m. Buza este răsfrântă, pe burtă sunt patru toarte mici așezate simetric. Burta vasului și gâtul sunt bogat decorate cu motive interesante, incizate. O altă urnă, cu înălțimea de 0,32 m, cu corp sferic. Are culoarea neagră. Decorul constă din linii incizate și umplute cu pastă albă și anume: pe gât are motiv de cercuri mici iar pe burtă, în zona dintre cele patru toarte are linii drepte verticale încheiate în sus și în jos prin cerculețe. O a treia urnă are formă identică cu cea descoperită la Bela Crkva, la terenul de tragere al armatei, în 1895; acest tip de urne au gâtul deosebit de dezvoltat și buza răsfrântă. Decorul constă doar în patru toarte mici, la fel ca la precedenta urnă. A patra urnă era identică cu cele descoperite în cimitirul de urne de la Vârșeț-*Ludoș* și Vatina, și anume, în formă de mojar. Până și decorul grosier este identic; această urnă are culoare cărămizie.

Am văzut la Böhm și un castron de culoare închisă, aproape neagră, ce avea pe gât, pe exterior, un decor realizat din arcuri de cerc paralele, precum și o ceașcă semisferică, la fel cu cele de la terenul militar de trageri de la Bela Crkva. Mai erau două cești mici ce au toartă, ce nu aveau niciun decor pe suprafața lor neagră și frumos netezită, dar au niște toarte mai neobișnuite. Ele au fost descoperite în interiorul urnelor, câte una în fiecare punct. Toarta se ridică drept de la buza și se reîntoarce la punctul de pornire.

În urne era și câte un ac. De această dată am văzut șase ace. Primul este un ac cu gămălie, ce se remarcă prin dimensiunile sale deosebit de reduse. Acul este întreg, are lungimea de 0,055 m, grosimea tije este de 0,001 m, iar capul sferic, de 0,003 m. Unui alt ac, de formă asemănătoare cu primul, dar mai mare, îi lipsește gâtul. Lungimea sa este de 0,08 m. Capul unui al treilea ac are forma a două trunchiuri de con lipite între ele la baza mai mică. Acest ac are vârful rupt. Lungimea este de 0,035 m. Trei ace nu au capul realizat separat, ci se îngroașă spre capătul unde ar trebui să fie gămălia și se termină printr-o plăcuță cu marginile subțiri, tăioase. Două din cele trei ace de acest tip sunt întregi, au lungimile de câte 0,11 m, iar din al treilea s-au păstrat doar două fragmente cu lungimea de 0,035 m. Aceste trei ace au atât tija cât și capul decorate cu linii drepte scurte incizate și linii înclinate.

În multe cazuri urnele stăteau așezate pe suporturi circulare. Am văzut doi asemenea suporturi. Se aseamănă cu niște castroane, doar că nu au fund. Un suport pe care l-am văzut este aproape întreg, de culoare cenușie, nedeformat. Celălalt este de culoare neagră, cu suprafața bine netezită, bogat decorat cu linii incizate și umplute apoi cu pastă albă. Din aceasta s-a păstrat

doar un fragment. Am mai văzut suporturi de urne asemănătoare la Kovin (Timiș), dar cele de acolo erau la un nivel artistic mai înalt ca formă și decor.

Tot din acest loc mai sunt: un fragment dintr-un ciocan de bazalt; un fragment din lama unui fierăstrău de bronz cu lungimea de 0,032 m și lățimea de 0,01 m; un fragment dintr-un vârf de săgeată, de tipul celor cu „mustață”, partea dinspre vârf, cu lungimea de 0,04 m. Teaca se continuă în vârf printr-o nervură centrală. Este gol pe dinăuntru, pe o parte are o perforație. Are patină frumoasă. O brățară din bronz realizată din bandă plată se lățește spre capete (Analogii am întâlnit la Sziget-Röszke; Hampell J: *Bronzkor*, vol. III, pl. CLXXXV, fig. 3 și 4— și la Ebet, Județul Esztergom – *Op.cit.*, pl. CXCI, fig. 2). Un fragment dintr-o brățară torsadată. Două verigi de bronz din spiră răsucită, prinse una în alta, cu diametrul de 0,02 m.

Böhm Lénárd a mai procurat de aici, în luna iunie a anului 1897, o urnă cu înălțimea de 0,36 m. În gura urnei era o ceașcă cu corpul plat. Urna are corpul sferic și gura în formă de pâlnie; pe burtă are patru toarte mici. Are culoarea neagră, este lucrată grosier. În urnă era o lamă de cuțit mică, dreaptă, din fier. Lungimea lamei este de 0,1 m. Lățimea maximă a lamei este de 0,01 m. Trebuie să mai amintim că și într-o urnă descoperită anul trecut s-a găsit o asemenea lamă de cuțit de fier.

Pe malul drept al Carașului, la aproximativ 2,5 km spre sud de *Ördög hidja* (Podul Dracului), la ultima cotitură mare spre est a râului, după care se varsă în Dunăre, pe una din șirul de movile cu direcția nord-sud, din zona nisipoasă, în anul 1890 Böhm Lénárd a identificat urmele unei așezări, a descoperit vetre de foc și un număr foarte mare de fragmente ceramice (Notele personale, v. Milleker B: *Dél-Magyarország őskori régiségleletei*, 25 unde este trecut din greșeală Gajtasoll).

Böhm Lénárd, împreună cu fiul său Károly, a cercetat acest loc la începutul lunii septembrie 1896, și a avut parte de descoperiri interesante. Într-un loc cei doi au găsit așezate alăturat, în grup, un ulcior mare, un castron, trei cești și două vâscioare fără toartă, cu capace. Ulciorul este de culoare neagră, cu corp sferic, cu înălțimea de 0,20 m, din care 0,05 m revin gâtului drept, cilindric și buzei. În partea inferioară a gâtului era o toartă micuță, ce s-a rupt. Corpul este înconjurat de câteva linii orizontale paralele. Castronul are culoare neagră, înălțimea de 0,13 m, diametrul gurii este de 0,30 m; burta înconjurată de linii orizontale paralele. Este întreg. Una din cești are culoarea neagră; înălțimea de 0,07 m; diametrul bazei de 0,08 m iar al gurii de 0,20 m. A doua ceașcă are culoarea cărămizie, înălțimea de

0,07 m, diametrul bazei de 0,05 m iar al gurii de 0,15 m. Sub buză are două orificii mici, unul lângă celălalt. Prima și a treia ceașcă au doar pe marginea buzei decor realizat cu degetul. Dealtfel, a treia ceașcă este complet nedecorată, de culoare neagră, cu înălțimea de 0,07 m, diametrul bazei de 0,05 m iar al gurii de 0,15 m. Ca mărime, această ceașcă este identică cu a doua. Cele două văscioare micuțe au formă interesantă, dar cu mărimile aproximativ egale. Ambele sunt în formă de butoiăș, cu înălțimea de 0,09 m; diametrul gurii de 0,06 m. Acestea aveau gura acoperită cu capace simple, discoidale. Capacele din pastă ceva mai grosieră, dar cu suprafața netezită, sunt de culoare neagră. Întregul grup de vase ne dă impresia că ar fi o ofrandă.

Tot atunci, într-un alt loc, s-au descoperit un cap de topor din piatră, o verigă de bronz, un ac cu gămălie și o așchie de cremene. Toporul este de formă sferică cu perforație. Înălțimea este de 0,06 m iar diametrul de 0,07 m, circumferința de 0,21 m. Are suprafața netedă, în partea inferioară și superioară decorat cu câte o linie incizată de 0,01 m. Veriga de bronz este dintr-o bucată de spiră rotundă. La un capăt are grosimea de 0,006 iar la celălalt de 0,004 m. Diametrele interioare sunt de 0,04 și 0,03 m. Acul este fragmentar, are lungimea de 0,11 m, îi lipsește vârful, capul este bitronconic. Se aseamănă perfect cu acul descoperit la Banatska Palanka -*Karaula*. Așchia de cremene are lungimea de 0,015 m și este un fragment de lamă de cuțit.

Printre fragmentele ceramice adunate sunt fragmente de urne funerare, castroane, oale și cești. Am întâlnit puține cazuri în care buza vaselor este răsfrântă, majoritatea fiind drepte. Vasele aveau toate micuțe, proeminențe alungite și cioc. Am descoperit fragmente ceramice cu grosimi mari, ca la Vârșeț la *Kozluk*. Am întâlnit decoruri compuse din linii paralele și linii ondulate de jur-împrejurul vaselor, asemănătoare cu cele de la Izbiște și Vârșeț- *Füzes Völgy* (Valea cu sălcii).

Pančevo/Páncsova

Schwerer János a donat, în luna august a anului 1879, Muzeului Național Maghiar din Budapesta următoarele piese provenind de la Panciova: 4 capete de fus din lut, 1 mărgea din piatră de culoare albă, 5 bucăți fragmente ceramice, 1 așchie de obsidian și un craniu uman, împreună cu mai multe oase. (*Arch. Ért.*, XIII, 285.).

Tot Schwerer a donat în anul 1889 Muzeului Banatului Timișoara 9 monede de argint (tip Alexandru cel Mare, Apollonia și Dyrrhachium) și 12 monede romane familiale (*Tört. és rég. Ért. U.F.*, V, 96.).

La cărămidăria Panta, lângă râul Timiș, în partea sudică a orașului, Böhm Károly a descoperit, în luna septembrie 1896, urme interesante de așezare. Aici, în peretele pământului săpat puteau fi văzute gropi cu adâncimea de 2-2,30 m, care erau probabil colibe. Într-o astfel de groapă s-a descoperit un vas de lut cu două toarte, cu înălțimea de 0,18 m, ce se aseamănă ca formă cu cănile frecvente întâlnite la Vatina.

Acestui vas îi lipsește marginea buzei și o toartă. Cealaltă toartă este pe gâtul vasului, este rotundă, tip bandă lată și nu ajunge până la buza vasului. Sub toarte are câte două proeminențe. În părțile opuse, una lângă cealaltă, sunt câte două proeminențe și motive de spirală. Este bine lucrat, are suprafața netezită, culoarea este negru-cenușie. În gropi și în jurul lor se găsesc fragmente ceramice și alte obiecte. Astfel, am văzut la Böhm Károly, la Bela Crkva: un fragment dintr-un ciocan din piatră de nisip; 1 ciocan identic, din serpentin; 1 fragment de topor din serpentin și un fragment de târnăcop din piatră de nisip de culoare roșcată; toate uneltele sunt rupte la perforația pentru mâner. Ultima piesă amintită are lungimea de 0,07 m, lama se lățește spre tăiș, care este arcuit. Un cetățean din Panciova mai are în proprietatea sa o cană mică și un fragment dintr-o unealtă de piatră.

În direcția Almás, în zona *Rét* (câmpie), lângă cărămidăria Bachmann Antal, în zona *Karaula* se pot găsi multe fragmente ceramice, printre acestea și fragmente de urne funerare. Böhm Károly a identificat acest loc în toamna anului 1896. Printre fragmentele ceramice colecționate de Böhm este și un vas fragmentar, un castron rotund, plat, picior scurt și compact și baza pătrată. Interiorul castronului este decorat cu linii incizate. Este probabil un vas cu picior scurt.

Parța/Parác

Cu ocazia înălțării malului râului Timiș, în apropierea localității, înspre sud-vest, s-au descoperit urmele unei așezări preistorice cu obiecte interesante. Mare parte a obiectelor descoperite au fost donate de cel care le-a găsit, Pozsegovits Gáspár, supraveghetorul nivelului apei, prin intermediul inginerului Fromberg Róbert, Muzeului Banatului. Dintre aceste obiecte amintim următoarele: 1 daltă din piatră, o greutate de lut de formă conică, 4 vase de ceramică, fragmente ceramice, craniu uman, fragmente de corn de cerb și colț de mistreț. Dintre cele 4 vase amintite, unul este deosebit de interesant. Acesta are înălțimea de 0,17 m, diametrul gurii de 0,09 m. Vasul nu are toarte, dar are două proeminențe în locul lor, proeminențe decorate cu linii drepte verticale incizate, orientate de sus în jos. Vasul are culoarea

negru-cenușie și este întreg. Celelalte vase sunt de dimensiuni foarte mici și sunt nedecorate. Obiectele au fost descoperite la o adâncime de 0,71 m (Muzeul Banatului, nr. de inventar 159-168. Vezi *Tört és rég. Ért.*, III, 96.).

Pavliș/Temes Paulis

În jurul anului 1877, în zona *Rét*, cu ocazia săpării canalului Vârșeț-Pavliș s-a descoperit un topor de bronz, care avea pe o parte braț vertical iar pe cealaltă parte un disc. Lungimea piesei este de aproximativ 0,25 m. Oszusky József, responsabil cu supravegherea lucrărilor de la canal, a dat acest obiect lui Vans István, inginerul șef al Regularizării cursului Timiș-Bega.

Pe malul drept al canalului Vârșeț–Pavliș, aproape de hotarele Vârșețului, este un tumul impresionant.

Periam/Perjámos

În primăvara anului 1878, între Satu Mare și Periam, pe un loc deluros, lângă apa Arankăi, la aproximativ 100 de pași de șosea, s-a identificat un schelet uman la adâncimea de 1 metru. În jurul scheletului s-au descoperit un pumnal din bronz și un fragment de corn de cerb, obiecte donate de Hajnal Imre Muzeului Banatului, Timișoara (*Tört és rég. Ért.*, V, 83, 150.). Pumnalul de bronz are lungimea de 0,23 m. Lungimea plăcii de plăsea este de 0,09 m, are perforații pentru cuiele de fixare și se termină într-o verigă. Lama nu are nervură. Patina a fost înlăturată. Se aseamănă cu Hampel J.: *A bronzkor*, vol. I, pl. XIX, fig. 1).

Friedrich Jakab din Periam a donat în anul 1888 Muzeului Național Maghiar din Budapesta o urnă cu proeminențe, cu înălțimea de 0,273 m (*Arch. Ért. U.F.*, IX, 83.).

Perlez/Perlász

O movilă mare, izolată și un alt grup de trei movile sunt semnalate în hotarele satului (*Tört és rég. Ért.*, III, 162.). Fazekas Gergely a donat în vara anului 1880, prin intermedierea lui Schwerer János, Muzeului Național Maghiar vase preistorice din pastă dură, lucrate grosier, pe care le-a găsit la Titel, dar proveneau dintr-o movilă din Perlez (*Arch. Ért.*, XIV, 342.).

Sânpetru Mare/Német Szent Péter

Dömötör László a aflat că la Sânpetru Mare, în primăvara anului 1896, cu ocazia săpării în adâncime a viilor, au fost descoperite bronzuri. Se

vorbea de multe obiecte, însă Dömötör nu a reușit să obțină mai mult de 16 bucăți. Și acestea, au fost majoritatea distruse din cauza curiozității, sparte sau lustruite.

Din acest depozit sunt interesante, în primul rând, lamele de fierăstrău (3 bucăți), chiar dacă sunt fragmentare. Lungimea acestora este de 0,18; 0,197; 0,201 m. Au dantura aproape completă, chiar și acum s-ar mai putea folosi la tăierea unor obiecte de bronz mai subțiri, scoici sau oase. De-a lungul tășului se pot vedea clar urmele lovirii cu ciocanul. Deci lama de fierăstrău se obținea prin turnarea unei lame cu margini drepte și prin ciocănire se realiza dantura lamei.

Alte două obiecte din depozitul de bronzuri sunt două fibule spiralate. Forma acestora este cea obișnuită, cu spirala realizată din 8 bucle (8 rotații complete). Chiar și în ceea ce privește modul în care au fost prinse, sunt conforme celor două moduri cunoscute. Un exemplar fragmentar ne arată un mod simplist de prindere, rudimentar, adică firul mai gros, din mijloc (care forma arcul, acul și piciorul) și spiralele sunt prinse prin trei benzi prin ciocănire (Hampel: *Bronzkor*, pl. XCVI, fig.1). Un exemplar este ceva mai întreg, din cele 8 spirale ale spatelui lipsesc doar două, s-a păstrat acul, arcul și piciorul acului. Capul (așa cum considera Dömötör că ar trebui să se numească acea parte mai mare, spiralată care prindea acul după ce ieșea din material) lipsește, dar, judecând după ruptură era un arc, ce era probabil printre celelalte piese din tezaur. Piciorul, arcul și acul nu mai erau prinse doar prin niște benzi fixate prin ciocănire ci prin bride turnate ulterior – după cum sunt și acum de bine fixate – pe spirele prinse provizoriu. Analogii ale acestei metode de fixare le găsim la Komjáth (Hampel: *Bronzkor*, pl. CXX, fig. 20), Gyermely (*Op.cit.*, pl. CLIX, fig. 1 și 2.).

Au mai fost 9 verigi cu profil romboidal. Cele 9 verigi sunt de diferite mărimi dar în mare, au aceeași formă. Toate au o excrescență ce nu a fost tăiată. Am amintit deja un arc, care, după ruptură, pare a fi parte a unei fibule.

Ultimul obiect despre care trebuie să vorbim este o aplică cu diametrul de 0,12 m. După mărime și greutate, era mai degrabă piesă de harnașament – (la fel cum se mai folosesc și azi, la fruntea sau pe pieptul calului)– decât de îmbrăcăminte. Poate, cel mult, era decor de centură. În marginea spițelor și a cercului care le cuprindea bavurile încă nu au fost înlăturate. Urechiușa groasă și puternic arcuită arată că se monta pe șnur de piele sau verigă, pe piele groasă sau curea (descrierea făcută de Dömötör, în *Arch. Értésítő*, U.F., XVII, 264.).

Vladimirovac/Petrovoszelo

Lucrările la calea ferată Pančevo-Petrovoszelo din vara anului 1896 au afectat și gara. Cu prilejul acestor săpături din gară s-au descoperit și fragmente de vase preistorice.

Podporanj/Podporány

Pentru realizarea proiectului de construcție a unor canale pentru desecarea mlaștinii din zona Vârșeț – Alibunar, în vara anului 1882 guvernul a trimis o echipă de ingineri să cerceteze zona. Arheologia a avut de câștigat din aceste lucrări. Inginerul hidrotehnic Stefanović de Vilovo a condus lucrările.

Podporanj este situat pe cel mai înalt punct dintre *Nagy-Rét* din zona Vârșeț-Alibunar și pârâul Guzajna. Singura obiecție din partea Guvernului, împotriva proiectului amintit a fost că – solul de aici fiind nisipos – ar înfunda canalele realizate. Din acest motiv a fost trimisă o echipă de ingineri, care a verificat zona, în partea estică a localității au fost efectuate foraje până la adâncimi mai mari de 10 m. Terenul s-a dovedit însă a fi stabil: stratul superior de humus era de 1-1,2 m grosime, după care urma un strat gros de lut galben.

Cu ocazia efectuării acestor foraje, au fost scoase la lumină diverse fragmente ceramice, fragmente de oase și bucăți de pământ ars. Acestea au fost identificate la linia de delimitare a celor două straturi.

În luna decembrie, pe data de 27, am cercetat zona și am constatat următoarele: imediat la câțiva pași spre sud-est de casa văduvei Berger, la locul forajului, am descoperit obiecte interesante; dar și la celelalte locuri de foraj am văzut risipite, fragmente ceramice, cum ar fi în peretele malului zonei inundabile și în pământul ridicat pe mormintele recente din cimitirul din apropiere. Locul descoperirilor, diametrul acestui loc ar fi de aproximativ 150 de pași.

Cel mai mare număr de obiecte descoperite sunt fragmente ceramice. Acestea provin de la vase lucrate cu mâna, care diferă mult atât ca formă cât și în privința calității pastei. Dintre variatele forme întâlnite, trebuie să amintim cele ale ulcioarelor și ceștilor; ca număr, predominau castroanele. Vasele erau realizate, o parte fără slip iar alta cu slip; acestea din urmă erau vase mai mici, de forma unor cești, uneori netezite și șlefuite cu grafit. Predominau culorile negru și roșcat. Vasele erau variate și din punct de vedere al mărimii: erau și urne cu capacitate, de 20 l. Marea majoritate a vaselor erau decorate cu proeminențe amplasate pe partea de maximă

lărgime a vaselor, în număr variat, așezate simetric; au fost puține fragmente de toate de vase. Acestea erau mici. Sunt interesante însă decorurile vaselor mai mari. Acestea constau din linii paralele ce merg în jurul vasului sau pornind de la bază în sus; uneori, sunt linii tip benzi – realizate din puncte ce sunt întotdeauna cuprinse între două linii.

Vase cu acest tip de ornamentică au mai fost descoperite în Banat – la Beba-Veche și Macedonia și la Bocșa, în jud. Caraș-Severin. Din aceste locuri avem vase păstrate la muzeul din Timișoara. Am mai văzut fragmente ceramice cu acest tip de decor și la muzeul din Deva. Acestea au fost colecționate de pe teritoriul județului Hunedoara de către Torma Zsófia.

Vetrele de foc de la Podporanj – în scurt timp am descoperit trei vetre – cu semnele obișnuite, nu mai doresc să le detaliez. În jurul lor am descoperit și resturile menajere. În apropierea zonelor unde au fost făcute foraje, unde a fost descoperită o vatră, am găsit două nuclee de cremene.

Rittinger Ede a primit de aici, în luna martie 1888, o daltă lată de piatră, una de piatră de calcar șlefuită, o bilă de cuarț, jumătatea unei bile de lut și un fragment dintr-un pumnal de os, cu lungimea de 0,11 m.

În anul 1895, când a luat ființă muzeul din Vârșeț, a primit de la Schleich Mátyás din Podporanj mai multe obiecte din ceramică. Acestea sunt fragmente de vase, baze, buze și pereți. Fragmentele de buză sunt drepte și verticale. Diametrul unei baze de vas, al unui fragment, era de 0,20 m, grosimea de 0,016 m – era deci un fragment dintr-un vas destul de mare. Pe fragmentele de pereți de vase am întâlnit proeminențe mici, compacte, proeminențe perforate și toate cilindrice. Au mai fost două fragmente ale unor vase cu picior înalt. Unul dintre fragmente provenea de la un vas cu piciorul compact, plin – are un fragment din partea cu platou – sau castron și este deosebit de interesant pentru că este vopsită în roșu.

În țara noastră, obiectele preistorice constituie unele din cele mai mari rarități. În câteva colecții din Transilvania întâlnim câteva astfel de fragmente. Cele mai multe fragmente de ceramică pictată erau specifice, în așezarea preistorică din Lengyel, exclusiv populației vechi, celei care își îngropa morții în poziție ghemuită, în epoca neolitică. Ceramica pictată era doar în trei culori: roșcatul aprins, brun-roșcat și mai rar gălbuie (Wosinszky Mór: *Tolna vármegye monográphiája*, I, 133.). Ceramica pictată de la Podporanj are culoarea roșcat-aprins.

Este interesantă și specifică și ornamentica cu împunsături, caracteristică neoliticului. Fragmentele ceramice de la Butmir se aseamănă perfect

cu ale noastre (Radimsky u Hoernes: *Die neolitische Station von Butmir*, pl. VII, fig.1, 2, 3, și 4, precum și pl. VIII, fig. 5, 6, 7).

Cu ocazia lucrărilor de construcție a unei case din localitate, s-au descoperit două urne a căror descriere ne amintește de urnele funerare tip găleată din zona Vârșețului. Acestea au fost sparte. Seemayer Károly din Podporanj a donat, în septembrie 1897, muzeului din Vârșeț 3 dălți de piatră fragmentare, care au fost descoperite pe terenul de casă, față în față cu cea de la nr. 71, în jurul anului 1890.

Remetea-Pogăniș/Remete-Poganis

Spre nord-vest de sat, nu prea departe de aceasta, pe culmea unui deal este o fortificație de pământ, numită de populație *Cetate*. În partea unde merge drumul spre Scăiuș, fortificația era apărată de val dublu, care se vede mai mult sau mai puțin în unele locuri. Interiorul fortăreței este arat și în arătură se pot vedea multe fragmente ceramice de culoare cărămizie (scrisoarea lui Halaváts Gyula, din 5 august 1895).

Potoc/Potok

Sunt semnalate descoperiri de monede de metal Scodra și Issa (*Archiv für österr. Geschichte*, pl. XXXVIII, 309.). Aici au fost descoperite, în anul 1842, 171 de monede romane familiale și o drachmă apolloniană (Seidl: *Fundchronik*, I, 26.).

În al patrulea deceniu al acestui secol, un țăran român a vândut în jur de 100 monede de argint la Bela Crkva negustorilor de acolo. Aceste monede erau aproape toate tetradrahme ale împăratului macedonean Filip al II-lea, în imitații grosolane. Pe avers este un profil orientat spre dreapta, cu două rânduri de mărgele, pe revers un personaj cu coif pe un cal, orientat spre dreapta. Toate monedele au aceeași greutate, și anume 13/16 uncii argint. Cel care le-a descoperit nu a declarat locul descoperirii.

Cu ocazia unei excursii arheologice efectuate de Böhm Lénárd, în anul 1851, la Potoc, băcanul din localitate i-a oferit spre cumpărare 4 asemenea monede de argint. De la acesta a aflat Böhm că un țăran din Potoc a descoperit cu ani în urmă un vas de lut cu asemenea monede, dar care nu a vrut să le vândă. Dealtfel, băcanul nu a vrut să numească persoana care a descoperit tezaurul. La puțin timp după ce a vorbit cu băcanul, un om a venit să îi ofere spre cumpărare trei monede. Acesta spunea că mai are câteva ocale de asemenea monede (ocá=okka=2^{1/4} funzi vienezi). Böhm a cumpărat cele trei monede, dar nu l-a mai văzut pe cetățean. Însă de la negustor a mai

cumpărat 40 de bucăți. Aceste monede achiziționate la Potoc au pe avers profilul unui bărbat, fără barbă, cu coroană de lauri; pe revers un călăreț orientat spre stânga. În câmp au însemnul pătrat al monetăriei cu semnul III. Toate aceste monede sunt din cel mai fin argint și au greutatea de 49/61 uncii. Trăsătura comună a acestor monede este o urmă adâncită, dreptunghiulară, sub burta calului, făcută probabil cu o daltă ascutită (*Arch. Közl.* VII, 195, 196.).

Un agricultor a descoperit în anul 1862, în timp ce ara, 20 de monede illyre din argint, dintre care majoritatea erau apolloniene și Dyrhachium, doar două proveneau de la Scodra și una din Issa (*Mittheil der Centr.-Comm*, X, 1865, XXXI.).

Pojoga/Pozsoga

În peștera cu numele *Gaura scrofii*, după afirmația lui Téglás Gábor s-au descoperit fragmente ceramice grosiere.

Rabe/Rábé

Numele așezării a fost introdus pe lista descoperirilor arheologice de către Reizner János. Deja în anul 1890 a venit aici, pe data de 21 octombrie, să cerceteze descoperirile de la Rábé. Imediat i-a sărit în ochii *Insula Anka*; movila cu acest nume este un loc care merită a fi cercetat, pentru că acolo a găsit fragmente ceramice și două vase, ca niște ibrice, cu înălțimea de 0,07 și 0,09 m, piese care au ajuns la muzeul din Szeged. La inițiativa lui Reizner, consiliul local al orașului Szeged a asigurat banii necesari pentru săpăturile arheologice, astfel încât, pe data de 23 martie 1891 s-au și început săpăturile arheologice pe *Insula Anka*. După cum se poate vedea în planul anexat, Insula Anka se află între localitatea Rábé și zona folosită pentru grădinărit, numită *Sasülés*. Terenul mai jos, mai adânc din jurul insulei se numește „kis tengerhajlat” (= valea „mica mare”). Acest loc adânc, odinioară mlăștinos înspre nord, se întinde până spre Kübekháza, unde și azi se numește *Pogány ér* (= Izvorul păgân), care nu este însă unul și același cu o altă zonă joasă ce se numește tot Pogány ér din apropiere.

După cum se poate vedea și pe schiță, (Fig. 29) Insula Anka constă din două movile și între acestea este o pantă ca o șa. Partea vestică a insulei Anka este mai înaltă decât cea estică. Săpăturile arheologice au fost începute în partea estică, loc marcat cu B pe schiță. Săpăturile au fost planificate să se execute pe o suprafață de 15 m lățime și 74 lungime în viile lui Lévy Rafael și Lévy Albert dinspre nord, dinspre est – terenul lui Lévy Lipót,

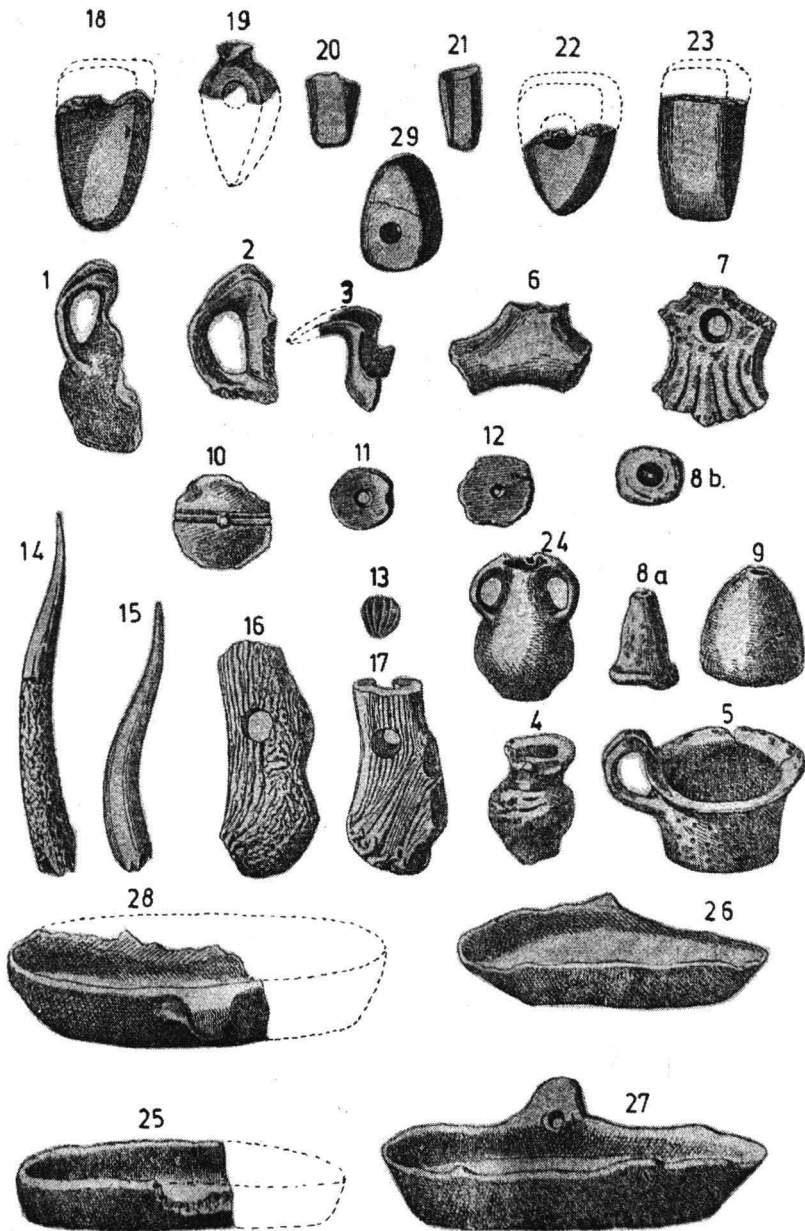
dinspre sud, al lui Kovács Ignáz iar dinspre vest, al lui Popity János. La mijlocul șeii, în partea cea mai joasă, dinspre vest, terenul deja întors de proprietar, o bucată de aproximativ 15 m, a fost lăsat neatins, săpăturile efective urmând a se începe din locul unde terenul se înalță, în direcția estică.

După înlăturarea terenului fertil, la o adâncime de 0,5-0,6 m se putea vedea unde a fost deja răscolit terenul și unde a rămas intact. Doar în aceste din urmă puncte s-au făcut săpăturile și chiar și în aceste locuri Reizner a verificat dacă gropile proveneau din morminte sau gropi practicate pentru sădirea unor de puieți de pomi.

Cu cât înaintau cu lucrările spre vârful movilei, respectiv în direcție estică, urmele mormintelor deveneau tot mai rare. Un lucru era evident: înmormântările s-au făcut în pantă, nu pe vârf.

Pe terenul dezvelit la o adâncime de 0,5-0,6 m, după ce s-a săpat în unele locuri, în colțul nord-vestic s-a descoperit urma unei bucătării, a unei vetre de foc. Acesta se întindea mai mult spre nord și pe terenul lui Lévy Albert. Aici s-au descoperit fragmente de culoare roșcat-cărămizie ale unui strat gros de lut ars, fragmente ceramice, cochilii de scoici, oase de animale și anume, în primul rând, coarne de vite, fragmente de corn de cerb, copite de cal, colți de porc în cantități foarte mari. Fragmentele ceramice erau în număr atât de mare că s-ar fi putut umple șanțurile șoselei cu ele. Fragmentele ceramice descoperite aveau grosimi surprinzător de mari. Dar acest lucru l-am putut constata și din observația fragmentelor de fund de vas; credem că vasele aveau capacitatea cu cel puțin 1-1,5 hl. Printre fragmentele ceramice, am găsit și lucrute cu mâna, și la roată, erau și decorate și nedebrate – cele decorate aveau ornamente simple, linii incizate paralele, linii în zig-zag, impresiuni de degete și unghii precum și cu proeminente.

Fragmentele ceramice descoperite aici, precum și unele vase descoperite în morminte au două trăsături caracteristice importante, după care pot fi recunoscute. Una dintre caracteristici este toarta lor; aproape toate toartele, fără excepție sunt concave, cu scobitură, după cum se poate vedea și în imagini, în fig. 8/1-3; a doua caracteristică o constituie buzele vaselor mai mari, majoritatea răsfrânte, la unele vase buza se aseamănă cu niște boruri de pălării. Fragmentele ceramice descoperite în straturile superioare sunt lucrute la roată, în timp ce, cele din straturile inferioare au fost lucrute toate cu mâna și aveau suprafețele neuniforme, mai dure. Printre fragmentele ceramice, din când în când s-au mai descoperit și piese întregi, cum ar fi cele prezentate în imaginile din fig. 8/4 și 5, o cană cu înălțimea de 0,55 m. Și această interesantă ceașcă-strecurătoare are toartă scobită, marginea este răsfrântă.

Figura 8. Obiecte descoperite la Rabe

În groapa menajeră, cercetând mai adânc, în afară de fragmente ale obiectelor de uz casnic, s-au mai descoperit și obiecte din os și piatră. Din categoria obiectelor de ceramică se remarcă câteva greutateți de plasă (Fig. 8/9) cu forma deosebită, conuri de lut (Fig. 8/8 a și b), jetoane perforate (Fig. 8/10-12) și un nasture pentru fus foarte frumos (Fig. 8/13); din categoria celorlalte obiecte, amintim un ciocan din corn de cerb cu perforație pentru mâner, burghie (Fig. 8/6,7 și 8/14-17) precum și topoare de piatră și dălți. Topoarele sunt realizate în majoritate din serpentin, dar sunt toate rupte în două la perforația pentru mâner, păstrându-se astfel ori partea de bază ori cea cu suprafața de tăiat (Fig. 8/18-23). S-a mai descoperit și un fragment de piatră de dimensiuni mai mari, care credem că provine de la un zdrobitor.

După cercetarea amănunțită a gropii menajere a venit rândul dezvelirii unor morminte. Acestea au fost în total în număr de cinci, deoarece restul de gropi ce păreau la prima vedere gropi de morminte, proveneau de fapt de la plantarea puieților de pomi. Și în aceste gropi au fost descoperite fragmente ceramice; în asemenea gropi s-au descoperit chiar și vâscioare mai mici, întregi, cum ar fi un vâscior cu două toarte prezentat la figura 8/24. După opinia Reizner, aceste vâscioare au ajuns în gropi la plantarea puieților. Toate cele cinci morminte descoperite erau deja deranjate. Gropile de morminte nu erau aliniat, iar când s-au plantat puieți de copaci în această zonă au fost și morminte deranjate. În toate mormintele oasele erau în stare avansată de degradare, craniile erau sparte și erau grămadă, fără nici o ordine. Adâncimea la care au fost descoperite mormintele variază între 0,8 și 1 m. Și aici au fost foarte multe fragmente ceramice. Într-un mormânt s-a descoperit un vas uriaș plin cu solzi de pește. Din inventarul funerar al mormintelor s-a mai găsit ici colo câte un vas întreg sau o jumătate de vas, dar într-un mormânt s-a descoperit un topor din serpentin cu înălțimea de 0,075 m și lățimea de 0,04 m ce are tăișul uzat, tocit. Acesta are perforație pentru mâner. Din cauza neîndemânării unui muncitor, toporul ce era întreg a fost spart (Fig. 8/29).

Ceea ce este de menționat, surprinzător, este faptul că în fiecare mormânt s-a descoperit câte o farfurioară ovală, lucrată grosier, ce are pe o margine un fel de mâner. Aceste vase au lungimea de 0,19– 0,24 m, lățimea de 0,07 – 0,11 m. Nu cunoaștem scopul utilizării acestor vase cu formă deosebită. Pe un asemenea vas se poate observa că este foarte puternic ars, a fost probabil frecvent deasupra focului și a jarului. Luând în calcul faptul că acest vas era atât de ars, precum și descoperirea aceluși vas plin cu solzi de

pește, Reizner consideră că oamenii acelor timpuri prăjeau pe jar, pe aceste farfurii-platouri, pește de dimensiuni mai mici (caras, cegă, șalău, etc.).

În afară de obiectele amintite, nu s-a mai descoperit altceva – niciun obiect de bronz sau fier. Săpăturile din partea estică a așezării, respectiv vârful muntelui, s-au dovedit a fi fără niciun rezultat (Reizner János: *A rábéli leletekről. Arch. Ért.*, U.F. VI, 46, 47, Idem: *A Rábéli ásatások, Op.cit.* p. 206-209.).

Reșița-Română/Román-Resicza

În zona dealurilor înalte ce înconjoară terenurile în extravilan din *Stavila*, pe drumul înspre pădure, Halaváts Gyula a descoperit în anul 1893 jumătatea unui topor de piatră, partea dinspre tăiș, pe care l-a dăruit lui Bene Géza, supraveghetor de mină (Relatarea lui Halaváts Gyula).

La sud de așezare, la o distanță de aproximativ 800 m este o vale îngustă pe unde trece drumul spre Doman. În fundul văii curge pârâul Reusicza, alimentat de apele pârâului *Hideg forrás* (= Izvorul rece), situat la o distanță de aproximativ 100 m, la poalele liniei muntoase Berzovița, de unde erupe din stâncă. La aproximativ 100 m spre nord de izvor și la o înălțime de aproximativ 60 m se poate descoperi urma unei așezări preistorice. Această așezare preistorică a ajuns în literatura de specialitate prin contribuția profesorului din Reșița, Mihalik Sándor, căruia i-a semnalat această așezare pădurarul șef Poól János. Poól a descoperit așezarea cu ocazia unor măsurători efectuate în pădure, pentru săparea unui șanț. Atunci au ajuns la suprafață fragmente ceramice grosiere și o greutate pentru fus.

Masivul unde se găsește așezarea preistorică se ridică în partea vestică, la gura văii Domanului și formează ramura cea mai nordică a lanțului muntos Berzovița, ce limitează dinspre apus valea. Din trei părți este foarte abrupt încât cu mare dificultate s-ar putea escalada, în timp ce pe a patra parte se ridică lin și se prinde de linia muntoasă a Berzoviței. Dinspre nord este o vale întinsă, dinspre est pârâul Reusicza, dinspre sud este delimitat de o vale. Drumul spre culme începe în Valea Domanului și se ridică în linie spiralată precum cochilia unui melc, în stânga, până la așezare. Platoul este de 800 m, are formă circulară, este relativ plan, nu se văd urme de fortificație artificială, doar urmele intervenției umane.

Mihalik a efectuat săpături în mai multe puncte ale așezării. Deja la 10-20 cm adâncime a descoperit fragmente ceramice cu grosimi de 7-10 mm. Acestea aveau pereții grosieri și se puteau recunoaște ușor ca fiind preistorice. Aceste fragmente ceramice proveneau de la vase de dimensiuni

mari, incomplet arse și fără decorațiuni. Pietrele provenite din exploatarea pietrei de var au îngreunat cercetarea zonei dar se poate trage concluzia că aici a existat o așezare neolitică ce merită să i se acorde atenție. Mihalik a trebuit să-și întrerupă cercetările dar ne-a atras atenția asupra acestei așezări, ea fiind la cea mai mare înălțime și era probabil în legătură cu așezarea preistorică de la Colțan, situată la două ore distanță, așezare bogată în obiecte de piatră, os, corn, cupru și bronz, ce aparține de Bocșa Germană (Mihalik Sándor: *A resiczai őstelepröl. Arch. Ért. U.F. XVII, 62, 63.*)

Șag/Saágh

Waldberg Károly din această localitate a donat Muzeului Banatului o urnă în anul 1894 (*Tört. és rég. Ért., U.F., X, 111.*).

Gâtul urnei lipsește, în punctul de maximă lățime are ornament realizat prin împunsături cu bețișorul. Se aseamănă cu urnele de epoca bronzului descoperite la Vârșeț și Vatina.

Ivanovo/Sándoregyház

Construcția unei case, în anul 1881, a dus la descoperirea unor morminte în urne de incinerare și anume: două vase de ceramică preistorice, ceașcă, baza a două urne și fragmente de oase. Notarul localității, Mariancsics Imre, a donat aceste piese Muzeului Național Maghiar (*Arch. Ért. U.F., I, 283.*). Din această zonă, muzeul amintit a mai primit și alte piese ceramice și o daltă din piatră (*Idem, 284.*)

În vara anului 1896, în partea vestică a așezării, la cărămidărie, în timp ce se scotea pământ pentru cărămizi s-au descoperit 40 de bucăți de așchii de piatră, unele întregi, altele fragmentare. Lungimea acestora variază între 0,02-0,07 m. Acestea sunt din cremene, dar sunt și câteva calcaroase. Printre acestea 2-3 bucăți sunt frumoase, sunt lame de cuțit cu lungimea de 0,10 m, dar sunt și fragmente foarte late, ce par a proveni de la topoare. Aceste obiecte sunt în prezent la Szmik Antal, la Panciova.

Tot atunci, cu ocazia construirii casei notarului, la săparea fundației, la 2 metri adâncime, s-a descoperit într-o urnă un depozit de bronzuri format din 41 de piese. Vasul, ce se aseamănă cu urnele funerare, era probabil cu înălțimea de 0,35 -0,40 m. Nu avea toartă sau proeminențe, dar pe burtă era decorat cu linii și un rând cu spirale. Vasul avea pereții cu grosimea de 0,01 m și culoarea neagră. Era îngrijit lucrat, bine netezit însă arderea era incompletă. S-au păstrat mai multe fragmente din urnă.

Predomină numeric aplicile discoidale, în număr de 35 de piese. Toate aplicile au câte două orificii pentru fixarea pe țesătură și au marginea îngroșată. Din aceste aplici, 22 au formă conică, cu diametrele de 0,04-0,06 m și înălțimile cuprinse între 0,018 – 0,028 m. Alte 13 bucăți sunt bombate, cu diametrele cuprinse între 0,05 și 0,06 metri. Multe au deasupra marginii un rând de puncte poansate, în unele cazuri cercul se întrerupe din loc în loc și formează o spirală cu o singură buclă.

Depozitul conținea spirale de formă cilindrică din fir cu secțiune romboidală, cu lățimea de 0,008 m. Fiecare spirală are lungimea de 0,14 m, diametrul interior de 0,07 m și este format din 15 bucle. Capetele se termină în spiră cu profil circular, ce formează câte o verigă. Aceste obiecte erau probabil podoabe de braț. (Hampel, J.: *Bronzkor*, vol. II, pl. CLXIII, text explicativ). Asemenea spirale au mai fost descoperite și în alte locuri din Ungaria, ca de exemplu la Felső – Tur, jud. Hont (Hampel J.: *Bronzkor*, vol. I, pl. XXXVI, fig. 3; la Sajó-Gömör (*Idem*, pl. CXXVI, 12, 13); la Somfa, jud. Pozsony (*Idem*, vol. II, pl. CLXIII, fig. 1-10); la Krasznahorka, jud. Árva (*Idem*, vol. III, pl. CLXXXIII, fig. 7-9) și la Kemese, jud. Szabocs (*Idem*, pl. CXCVI, fig. 5, 6 și CCXXXIV, fig. 1, 2). În zona Dunăre – Tisa – Mureș exemplarele de la Sándoregyház sunt deocamdată primele și singurele.

Sunt deosebit de interesante și două brățări de dimensiuni uriașe. Forma acestora este asemănătoare cu acele exemplare ale colecției Grafienried pe care Hampel J. le-a publicat în *A bronzkor*, vol. I, pl. XLIX la fig. 7. Cele două brățări sunt identice ca dimensiuni și ornamentică. Au corpul gol pe dinăuntru, sunt realizate din plăcuță, prin trebeluire. Sunt foarte îngrijit și frumos lucrate. Diametrul interior al brățărilor este de 0,08 m. Grosimea corpului gol, la mijloc, este de 0,055 m iar la capete de 0,035 m. Capetele se strâmtează brusc și formează plăcuțe triunghiulare ce au bazele alăturate, cu lungimea de 0,12-0,12 m și sunt din tuburi goale cu diametrele de 0,01 m, închise la capete. Corpul brățărilor este decorat cu linii realizate prin puncte poansate în desene (modele) frumoase. Acest tip de brățări, la aceste dimensiuni – constituie adevărate rarități.

Trebuie să mai amintim încă două fragmente de plăcuțe cu lungimile de 0,09 -0,09 ale căror scop practic noi nu îl cunoaștem.

În final, să consemnăm, că, în vas, împreună cu bronzurile a fost găsită și o greutate de plasă, cu diametrul de 0,09 m, de formă sferică, cu un canal pe mijloc, din piatră de nisip. Obiectele din vas fiind întregi, considerăm că depozitul de bronzuri face parte din categoria tezaurelor ce au fost ascunse intenționat. Toate obiectele au patină frumoasă.

În anul 1895, în hotarele aşezării au fost făcute săpături pentru ridicarea nivelului unor terenuri. Din acest motiv s-a adus pământ de pe „înălţimea Homolity”, cu o lungime de 3 kilometri. Astfel, la o adâncime de 0,3-1 m au fost deranjate urmele unei aşezări preistorice. Atunci au fost descoperite vetre de foc cu fragmente ceramice şi oase, urne etc. Am văzut piesele descoperite atunci în colecţia lui Szmik Antal, la Panciova. Obiectele sunt de la începutul perioadei La Tène, amestecate cu obiecte de epoca bronzului şi romane. Cu excepţia celor din urmă, obiectele descoperite sunt următoarele:

Vârf de săgeată de bronz, cu lungimea de 0,065 m, cu formă suplă şi cu teacă. Partea cu „mustaţă” are lungimea de 0,02 m, pe teacă, în poziţii diametral opuse se află două orificii de fixare pentru cuie, iar ca o continuare a deschiderii tecii are cârlige cu vârf dublu. Este întreg, are patină frumoasă. Este de epoca bronzului.

Urnă, cu gâtul rupt şi lipsă. Vasul fragmentar are înălţimea de 0,37 m, diametrul maxim al corpului de 0,42 m, diametrul bazei este de 0,16 m. Pe partea inferioară a burţii are patru proeminenţe mai mari, ascuţite, aşezate simetric, în partea superioară are tot atâtea proeminenţe mici. Culoarea vasului este neagră, arderea este slabă, grosimea peretelui de 0,01 m.

Vas de dimensiuni medii, urnă funerară (?), are gâtul larg, cilindric, marginea ridicată, este fragmentar. Are suprafaţa exterioară de culoare neagră, bine netezită, în interior este de culoare deschisă. Pe partea superioară a corpului are proeminenţe mici, ascuţite, orientate cu vârful în sus, legate între ele prin arcuri de cerc paralele. Înălţimea vasului era probabil de 0,22 m.

Căni mici cu una sau două toarte; dintre acestea, o cană cu două toarte se aseamănă foarte mult cu un tipul de căni întâlnite foarte frecvent la Vatina. Această cană are înălţimea de 0,08 m, toartele cu canal adânc, concav, se ridică cu 0,02 m deasupra nivelului buzei. Cana este puţin ciobită, prelucrată grosier, nedecorată.

Mârgea de lut plată.

Disc de lut ars, de culoare cărămizie, pe margine, într-un loc, are o adâncitură, aproape de aceasta, sunt două orificii, pentru suspendarea obiectului. Diametrul este de 0,11 m, grosimea de 0,02 m. Este un obiect frumos şi întreg; a fost probabil o greutate de plasă.

Printre obiectele de ceramică trebuie să amintim o cană cu două toarte, în mod clar din perioada târzie a epocii bronzului sau tip hallstattian, însă mai avem câteva obiecte ce sunt în mod cert din perioada La Tène:

Fibulă de bronz din spiră, cu lungimea de 0,026 m. Acul și arcu sunt rupte dar s-au păstrat. Piciorul fibulei se continuă cu o sferă și se întoarce până la mijlocul fibulei. Este o fibulă La Tène timpurie.

Brățară mai mică, nedecorată din spiră cu profil circular, cu grosime medie.

Fragment de brățară (?) din spiră de dimensiuni medii (poate fragment de ac ?).

Fragment de spiră ce provine de la o brățară. Înaintea unuia din capete spira formează o sferă. Acesta este categoric de tip La Tène.

Am aflat că urmele așezării se pot întâlni peste tot pe culme iar obiectele erau „împrăștiate”, „de-a valma”. Din păcate locul descoperirii nu a fost cercetat și observat mai atent. La Szmik Antal am mai văzut un obiect descoperit la Sándoregyház. Acest obiect a fost descoperit pe locul unde a fost așezarea Marienfeld, și anume, un topor cu lungimea de 0,10 m, cu corpul aproape rotund, a cărei bază este mai îngustă decât partea cu perforația. Toporul este întreg și este din serpentin (?) de culoare verde închis.

Șopotu Vechi/Ó-Sopot

Apa a săpat malul și aici au fost descoperite în jurul anului 1878, 3-5 tetradrahme de la Alexandru cel Mare (Note personale)

Sajan/Szaján

Consemnăm existența unor movile în jurul hotarelor așezării. (*Tört és rég. Ért.*, II, 67)

Sacoșul Turcesc/Tőrök-Szákos

În această zonă se pot vedea urmele mai multor fortificații de pământ și urmele unei vechi așezări.

În anul 1877 morarul Gedeon Imre a descoperit în hotarele așezării un ulcior mare din piatră, bile de lut arse, discuri de lut și piatră de șlefuit sau zdrobitor, pe care le-a trimis Muzeului Banatului (*Tört. és rég. Ért.*, III, 83.). Gedeon Imre a adus din Sacoșul Turcesc muzeului din Timișoara, în luna aprilie a anului 1897, un celt și o daltă îngustă fără toartă. Primul are lungimea de 0,11 m. Marginea buzei este îngroșată. Din buză coboară în marginea celor două capete ale tăișului câte o linie în relief. Diametrele gurii sunt de 0,03-0,025 m. Tăișul, puțin arcuit, are lungimea de 0,044 m. Are patină de culoare albastru verzuie. Piesa este întreagă, este un model obișnuit. Cealaltă daltă are lungimea de 0,13 m, din care 0,06 m revin lamei

pătrate. Teaca este rotundă și are diametrul de 0,017 m. Buza este îngroșată. Tăișul are lungimea de 0,01 m. Această daltă este întreagă și este un tip mai rar întâlnit. Hampel J. prezintă în total doar 6 astfel de dălți (*Bronzkor*, vol. I, pl. IX, fig. 1-6). În zona noastră am întâlnit acest tip de daltă în urmele atelierului de turnătorie de la Novi Bečej –*Borjas*, fig. 5 (Note personale).

Sanad/Szanád

În hotarele așezării se pot vedea patru movile (*Tört. És rég. Ért.*, III, 161).

În apropiere de Szanád, în anul 1854, a fost descoperit un pinten de cupru din epoca bronzului (?) (Rómer Fl.: *Műrégészeti kalauz*, vol. I, 122 după Registrul de procese verbale ale Muzeului Național Maghiar).

Sečanj/Szécsán

A fost consemnată existența unor movile în hotarul localității Sečanj, de lângă Modos, pe cursul inferior al Timișului.

Seceani/Szécsány

Semnalăm la Seceani, în apropiere de Vinga, existența unei cetăți de pământ cu val triplu de apărare impunător (*Tört. és rég. Ért.*, X, 144.).

Frumușeni/Szépfa

În zona de hotar dintre Frumușeni și Kisfalud, apele Mureșului spală probabil de mult timp o necropolă preistorică.

Oasele se văd la 1 m adâncime, în locul în care surpările malului le face vizibile; în jurul anului 1870 (?) agricultorii au descoperit în pământ un vârf de săgeată din fier (*Adattár*, II, 332.).

De-a lungul Mureșului sunt două șanțuri rotunde de pământ, dintre care cel situat la vest de așezare provine de la o fortificație de pământ cu val dublu de apărare (*Tört. és rég. Ért.*, X, 144.).

Ostrova/Temes-Sziget

În vârful estic al insulei, înaintea localității, la balastieră s-au descoperit vase de ceramică barbare. După așezare, în peretele malului, Klingl János din Kovin spune că se pot vedea fragmente ceramice ale unor vase preistorice. În anul 1897 am văzut la Pavlovics Dobrivoj, la Kovin, o pană (ic) lungă șlefuită din piatră. Pana are lungimea de 0,17 m, are vârful arcuit cu

lungimea de 0,075 m. Este întregă, din serpentin (?). A fost descoperită cu ani în urmă.

Șiștarovăț/Szisztarovecz

Lângă șanțul roman sunt urmele unei așezări preistorice. De aici Lóczy Lajos a donat piese ceramice Muzeului Banatului (*Tört. És rég. Ért.*, U.F., II, 37; și notele personale).

În anul 1812 la Șiștarovăț au fost descoperite monede de argint (un tezaur), din care 276 bucăți au fost predate autorităților. Din aceste monede, Cabinetul de Monede și Antichități din Viena a primit 34 de bucăți în schimbul a 27 de forinți, Muzeul Național din Pesta a primit 12 bucăți la prețul de 12 forinți și 31 de crețari iar Colecția Facultății din Pesta a primit 14 bucăți. Din raportul șefului bibliotecii facultății, Schönwiesner Alajos, reiese că erau monede barbare de argint „ad imitationem macedonicorum Philippi numismatum signata”, monede ce cântăreau $10 \frac{1}{4}$ uncii (*Az. Orsz. Rég. és embertani társulat évkönyve*, 1886-1888, 94-96.).

Sculia/Szkulya

Aici la Sculia a fost descoperită, cu prilejul unor lucrări agricole în anul 1893, o zală de aur în formă de inimă, ce a fost vândută în prima jumătate a anului 1895 Muzeului Național Maghiar din Budapesta. Analogie: Hampel J: *A bronzkor*, vol. I, pl. XLVIII, 6 (Notele personale și *Arch. Ért. U.F.*, pl. XV, p.435, unde locul descoperirii trecut este greșit).

Slatina Timiș/Szlatina

Rain Maximinus, din Slatina, a descoperit pe data de 7 iulie 1855, în timp ce săpa porumbul pe pământul tatălui său în zona numită Dosu, un lanț de aur format din 9 elemente cu greutatea de $28 \frac{1}{2}$ (monede) aur. Greutatea zalelor din care era alcătuit lanțul diferea, de la 70 grame, la 140, 150, 158, 160, 208 grame, treptat, până la 1 uncie 60 grame. Zalele au profil pătrat și sunt din aurul cel mai pur; au un capăt subțire și ascuțit iar celălalt mai gros și tăiat drept (*Archiv f. Öst Gesch*, XV, 330 și Böhm L: *Gesch. Der Tem. Banats*, II, 319 și 320; vezi desenul în același loc). Lănțișorul a fost expus în anul 1884 la Budapesta (Lista de piese expuse cu ocazia expoziției *A magyar történeti ötvösmű* (Istoria orfevrăriei maghiare); caietul I, p.17, nr. 43). Acest lanț se aseamănă cu cel de aur descoperit de un țăran ce își ara pământul, la Todești, jud. Hunedoara, și care era format din 14 zale.

Slatina Nera/Szlatina

Semnalăm descoperirea unui denar de argint al familiei Julia (L. Böhm: *Gesch. D. Tem. Banats*, II, 322.).

Seleuş/Kevi-Szólós

Lângă drumul spre Alibunar, în anul 1890, într-o cărămidărie, s-a descoperit o cană mai mare de lut, ce a ajuns în posesia lui Szmik Antal. Înălțimea cunii este de 0,11 m. Pe partea superioară a toartei are două decoruri ascuțite, cu vârf, ce se ridică cu 0,07 m deasupra marginii. Pe burta vasului sunt decoruri liniare și proeminențe. Cana este întreagă.

Veliko Središte/Nagy-Szrediste

În anul 1867 firma de alămari Neukomm Balint și fiii din Vârșeț, a cumpărat de la un cetățean sârb din Veliko Srediște obiecte de bronz, în greutate de 30 funzi vienezi. Aceste obiecte se asemănau foarte mult cu obiectele descoperite la Jamul Mic. Obiectele au fost topite.

Un agricultor german din Vârșeț a scos din pământ cu fierul plugului, în jurul anului 1873, în zona *Kis Réti*, aproape de Veliko Srediște, un inel de aur de mărimea orificiului de fixare pe ax a roții de car. Aceasta era o verigă masivă, groasă. Crezând că este din cupru a dat-o copiilor săi să se joace, până când un evreu, ce umbla cu marfă din casă în casă, a vrut să cumpere obiectul. În acest moment, bănuind că este de valoare, l-a vândut unui bijutier care l-a topit.

În luna octombrie a anului 1883, un cetățean ceh din Veliko Srediște a descoperit în timp ce ara pământul său din zona *Krusticza*, înspre German, 3 topoare de cupru. Nu avem date mai multe despre împrejurările descoperirii. Aceste topoare au ajuns în posesia lui Rittinger Ede, apoi, împreună cu colecția acestuia, au ajuns muzeul din Vârșeț. Cele trei topoare au aceeași formă dar dimensiuni diferite. Iată descrierea acestora:

1. Topor de cupru, cu tășurile în cruce. Întreg. Lungimea: 0,35 m. Diametrul perforației pentru mâner: 0,035 m. Greutatea: 1,35 kg.

2. Topor identic cu primul. Întreg. Lungimea: 0,24 m. Diametrul interior al perforației pentru mâner 0,036 m; Greutatea 1,1 kg.

3. Topor identic cu primele două, întreg, cu lungimea de 0,15 m. Diametrul interior al perforației pentru mâner: 0,025 m; greutatea: 200 g.

În *Tört. és rég. Ért.*, X, p. 50 această descoperire este greșit menționată ca fiind „descoperirea de la German”.

În luna decembrie a anului 1884, un agricultor sârb a descoperit în via sa o daltă de cupru paralelipipedică, cu lungimea de 0,1 m, lăţimea de 0,05 m iar la mijloc cu grosimea de 0,005 m, pe care Pulszky Ferencz a publicat-o în *A rézkor*, p. 49. Această daltă are greutatea de 280 g. Piesa este realizată prin turnare iar tăişul a fost realizat prin lovire cu ciocanul. Acest obiect este un demn reprezentat al tipului său (Pulszky: *A rézkor*, 49). A ajuns la muzeul din Vârşeţ împreună cu colecţia lui Rittinger Ede.

Prin toamna anului 1895 până în vara anului 1896, cu ocazia construirii căii ferate din Banat s-a ridicat nivelul şinelor începând din hotarele Vârşeţului până la gara din Veliko Središte (între km 12,8 şi 13,3). Cu ocazia acestor lucrări, în şanţul cu materie primă la o adâncime de 1 m s-au descoperit urmele unei aşezări. S-au descoperit urme ale vetrelor de foc cu fragmente ceramice şi resturi menajere, mai multe ciocane de serpentin şi topoare fragmentare. S-a descoperit şi o statueta antropomorfă de ceramică, ajunsă apoi în posesia baronului Sztojanovics György. Lungimea statuetei era probabil de 0,07-0,08 m. Are culoare neagră. Este întregă, nedecorată. Pe faţă are ochii nasul şi gura marcate prin linii simple. Cele două braţe sunt puse pe şold, picioarele formează un cilindru, despărţirea picioarelor semnalându-se doar printr-o linie verticală.

Din restul obiectelor colecţionate de Ballif Móricz, inginerul care se ocupa de construcţia căii ferate, şi pe care le-a predat Direcţiunii din Vârşeţ, inginerului şef Werzyowicz J., obiecte pe care le-a donat muzeului din Vârşeţ, amintim următoarele piese: un zdrobitor din cuarţ, de formă sferică, cu diametrul de 0,07; un fragment de daltă din piatră de calcar, partea superioară, cu lăţimea de 0,04 m şi lungimea de 0,08 m; 3 mărgelile de lut ars întregi şi 2 fragmentare, de culoare roşcat-cărămizie, cu diametrul aproximativ de 0,07 m; 3 greutateţi conice de lut ars, cu înălţimile de 0,11-0,12 m şi cu perforaţie sub vârful. Un triplos de lut cu formă deosebită cu lungimea de 0,075-0,075 m ars până la culoarea cărămiziu deschis, cu suprafaţa vasului tip platou cu o adâncime de 0,015 m. Are toate cele trei picioare rupte, astfel că înălţimea sa este de doar 0,045 m. Cele trei laturi sunt decorate cu linii paralele. Un fragment de văscior, cu înălţimea de 0,04 m; diametrul burţii de 0,04 iar al bazei de 0,02 m. Are culoare cărămizie. Un fragment dintr-o daltă de cupru, partea dinspre tăiş. Dalta este plată, are lungimea de 0,08 m, tăişul puţin răsfrânt şi arcuit. Greutatea este de 385 g. Patina este frumoasă, de culoare verde deschis. A mai fost o daltă, cu lungimea de aproximativ 0,15 m, lăţimea de 0,05 m şi grosimea de 0,011 m, dar aceasta s-a pierdut.

În ultimul trimestru al anului 1896, prin intermedierea dr. Schönherr Gyula, soția unuia dintre antreprenori, a lui Schoch Frigyes, născută Prugberger Maria, a donat Muzeului Național Maghiar trei vase interesante de ceramică, preistorice, care au fost descoperite aici în anul 1895 cu ocazia lucrărilor de la calea ferată. (*Arch. Ért.*, U.F., XVII, 86)

Stamora Germană/Német Sztamora

Cu ocazia săpării unui șanț pe terenul agricol al lui Frohs József, în anul 1882, au apărut două urne prevăzute fiecare cu câte două toarte, ce se aseamănă cu urnele funerare de la Vatina (Notele personale).

În anul 1894, la aproximativ 300 de pași spre nord de așezare, în cărămidăria de lângă calea ferată – cărămidărie ce se întinde pe o movilă – s-au aflat vase ceramice de diferite dimensiuni, urne etc. (notele personale).

Starčevo/Sztárcsova

În hotarele așezării sunt tumuli. În anul 1893 ing. Szmik Antal a efectuat săpături la un tumul mai mare situat lângă șosea și cruce pe terenul arabil, dar nu a descoperit decât oase umane (*Donau Temes Bote*, 1895, 20 mai, nr.42). Scheletele erau culcate, cu membrele întinse, cu fața spre răsărit (Relatarea lui Szmik A.)

Straža/Temes-Sztrázsa

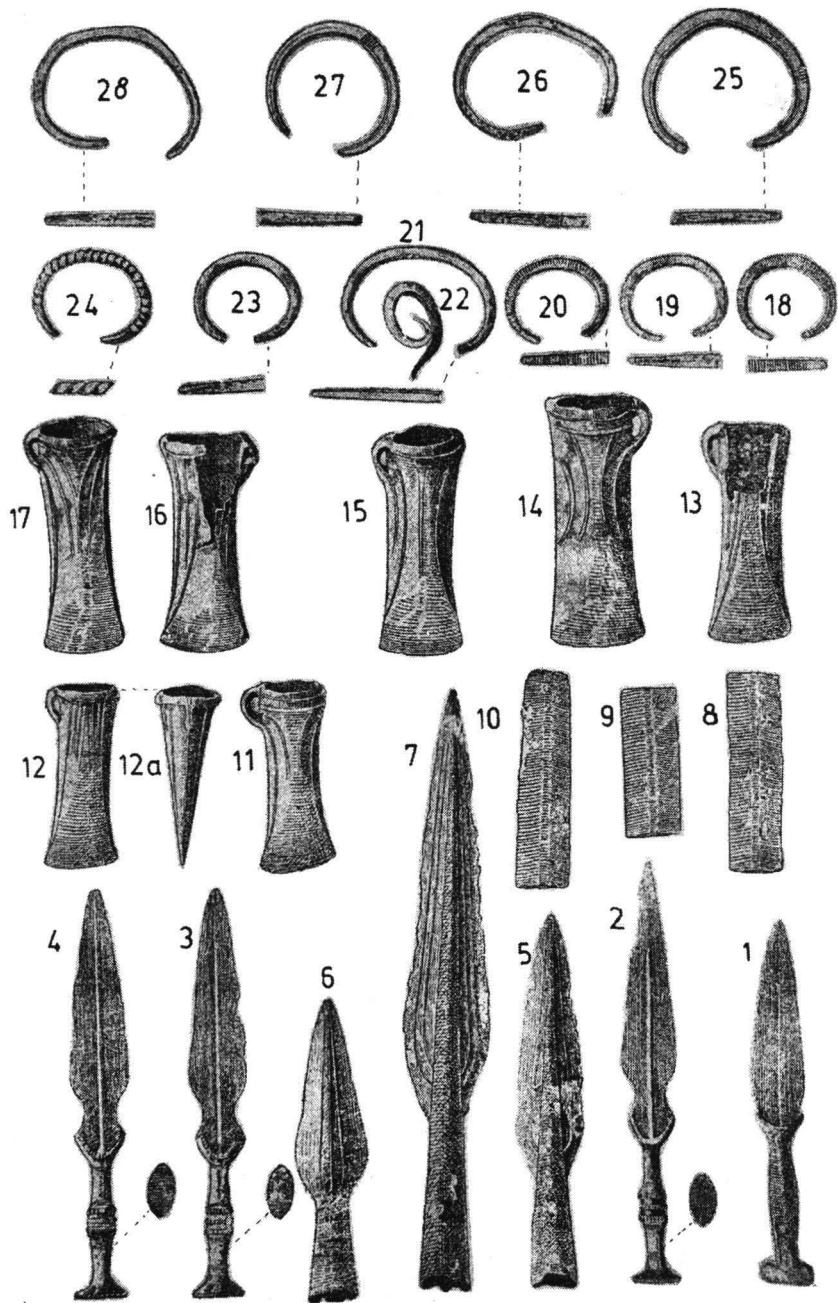
Cu ocazia construirii liniei ferate, în anul 1857, s-a tăiat o parte din deal. Atunci, la o adâncime de 2-4 m, alături de mai multe urne funerare s-au găsit mai multe gropi piriforme cu pereții arși. Conținutul acestor gropi era pământ, în care se păstrau urme de cereale carbonizate (relatarea lui Böhm L; *Mitth d. Cent-Com*, 1867, LXII.).

Surducul Mare/ Nagy Szurduk

La nord de așezare, pe culme, sunt 4-5 movile de diferite dimensiuni (Tumuli?) (Informație obținută de la Halaváts Gy.)

Hetin/Tamásfalva

Balázs György, fostul primar al comunei, a descoperit în localitate, pe la mijlocul deceniului al șaptelea, un topor de piatră întreg, de culoare neagră, cu perforație pentru mâner. Acest topor s-a pierdut (Orosz Endre: *Tört. és rég. Ért.*, U.F., XIII, 69.).

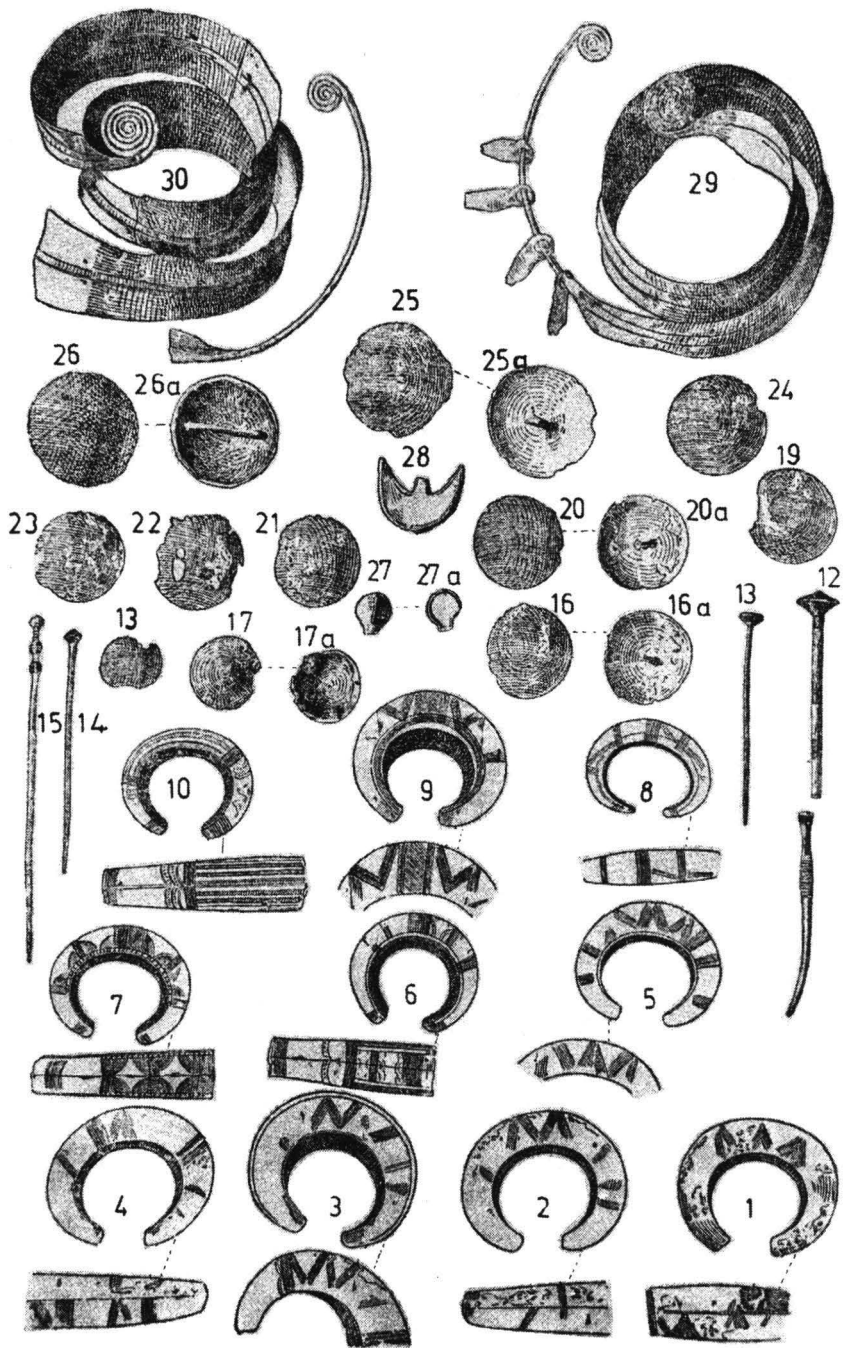
Figura 9. Depozitul de bronzuri de la Hetin/Tamásfalva

În vara anului 1871, în timp ce scotea lut pentru un zid de văiugă, un cetățean șvab a descoperit în groapa de material un depozit de bronzuri ascuns într-un vas de ceramică, la o adâncime mai mică de 1 m. Obiectele erau frumos aranjate în vas, astfel încât obiectele ascuțite și tăioase să nu provoace accidente – așezate cu grijă, înfășurate într-o bandă de cupru, în timp ce restul obiectelor erau de-a valma. Vasul ceramic a fost spart. Marea parte a tezaurului a fost trimisă de Szentpétery Pál la Budapesta, la Muzeul Național Maghiar, cu excepția câtorva piese ce au fost risipite prin sat.

Printre acestea din urmă, conform relatării sale, erau: 1 topor mare, greu (celt?), 1 vârf de lance, 1 cuțit (pumnal?; această piesă era în cea mai bună stare de conservare dintre toate) și un obiect pe care Szentpétery nu l-a văzut, dar despre care se spunea că putea fi purtat pe cap (coif); acesta din urmă era decorat. Din piesele împrăștiate au fost recuperate 4 bucăți (1 daltă, 1 vârf de lance și un nasture plat ce au ajuns la Timișoara, și un pumnal în posesia unei persoane particulare). În afară de acestea, cel care a descoperit tezaurul a păstrat trei piese pe care le-a dat cadou ulterior unor neamuri ale sale ce locuiesc la Jimbolia (*Arch. Ért.*, V, 162, 163; *Tört és rég. Ért.*, U.F. XIII, 68, 69.).

Din acest tezaur, la Muzeul Național Maghiar se păstrează următoarele piese: 4 pumnale cu formă neobișnuită (Fig. 9/1-4), din care două sunt întregi iar două au vârful rupt. Un pumnal întreg, are lungimea de 0,0225 m, celălalt 0,19 m; unul dintre cele rupte la vârf are lungimea de 0,075 m, iar celălalt 0,12 m. Acest tip de pumnal este masiv, are plăseaua legată direct de lamă. Unul dintre pumnale are mijlocul prăselei simplu, neted (Fig. 9/1, 10), capetele dinspre lamă ale prăselei se întind, puțin arcuit, spre lamă; celelalte trei pumnale din tezaur (Fig. 9/2-4, Fig. 11/3) sunt unele din cele mai frumoase pumnale ale noastre de epoca bronzului. Atât lama cât și plăseaua au forme frumoase. La mijlocul plăselei sunt decorații pe orizontală. Acest tip de decorațiuni provine de la decorațiunile de tip vechi, când plăselele erau din lemn sau os și erau prinse pentru mai multă siguranță și cu șnururi înfășurate (Hampel J: *Bronzkor*, vol. III, 68, 69.). Hampel numește acest tip de pumnale – tipul sudic.

3 vârfuri de lance cu teacă (Fig. 9/5-7). Unul are lungimea de 0,325 m, al doilea de 0,20 m iar al treilea de 0,16 m. Primul vârf este neobișnuit de lung, are nervura puternic reliefată și în paralel cu cele două aripi merg două linii până la baza aripilor. Teaca are orificiu pentru cui. Celelalte două vârfuri de lance sunt mai simple, linia marginii aripilor este urmată de o singură linie paralelă cu acestea

Figura 10. Depozitul de bronzuri de la Hetin/Tamásfalva

3 fragmente de lamă de sabie (Fig. 9/8-10). Aceste lame au nervura aplatizată și sunt fragmente de sabie în formă de frunză de trestie (Hampel J., vol. III, 101). Nu se știe cum erau la partea de plăsea (Idem, 83, 101).

7 celturi (Fig. 9/11-17).

10 verigi de bronz, brățări, ce se subțiază la capete, au formă de potcoavă, 6 bucăți sunt goale pe dinăuntru iar 4 sunt masive, pline, cu decor liniar pe exterior (Fig. 10/1-10).

6 brățări – de forma unei potcoave de bronz, decorate la ambele capete cu ornamentație – cap de șarpe. Una este răsucită.

5 brățări simple de bronz, 3 întregi, 2 rupte (Fig. 9/18-28).

Bucăți de centuri de bronz și închizători de centuri cu capete răsucite, fragmente de centură. Sunt probabil resturile fragmentate a două centuri de bronz, dintre care una avea plăcuțe pendente (Fig. 10/29, 30).

10 ace cu gămălie, din bronz, dintre cele 5 desenate, o bucată are capul alcătuit din trei sfere, patru bucăți au o singură sferă, două bucăți sunt întregi, două fragmentare și un fragment de ac (Fig. 10/11-15).

Fragment de spirală din bronz din fir gros.

21 aplici de bronz sau nasture, de formă discoidală, foarte puțin bombată, pe partea dorsală cu toartă. În anul 1875 au fost descoperite doar 16 bucăți (Fig. 10/16-26).

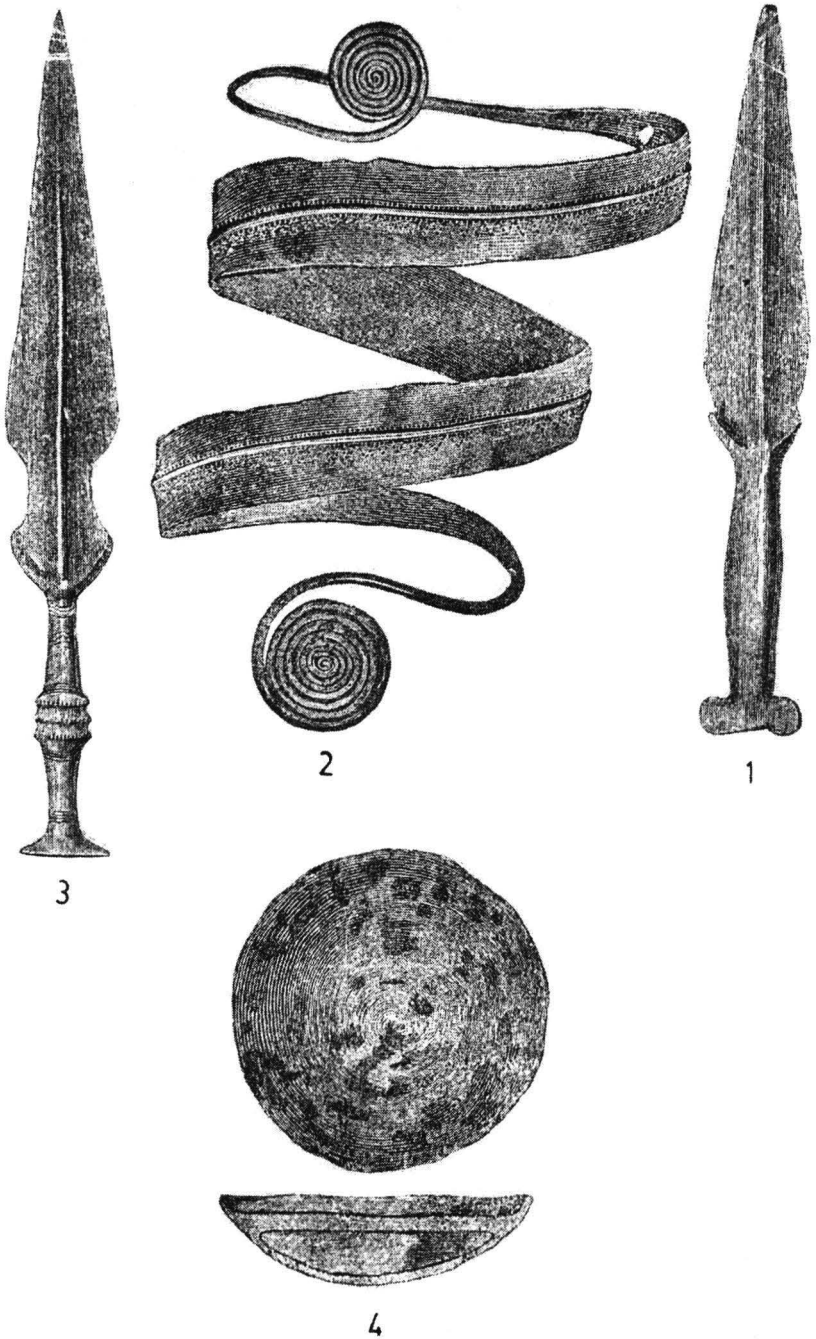
Fragment al unui pendentiv (?) (Fig. 10/ 27)

(Hampel J, *A bronzkor*, II, 161, registrul de procese-verbale ale Muzeului Național Maghiar, din 1871, nr. 169, după tranșa din data de 5 iulie).

În anul 1873, Muzeul Banatului a primit de aici, din acest tezaur, un vârf de lance, o daltă cu toartă, goală pe dinăuntru, 1 nasture mare plat cu urechiușă de prindere. Aceste piese pot fi văzute în instituția amintită, la nr. de inv. 22-24. Din aceste obiecte de la Hetin, primul a fost donat de John Venczel, administratorul contelui Pejacsevich, iar celelalte două de către Balázs György, primarul din Hetin.

Redăm în continuare descrierea obiectelor, făcută de Hampel J.:

1. Daltă cu teacă, din bronz, cu buza îngroșată, se lățește spre tăiș, tăișul puțin arcuit. Pe părțile mai late are decor-linie în relief în unghi, la mijloc decor în relief – ornament circular. Lungimea, la mijloc, este de 0,32 m, diametrele deschiderii sunt de 0,032 și 0,024 m; lățimea sub toartă 0,042m; lățimea tăișului este de 0,047 m.

Figura 11. Depozitul de bronzuri de la Hetin/Tamásfalva

2. Vârf de lance din bronz, cu aripile dublu arcuite, nervura mediană este foarte puternic reliefată, iar lângă aceasta are câte o linie în relief paralelă cu marginea aripilor, până la baza acestora; teaca are două orificii de fixare pe mâner. Lungimea totală este de 0,228 m; lungimea aripilor este de 0,15 m; lățimea maximă este de 0,045 m. Diametrul tecii la bază este de 0,015 m, iar diametrul interior al tecii, la capăt, este de 0,02 m.

3. Nasture, din plăcuță de bronz, se bombează puțin spre exterior, la mijlocul părții dorsale are o urechiușă de prindere. Diametrul maxim este de 0,056 m (Hampel J., *A bronzkor*, II, 161, 162.).

În luna mai a anului 1894 Orosz Endre a mai efectuat cercetări la Hetin și, cu ajutorul lui Balázs György, a reușit să recupereze piesa despre care Szentpétery spunea că ar fi în cea mai bună stare de conservare. Acest pumnal este unul din cele mai interesante și valoroase piese din tezaur, și este un exemplar întreg. Lungimea pumnalului este de 0,033 m, pe ambele fețe are nervură ce merge până în capăt. Plăseaua cuprinde baza lamei, în formă de semilună și are secțiunea ovală, plină, masivă. La mijlocul plăselei are un decor din 3 linii în relief, pentru o mai sigură poziție de apucare. Lungimea plăselei este de 0,078 m. Plăseaua este ornamentată cu decoruri liniare. Această ornamentică îi asigură o estetică deosebită. Proprietarul a înlăturat patina. (*Tört és rég. Ért.*, U.F. XIII, 68, 69.).

Taraș/Tarras

Sunt vizibile în hotarele acestei așezări și se pot număra 7 movile. (*Tört és rég. Ért.*, U.F. III, 162.).

Timișoara/Temesvár

Pe data de 15 martie 1876, în *Vadászerdő* (Pădurea verde), pădurarul șef Stanislav Simon a descoperit în gradina casei sale, în timp ce își săpa via, un depozit de bronzuri, urmele unui atelier de turnătorie. Din acest depozit au ajuns la Muzeul Banatului următoarele piese: 3 fragmente de lamă de sabie (1 fragment de la bază și 2 fragmente de lamă) ; jumătatea unei dălți cu teacă, în două bucăți; 5 fragmente de seceră; 1 fragment de cuțit (cu decoruri liniare incizate); 1 brățară masivă întreagă; 1 fragment de brățară masivă; 3 fragmente de brățări goale pe dinăuntru (cu ornamentație); 1 lamă de fierăstrău în două bucăți; 5 fragmente de sârmă bobinată; 3 fragmente de pandantive din plăcuțe de bronz cu decor liniar, îndoite în forma unui trunchi de con; 2 bucăți de bronz pentru turnare. În total, 28 de bucăți (acest tezaur este greșit numit roman, în *Tört. és rég. Ért.*, II, 104 și 105.).

Dr. Despints Péter a expus în anul 1876, la Congresul de Arheologie Preistorică, vase ceramice și un fragment de lamă de sabie, descoperite la Timișoara, la „Hanul Dragsina” (Hampel J: *Catalogue*, etc. 113.).

Pădurarul Meiszner József a trimis, în anul 1885, Muzeului Banatului fragmente ceramice grosiere pe care le-a descoperit în pădurea *Csóka*, alături de oase umane (*Tört. és rég. Ért.*, U.F. I, 146.).

Muzeul Banatului a primit, în anul 1886, de la inginerul Reibek Henrik o brățară de bronz deosebit de mare, cu motive liniare incizate. Brățara are corpul masiv, cu secțiune triunghiulară la mijloc, are capetele rotunjite. Lățimea la mijloc este de 0,04 m. Circumferința brățării este de 0,19 m. Diametrele interioare 0,062 și 0,055 m. Capetele se subțiază și sunt deschise. Brățara a fost descoperită în cartierul Fabric, str. 3 Király, la nr. 464, cu ocazia construirii unei case (*Tört. és rég. Ért.*, U.F. II, 170.).

Ticvaniul Mare/Nagy Tikván

Pe platoul de lângă râul Caraș, în amonte de sat, s-a descoperit în anul 1874, la o adâncime de 1,6 m, o verigă de bronz cu decoruri liniare, cu diametrul de 0,043 m și 5 bucăți vârfuri de săgeată. Aceste obiecte au fost trimise Muzeului Național din Budapesta de către Jagodics Pál. (Reg. De Achiziții al Muzeului Național Maghiar din Budapesta, din anul 1874, nr. 76, *Arch. Közl.* X, 128.).

Livezile/Tolvádia

Aici au fost descoperite urmele unui interesant și bogat cimitir de incinerare din finalul epocii bronzului, cimitir ale cărui vase au trăsături analoage cu cele din cimitirele de urne de la Vârșeț și Vatina. Locul în care a fost descoperit acest cimitir de urne este la aproximativ 300 m sud de așezare, în cărămidăria în care, deja în 1890, s-au făcut cărămidile necesare construirii primăriei. Piesele descoperite în anul 1890, vase ceramice, au fost sparte, iar ce nu a fost spart și distrus s-a risipit.

În anul 1890, în timp ce își scotea materia primă pentru cărămizi, Ritteringer Lörincz din Dolaț a descoperit vase ceramice. Majoritatea vaselor descoperite le-a dus la Dolác, iar restul le-a dat preotului Besser János. Pe data de 21 august 1897, când am fost la Dolaț, am încercat să aflu tot ce se putea afla de la Ritteringer Lörincz despre această descoperire, pentru că, între timp, persoana care pregătea cărămidile a decedat. Am aflat de la Ritteringer circumstanțele descoperirii acestui cimitir, în baza cărora am putut stabili că acolo este vorba de un cimitir din epoca bronzului.

Solul prezintă o mică denivelare în această zonă, se înalță cu doar 40-50 de cm până spre mijlocul satului. Rittinger nu își amintea să fi văzut urme de vetre de foc, doar morminte. În anul 1894 au fost deschise 30-40 de morminte (urne). De multe ori, deasupra urnelor, ce erau la adâncimea de 1,2 m, la aproximativ 0,3 m deasupra gurii vasului (urnei) în pământ, era o cană cu toartă. Dar, după cum am putut vedea, după lista de inventar a obiectelor descoperite aici, au fost și vase mici în formă de oale și cești, doar că nimeni nu își mai amintește circumstanțele descoperirii acestora. În urne erau doar pământ și fragmente de oase.

Preotul Besser m-a atenționat deja la sfârșitul anului 1895 despre descoperirile de la Tolvadia. Acesta a trimis în anul 1896 Muzeului Banatului din Timișoara o cană cu toartă din cele descoperite aici (*Tört. és rég. Ért.*, U.F., XII, 117.). Această cană avea toarta ridicată deasupra nivelului buzei și decorată cu prelungiri triunghiulare (lobi). Această formă de căni o întâlnim în cimitirul de urne de la Vârșeț – *Ludos*, la Palánk, în zona *Karaula* și în descoperirile lui de Orósz Endre, în zona Checea. Înălțimea căni de la Tolvadia este de 0,075 m; decorul de pe toartă se ridică cu 0,025 m deasupra nivelului buzei vasului. Buza este îngustă și răsfrântă. Diametrul bazei este de 0,04 m, al corpului 0,09 m, iar al gurii de 0,075 m. Are culoarea aproape neagră. Pe partea de maximă lărgime a corpului are 3 proeminente așezate astfel ca împreună cu toarta să formeze un pătrat. Pe burta vasului sunt câteva linii incizate. Cana este întregă.

În anul 1897, când am fost la Dolaț, Besser a donat muzeului din Vârșeț două urne și patru văscioare mai mici. Prima urnă era de tipul celor des întâlnite la Vatina și este în stare de conservare bună. Are înălțimea de 0,04 m, din care partea de la bază până la burtă are 0,19 m; de la mijlocul burții până la gât 0,9 m iar gâtul cilindric, 0,12 m. Diametrul interior al gurii este de 0,16 m, al burții de 0,40, iar al bazei de 0,11 m. Buza, lată de 0,02 m este răsfrântă și orizontală. Gâtul este înconjurat de 3 linii orizontale, din puncte. În partea inferioară a burții, la baza gâtului are 4 proeminente mici, ascuțite, cu vârful orientat în sus, așezate simetric, iar între acestea, câte 3 puncte – impresiuni cu degetul. De aici, în jos, are 3 linii orizontale, punctate, ce înconjoară corpul vasului. La mijlocul burții vasului sunt 4 toarte mici, cilindrice, iar între acestea 4 proeminente mici așezate simetric.

A doua urnă este fragmentară, partea inferioară este sferică, gâtul este cilindric, cu margine dreaptă. Are înălțimea de 0,29 m, din care 0,09 m revin gâtului. Diametrul interior al gurii este de 0,16 m, al burții de 0,22 m iar al

bazei de 0,09 m. Pe partea superioară a corpului, sub gât, are două toarte tip bandă, late dar mici. Nedecorat. Grosimea peretelui 0,008 m.

Cele patru vase mai mici au următoarele descrieri:

1. Ceașcă, cu înălțimea de 0,06 m. Diametrul gurii 0,16, al bazei 0,08 m. Sub buză are o toartă micuță. Nedecorată, fragmentară.

2. Cană cu toartă, cu înălțimea de 0,07 m. Partea superioară a toartei are niște prelungiri ce se ridică drept deasupra buzei vasului, pe burtă are trei proeminențe. Nedecorată.

3. Cană cu toartă, cu înălțimea de 0,085 m. Este un vas grosier, nedecorat.

4. Vas în formă de oală, cu pereții drepecți, buza dreaptă, cu înălțimea de 0,03 m. Diametrul gurii este de 0,11 m, iar al bazei de 0,07 m. Sub buză are două proeminențe alungite și două ascuțite, succesiv. Vasul este întreg, nedecorat. Și acest tip de vase este frecvent în cimitirele de la Vârșeș și Vatina.

Tot atunci, Rittinger Lörincz a mai donat muzeului din Vârșeș o urnă și o cană cu toartă. Urna arată bine, este din tipul celor ce le-am mai întâlnit în câteva exemplare la Vatina și Vârșeș, cu corpul adânc, reprezentative pentru perioada hallstadiană. Această urnă are înălțimea de 0,26 m, din care 0,10 m îi revin distanței de la bază până la burtă, de aici până la gât 0,04 m și în final, gâtului îi revin 0,12 m. Diametrul interior al gurii este de 0,13, al burții de 0,23, iar al bazei 0,07 m. Buza vasului are lățimea de 0,23 m și este răsfrânt orizontal. În jurul gâtului are un rând de puncte și cinci rânduri orizontale paralele. În partea superioară a corpului, la baza gâtului are decor în zig-zag, întrerupt de două proeminențe alungite și două ascuțite, așezate simetric. Urna are culoare cărămizie. Cana are culoare neagră, doar la toartă este puțin vătămată, în rest este întreagă. Are înălțimea de 0,08 m. Pe partea superioară a toartei are doi lobi ascuțici, orientați în sus. Pe partea de maximă lățime are trei proeminențe. Este un tip frecvent întâlnit la Vârșeș și Vatina.

Tomaševac/Tomasevác

În hotarele așezării sunt movile.

Uivar/Ujvár

Orosz Endre a descoperit aici urmele unei așezări preistorice. Aceasta este imediat la marginea nordică a localității, în marginea căii ferate Pordeanu – Jimbolia, pe partea stângă a canalului făcut la brațul acum secat

al Temeșalului, lângă podul de cărămidă unde trece drumul spre Cenei. Punctul cel mai nordic al așezării preistorice este albia Temeșalului, la vest drumul spre Cenei, spre est și sud se întinde până în localitatea de azi și se pierde printre casele și grădinile localității.

Teritoriul așezării preistorice se întinde pe malul Temeșalului, pe zona de câmpie dintre Temesics și localitatea Uivar, spre cimitir și spre cele trei străzi de imediat de lângă cimitir. Lungimea așezării preistorice ar fi în direcția nord-sud de 300 m, lățimea pe direcția vest-est, 2.500 m. Pe acest teritoriu au fost descoperite peste tot obiecte preistorice, cum ar fi: fragmente ceramice, oase, bucăți de piatră, uneori unelte de piatră șlefuită și perforată (buzdugan de piatră); la construcția unei case s-a descoperit un vas mare, încăpător; în curtea unei case, pe o stradă situată la est de cimitir, în timp ce se săpa la o fântână, în afară de fragmente ceramice s-a descoperit și un zdrobitor întreg în formă de sferă. Orosz a descoperit în cimitir, scoase din pământul din gropile mormintelor, bucăți mari de vetre de foc, fragmente de vase mari, așchii de cremene. Cele mai multe piese au fost descoperite pe malul apei. După ploile abundente, albia secată a râului, ce se întinde din direcția nord-est spre sud-vest, se umple și apa se scurge prin aceasta.

Structurile geologice ale așezării sunt următoarele: primul strat de la suprafață în jos este un strat negru, de depuneri mai recente, ce variază între 0,5 și 1,2 m; stratul de cultură este cel mai gros pe teritoriul așezării preistorice. Sub acesta, este un strat ce variază ca grosime între 0,05 și 0,12 m, din loc în loc cu urme de rugină; și acesta este un strat de aluviuni mai recent, dar care nu mai conține urme de cultură, obiecte preistorice.

În perioada 1887 – 1888, cantitatea mare de apă de pe râul Temeșal a provocat inundații și pe teritoriul localității Uivar. Ca să se ferească de inundații, locuitorii au avut nevoie de un dig care să îi apere. Astfel, în anul 1888, ca să înalțe albia râului, i s-a adus din vechea albie secată a râului pământul necesar îndiguirii. Cu această ocazie au fost deranjate urmele așezării preistorice. În locurile de unde a fost scos pământ, la o adâncime de aproximativ 1 m, s-au descoperit foarte multe obiecte preistorice. După relatarea muncitorilor care au fost martori la aceste descoperiri, bucățile împrăștiate de vetre de foc erau în cantități imense, s-ar putea aduna căruțe întregi. La fel și bucățile de lut ars, cenușă, bucăți de cărbune, fragmente ceramice, oase, bucăți de piatră, zdrobitoare, bile de piatră, vase mai mult sau mai puțin întregi, de diferite dimensiuni, maxilare de animale, coarne, bile din lut ars etc. Din păcate, aceste obiecte au fost îngropate, duse la lucrările de la dig.

Pe data de 21 octombrie 1894 Orosz a efectuat cu doi oameni săpături de probă pe malul apei, sub dig în mai multe locuri, al căror rezultat a fost următorul: fragmente ceramice cu ornamentație, zdrobitoare, maxilare de animale, jetoane – discuri de lut cu perforație – greutăți de fus(?). Trebuie menționat că pe o suprafață de 4 m² a descoperit urmele unei locuințe tip colibă, distrusă de foc, unde erau multe bucăți de pământ ars ce păstrau urme de nuiele. Însă, în afară de câteva fragmente ceramice și oase, nu a mai fost nimic printre ruine.

Dintre uneltele descoperite amintim următoarele: de pe malul râului Timiș apa a scos la suprafață o jumătate a unui cap de buzdugan din serpentin de formă sferică, frumos șlefuit, de culoare verzui – cenușiu. Diametrul maxim este de 0,07 – 0,08 m, înălțimea de 0,055 m; diametrul perforației este de 0,015 – 0,02 m. Acest buzdugan este de tipul celor realizate în epoca bronzului.

S-au mai descoperit 3 dălți fragmentare, frumos formate și șlefuite, din piatră. Două sunt din cuarțit, una dintr-o rocă verde. O daltă din cuarțit are tăișul în unghi.

Părțile inferioare ale unor râșnițe de mână – 25 bucăți. Materialele din care au fost realizate sunt: 7 bucăți din pietre de granit; 5 din gnaisuri, 2 din pietre de nisip, 3 din conglomerate și pietre necunoscute. Din acestea, 4 bucăți sunt interesante pentru că atât partea superioară cât și cea inferioară sunt uzate, se vede că au fost foarte mult folosite.

Au fost adunate 10 zdrobitoare: 1 din hematit, 3 de cuarț, 5 din pietre (roci) cu cuarțit, 1 de bazalt. În afară de două bucăți ce au fost transformate, prelucrate de om, restul au fost luate în uz la forma lor naturală și s-au tocit prin folosire. O singură piatră a fost șlefuită. Diametrul unui zdrobitor sferic de bazalt este de 0,045 m, al celui alt zdrobitor din cuarțit este de 0,05-0,08 m. Pe toate se văd urmele loviturilor, ciobiri.

S-au colecționat 8 așchii din piatră de cremene de culoare gălbuie, roșcată, albăstruie și albă, dintre care cel mai mare fragment are lungimea de 0,03 m; 4 așchii prezintă urmele desprinderii de pe nucleu; 2 jumătăți de bile pentru fus din lut ars, de culoare cenușie. Diametrul uneia este de 0,042 m, cu grosimea mijlocului de 0,015 m, diametrul perforației este de 0,007 m. Diametrul celei de-a doua este de 0,053 m, grosimea maximă 0,08 m, iar pe margine 0,003 m. Considerăm că acestea, dată fiind greutatea lor deosebit de mică și faptul că sunt aplatizate, nu sunt greutăți de plasă de pescuit, ci mai degrabă bile pentru fus. Fragment de greutate de plasă de pescuit, cu lungimea de 0,15 m, în formă de cărămidă, cu o perforație cu diametrul de

0,015 m la un capăt. Acest tip de greutăți de plasă sunt folosite și azi de pescari de la Török – Becse.

Împungător din vârful de corn de cerb, cu vârful rupt și partea inferioară fragmentară. Are lungimea de 0,07 m. Un alt împungător, uzat de folosință, din os, cu lungimea de 0,06 m, fragmentar.

Împungător de os, cu lungimea de 0,03 m, fragmentar, cu vârful neted și multe bucăți de corn de cerb cu urme de tăiere și două fragmente cu perforație.

Materia primă folosită pentru vasele ceramice este lutul galben cu pământ, în unele fragmente se văd și particule fine de nisip. Vasele au fost lucrate cu mâna. În general sunt arse: au culoarea neagră, cenușie sau cărămiziu-gălbuie, mai rar cărămiziu-roșcat. Grosimea fragmentelor ceramice variază între 0,002 și 0,012 m. Majoritatea vaselor au marginea (buza) dreaptă, mai puține au buza răsfrântă. Sunt mai multe forme de toarte. Sunt toarte – orificii, adică, aproape de marginea buzei drepte a vasului sunt câte două orificii circulare în care poate intra degetul unui om, așezate în părți opuse.

Acest tip de toarte este rar. Alt tip de toarte sunt toartele butoane sau proeminente – de formă alungită, mai frecvente fiind toartele de formă conică, proeminente conice cu niște adâncituri pe laturi pentru a fi mai ușor prinse cu degetul sau unele perforate cu bețișoare. După acestea urmează de fapt toartele propriu-zise și anume, în primul rând cele cu deschidere circulară, apoi cele modificate și îndoite în cele mai elegante toarte – bandă. În zona de contact dintre buza vasului și toartă, unele toarte sunt decorate cu două proeminente plate, ascuțite în unghi (lobi). Baza vaselor este în general de formă circulară, plată; mai puțin frecvente sunt vasele cu baza ce are o margine tip inel și este puțin concavă.

Multe vase au fost înfrumusețate cu decorațiuni. Ca elemente ornamentale figurează: punctul, linia, linia dreaptă și arcuită, decorațiunile cu sfoara, proeminentele, motivul de lanț – ca element deosebit în decorație precum și modele deosebite, speciale – realizate cu fire de iarbă, de paie – prin impresiuni. Ornamentele vaselor sunt realizate din câte un element din cele amintite, dar mai ales din combinații ale acestor elemente. Elemente folosite doar singure, fără alte combinații sunt, în unele cazuri, realizate cu motiv în lanț, amprente de ierburi și decorurile liniare (în special linia frântă, linii întretăiate). Sunt puține ca număr vasele decorate cu șnurul – dacă luăm ca exemplu un fragment ceramic pe care sunt concentrate multe feluri de decorații, în special cele arcuite – sunt atât de bine realizate și atât de

identice, încât considerăm că acest decor era realizat cu o matriță cu care au fost aplicate modelele la intervale și lungimi egale. Ornamentele realizate prin înțepare și incizare sunt specifice epocii metalelor, în special bronzului. Avem și cinci fragmente ceramice ce au fost colorate cu grafit.

De pe cuprinsul așezării preistorice de la Uivar Orosz a reușit să adune și fragmente mai mari de vase. Locul unde apar la suprafață din când în când vase aproape întregi sau fragmente mai mari este cimitirul. Trebuie să amintim aici, ca element specific acestei așezări – fragmentele de vase cu picior înalt. Amintim vasul cu picior, din care s-a păstrat doar partea inferioară, fundul, cu diametru de 0,08 m, iar în jos, din piciorul înalt al vasului s-a păstrat doar un fragment de 0,04 m. Diametrul piciorului vasului este de 0,075 m. Înălțimea inițială a piciorului credem că a fost de 0,1 m. O altă piesă cu un caracter aparte este castronul de formă semisferică, netedă, de culoare cenușie, ce se aseamănă mai degrabă cu o solniță. Partea inferioară este complet rotundă. Are diametrul de 0,048 m și înălțimea de 0,018 m. Sunt interesante și fragmentele păstrate ale unei strecurători ce are pe toată suprafața, de la buză în jos perforații, orificii dese și mici. Are buza dreaptă, ridicată. Această strecurătoare are formă de castron. Cele trei obiecte amintite sunt destul de rar întâlnite printre obiectele preistorice.

Trebuie să mai amintim: o cană cu înălțimea de 0,095 m, cu buza dreaptă, înaltă, cu toarta tip bandă, alungită, din care s-a păstrat doar jumătate. Diametrul lățimii maxime este de 0,1 m. Vasul a fost decorat cu 3-4 proeminente înconjurate de câte 3 cercuri concentrice incizate și câte trei benzi a câte trei linii paralele, ce înconjoară corpul vasului. Un alt vas, de culoare cenușie, cu diametrul de 0,08 m. Lățimea maximă, unde are un rând de proeminente mici, ascuțite, este de 0,06 m. Diametrul bazei, doar puțin concav, este de 0,024 m. Două castroane – ce se aseamănă mai mult cu două farfurii, cu înălțimea de 0,03 și 0,05 m. Tipurile de vase descoperite au fost: căni mici simple, căni decorative, oale, castroane, vase mari de provizii, castroane-strecurătoare, vase cu picior înalt, vase în formă de ulcior, chiar și în formă de găleată largă, încăpătoare sau văscioare în formă de ciubăr, cu diametrul de 0,2-0,3 m.

Au mai fost descoperite și alte obiecte din ceramică. În cimitir a ajuns la suprafață un picior din lut ars, care era ori picior de vas, ori un fragment dintr-o statueta cu înălțimea de aproximativ 0,4-0,5 m; talpa, lungă de 0,065 m este plată, are reprezentate doar două degete. Fragmentul reprezintă piciorul până mai sus de gleznă. Este lucrată grosolan, rudimentar, nici colțurile nu sunt bine rotunjite. Un vas de culoare cenușie, cu diametrul de

0,05 m, de formă rotundă, cu marginile bine netezite. Asemenea fragmente ceramice au fost descoperite în două exemplare la Checea, în așezarea preistorică de la Kurjácska-Greda. Nu i se cunoaște scopul utilizării. Un obiect realizat din lut nisipos, de aproximativ 10 cm³, decorat prin impresiuni cu degetul la capăt. Pare un obiect decorativ. În final, mai amintim un lanț de aur cu lungimea de 0,1-0,2 m, ascuns într-un vas ceramic, lângă podul de cărămidă de lângă așezarea preistorică, care însă s-a pierdut. Nu ar fi imposibil ca acest lanț cu zale mari și groase să fi fost preistoric.

Printre deșeurile menajere s-au descoperit fragmente de oase ale următoarelor animale: 1. *Bos taurus*, L. 2. *Equus caballus*, L. 3. *Cervus elaphus*, L. (Dinți, astragali și numeroase fragmente de corn cu urme de tăiere. Deosebit de interesante sunt două fragmente dintr-un corn de cerb de dimensiuni uriașe; pe unul dintre fragmente se văd urme de tăiere cu un instrument de tăiat metalic. S-a practicat o tăietură cu un instrument tăios metalic până la jumătatea grosimii cornului, iar apoi partea rămasă s-a rupt. Tot aici amintim și un împungător realizat din corn de cerb; este o formă frecvent întâlnită). 4. *Cervus capreolus*, L. 5. *Sus scrofa*, L. 6. *Ovis aries*, L. 7. *Canis familiaris*, L. 8. *Canis vulpes*, L. 9. *Undet*, sp. 10. O vertebră de pește cu grosimea de 0,005 m, 11. *Unio pictorum*, L. 12. *Unio batavus*, Lamk.

Așezarea preistorică de la Uivar, de pe malul râului Timiș, este de dimensiuni medii, la fel și din punct de vedere economic. Se situează la 7,5 km spre sud-est de cea de la Checea, dacă măsurăm distanța pe diagonală.

Ceramica așezării preistorice de la Uivar se aseamănă foarte puțin cu ceramica așezării preistorice de la Checea. În ciuda acestui fapt, Orosz totuși consideră așezarea ca fiind de epoca bronzului (Orosz Endre: *Az ujevári „Temesic” ősemlői telep. Tört. és rég. Ért.*, U.F., XI, 69-76; idem, XIII, 70.).

Uljma/Ulma

În luna octombrie, 1883, un gospodar din Uljma a descoperit pe pășune, lângă șoseaua spre Nicolinci, imediat sub iarbă, mai multe obiecte de bronz, din care o centură, două brățări mai mari și două brățări mai mici au ajuns și în colecția lui Rittinger Ede. Restul obiectelor s-a risipit. În vara anului 1888, Rittinger a cedat lui Szuk Lipót, colecționar de numismatică, o brățară mai mare și una mai mică. Celelalte trei piese au ajuns în anul 1894 în posesia muzeului din Vârșeț. Continuăm cu descrierea obiectelor:

1. Centură ce formează bucle cu diametrul interior de 0,12 m, din bandă cu lăţimea de 0,03 m. La mijloc, banda are o nervură în relief ce merge până la capăt. Nu mai are alt decor. La cele două capete banda se transformă în spiră. La sfârşitul anului 1883 piesa era compusă din 4 fragmente, în prezent este din 5 fragmente. Dealtfel, se poate observa că piesa nu este întreagă. Lungimea benzii este de 2,35 m lungime; formează 7 bucle, al căror diametru interior este de 0,1 m. Continuarea unui capăt este o spiră cu grosimea de 0,003 m, ce continuă bobina şi formează aproape o buclă întreagă, terminându-se într-un disc spiralat cu două bucle complete. Această spiră mai păstrează părţile superioare a trei pandantive în formă de frunză de măslin, suspendate de centură prin verigi plate. Celălalt capăt este tot o spiră, dar formează imediat un disc spiralat cu 4 bucle complete, cu diametrul de 0,03 m.

2. Brăţară. Întreagă, masivă, plină, cu capete deschise ce se subţiază. Greutatea este de 250 g. Partea interioară este plată. Pe dinafară este puţin bombată. Ornamentată cu decoruri liniare. Lăţimea este de 0,025 m. Diametrele interioare sunt 0,06 şi 0,04 m.

3. Brăţară. Întreagă, masivă, cu capetele deschise ce se subţiază. Ca formă, se aseamănă cu precedenta, doar că este la aproximativ jumătatea mărimii celei de dinainte. Partea interioară dinspre braţ este plată, partea exterioară este puţin bombată şi are decoruri liniare.

Centura nu reprezintă o raritate pentru zona noastră. S-au mai descoperit la Hetin şi la Ghilad astfel de obiecte. Cele de la Hetin şi Ghilad se păstrează la Muzeul Naţional Maghiar din Budapesta, iar aceasta din urmă la Muzeul Banatului.

O brăţară asemănătoare cu cea de dimensiuni mai mari de la Uljma a fost adusă la Muzeul Naţional Maghiar în anul 1892 de la Tata. Şi aceasta este masivă, plină şi bogat decorată (*Arch. Ért.*, U.F., XII, 376.). Dar avem analogie şi în Banat. Aceasta este o brăţară ce se păstrează în muzeul din Timişoara şi a fost descoperită în anul 1886 la Timişoara, în cartierul Fabric (vestul Timişoarei).

În ciuda stării de conservare precare a centurii se vede că a fost ruptă deja din vechime, brăţările s-au păstrat însă foarte bine şi considerăm că obiectele descoperite la Uivar fac parte dintr-un tezaur tip depozit.

În anul 1894, când a fost construită calea ferată Vârşeş – Kovin, în partea unde este gara de azi, s-au descoperit bucăţi de pământ ars (vetre?). Aproape de gară, spre vest-nord-vest, este o movilă izolată.

Vărădia/Varadia

Dealul Chilia, de la Vărădia, este o prelungire spre est a munților Vârșetului. În vârful acestui deal, Torma Károly și Böhm Lénard au descoperit în anul 1881 urmele unei așezări preistorice, pe care, din păcate, nu au avut timpul necesar să o studieze. Din acest motiv, pe data de 2 iulie 1883 am cercetat zona. În două zile cât am stat la Vărădia, am putut observa următoarele:

Comuna Vărădia, cu casele sale, înconjoară Dealul Chilia. Înspre nord, acesta se numește simplu, Vale. Pârâul, cu case pe ambele maluri, este izolat de ramurile muntoase. Doar înspre est, unde este marea parte a așezării și înspre nord, în zona *Ciobui*, nu sunt case construite la poalele dealului. Înspre nord, Dealul Chilia este despărțit de masivele învecinate printr-o vale. Imediat în partea dinspre localitate, acolo unde este drumul spre cimitir, am descoperit fragmente ceramice barbare, fragmente ce sunt tot mai frecvente înspre vârf. În partea de est a cimitirului amintit este un șanț, ce constituie marginea cimitirului și are adâncimea de 0,5-1,2 m. În marginea șanțului se pot vedea cele mai multe obiecte. Un alt punct unde se pot descoperi fragmente ceramice antice este partea de vest a dealului Chilia, deasupra bisericii ortodoxe. Partea dealului dinspre Caraș, unde este și cripta familiei Baich, e mai săracă în obiecte.

Dealul Chilia, după cum au dovedit și cercetările mele arheologice, a fost locuit de om doar pe culme și imediat sub culme. În partea sudică era așezarea. Aici am descoperit urme ale vetrelor de foc, în unele locuri erau impresionante prin dimensiuni – la o vatră de foc diametrul era de 1,5 m – și erau făcute din chirpici și părți vegetale. Lângă vetre, în afară de fragmente ceramice, am descoperit și deșeuri menajere. În partea vestică, deasupra bisericii ortodoxe, în porumbiște, am descoperit urmele cimitirului preistoric, aici nu au mai fost vetre de foc, ci urme de fragmente ceramice ale unor vase mai mari, oase umane carbonizate, ceea ce dovedește că oamenii acestei așezări preistorice își incinerau morții, iar cenușa au așezat-o în urne încăpătoare.

Nu se mai poate ști, din păcate, dacă așezarea preistorică era sau nu apărată de șanțuri și valuri de apărare, pentru că aici terenurile sunt cultivate de mult timp. Putem însă presupune existența acestora deoarece am descoperit urme de ridicături de teren, ce par a fi în legătură unele cu celelalte, iar întrucât dealul are și acum o importanță strategică, este un atu în plus. Dealul Chilia domină trei sferturi din zonă și a patra parte este indepen-

dentă, fiind un adăpost sigur și punct de apărare eficient pentru populațiile preistorice.

Fragmentele ceramice descoperite aici în număr mare arată un grad primitiv de prelucrare a lutului. Judecând după fragmentele ceramice descoperite, vasele confecționate aveau mărimi și forme variate. Printre ele sunt fragmente de ulcioare, oale, vase borcan, castroane și cești; sunt cu gât îngust și bază îngustă, dar și vase mari, încăpătoare și în final, urne. Unele vase aveau și o capacitate de aproximativ 30 l, în timp ce altele erau doar de 0,2 l. Vasele aveau buza dreaptă; nu am reușit să descopăr vase cu buza răsfrântă pe orizontală.

Corpul și partea de sub gâtul vaselor era uneori decorată. Aceste decoruri constau în primul rând din puncte realizate prin impresiuni cu degetul sau linii paralele scrijelite în lutul moale cu un instrument ascuțit. La o urnă am putut observa un rând de proeminențe ascuțite în jurul punctului de maximă lărgime a vasului; la o altă urnă am văzut decor realizat dintr-un rând de linii drepte, scurte, înclinate, iar pe o a treia, decoruri în zig-zag. Materia primă folosită pentru vasele mai mari, ale urnelor funerare, este lutul amestecat cu pietriș, fără slip. Vasele mai mici aveau slip. Ca o observație, trebuie să menționez că, în scopul obținerii unui plus de aspect estetic și al durabilității vaselor, vasele erau netezite și lustruite cu grafit.

Cea mai mare parte a vaselor erau realizate cu mâna și aveau uneori grosimi de 0,15 m. Pe vasele mai mari se puteau vedea proeminențe de diferite forme și mărimi – caracteristici ale epocii bronzului.

Despre obiectele de bronz descoperite aici putem spune foarte puține; întrucât până acum avem doar o singură astfel de descoperire. După relatarea învățătorului Bejan Nicolae, deasupra bisericii ortodoxe, unde am observat cimitirul, s-au descoperit două unelte de bronz, probabil pumnale, dar care s-au pierdut între timp. Așezarea de pe dealul Chilia este de epoca bronzului. Această afirmație este susținută de gradul de dezvoltare a industriei ceramice. Dealtfel, trebuie să menționez că fragmentele ceramice de la Vărădia sunt asemănătoare, aproape identice cu cele descoperite la Bela Crkva, la cărămidăria cu aburi Siegl, care sunt și ele de epoca bronzului. (*Tört. és rég. Ért.*, IX, 171-174, Milleker B.: *A varadiai őstelep.*)

La Muzeul Național Maghiar a ajuns o imitație de tetradrachmă macedoneană Filip, care provine de la Vărădia (*Arch. Ért.*, U.F., II, 154.). În anul 1888, când am fost la Vărădia, am aflat că pe pusta cu numele *Flumandia*, la vest de sat, au fost descoperite fragmente ceramice preistorice identice cu cele din așezarea preistorică de pe dealul Chilia. Atunci am

primit de la Bejan întreaga colecție de fragmente ceramice adunată de pe Dealul Chilia. Aceste fragmente ceramice se păstrează din anul 1894 în Muzeul din Vârșeț. Printre acestea sunt și fragmente ale unor vase mai mari, decorate cu linii arcuite paralele (notele personale).

În luna iulie a anului 1896 un negustor ambulant de fier vechi a procurat un celt de bronz fără toartă, pe care Florian György l-a donat muzeului din Vârșeț. Acesta are lungimea de 0,12 m. Diametrul gurii: 0,037-0,028 m. În jurul buzei are două linii orizontale paralele, în relief. Pe cele două fețe mai late, sub buză, are 4 decoruri în unghi ascuțit. Lungimea tăișului arcuit este de 0,047 m. La mijlocul piesei, pe cele două laturi înguste, sunt un orificiu rotund și unul pătrat. Acestea au fost făcute de ultima persoană care l-a posedat, folosind piesa ca târnăcop. Are suprafața uzată (notele personale).

Dupljaja/Temes-Váralja

La o distanță de o jumătate de oră de localitate, în partea sud-vestică a văii Carașului, se ridică o culme cu formă de triunghi neregulat, pe suprafața căreia era cândva o fortificație de pământ, pe care și în ziua de azi populația o numește *Cetate* sau, *grad*. Cetatea de pe stânca triunghiulară este apărată dinspre cimitirul de secolul trecut de un val de apărare, pe partea abruptă, stâncoasă este Carașul. Înspre sud este înconjurată de o câmpie mlăștinoasă, pe această parte fiind apărată de un val mai puțin înalt. Urmele valurilor, ale șanțurilor și bastioanelor, vechi fortificații de pământ se mai pot vedea și astăzi, suprafața ocupată de acestea fiind în jur de 50 de pogoane. Avea patru porți, iar forma triunghiulară neregulată era dată de forma stâncii. Nu se văd niciunde urme masive de ziduri sau ruine, nici măcar urme de cărămidă nu sunt vizibile ca să se poată stabili perioada construirii ei; ne sar în ochi, imediat, stâncile, bucățile de piatră din zona porților (Ormós Zsigmond: *Tört. és rég. Ért.*, V, 68.). Rómer Flóris, care a vizitat această fortificație de pământ în anul 1866, afirma că aceasta era apărată pe o parte de 5 valuri de apărare (*Arch. Közl.*, IX, 43, și *Arch. Ért.*, I, 14.).

Cetatea de pământ este la 20 de minute de mers spre sud-vest. Intrarea dinspre nord-vest: pe partea stângă o ridicătură de teren, la dreapta șanț adânc ce întrerupe rândul de dealuri naturale, care înaintează spre localitate. Pe partea nordică nu era șanț, această parte era protejată de Caraș. Spre sud avea formă rotunjită (al treilea unghi); această parte era înconjurată de mlăștiniș, câmpie și livadă de pruni. Aproape de intrare – cel puțin ce pare a fi intrare, era după cum se povestește, un pod. Circumferința cetății de

pământ era de 218 stânjeni; lățimea interioară maximă este de 198 stânjeni. În partea de vest are înălțimea de 12 stânjeni, în partea estică fiind mult mai joasă. Avem planul fortificației și o privire laterală. De aici putem vedea că datele se bazează pe o greșeală, iar datele (numărul șanțurilor) se referă la fortificația de la Grebenac, la „cetatea-mare” (după caietul de notițe cu nr. XXII a lui Rómer Fl., Patzner István a verificat și completat informațiile.).

Ocna de Fier/Vaskő

În mina de exploatare a minereului de fier de la Ocna-de-Fier, mina *Juliana*, în anul 1890 a fost descoperit un depozit de bronzuri, urmele unui atelier de turnătorie, constând din 16 piese, pe care Kukuk Szilárd, directorul exploatării și Böck János, șef de secție, le-au donat, cu ajutorul geologului Halaváts Gyula, Muzeului Național Maghiar din Budapesta. Descrierea obiectelor este următoarea:

Seceră de bronz cu mâner drept. La baza mânerului și la mijlocul spatelui are prelungiri noduroase. Lama este arcuită cu un canal paralel cu spatele secerii. Mânerul este decorat cu o ornamentație ce imită modelul de frânghie pe margini. La fel și la mijloc; în capăt are un decupaj în formă de unghi. Lungimea lamei este de 0,122 m, lățimea maximă de 0,029 m, la mâner, măsurat de la prelungirea nodulară are lățimea de 0,035 m; lățimea părții inferioare 0,023 m. Din vârful s-a rupt un fragment, dar acesta există.

10 fragmente de brățări. Aceste fragmente au suprafața plană și sunt decorate cu ornamente liniare, drepte sau în zig-zag. Brățară asemănătoare, cu exteriorul bombat, în capăt are câte o emisferă. Diametrul pe înălțime 0,05 m, pe lățime 0,057 m. Două fragmente asemănătoare cu precedentă.

Fragment dintr-o spirală, cu corp circular. Un capăt este rotunjit. Lungimea 0,065 m, lățimea 0,006 m. (*Arch. Ért.*, U.F., XI, 82 și Registrul de Achiziții al Muzeului Național Maghiar, 1890, p. 231, nr. 109.).

Vatina/Vattina

Azi Vatina este cea mai bogată zonă de descoperiri de perioadă hallstaltiană din zona de sud. Obiectele descoperite aici sunt interesante nu numai pentru preistoria zonei sudice, dar merită atenția arheologilor din toată țara. Am descoperit acest loc în anul 1893 și de atunci am colecționat mai mult de 1000 de obiecte.

Vatina este la aproximativ 12 km spre nord de Vârșeț, este un sat sârbesc ce se întinde în marginea nordică a mlaștinilor de la Vârșeț, cu numele de *Nagy-Rét* (Câmpia Mare). Locul descoperirii de la Vatina se află

la aproximativ 10 km în direcție nord-vest de cimitirul de urne de la Vârșeț-Ludoș. Multe dintre obiectele descoperite la Vatina sunt asemănătoare cu cele din cimitirul de urne de la Vârșeț-Ludoș.

Voi prezenta obiectele descoperite la Vatina în ordinea în care am aflat de ele; deoarece și aici, ca și în alte locuri, întâmplarea a fost cea care le-a adus la lumină și nu atât cercetarea sistematică.

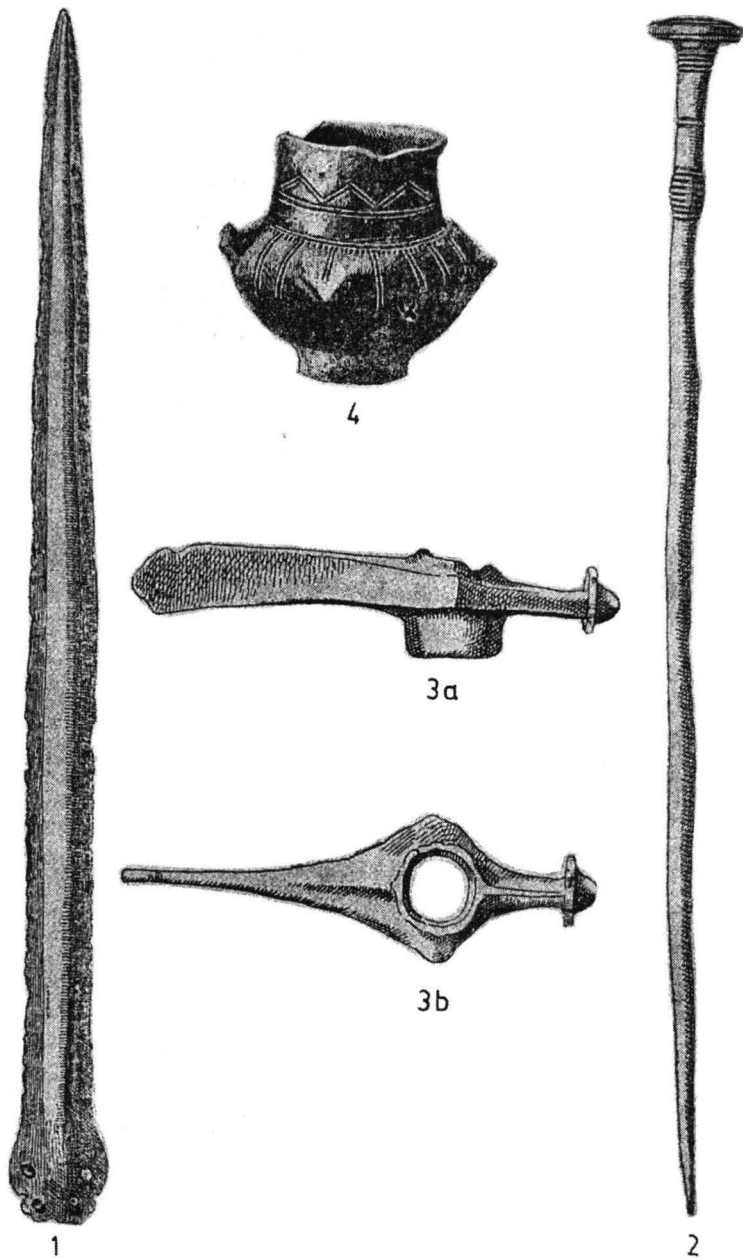
1893

Împreună cu profesorul Perjéssy Lajos de la Școala Reală din Vârșeț, văzând obiecte preistorice descoperite la Vatina pe data de 13 aprilie 1893, am decis să mă deplasez la fața locului. Am ajuns pe data de 23 mai 1893 la Vatina ca să revin ulterior de mai multe ori, și anume: pe data de 25 august, 1 octombrie și 2 octombrie. Pe data de 23 mai am descoperit în hotarele satului, spre est de cantonul de cale ferată și de gară, lângă șoseaua ce vine dinspre Vârșeț, pe partea nordică, de-a lungul șoselei urmele unei așezări preistorice considerabile.

Solul localității Vatina este alcătuit dintr-un strat de humus negru de doar 0,06-0,12 m, sub care în unele locuri este un strat de 2 m grosime de nisip și pietriș. Acest nisip este exploatat în mai multe locuri, chiar și pe teritoriul satului, unde s-au săpat gropi mari. În aceste gropi au fost găsite adesea vase preistorice de ceramică, dar și alte obiecte, însă acestea s-au risipit aproape toate întrucât nu s-a interesat nimeni de ele. Mai multe piese au fost descoperite în afara satului, în locuințele descrise, unde se exploataa nisipul pentru vânzare și de unde era transportat în cantități mari.

La aproximativ 500 de pași spre est de calea ferată începe locul cu descoperiri ce se întinde până spre cantonul de cale ferată. În ordine vorbind, aici primul lot este o carieră de nisip părăsită, care a fost în trecut a Trezoreriei, iar acum este în proprietatea lui Manzin Lajos. La vest de acesta este un lot mai nou de exploatare a nisipului – pe terenul lui Szimics Mihály, cetățean din Vatina; urmează apoi terenul lui Naschitz János, negustor din Moravița, iar pe terenul lui Haslinger János, agricultor din Stamora Germană, este un al treilea punct de exploatare a nisipului, situat exact față în față cu cantonul de cale ferată.

De-a lungul drumului, terenul prezintă o ușoară, abia perceptibilă înălțare, formând marginea zonei *Nagy – Rét*. Imediat spre nord de terenurile amintite curge, dinspre est spre vest, pârâul Moravița. Pe malul drept al pârâului, exact lângă marginea estică a căii ferate, se ridică un tumul de 6 m înălțime.

Figura 12. Vatina. Inventarul funerar al unui mormânt de inhumăție

Se pot vedea movile deja în capătul fostului teren al Trezoreriei. Sub asemenea movile este de obicei o cantitate mare de nisip, acestea fiind preferate ca locuri de exploatare a nisipului. Asemenea movilă era vizibilă și pe terenul lui Szimics Mihály – în partea de lângă drum, însă acum nu mai există. Conturul movilei se mai poate vedea în marginea gropii cu lungimea de 136 de pași și lățimea de 28. Înălțimea movilei era probabil de 1,5 m. După acest teren, urmează unul plat, după care terenul se ridică iar, chiar mai mult decât pe terenul lui Szimics. Terenurile lui Naschitz și Haslinger se înalță cu 2, pe alocuri 2,5 m de la drum până la pârâu. În timp ce pe terenul lui Szimics stratul de humus nisipos este doar de 0,6-1,1 m grosime, în groapa mare care urmează, și anume în partea de est și vest aceasta are grosimea de 1,2 – 1,4 m.

Movila amintită a fost săpată de Bagics Vazul, negustor din Vatina, în anul 1856, cu ocazia construirii căii ferate; după cum se mai pot vedea și azi urmele, acesta a săpat la 2 m adâncime, începând din vârf, în căutarea nisipului. A reieșit însă că movila este din pământ negru și nu este o formațiune geologică naturală, ci una creată de om. După cum a povestit Bogics, cu ocazia căutării nisipului, nu au fost descoperite obiecte. Dacă movila aceea ar fi un mormânt e posibil ca acesta să fie la o adâncime mai mare decât cea la care s-a săpat atunci.

La vest de movilă, peste calea ferată, este așezarea preistorică descoperită, unde au mai fost făcute descoperiri și pare evidentă legătura movilei cu așezarea. Însă ar mai fi posibil ca această movilă să aibă rol de punct de supraveghere a zonei.

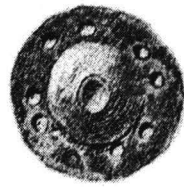
În sprijinul ideii punctului strategic pare a fi și faptul că movila este în legătură cu un val cu orientare vest-est, cu înălțimea de 2-2,5 m. Acest val are următoarele dimensiuni: între calea ferată și movilă de 17 pași, iar de la movilă până la capăt are lungimea de 115 pași, partea de mijloc, ocupată de movilă, este de 55 pași.

Lângă drumul ce vine de la Vârșeț, pe terenul carierei de nisip părăsite ce a fost a Trezoreriei, încep să se vadă primele fragmente ceramice, iar de aici acestea se pot urmări pe terenul lui Szimics și se continuă pe terenurile arabile ale lui Naschitz și Haslinger, până în capăt. Pe terenul arabil al lui Naschitz, urmele se întind până la nord, până la pârâu.

Cu ocazia primei mele deplasări la Vatina, prima dată am cercetat cariera de nisip Szimics, de unde proveneau obiectele pe care le-am văzut la profesorul Perjessy. Acest teren are lungimea de 120 m și lățimea de 20 m. Cei care au luat în arendă acest teren sunt Bogics Vazul și Oszusky József, locuitori din Vatina, care exploatau acest teren deja din anul 1891.

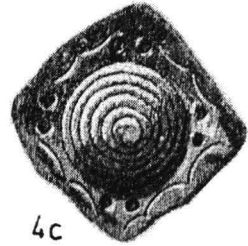
3

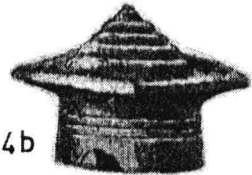
5 a, b.

2

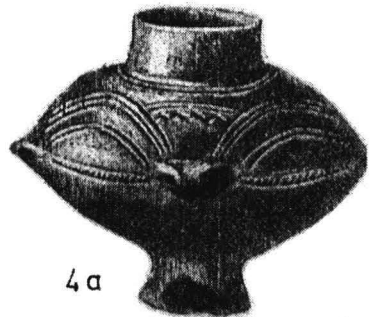
4c

4b

1

4a

Figura 13. Vatina. Inventarul funerar al unui mormânt de incineratie

Groapa fiind pe un teren întins, stratul de pământ fertil, negru, are grosimea de 0,5-0,8 m; sub acest strat urmează cel de nisip. Urmele așezării le-am descoperit la linia de contact dintre stratul de humus și cel de nisip.

Acolo am văzut vetre de foc orizontale, arse până la culoarea cărmizie, cu grosimea de 0,05-0,06 m, lângă care au fost fragmente ceramice, oase, vertebre de pește și cochilii de scoici de râu. Acolo am descoperit un fragment de piatră de cremene cu lungimea de 0,04 m și fragmentele unei râșnițe de mână, cu partea inferioară din bazalt, cu o scobitură concavă și un zdobitor sferic din cuarț, cu diametrul de 0,09-0,1 m. În acest loc a fost descoperit un pumnal de bronz, care era în posesia lui Oszuszky, dar care s-a pierdut.

Majoritatea vaselor erau de dimensiuni mai mari și nedecorate, cu arderea bună. Toate au fost lucrate cu mâna. Pe data de 1 octombrie au fost predate două bile de fus, de culoare neagră. Printre vetre au fost descoperite și morminte, deci aici nu era un cimitir în care morții să fi fost așezați în ordine. Majoritatea mormintelor erau morminte de incinerare, doar în două cazuri am întâlnit morminte de înhumare. Mormintele de incinerare, urnele funerare erau așezate la adâncimea de 0,5-0,09 m și le-am întâlnit în partea superioară a stratului de pământ fertil. După cum am reușit să aflăm, în anul 1892 au fost descoperite în jur de 15-20 de urne funerare în care erau pământ și fragmente de oase umane. După ce am văzut o urnă fragmentară îi pot face descrierea: avea înălțimea de 0,4 m, din care gâtului îi revin 0,14 m. Diametrul gurii era de 0,22 m, buza era răsfrântă. Pe gâtul vasului, așezate simetric, în patru locuri, erau câte trei proeminențe așezate în rând vertical. Deasupra și dedesubtul acestor proeminențe era câte o linie realizată din puncte, ce înconjura gâtul vasului. Pe corpul vasului, în punctul de maximă lărgime, așezate simetric, erau 2 toarte mici. Grosimea peretelui vasului este de 0,008 – 0,01 m; culoarea vasului este brun –neagră.

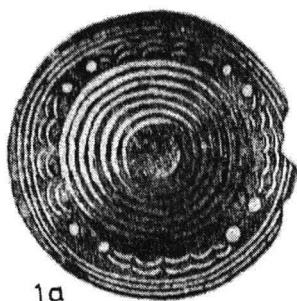
În colțul nord-vestic al gropii, unde stratul de humus este ceva mai gros, pe data de 5 octombrie 1893, la adâncimea de 1m, s-a descoperit un mormânt ce consta dintr-o urnă mare și un vâscior așezat lângă urnă. Urna avea înălțimea de 0,42 m, din care 0,16 reveneau gâtului. Diametrul gurii este de 0,142 m, al corpului de 0,28 m, iar al bazei de 0,08 m. Buza are lățimea de 0,03 m și este răsfrântă. Pe punctul de maximă lărgime a corpului au fost 4 toarte mici amplasate simetric. Din acestea două s-au rupt. În jurul gâtului sunt două linii paralele. Partea superioară a corpului vasului este decorată cu linii paralele verticale din puncte, care se află în legătură cu 4 proeminențe mici așezate simetric imediat sub gâtul vasului. Grosimea

peretelui este de 0,08-0,09 m. S-au păstrat doar o parte din corp și baza. Era decorată simplu, cu proeminențe și linii. Are culoarea neagră.

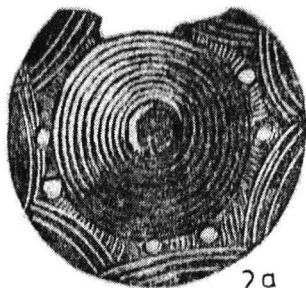
Pe data de 7 octombrie am fost martor la scoaterea la lumină a unei urne. Aceasta avea o formă mai frumoasă, dar și starea de conservare era mai bună. Buza vasului s-a ciobit în momentul în care a fost scoasă urna. Culoarea urnei este neagră și are următoarele dimensiuni: înălțimea 0,29 m, din care 0,11 m îi revin gâtului. Diametrul gurii este de 0,13 m, al corpului 0,20 m, iar al bazei 0,08 m. Grosimea peretelui vasului este de 0,005 m. Partea superioară a corpului este decorată cu 4 proeminențe amplasate simetric, iar la baza gâtului două toarte. Gâtul și partea superioară a corpului au câte două linii paralele orizontale din puncte, care le înconjoară. Acestea două urne din urmă, despre care am vorbit, au ajuns la Muzeul Banatului Timișoara.

În aceeași zi au mai fost descoperite încă trei urne. Una dintre acestea a ajuns în posesia lui Oszusky. Nu am văzut această urnă. Ulterior am aflat că a fost spartă. Dintre celelalte două urne descoperite, una este interesantă prin ornamentație. Are înălțimea de 0,29 m, din care 0,09 m îi revin gâtului cilindric. Diametrul bazei este de 0,09 m, al corpului de 0,22 m, iar al gâtului de 0,13 m. La baza gâtului sunt două toarte mici. Pe corp, pe maxima lărgime, două toarte la fel ca cele de la baza gâtului și două proeminențe deasupra cărora sunt încă patru proeminențe mai mici. Gâtul vasului este decorat cu o bandă ornamentală ce constă din linii drepte orizontale paralele, rânduri de linii din puncte și un rând de linii paralele arcuite mici. În gura urnei era așezată o ceașcă frumoasă, cu înălțimea de 0,10 m și diametrul gurii de 0,18 m, decorată cu semicercuri, cercuri și linii paralele incizate și umplute cu pastă albă. Ceașca are gâtul cu înălțimea de 0,02 m și are și două toarte mici pe gât. În această ceașcă era așezată o cană cu înălțimea de 0,08 m, cu toarta înălțată, ce avea burta decorată cu proeminențe. Acest mormânt se remarcă prin frumusețea obiectelor, dar și prin starea lor excelentă de conservare. Ceașca și cana au ajuns la muzeul din Vârșeț imediat la fondarea muzeului, iar urna abia în anul 1897, cu ajutorul lui Rittinger Ede (Pl. II, fig. 1-3.).

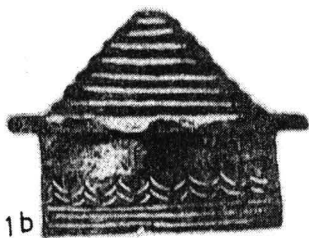
Și celălalt mormânt era aranjat la fel. Urna, ce are înălțimea de 0,4 m, are buza ruptă. Diametrul bazei este de 0,08 m, al corpului de 0,28 m, iar al gâtului de 0,13 m. Pe corp are patru toarte, iar la baza gâtului are patru proeminențe mici. Nu are alte decoruri. În gura urnei era așezată o ceașcă ce se aseamănă ca dimensiuni, formă și decoruri cu cea de la urna precedentă. În afara acesteia mai erau două căni cu toartă, cu înălțimea de 0,07 și 0,08 m, una a fost așezată în ceașcă, iar cealaltă lângă urnă.

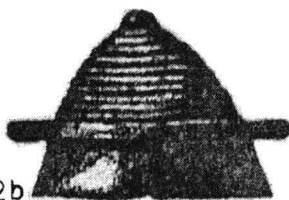
1a

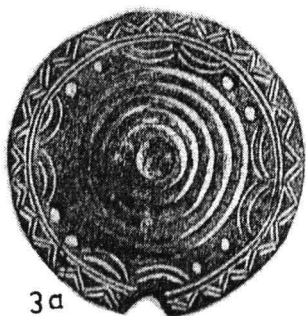
2a

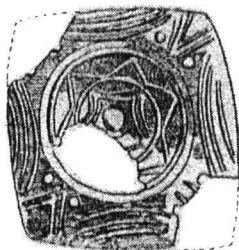
1b

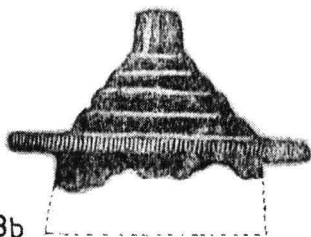
2b

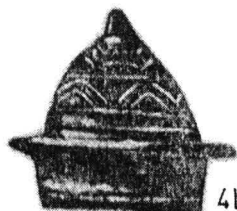
3a

4a

3b

4b

Figura 14. Vatina. Capace de vase

Pe data de 10 octombrie s-a mai descoperit un mormânt. Acesta era alcătuit dintr-o urnă ce avea așezată în gură o ceașcă și cu o cană mică alături de urnă. Urna are înălțimea de 0,34 m, din care 0,12 m revin gâtului. Diametrul bazei este de 0,09 m, al corpului de 0,24 iar al gurii de 0,14 m. Buza este răsfrântă, pe corp are patru toarte mici. Nedecorată. Are însă o formă elegantă și este lucrată din materie primă de calitate mai bună. Culoarea este închisă, aproape neagră. Obiectele descrise din ultimele două morminte au fost achiziționate de Muzeul din Vârșeț.

Este interesant și mormântul de inhumăție descoperit în anul 1892, în groapă. După resturile lemnoase descoperite lângă schelet acesta a fost probabil înmormântat în sicriu de lemn. Avea orientare est-vest, cu fața spre răsărit. Lângă schelet a fost descoperită o sabie, un topor și un ac de bronz, precum și un vas de ceramică.

Sabia de bronz Fig. 12/1) este întregă și în stare destul de bună de conservare. Plăseaua a fost probabil din os sau lemn, dar s-a rupt și lipsește. Lungimea părții păstrate este de 0,57 m; baza plăselei este de 0,045 m; lama are lungimea de 0,525 m. În baza plăselei sunt 4 nituri de fixare a plăselei cu lungimile de 0,014 – 0,018 m. Lama are forma frunzei de trestie și începe să se îngusteze abia în ultima treime a lungimii. Lățimea lamei la 0,015 m de la bază este de 0,034 m, la 0,11 m de la bază are lățimea de 0,31 m iar la 0,17 m de la bază revine la lățimea de 0,34 m, de unde lama formează un unghi ascuțit. Lățimea maximă a plăselei este de 0,045 m. Nu este decorată, nu are nervură, doar câte o linie în paralel cu tăișurile. Are patină frumoasă.

Toporul Fig. 12/3 a și b) are lungimea de 0,1 m. Pe o parte are tăișul vertical iar pe cealaltă are un disc mic cu spin. Teaca este foarte scurtă și are un guler gros, are diametrul de 0,015 m. Diametrul discului este de 0,015 m. Lățimea tăișului îndoit este de 0,018 m. Nu este decorat și are defecțiuni de turnare. După mărime, pare mai degrabă un însemn decât o armă. Credem, judecând după inventarul funerar din mormânt, că este mormântul unui luptător.

Acul (Fig. 12/2) are lungimea de 0,30 m, cu capul discoidal, are în jurul gâtului linii orizontale incizate.

Al patrulea obiect, o cană cu toartă (Fig. 12/4) este decorată, dar are toarta ruptă. Culoarea acesteia este cenușiu-neagră, înălțimea de 0,11 m, din care baza și burta au înălțimea de 0,065 m, iar gâtul 0,045 m. Diametrul bazei este de 0,034, al gurii de 0,07 m. În punctul de maximă lărgime are trei proeminențe așezate simetric. Decorul constă din linii incizate și puncte – rânduri de puncte. Gâtul este înconjurat de o linie în zig-zag, sub aceasta,

o linie orizontală incizată și un rând de puncte. În punctul de maximă lărgime a corpului are o linie orizontală și un rând de puncte, iar la distanțe de 0,01 m una de cealaltă sunt linii duble cu lungimea de 0,03 m.

Toate cele patru obiecte le-am donat muzeului din Vârșeș. După relatarea paznicului de la calea ferată și în grădina sa, ce se află în aceeași direcție cu terenurile amintite, pe partea vestică a căii ferate, aproape de malul stâng al pâraului, a descoperit trei urne funerare mari, în care erau pământ și oase umane.

Localitatea, ce se întinde pe partea vestică a căilor ferate, dar cu tot cu tumul, se află pe malul drept al pâraului, are casele amplasate pe deal. Și aici, al doilea strat de pământ fiind nisipul, acesta era exploatat aproape în fiecare gospodărie. Cu astfel de ocazii au fost descoperite urne funerare și vase.

Astfel a fost descoperită în curtea lui Igl Sixtus o urnă funerară cu înălțimea de 0,36 m, din care 0,18 m revin gâtului vasului și tot atâta corpului. Diametrul bazei este de 0,1 m, al corpului 0,3 m, iar al deschiderii gurii de 0,17 m. Grosimea peretelui vasului este de 0,009 m. Buza este orizontală și are lățimea de 0,03 m. În zona de maximă lățime a corpului are patru proeminente așezate simetric, cu lungimea de 0,04 m și înălțimea de 0,01 m, cu vârfuri ascuțite. Partea superioară a gâtului are trei linii orizontale trasate cu degetul, iar deasupra acestora o linie asemănătoare în zig-zag. Vasul prezintă o ardere bună, lutul folosit este de calitate medie, iar culoarea este cărămiziu-cenușie. Jumătatea buzei este ruptă, în rest este în stare bună de conservare. Această piesa a fost în posesia lui Csapó Géza, primarul Vârșeșului, care a donat ulterior vasul muzeului din Vârșeș (Fig. 13/3).

În grădina lui Jarulov Mita au fost descoperite trei urne, din care una a ajuns la Muzeul Banatului. Această urnă se aseamănă cu cea descrisă anterior. Are înălțimea de 0,35 m. Buza este ruptă, urna fragmentară are înălțimea de 0,32 m. De aici, distanța până la gât este de 0,19 m. Diametrul corpului este de 0,27 m. Pe partea de lățime maximă are patru proeminente alungite și tot atâtea ascuțite, deasupra cărora, sub gât, mai sunt câte trei proeminente. Forma ultimelor două urne descrise se aseamănă foarte mult cu cea a urnelor hallstattiene de la Sopron.

Și pe terenul de casă al lui Radulović Rista au fost descoperite vase. În anul 1897 am avut ocazia să aud chiar de la acesta circumstanțele descoperirii: între anii 1874 și 1876, Radulović a scos de pe terenul său tot nisipul și atunci a descoperit multe vase, din care a păstrat în jur de 20 de bucăți din cele întregi, în afara casei, până când s-au risipit. Ultima, o urnă cu gâtul

cilindric, a făcut-o cadou în anul 1897. Pe acest teren se pare că au fost doar morminte – pentru că ne-a povestit de multe urne, câteva cu capace de ceramică și multe vase mai mici, ce erau așezate în jurul vaselor mai mari. Într-un vas spunea că s-ar fi descoperit o spiră de aur îndoită în formă de spirală.

După ce i-am atras atenția asupra descoperirilor de la Vatina, Patzner István, președintele societății „Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum – Társulat”, a propus în ședința din 28 septembrie 1893 a societății amintite efectuarea de săpături arheologice de probă. Acest lucru s-a și întâmplat pe data de 4 octombrie, sub conducerea lui Patzner István și a autorului acestor rânduri.

Săpăturile au fost efectuate pe terenul lui Naschitz János, pe terenul arabil, pe o suprafață de 1500-2000 m², lângă drumul spre Vârșeș. Pe această suprafață am efectuat săpături de probă în cinci locuri, am săpat în total aproximativ 22 m², la o adâncime de 0,7– 1,2 m. Am săpat doar până la stratul de nisip, deoarece în stratul de nisip nu am mai descoperit urmele culturii. În primele patru gropi am descoperit fragmente de urne și alte tipuri de vase, cochilii de scoici; dintre fragmentele de oase unul singur prezenta urme de tăiere sau de prelucrare. Tot în aceste gropi am descoperit un fragment de ciocan de serpentin rupt la perforația pentru mâner, cu grosimea de 0,04 m și lățimea 0,055 m; precum și un fragment de piatră de ascuțit, partea inferioară a unei râșnițe de mână cu scobitură concavă – jumătatea acesteia –, un fragment de zdrobitor de cremene, o lingură de ceramică fragmentară și un colț al unui urs de peșteră.

Am avut mai mult noroc cu cea de-a cincea groapă. Aici am descoperit următoarele obiecte: trei căni în stare destul de bună, dintre acestea una are o formă mai deosebită. Are baza, picior mic (0,065 m), mai în sus se lățește, devine colțuroasă – are 11 laturi (unghiuri) cu partea lățită cu diametrul de 0,145 m; diametrul gurii este de 0,085 m. A doua cană are înălțimea de 0,09 m, cu decoruri liniare frumoase, are ambele toarte rupte, dar una am găsit-o și este tipul „ansa lunată”. A treia cană este aproape la fel cu cea de-a doua ca înălțime, dar este mai simplă. Șapte bucăți căni fragmentare (părți laterale și baze), două cești, din care una aproape întreagă, cu decoruri asemănătoare cu cele precedente. Multe fragmente ceramice provenind de la vase mai mari – toarte, buze, pereți de vase cu dealfel deja cunoscutele proeminente, toarte, butoni, precum și cu modele incizate: cerc, unghi și punct. Printre acestea erau și trei bucăți tip „ansa lunată”.

Figura 15. Vatina. Vase de ceramică

Trebuie să înregistrez încă o descoperire. În partea estică a gropii de pe terenul lui Simić – am descoperit urmele unei locuințe. În peretele gropii, în stratul de humus, am observat secțiunea unei gropi căptușite cu un strat de 0,02 m grosime de chirpic. Diametrul părții superioare este de aproximativ 1,5 m, adâncimea la mijloc este de 0,7 m. Aceasta este probabil partea inferioară a unei locuințe, partea superioară și pereții erau probabil din structuri lemnoase. Din păcate nu am mai avut timpul necesar să efectuez săpături în acest loc ce pare interesant. (v. Milleker B.: *A vattinai őstelep. Arch. Ért., U.F., XIV, 1-5.*)

1894

În anul 1894 am fost de două ori la Vatina, și anume, pe data de 14 aprilie și 18 iulie, când am colecționat obiecte pentru muzeul din Timișoara și din Vârșeț – muzeu care abia se înființa. Exploatarea nisipului se mai continua parțial pe terenul lui Simić și tot parțial s-a început și pe terenul arabil al lui Naschitz. Oszusky și Bogić au făcut contract de livrare a nisipului cu localitățile Temes-Moravicza și Deschanfalva pe de o parte, iar pe de altă parte, cu Stamura Germană, Gaiul Mic și Mare, întrucât au luat în arendă începând din luna iulie terenul lui Naschitz.

Prin donația lui Oszusky József a ajuns la Muzeul Banatului o urnă care, prin dimensiuni și frumusețea formei, este una dintre cele mai frumoase urne funerare din Banat. Aceasta are înălțimea de 0,43 m, din care 0,16 m îi revin gâtului, 0,10 m părții superioare a corpului până la punctul de maximă lărgime și distanței de aici până la bază îi revin 0,17 m. Diametrul gurii este de 0,18 m, al corpului de 0,35 m și 0,11 m baza. Pe corp, în punctul de maximă lărgime, are patru toarte cilindrice, iar sub baza gâtului patru mici proeminențe. Partea superioară a corpului este decorată cu linii paralele verticale iar gâtul este înconjurat de rânduri de linii paralele orizontale. Are o formă fină, pură și este frumos lucrată, chiar și pasta de lut este destul de curată, arderea este și ea destul de bună. Culoarea este cenușiu-negră. Este în stare bună de conservare, doar jumătatea buzei este ruptă.

Tot atunci, Bogić a donat instituției amintite următoarele piese: o ceașcă frumoasă cu capac, un capac al unei cești, partea inferioară a unei cești, o lingură de ceramică fragmentară ce avea în loc de coadă toartă, 7 fragmente de vase, funduri de vase și toarte, un ciocan din corn de cerb și o bucată de corn de cerb cu urme de prelucrare.

Prin donațiile făcute de Bogić, Oszusky și Rittinger, din obiectele descoperite în anul 1894 la muzeul din Vârșeț a ajuns o colecție impresio-

nantă. După tipul materialului din care erau realizate, piesele pot fi împărțite în patru categorii:

Din bronz erau patru piese: patru pandantive ce au fost descoperite într-o cană simplă de ceramică, nedecorată, cu înălțimea de 0,07 m, de culoare neagră, lucrată cu mâna, proveneau probabil din inventarul funerar al unui mormânt. Un pandantiv are formă discoidală, cu diametrul de 0,036 m, cu toarta cilindrică. Suprafața pandantivului este decorată cu o mică proeminență centrală, înconjurată de trei cercuri concentrice (Analogie: Hampel J: *A bronzkor*, vol. I, pl. LIV, fig. 7.). Al doilea pandantiv este în formă de semilună, a cărei tortiță de suspendare are gât, lungimea pandantivului este de 0,024 m (Analogie: *Idem*, LIV, fig. 5). Al treilea pandantiv are forma unui con gol pe dinăuntru, cu vârful tăiat. Are culoare cenușie, înălțimea piesei este de 0,014 m. Și al patrulea pandantiv are o formă conică, este îndoit din plăcuță subțire, decorată cu puncte poansate. Este aplatizat la forma unui triunghi, ce are baza de 0,04 m; înălțimea piesei până la vârf este de 0,027 m. Toate cele patru pandantive sunt forme frecvent întâlnite. În vas, în afară de aceste pandantive, mai era o piatră micuță, alungită, plată, cu o perforație pentru suspendare, din piatră de nisip – probabil o amuleță.

Muzeul amintit a primit multe piese de ceramică, dar cele mai multe fragmente sau piese mici, nu și urne. Cel mai interesant vas este un vas cu capac, identic celui trimis Muzeului Banatului din Timișoara. Acest vas are înălțimea de 0,15 m, din care 0,02 m revin bazei, 0,11 m corpului și 0,02 m gâtului cilindric. Baza are diametrul de 0,06 m, corpul de 0,18 m, iar gâtul 0,045 m. Baza este deosebit de îngustă, iar corpul foarte larg și aplatizat. Capacul are în partea interioară o cavitate conică, avea probabil înălțimea de 0,11 m, din care 0,04 m îi revin bazei de formă cilindrică, urmează apoi o muchie cu grosimea de 0,01 m, în formă pătrată ale cărei laturi variază între 0,1 și 0,09 m. Urmează apoi un con cu înălțimea de 0,04 m, ce avea în vârf o proeminență ascuțită de 0,01 m. Această proeminență era probabil toarta capacului. Nu avem partea de proeminență, însă piesa păstrată la Timișoara o are. Vasul este relativ întreg, baza este puțin ciobită, corpul este crăpat, dar întreg, și doar vârful capacului lipsește. Capacul și partea superioară a corpului sunt decorate cu motive liniare. În partea de maximă lățime a corpului vasul are patru proeminențe mici, perforate, așezate simetric (Fig. 13/4 a, b, c.). Nu am găsit analogia acestor vase în descoperirile din Ungaria.

Vase mai mici – avem 8 bucăți; dintre acestea doar unul singur este întreg. Acesta are înălțimea de 0,09 m, este un pahar cu toartă, cu baza mică, pătrată și cu buza mai largă, circulară. Este decorat cu linii incizate (Fig. 16/1). Patru vase cu două toarte, cu înălțimile cuprinse între 0,09 m – 0,16 m, cu toartele decorate cu semilună și ornamentate (Fig. 16/7, 8 și 9.). Un vas cu o singură toartă este aproape întreg. Un vas cu înălțimea de 0,07 m, fără slip, nedecorat, în formă de mojar. În fine, este și un vâscior cu înălțimea de 0,05 m. Fragmentele unui castron care, prin ornamentație ne amintește de un exemplar asemănător, descoperit la Vârșeț-*Ludoș*. Două linguri de ceramică, una întreagă, cealaltă fragmentară. Lingura întreagă în loc de coadă are o toartă; două greutateți (sfere) pentru fus; un disc de lut cu perforație centrală; o bucată de lut ars de formă cilindrică, cu înălțimea de 0,13 m și diametrul de 0,04 m, ars până la culoarea cărămizie, al cărui scop practic nu îl cunoaștem.

Este interesant faptul că, după ce ani în șir nu am reușit să descoperim piese din corn de cerb, în anul 1894 le-am găsit în număr mare. Oamenii din zonă povestesc că, necunoscând valoarea acestor piese, au vândut unui comerciant evreu ambulant o căruță întreagă de piese din corn, cu câte 2 creițari pe kilogram. La Muzeul din Vârșeț au ajuns aproximativ 25 de piese. Printre acestea sunt trei ciocane perforate deasupra rozetei; 1 topor cu două tăișuri (Fig. 15/1.); 1 ciocan cu formă suplă (Fig. 17/3); 10 capete de corn de cerb ascuțite; 2 coarne care au vârful și rozeta tăiate, având formă cilindrică și în final, mai multe fragmente ce poartă urma prelucrării. Din categoria obiectelor din piatră, avem o jumătate a unui ciocan rupt la perforația pentru mâner. Trebuie să mai amintim aici că cei care s-au ocupat de construcția căii ferate Vârșeț – Kovin au procurat nisip de la Vatina pentru aceste lucrări. Piesele pe care le-au descoperit au ajuns în posesia inginerului șef Munk, la Károlyfalva. În afară de câteva vase pe care nu le-am văzut, doamna Munk mi-a arătat două fragmente de unelte din serpentin, ce provin de la Vatina. Unul dintre acestea este fragment dintr-un ciocan cu corpul sferic, iar celălalt este jumătatea unui ciocan alungit, cu perforația pentru mâner de formă relativ conică (v. *Tört. és rég., Ért.*, U.F, IX, 26-28.).

1895

În acest an am fost de patru ori la Vatina și anume, pe data de 4 mai, 24 septembrie, 4 noiembrie și 31 decembrie și am reușit să procur mai mult de 200 de obiecte pentru muzeul din Vârșeț. Dar și muzeul din Timișoara a primit în două tranșe obiecte interesante. În final, câteva obiecte au ajuns și în posesia unor persoane particulare.

În primăvara anului 1895, Oszusky József și Bogić Vazul au luat în arendă terenul lui Haszlinger János, care se întindea imediat lângă gară. În acest an exploatarea nisipului a fost făcută în partea sudică a acestui domeniu. Descoperirile din acest an au fost făcute pe acest teren.

Pe data de 8 iunie am făcut o descoperire interesantă. În colțul nord-vestic al noii gropi de exploatare, un muncitor a descoperit aproximativ 40 de vase de ceramică cu înălțimile cuprinse între 0,08 – 0,12 m – într-un singur loc. Se vedea că vasele au fost intenționat așezate acolo. Marea parte a acestora sunt cu două toarte, au forme deosebite și nu aveau scop practic, putem deci presupune că muncitorul a descoperit o ofrandă.

Descrierea vaselor cu două toarte și forme deosebite (Fig. 16/7, 8 și 9) este următoarea: cele două toarte, puternic adâncite la mijloc, se ridică destul de mult deasupra nivelului buzei vasului. Înălțimea unuia dintre vâscioare, de la bază până la gât, este de 0,06 m; până la buză 0,05 m și până la vârful înălțat al toartei, de 0,11 m. Diametrul bazei este de 0,034 m, al corpului de 0,95 m, iar al gurii de 0,06 m. Buza vasului, în părțile dintre toarte se ascute în unghi (lobi). Suprafața acestui tip de vase este de cele mai multe ori netezită cu grafit și este în general de culoare neagră; doar în 1-2 cazuri am întâlnit acest tip de vase arse până la culoarea cărămizie. În partea de maximă lărgime a vaselor sunt linii incizate, linii drepte sau curbate, iar în partea inferioară, sub burtă, vasele au patru proeminențe mici ascuțite, cu vârful orientat în jos, așezate simetric. Deasupra a două dintre proeminențe, cele de pe părțile fără toarte, sunt câte două linii spiralete.

De această dată, am reușit să procur două bucăți întregi, 13 fragmentare și fragmentele a încă 15 bucăți. Ulterior, am mai primit din această descoperire, de la Gabányi János din Vârșeț, încă trei bucăți, iar de la societatea de Căi Ferate din Ungaria de Sud încă un vas întreg. Acest tip de vase l-am întâlnit deja în anul 1894 – un exemplar întreg ce se păstrează la Vârșeț, precum și un fragment de acest fel l-am primit de la directorul Școlii Reale, Buday József.

Pe data de 8 iunie, în afară de piesele amintite, am reușit să procur și un fragment dintr-o rășnită de mână, partea inferioară, cu scobitură concavă, precum și un fragment dintr-un zdrobitor, partea inferioară a unei greutăți de plasă de formă conică, ruptă la perforația pentru suspendare de sub vârful și în final, vârful unui corn de cerb.

Din obiectele descoperite în decursul verii au ajuns la muzeul din Timișoara următoarele: o urnă, un vâscior din cele deosebite descrise mai sus, o ceașcă cu capac, frumos decorată, un vârf de corn, un fragment de

piatră de ascuțit și o gheară de pasăre (*Tört. és rég. Ért.*, U.F., XI, 131–ședința din 18 septembrie). Urna este una dintre cele mai mari exemplare din acest tip. Are buza ruptă și chiar și așa are înălțimea de 0,44 m.

Tot pe data de 8 iunie, în colțul sud-vestic al gropii noi, la adâncime de 1,2 m s-au descoperit 2 schelete umane, însă fără inventar funerar. Scheletele au fost descoperite în poziție ghemuită, așezate pe partea dreaptă, cu fața spre răsărit.

Pe data de 24 septembrie am primit, pentru muzeul din Vârșeț, trei părți inferioare ale unor râșnițe de mână, un zdrobitor din cuarț, un topor din corn de cerb (Fig. 17/2), două vase cu două toarte (ambele au câte o toartă ruptă), un ulcior cu toartă și mai multe fragmente ceramice.

Pe data de 24 octombrie, la Csapó Géza, primarul Vârșețului, am văzut jumătatea unei matrițe de turnare, ce a fost descoperită tot în această vară. Acest obiect are formă paralelipipedică, cu lungimea de 0,19 m, lățimea de 0,075 m și grosimea de 0,035 m. Este dintr-o piatră cu duritate redusă, pare a fi ardezie, are culoarea cenușie. Greutatea: 0,75 kg; are și o greutate redusă. Pe una dintre laturi are o crăpătură lungă de 0,08 m, ce provine din folosință.

Matrița are pe una dintre fețe jumătatea unui topor cu lungimea de 0,15 m, din care 0,107 m revin lamei. Înălțimea tăișului drept este de 0,055 m, a bazei tăișului 0,025 m, a primei jumătăți a tecii este de 0,038 m, a celeilalte părți 0,048 m. În partea inferioară a tăișului are un orificiu de 0,008 m, ce servea la fixarea celor două jumătăți de matriță.

Pe cealaltă față a matriței vedem modelul unui topor asemănător, doar forma și direcția sunt inversate. Acesta este mai lung, dar și mai suplu. Lungimea este de 0,164 m, din care 0,126 m îi revin tăișului. Înălțimea tăișului drept este de 0,05 m, a bazei tăișului 0,027 m, partea din față a tecii pentru mâner este de 0,046 m iar a părții posterioare 0,057 m. Grosimea lamei la perforația pentru mâner este de 0,044 m. Înălțimea perforației pentru mâner este de 0,044 m.

La ambele exemplare, atât în partea inferioară cât și cea superioară a tecii pentru mâner sunt linii în relief în margine. Partea prelungită, ca o creastă, din zona dorsală a toporului este tăiată.

Matrița de la Vatina prezintă un model de topor de luptă preferat în epoca bronzului. Forma în sine a acestuia este veche, o cunoaștem din perioada cuprului. A fost însă mult timp în folosință pentru că putem observa, a supraviețuit epocii bronzului (Hampel J.: *Újabb tanulmányok a rézkorról*, 18-20.). Acest tip de topor a fost descoperit în număr deosebit de

mare în Transilvania. În zona Dunăre – Tisa – Mureș avem doar un singur exemplar, care a fost descoperit la Fibiș, în județul Timiș, ocolul Aradul Nou. În prezent se păstrează la Muzeul Banatului.

Matrițele acestui tip de arme au fost reprezentate de două exemplare. Ambele au fost descoperite în Transilvania și din ambele matrițe se păstrează doar jumătate. Una a fost descoperită de Torma Zsófia, la Nándorválya, iar a doua la Csáklya (*Arch. Ért., U.F., VIII, 93.*). Aceasta din urmă este tot dublă și se aseamănă în multe privințe cu cea de la Vatina. Matrița descoperită la Vatina are o importanță deosebită pentru zona noastră, pentru că ne demonstrează o cultură a bronzului individuală, adică demonstrează că locuitorii preistorici ai zonei noastre își confecționau singuri uneltele.

Tot atunci am văzut la Csapó și un topor de piatră de tipul care a mai fost descoperit și la Vârșeț. Acesta are lungimea de 0,11 m. Lățimea la perforația pentru mâner 0,05 m, înălțimea de 0,027 m. Și baza se transformă în tăiș. Diametrul perforației pentru mâner este pe o parte 0,02 m, iar pe cealaltă parte 0,016 m; perforația este deci tronconică. Este realizat din serpentin de culoare verde-brun. Este bine șlefuită, tăișul dinspre bază este puțin ciobit.

Am mai făcut o deplasare la Vatina, pe data de 4 noiembrie, de unde am procurat pentru muzeul din Vârșeț următoarele piese: 5 obiecte de piatră, 7 vase ceramice, o mărgea de lut ars, o unealtă din corn de cerb, mai multe fragmente ceramice și un craniu uman. Obiectele din piatră sunt: două zdrobitoare mai mari din piatră de cuarț, partea dinspre tăiș a unui topor de serpentin, partea dinspre bază a unui ciocan de serpentin și o daltă de formă dreptunghiulară, cu ambele capete ascuțite, cu lungimea de 0,095 m, lățimea de 0,016 m și grosimea de 0,015 m. Unealta de corn de cerb este un cuțit cu lungimea de 0,18 m. Lama și mânerul au lungimea de câte 0,09 m (Fig. 17/7.). Dintre cele 7 vase ceramice, majoritatea fragmentare, amintim un fragment cu lungimea de 0,2 m al unui vas în formă de barcă (lungimea inițială era probabil de 0,24 m). Lățimea la mijloc a acestui castron este de 0,11 m; pe una dintre părți are și o tortiță. Dimensiunile unui alt vas sunt: înălțimea de 0,08 m, diametrul gurii 0,055 m. La 0,055 m de la bază vasul este înconjurat de o linie în relief. Ceva mai sus de această linie are două tortițe amplasate simetric.

Muzeul din Timișoara a primit în aceeași lună 6 vase ceramice mai mici, aproape întregi, mai multe fragmente ceramice și mai multe fragmente de corn de cerb cu urme de prelucrare. (*Tört. és. rég. Ért., U.F., XI, 132–*ședința din 23 noiembrie).

Figura 16. Vatina. Vase de ceramică

În acel an, ultima dată am fost la Vatina pe data de 31 decembrie. Cu acel prilej, muzeul din Vârșeș a primit două cranii umane, trei fragmente de topoare din corn de cerb, două cu perforație pentru mâner și un fragment dinspre tăiș; un vârf de corn de cerb cu urme de prelucrare; trei fragmente de greutăți conice, un vas frumos în formă de urnă (Fig. 16/3) întreagă, cu înălțimea de 0,12 m, cu diametrul bazei de 0,05 m, al corpului de 0,09 m, iar al gurii de 0,08 m. Pe gât are 2 toarte, pe gâtul vasului și pe buza orizontală, în partea interioară are decoruri incizate în zig-zag; 5 vase ceramice fragmentare, din care două mai mari, cu două toarte, două mai mici, tot cu două toarte și unul cu o singură toartă; un fragment dintr-un vas în formă de barcă; o bază de vas cu perforație; trei capace de vase, unul cu diametrul de 0,11 m, de formă pătrată și unul de formă circulară cu diametrul de 0,07 m – toate trei sunt frumos decorate, mai ales primul, dar din păcate toate sunt fragmentare.

Într-un loc au fost descoperite două capace mici de vase, cu diametrul de 0,05 m, ce erau așezate cu părțile inferioare una peste cealaltă, ca o capsulă. Printre fragmentele ceramice sunt destul de multe ce provin de la vase duble. Acestea erau două vase lipite la buză și la corp, iar în locul în care au fost lipite era o toartă ridicată. Vasele duble aveau în general înălțimile cuprinse între 0,15 – 0,20 m (fără toartă).

Nici în acest an nu au fost descoperite obiecte metalice. Se vede că în acest loc obiectele metalice constituiau rarități. Chiar și urnele au fost descoperite în număr mai redus decât în alte locuri, cum ar fi de exemplu terenul lui Simiș. Însă am putut observa o nouă formă de urnă. Printre fragmentele ceramice am văzut și câteva care proveneau de la urne în formă de mojar. S-a descoperit și o urnă funerară hallstattiană, asemănătoare cu cea de la Csapó, dar mai înaltă și mai frumoasă, însă din această urnă am văzut doar câteva fragmente (v. *Tört. és. rég. Ért.*, U.F., XII, 36-40; Milleker Bódog: *Vatina 1895. évi leleteiröl.*)

1896

În acest an am făcut mai multe deplasări la Vatina. Am fost pe data de 3 iulie, când am adus muzeului din Vârșeș 45 de obiecte. Oszusky mi-a dat 21 de piese, Bogiș Vazul 20 de piese și Kotzka, supraveghetorul de cale ferată, 2 piese, celelalte 2 piese le-am scos eu din groapa de material.

Obiectele donate de Oszusky au fost următoarele: 7 vase ceramice fragmentare, din categoria celor cu 2 toarte (căni), 6 căni de diferite tipuri, dintre care una cu toarta întreagă. Două capace la fel ca și cele din anul

precedent. Un obiect de ceramică, fragmentar, de formă tubulară, ce se aseamănă cu un fragment de braț de statueta (Fig. 17/5). Un picior plin, de culoare neagră, de la genunchi în jos. Se văd degetele piciorului (Fig. 17/6). Este fragment de statueta sau picior de vas. Disc de lut ars de culoare cărămiziu-roșcată, cu o față netedă, plată, pe cealaltă parte are formă conică aplatizată, decorată cu puncte înțepate (Fig. 17/8 a și b). Un obiect din lut (Fig. 17/9) și o greutate de formă piramidală cu înălțimea de 0,20 m.

Printre obiectele donate de Bogić erau: două vase ceramice fragmentare din tipul celor cu două toarte, un vas întreg de același fel, dar cu o singură toartă păstrată; 8 căni mai mici, fragmentare; un capac de vas; un fragment de vas, dar poate fi și fragment de lingură sau ceașcă; un vas în formă de barcă, de dimensiuni foarte mici, are lungimea de doar 0,1 m; un fragment de strecurătoare; două mosorele; o greutate de plasă de formă conică cu înălțimea de 0,17 m.; un ciocan de serpentin, un topor de corn de cerb. Primul (Fig. 17/10) cu lungimea de 0,08 m, cu lățimea de 0,055 m și înălțimea de 0,05 m. Perforația pentru mâner are diametrul de 0,02 și 0,022 m, este aproximativ la mijlocul ciocanului. Toporul din corn de cerb are lungimea de 0,195 m. Perforația pentru mâner este executată cu dalta. Piesa este fragmentară.

Piesele donate de Kotzka sunt un vas ceramic și un capac. Vasul este fragmentar, gâtul și buza lipsesc. Înălțimea vasului până la gât este de 0,15 m, baza are înălțimea de 0,02 m și are diametrul de 0,08 m. Diametrul corpului este de 0,20 m, iar al gâtului 0,09 m. Pe gât avea 2 toarte mici. Pe burtă are 4 proeminențe micuțe, amplasate simetric, legate între ele prin 3 linii paralele orizontale incizate. Partea superioară a corpului este decorată cu câte 3 grupuri a 3 linii paralele verticale. Capacul, care nu pare a fi al vasului descris, este din categoria capacelor mai mari. Înălțimea capacului cu vârful rupt este de 0,09 m. Diametrul părții discoidale este de 0,135 m. Este decorat cu linii drepte incizate și cu arce de cerc. Despre piesele primite am putut afla că au fost descoperite lângă stația de cale ferată. Urcele au fost rare în această parte și toate au fost descoperite deja sparte. Cele două greutăți amintite au fost descoperite împreună cu alte 4-5 bucăți, într-o grămadă, culcate. La fel au fost descoperite și mosorelele, din care au fost colectate 4-5 bucăți. Astfel de mosorele au mai fost descoperite în Tirol, lângă Kaltern, la Stadlerhorf, în morminte (Freich. V. Sacken: *Mitth. D. Cent-Comm.*, 1865; 183.). În Ungaria au mai fost descoperite în zona Tisei.

Am făcut o a doua deplasare la Vatina pe 26 august. Întrucât în acea perioadă nu s-a lucrat la groapă, am colecționat doar câteva fragmente cera-

mice cu ornamentație ce zăceau împrăștiate. De această dată am auzit că au fost făcute mai multe descoperiri în sat. Am încercat să aflu mai multe despre acestea. La prima casă spre est de biserică nu au fost descoperite obiecte, este posibil ca nisipul să fi fost aici deja exploatat. În ultimul timp au fost făcute descoperiri pe strada în cruce, spre nord de biserică. Astfel, pe terenul de casă al lui Gyirin Szvetozár la nr. 72, în anul 1894, cu ocazia construirii casei, au fost descoperite mai multe urne funerare și alte vase. La casa cu nr. 73 au fost descoperite în anul 1880 mai multe urne mari. Pe terenul de casă de la nr. 75, al lui Ivanor Paja, în anul 1896 în luna iulie, au fost descoperite mai multe obiecte ceramice: urne, castroane, cești, căni cu toarte etc. O urnă și două părți inferioare de urne se mai păstrează și acum la această casă. Urna este ciobită doar la buză. Pe corp are 4 proeminente mici, iar pe partea superioară a corpului are linii verticale incizate, îndreptate în jos. Pe ternul de casă de la nr. 76, al lui Ivanov Jivan, în anul 1894 au fost descoperite vase ceramice. În sfârșit, la casa cu nr. 93 a lui Doklyán Golub, în fața casei pe stradă, au fost descoperite în anul 1891 vase ceramice. De aici am reușit să procur o urnă pentru muzeul din Vârșeș. Această urnă are forma așa numită hallstattiană, corpul așezat mai adânc și gât foarte mare. Diametrul bazei este de 0,08 m, al corpului 0,31m, iar al gâtului de 0,16 m. Buza vasului fiind ruptă, înălțimea urnei fragmentare este de 0,35 m; urna întreagă avea probabil înălțimea de 0,38 – 0,39 m. Din această înălțime, distanța de la bază până la punctul de maximă lărgime a corpului este de 0,12 m; corpul are 0,07 m. Pe corp are 4 proeminente alungite, iar deasupra acestora 4 proeminente ascuțite, cuprinse de cercuri concentrice. Pe maxima lățime a corpului sunt linii verticale late, realizate prin impresiuni cu degetul. În partea superioară a gâtului, sub buză, sunt 4 linii groase realizate prin impresiuni cu degetul de jur împrejurul acestuia. Sub acest model este o bandă ornamentală din câte patru arce de cerc suprapuse, așezate alături, în rând.

În ziua următoare am cumpărat 10 vase, 2 fragmente de topoare de piatră, un obiect de piatră cu scop practic necunoscut și 2 vârfuri de corn de cerb cu urme de tăiere. Cele 10 vase sunt toate căni mici cu 2 toarte, majoritatea fragmentare, în două variante. Acestea sunt destul de des întâlnite și nu pot avea scop practic din cauza formelor. Cele două fragmente dinspre tăiș a celor două topoare sunt realizate din serpentin.

Pe data de 14 septembrie am adus de la Vatina 2 obiecte din piatră, 10 vase, 2 obiecte din lut și 21 bucăți fragmente ceramice. Cele două obiecte din piatră sunt: un topor din piatră încă neterminat și un fragment dinspre

tâiș al unui alt topor. Lungimea acestuia din urmă este de 0,08 m, înălțimea 0,025 m și lățimea 0,05 m. Este din serpentin verde. Primul obiect este prelucrat grosier, doar tâișul este terminat. Lungimea este de 0,1 m, înălțimea de 0,02 m, iar lățimea la perforația pentru mâner 0,045 m. Se vede un început de perforare. Miezul de piatră ce se formează la realizarea perforației pentru mâner mai este în piesă. Perforația începută are diametrul de 0,02 m (Analogie: *Arch., Közl.*, XVI, pl. IV, fig. 43.). Dintre vase, 6 bucăți cu înălțimile cuprinse între 0,08 și 0,085 m, 3 sunt întregi, 3 fragmentare, toate sunt cu două toarte. Două vase sunt din tipul cu toartele înălțate deasupra nivelului buzei; acestea sunt fragmentare. Al nouălea vas este întreg, nedecorat, fiind o cană cu toartă, de execuție grosieră, cu înălțimea de 0,065 m, diametrul bazei de 0,037 m iar diametrul gurii de 0,105 m. Al zecelea vas este un „clopot de foc”. Are forma de clopot, înălțimea de 0,085 m, diametrul părții inferioare – diametrul interior 0,105 m; diametrul interior al părții superioare este de 0,032 m, grosimea peretelui 0,01 m. Peretele vasului are multe perforații, dese. Este întreg. În Ungaria sunt frecvente aceste vase, dar de obicei au partea superioară mai îngustă și au 2, uneori 4 prelungiri în formă de corn. Clopote asemănătoare celui de la Vatina, ce nu au prelungiri în formă de corn, au fost descoperite în așezarea preistorică de la Gomba și Szihalom și se păstrează la Muzeul Național Maghiar.

În acel transport mai era și un con de lut ars – o greutate de plasă cu înălțimea de 0,14 m. În vârful de formă pătrată și la bază era câte o adâncitură realizată prin impresiunea cu degetul. Mai era de asemenea un colț de tăbliță de lut ars de formă pătrată. Plăcuța de lut ars era pe cele două fețe bine netezită, marginea mai groasă decât mijlocul. Marginea are grosimea de 0,02 m iar mijlocul doar de 0,01 m. Piesă asemănătoare a fost descoperită la Lengyel (*Arch. Közl.*, XVI, pl. VII, fig. 80.).

Printre fragmentele ceramice sunt și fragmente din 4 castroane mari, care au apărut frecvent în mormintele de incinerare și se aseamănă cu capacele de acoperit platouri (Fig. 15/4); forma unuia este pătrată. Mai este un fragment din tipul capacelor cupolă, găsite frecvent cu un an în urmă și care se remarcă prin dimensiunile sale mari.

Cu ocazia deplasării din data de 19 septembrie am adus următoarele piese: 7 obiecte din piatră, 7 de corn de cerb, 2 unelte din os și 57 obiecte de ceramică. Obiectele din piatră sunt: 5 zdrobitoare sferice, 2 fragmente de unelte din serpentin, și anume, un fragment de ciocan și unul de topor, partea dinspre tâiș. Unelte din corn de cerb sunt: 2 topoare, unul cu lungimea de 0,17 m, iar celălalt cu lungimea de 0,20 m, cu perforație pentru

mâner deasupra rozetei; 5 capete de corn parțial șlefuite pentru a fi ascuțite, unele cu urme de tăiere cu fierăstrău; la un fragment avea 2 perforații la un capăt – perforații față în față; 2 fragmente de unelte, tibii de cerb, perforate sub încheietură. Printre obiectele de lut ars erau: o greutate de plasă, conică, cu înălțimea de 0,16 m; o mărgea de lut cu 0,025 m înălțime și 0,04 m lățime; trei linguri. Una avea coadă, dar s-a rupt. Lungimea capului de lingură este de 0,08 m, lățimea de 0,065 m. Cealaltă lingură are capul cu lungimea și lățimea de 0,05-0,05 m. În loc de coadă are toartă, cu lungimea de 0,025 m și este îndoită în jos. A treia are capul cu lungimea de 0,06 m, lățimea de 0,045 m, pe ambele părți ale cozii are adâncituri, parcă se intenționa să i se facă toartă; aceasta din urmă este fragmentară.

O ceașcă întreagă, nedecorată. Are înălțimea de 0,05 m, diametrul gurii de 0,125 m, iar al bazei 0,04 m. Toarta vasului este decorată cu doi lobi triunghiulari și se ridică deasupra nivelului buzei vasului cu 0,02 m.

Aproximativ 20 de căni cu una sau două toarte, mai mult sau mai puțin fragmentare. Restul sunt fragmente de fund, perete sau buză. Printre ele sunt fragmentele a două vase în formă de barcă. Un capac de ceașcă, din tipul deja întâlnit, cu muchia ruptă. O bucată, cam trei sferturi dintr-un castron deosebit de frumos. Fragment dintr-un vas-borcan de aproximativ 12-15 l. Partea inferioară a unui vas de formă hexagonală. Piciorul unui vas mai mare și o parte din vas ce au ca trăsătură deosebită faptul că în interiorul vasului, pe fundul acestuia, este o toartă mare verticală. Fragment dintr-un vas de formă cilindrică (fragmentul are înălțimea de 0,14 m). Diametrul cilindrului este de 0,07 m. Grosimea peretelui este de 0,006 m. Pe ambele părți are câte 4 orificii ce formează un pătrat, așezate simetric. Are decoruri liniare. E posibil să fi fost piciorul unui vas cu picior înalt, deoarece pe ambele capete se văd urmele rupturii. Trebuie să mai menționăm că aici, la Vatina, nu am mai descoperit până acum fragmente de vase cu picior înalt. În final, mai amintim toarta unui vas dublu ce provine de la un vas mare (pl. Fig. 15/5.). Asemenea toarte de vase duble au fost deja descoperite aproximativ 15 bucăți.

Pe data de 20 septembrie am cumpărat de la un muncitor 5 vase mici, dintre care unul întreg, o mărgea și un topor mare de piatră. Toporul este din serpentin, are lungimea de 0,16 m, lățimea la perforația pentru mâner este de 0,065 m, iar înălțimea de 0,04 m. Diametrul perforației este de 0,02 – 0,023 m. Toporul este întreg. Mărgeaua de lut ars are formă sferică, înălțimea de 0,02 m, iar lățimea de 0,025 m. Pe margini are incizate cruci și alte semne.

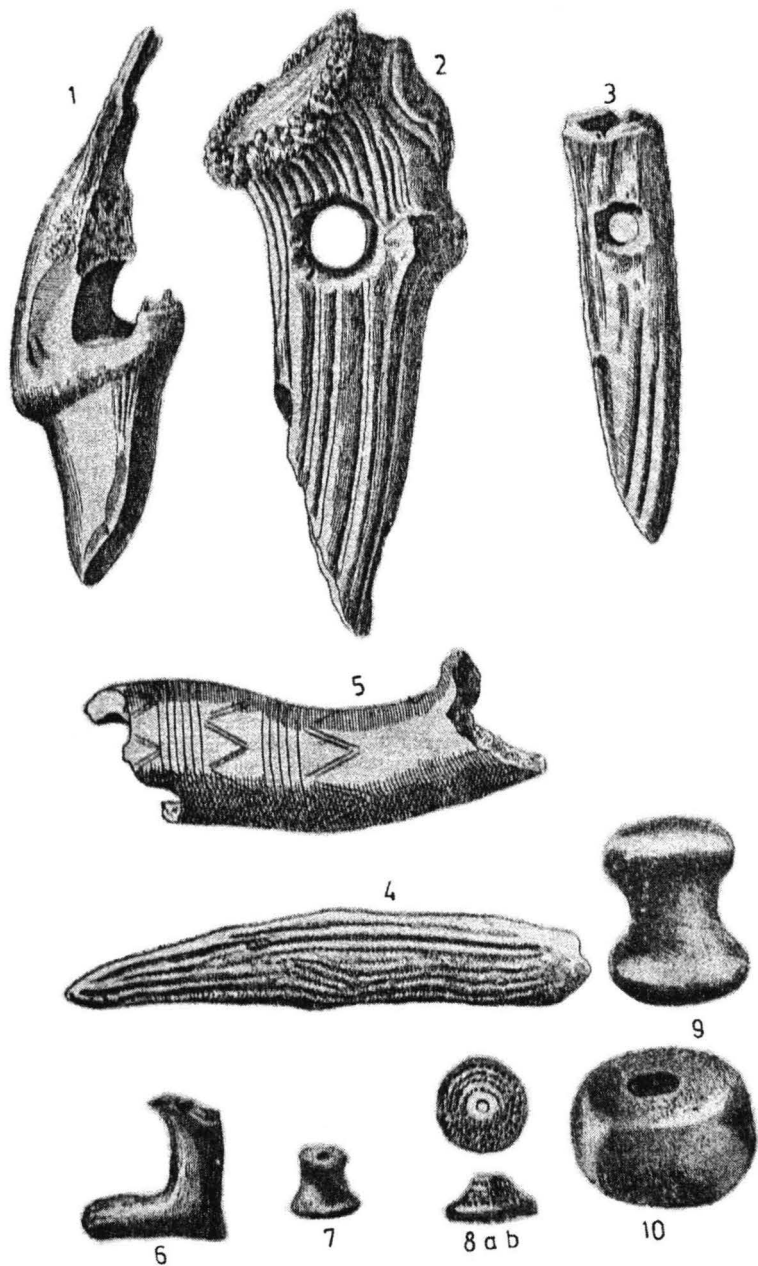

Figura 17. Vatina

Suprafața de pe care a fost exploatat nisipul în ultimii doi ani era pe terenul lui Hasslinger, teren arabil ce se întindea între terenul lui Naschitz și linia ferată. Lungimea gropii de exploatare în toamna anului 1896 era de 165 m, din care 42 pe terenul lui Naschitz și 123 pe terenul lui Hasslinger. Lățimea gropii era de aproximativ 18 m. Suprafața gropii era așadar de aproximativ jumătate de pogon. În luna septembrie, pe terenul lui Naschitz exploatarea nisipului a început treptat. De această dată au decopertat humusul în partea dinspre pârâu, pe o lățime de 13 m (v. Milleker Bódog: *A vattinai őstelep. Arch. Közlemények*, vol. XX, 52-62)

Vârșeț/Versecz

Hotarele sale sunt bogate în descoperiri arheologice preistorice. Exceptând descoperirile sporadice de obiecte, aici au fost descoperite în jur de o duzină de așezări locuite sistematic, care ne-au furnizat multe artefacte interesante.

Descoperirile sporadice se împart în următoarele categorii piatră, cupru, bronz, lut și aur. Din piatră am înregistrat următoarele:

În luna august, 1884, în zona *Nagy-Rét* (Câmpia Mare), în locul în care în anul 1881 a fost o descoperire de perioada migrațiilor, s-a găsit un topor de piatră șlefuită, care împreună cu colecția de antichități a lui Rittinger Ede a ajuns la muzeul din Vârșeț. Piesa era întregă, doar tăișul ciobit din cauza folosirii. Lungimea este de 0,115 m, din care 0,072 m revin tăișului și 0,026 m părții pentru lovire; diametrul perforației pentru mâner este de 0,017 m; înălțimea este de 0,047 m, iar lățimea 0,037 m. Suprafața de lovire este pătrată (notele personale; v. *Tört. és rég. Ért.*, U.F., I, 51.).

În anul 1891, în partea notată cu XII pe planul *Nagy-Rét*, agricultorul Markh Ferencz a descoperit în timp ce își săpa porumbul, un cap de buzdugan de formă sferică din granit, cu înălțimea de 0,046 m și lățimea de 0,058 m. Diametrul perforației pentru mâner este de 0,020 și 0,012 m; perforația fiind deci tronconică.

În primăvara anului 1894, Andrejevits Giga din str. Újhíd (Podul Nou), aproape de pârâul Mesici, în grădina casei de la nr. vechi 2438/ nr. nou 18, în timp ce își săpa via în adâncime a descoperit urme de vetre de foc, fragmente ceramice și un topor de piatră de culoare verde. Lungimea acestui topor este de 0,13 m, lățimea maximă, la perforația pentru mâner, este de 0,055 m, înălțimea la tăiș este de 0,032 m, la bază 0,026 m. Diametrul interior al perforației pentru mâner pe o parte este de 0,02 m, iar

pe cealaltă parte 0,023 m. Are o parte micuță ruptă din margine dar a fost recuperată și lipită la loc. Zgârieturile de pe obiect sunt recente.

În anul 1894, pe panta nordică a muntelui *Török-fő* (Capul turcului), în amonte de drumul ce duce la Gudurica, în via lui Stark József, cu ocazia săpării în adâncime a ajuns la lumina zilei un fragment dintr-un topor din serpentin, partea dinspre tăiș. Thier Ferenc, cel care a descoperit piesa, elev la Școala Reală, a predat fragmentul de topor directorului școlii, lui Buday József care, în anul 1895, i l-a dat lui Téglás Gábor.

La începutul lunii decembrie a anului 1895, pe panta nordică a muntelui *Magaricza*, pe terenul lui Blum János, în timp ce se săpa la adâncime via s-a descoperit un topor mare de piatră șlefuită, un exemplar foarte frumos, ce este doar puțin ciobit din cauza uzurii. Acesta are lungimea de 0,145 m, din care partea de la tăiș până la perforația pentru mâner este de 0,089 m, diametrul perforației este de 0,021 m, iar partea de la perforație până la bază este de 0,035 m. Înălțimea este de 0,048 m. La fel este și lățimea la perforație, 0,048 m. Spre mijloc perforația pentru mâner se îngustează, ca dovadă că aceasta s-a făcut pe ambele părți. Baza este plană și pătrată, cu dimensiunile 0,04-0,035 m. Tăișul este puțin arcuit.

În vara anului 1895, în via de pe muntele *Kápolna* (Capela), a producătorului de vinuri Csincsák József, s-a descoperit în spatele capelei, la aproximativ 150 de pași spre est, o daltă de nephrit cu lungimea de 0,044 m, pe care în anul 1897 proprietarul a donat-o muzeului din Vârșeț. Corpul daltei are forma unui cilindru aplatizat. Lățimea la mijloc este de 0,018 m, iar grosimea în același punct este de 0,011 m. Tăișul are lungimea de 0,009 m și este arcuit. Partea superioară este ciobită din cauza loviturilor, chiar și la mijlocul corpului este puțin ciobită. Este atent și cu multă grijă șlefuită.

Despre nephrit, această piatră verde semiprețioasă, cercetătorii credeau că se găsește doar în Asia și America, doar în afara Europei așadar. Mai nou, s-a observat că a apărut și din Europa, din Alpi. Am văzut dălți din nephrit aproape identice cu cele descoperite la noi la Viena, la muzeu, la secția de științele naturii. În Ungaria, unelte de nephrit sunt deosebit de rare, un topor de nephrit a fost descoperit la Zala Apáti, de unde a ajuns la muzeul din Viena. Un exemplar asemănător a fost descoperit de Wosinsky la Lengyel (*Arch. Közl.*, XVI, 78.).

După opinia lui Ortway, uneltele de nephrit descoperite în așezări preistorice ar fi toate din producția locală și nu piese de import (Ortway T.: *Ősszehasonlító vizsgálatok*, II, 32-37.). Esmark considera deja în secolul trecut, în 1798, că nephritul se poate găsi și la noi în țară, la poalele

muntelui *Zsidóhegy*, (Muntele Evreului), la Zalatna, chiar dacă nu este ferm convins de adevărul acestei afirmații (Esmark: *Kurze Beschreibung einer mineralog. Reise d. Ungarn, etc.* 85.). În baza acestei afirmații și Tóth Mike înșiră nephritul ca mineral ce se găsește și la noi în țară (Tóth M.: *Magyarország ásványai*, 358.). Dalta de nephrit este a două unealtă de nephrit din Banat, primul obiect fiind o daltă asemănătoare ca mărime și formă, de la Cristurul Sârbesc.

În primăvara anului 1896, Valszky László, elev la Școala Reală, a descoperit în partea vestică a zonei *Kis-Rét*, în apropierea terenului de trageri al armatei, un fragment de ciocan de granit, partea activă, de lovire. Acesta are înălțimea de 0,05 m; lățimea de 0,045 m; diametrul perforației pentru mâner, de 0,02 m. Partea de la perforația pentru mâner până la suprafața de lovire este de 0,025 m. În prezent se află la muzeul din Vârșeț.

În a doua jumătate a lunii decembrie 1896, în zona numită *Vörös Kút* (fântâna roșie), între șoseaua spre Mesici și drumul ce duce la capela Orban, în via lui Rittinger Ede, la săpatul viei în adâncime, imediat la a doua sapă s-a descoperit o daltă imensă pe care Rittinger Ede a donat-o muzeului din Vârșeț. Lungimea acesteia este de 0,17 m. Are tăișul semicircular, cu lungimea de 0,06 m. Celălalt capăt, de formă ovală, are lungimea de 0,035 m și lățimea de 0,025 m. Este din piatră de ardezie, la fel cu cea descoperită în vecinătate, la Mesici. Tot în același loc, și anume, pe partea nordică a drumului Orban, s-a descoperit, în a doua jumătate a lunii mai anului 1897, un fragment dintr-un topor de serpentin de culoare verde deschis, partea dinspre tăiș. Acesta are înălțimea de 0,042 m, diametrul perforației pentru mâner 0,019 m. Rittinger a donat și această piesă muzeului din Vârșeț. Trebuie să mai menționăm că în acea zonă nu au fost descoperite alte urme de așezare.

Un gospodar german a descoperit pe data de 21 martie 1894, în timp ce își ara terenul din zona *Nagy-Rét*, un topor de cupru cu două tăișuri în cruce, care, prin donația lui Neukomm Gyula, a ajuns la muzeul din Vârșeț. Acesta are greutatea de 554 gr și lungimea de 0,22 m. Diametrul perforației pentru mâner este de 0,027 m. Are patină subțire.

Un viticultor german din Vârșeț încerca să vândă bijutierului Christian József din Vârșeț, în a doua jumătate a lunii ianuarie a anului 1896, o daltă de cupru plată despre care credea că ar fi din aur. Dalta era relativ mare. Avea lungimea de 0,13 m, lățimea de 0,09 m iar grosimea la mijloc era probabil de 0,004 m. Avea tăișul arcuit, patina a fost înlăturată de cel care a descoperit-o. Între timp s-a pierdut.

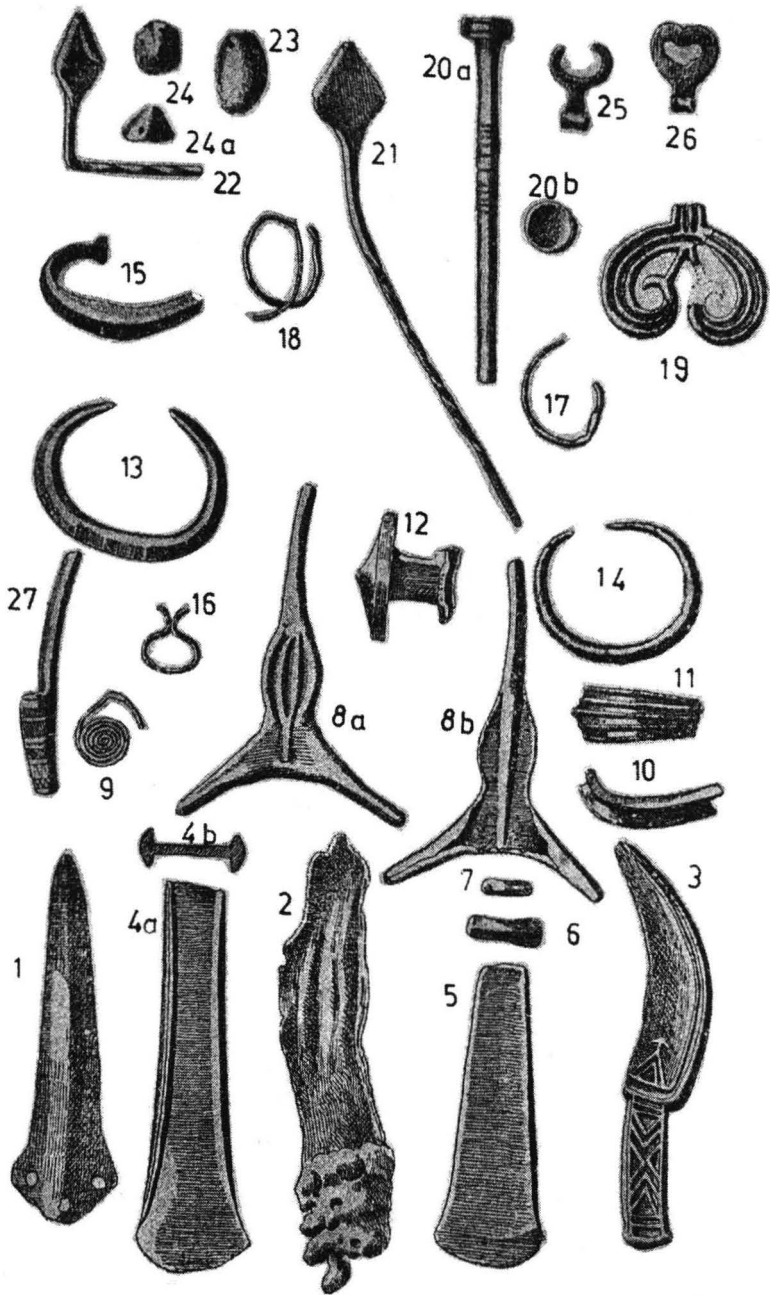

Figura 18. Vrsac – Ludos. Obiecte de bronz descoperite

Din bronz s-au descoperit:

În anul 1867, în casa lui Markh Ferencz, de pe strada Úri (str. Domnească) nr. vechi 3778 și nr. nou 90, cu ocazia săpării unei pivnițe, a apărut un celt de bronz fragmentar, cu lungimea de 0,123 m. Lipsește toarta și pe una din părți lipsește puțin din buză. Are buza îngroșată, pe fețele mai late are un triunghi triplu cu un punct în mijloc. Sub toartă și în partea opusă are câte un mic orificiu. Diametrul gurii (pe lățime) este de 0,04 m. Taișul are lățimea de 0,05 m și este arcuit. În prezent se păstrează la muzeul din Vârșeț.

Un muncitor a descoperit, în anul 1884 în partea estică a pădurii orașului, în timp ce lucra la șosea, un celt de bronz ce avea patină frumoasă. S-a pierdut.

În jurul anului 1887, pe terenul lui Seemayer Jakob din zona *Nagy – Rét* notată cu poz. XXII (?) în plan, s-a recuperat un celt pe care l-a donat muzeului din Vârșeț în anul 1897. Lungimea dălții este de 0,095 m. Diametrele gurii sunt 0,028-0,018 m. Are taișul drept, capetele sunt rupte. Lungimea taișului era probabil de 0,04 m, din care 0,01 m lipsește. În jurul gurii sunt trei linii orizontale paralele, în relief. De sub aceste linii îngroșate coboară câte 6 linii, din care câte două formează un unghi, cu linia de sub buză formează un triunghi. Patina a fost îndepărtată de persoana care a descoperit piesa. De aici provin și restul vătămarilor piesei. La sfârșitul lunii iunie 1889, în zona *Ludoș* s-a descoperit un celt ce se păstrează acum în muzeul din Vârșeț. Lungimea acestuia este de 0,128 m. Diametrele interioare ale tecii: 0,036-0,026 m. Are taișul drept, cu lungimea de 0,052 m. Partea exterioară a buzei este îngroșată. Pe cele două fețe, din linii duble îngroșate se formează câte un triunghi dublu. În mijlocul triunghiului este un cerc.

La începutul lunii mai 1891, s-a găsit lângă șanț, în apropiere de „Helvetia”, un cuțit de bronz. Acesta are formă suplă, subțire și ușoară; spatele lamei este în valuri. Lungimea cuțitului era probabil de 0,2 m, din care lamei îi revenea 0,105 m, placa de mâner 0,095 m. În placa de mâner cu lățimea de 0,009 m sunt trei orificii pentru fixarea plăcuței pentru mâner. Plăcuța pentru mâner este ruptă la al patrulea orificiu de fixare a cuiului. Nu s-au păstrat nici cuiule. Patina este înlăturată. Muchia plăcuței de mâner are grosimea la bază de 0,002 m iar în partea inferioară de 0,001 m. Maxima grosime a spatelui cuțitului, la bază este de 0,003 m. Greutatea cuțitului este de 16 gr. Se aseamănă foarte mult cu cuțitul de bronz descoperit pe culmea Percsora, la nord de Szeged (*Arch. Ért.*, U.F., XI, 355.). Acest model de

cuțit cu două onduleuri era foarte răspândit în epoca bronzului (*Arch. Ért., U.F., X, 36*). Prin donația lui Zoffmann János a ajuns la muzeul din Vârșeț.

Rittinger a cumpărat, pe data de 24 decembrie 1891, un paalstab de bronz descoperit în hotarele Vârșețului. Nu cunoaștem mai multe date despre locul exact al descoperirii obiectului. Este întreg. Este un tip din Ungaria. Lungimea: 0,175 m; greutatea este de 0,597 kg. Aripile se ating în unghi. Tăișul este arcuit. Cel mai mult se aseamănă cu cel prezentat de Hampel J.: *A bronzkor*, vol. II, pl. VIII, fig. 3 care a fost descoperit în Ungaria și se păstrează la Muzeul Național Maghiar de la Budapesta. Exemplarul acesta este în prezent la muzeul din Vârșeț.

În anul 1892, Botta János, turnător de clopote din Vârșeț, a procurat un alt celt de bronz, adus spre vânzare de un agricultor sârb din Vârșeț. Acum se păstrează în muzeul din Vârșeț. Acesta este întreg, cu patină frumoasă. Are urmele unor lovituri mai recente. Lungimea este de 0,125 m; diametrele tecii sunt: 0,032 – 0,028 m. Buza este îngroșată; sub buză, decor triunghiular în relief. Tăișul este arcuit.

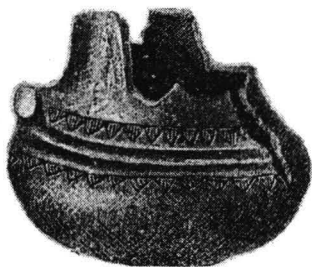
La începutul lunii mai a anului 1893, Bernátsky Géza a descoperit pe terenul său de lângă fabrica Mayer, lângă pârau Mesici, în timp ce își săpa în adâncime via, un obiect de bronz de mărimea unei nuci, pe care se văd urme de lovituri cu ciocanul. În prezent se păstrează la muzeul din Vârșeț.

Muzeul din Vârșeț a primit donație pe data de 27 mai 1896, din partea lui Florian György, negustor de fier vechi, un celt de bronz. Chiar dacă nu a fost descoperit în hotarele Vârșețului, este din zona aceasta, deoarece era printre fierul vechi ce l-a cumpărat de la Vârșeț și din zonă. Lungimea piesei este de 0,105 m. Diametrele interioare ale tecii sunt de 0,028 și 0,025 m. Lățimea corpului sub toartă este de 0,026 m. Tăișul este puțin arcuit, lungimea tăișului este de 0,037 m. Buza este îngroșată, de sub buză pornesc în jos linii îngroșate spre marginile tăișului. Toarta este fragmentară. Patina este înlăturată. Starea de conservare a piesei ne lasă să bănuim că piesa fusese descoperită cu ani în urmă.

Elevul Thier Győző a descoperit pe data de 23 iunie 1896, în via tatălui său din zona *Kozluk*, într-un șanț cu apă, un alt celt de bronz întreg, ce este foarte mic. Lungimea acestuia este de doar 0,072 m. Diametrele tecii sunt de 0,019 și 0,021 m. Tăișul are lungimea de 0,03 m și este puțin arcuit. Buza este puternic îngroșată. De pe ambele fețe (late) coboară de sub buză 6 linii în relief, câte 3 în fiecare colț. În prezent se păstrează la muzeul din Vârșeț.

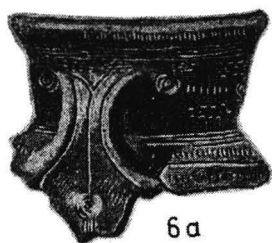
1

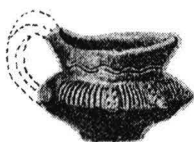
2

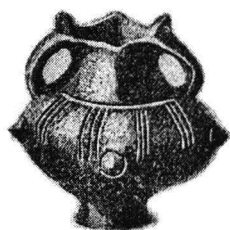
5

6a

4

3

6b

Figura 19. Vrsac – *Ludos*. Ceramică din epoca bronzului

Muzeul din Vârșeț a primit în luna septembrie 1896 donație un vârf de lance din bronz de la un agricultor sârb din strada Radakamala; alte date mai precise nu avem. Lungimea piesei este de 0,14 m, din care 0,045 m îi revin tecii. Diametrul interior al tecii este de 0,02 m. Aproape de capătul tecii sunt două orificii pentru cui, în părțile opuse. Teaca se continuă la vârf printr-o nervură puternică. Lățimea maximă a aripilor este de 0,035 m. Este întreg, doar tășurile au fost puțin vătămate de descoperire. Are patină medie.

În luna octombrie 1897, Neukomm Gyula a donat muzeului din Vârșeț un celt pe care un cetățean l-a dat ca material de topit, fără valoare. Toată suprafața este șlefuită. Buza este îngroșată, are lungimea de 0,075 m. Tășul este arcuit și are lungimea de 0,036 m. Se vede că avea și toartă. În luna septembrie a aceluiași an, prin intermediul bijutierului Christian József, muzeul din Vârșeț a primit și un obiect din aur. O femeie din împrejurimi a adus acest obiect bijutierului. Obiectul este o „za de lanț”, care după opinia unora putea servi și ca o monedă (Hampel J.: *Bronzkor*, vol. I, pl. XLIII, fig. 6). Greutatea este de 12,6 gr. Este întreagă.

În primăvara anului 1894, cu ocazia construirii căii ferate Vârșeț-Kovin, în punctul unde se ramifică calea ferată nouă de cea veche s-a descoperit o mărgea sferică de ceramică, cu înălțimea de 0,03 m și diametrul de 0,04 m. Prin intermediul lui Rittinger Ede a ajuns la Muzeul din Vârșeț.

La începutul lunii decembrie a anului 1895, în grădina casei cu nr. vechi 1607 / nr. nou 28 de pe strada Szobor (Statuii), situată pe malul drept al pârâului Mesici, în timp ce se săpa via în adâncime, s-au descoperit urme de vetre de foc și un obiect preistoric de forma unui calup cilindric cu capetele rotunjite, cu lungimea de 0,11 m, grosimea de 0,06 m. Are culoarea cărămiziu deschis. Proprietarul casei, dr. Fronius Gusztáv, a donat piesa muzeului din Vârșeț.

Pe data de 25 iunie 1895, în marginea nord-vestică a orașului, pe malul drept al pârâului Mesici, partea canalizată, în zona cuprinsă între ultimele case și cărămidăria Brandeisz, în groapa de exploatare a cărămidăriei, am descoperit urme de locuire preistorică. În groapă erau urme de vetre de foc, fragmente ceramice, oase de animale și umane. Stratul de cultură este de aproximativ 0,80 m, în zona de contact dintre stratul de humus și următorul strat. Am cercetat din nou zona pe data de 21 august. A reieșit clar că aici a fost o așezare identificată la aproximativ 200 de pași de la ultimele case. Atunci am colecționat două zdrobitoare din cuarț, fragmente de urne mari, fragmente de buze, pereți și funduri de vase, proeminențe perforate. Vasele erau realizate cu mâna și unele erau lustruite cu

grafit. Pe data de 1 septembrie, pe malul stâng am descoperit un vâscior cu toartă. Acesta are înălțimea de 0,055 m; are toarta ruptă. Tehnica realizării este primitivă, fără slip, are arderea incompletă. Am mai descoperit un zdrobitor și 7 fragmente ceramice, decorate pe interior cu linii circulare paralele, la fel ca pe fragmentele ceramice de la Vărădia. Pe data de 24 iunie 1896 am cercetat din nou gropile cărămidăriei, dar pe malul stâng nu am găsit nimic; pe malul drept am colecționat fragmente ceramice. Printre aceste fragmente sunt unele cu ornamentație incizată, cu linii circulare, arcuite, cum am întâlnit frecvent pe fragmentele ceramice de la Vărădia.

În vara și toamna anului 1895, în hotarele vestice și nordice ale Vârșetului a început construcția căii ferate Vâșeț-Transilvania. Cu ocazia acestor lucrări a fost întoarsă o cantitate foarte mare de pământ. Au apărut astfel multe piese arheologice, cele mai multe preistorice. În lunile august și septembrie am cercetat de mai multe ori zona, mai ales partea ce trebuie înălțată, partea de la vest de oraș. Atunci am descoperit în zona ce pornește de la punctul de ramificație și trece în spatele terenurilor lui Bogdanovici, Held și Nedelkovici – Pantici până la canalul Mesici, pe o lungime de 500 m, obiecte preistorice. Erau aici urme de vetre de foc cu pământ ars până la culoarea roșie, fragmente ceramice și oase, zdrobitoare, fragmente de urne funerare, cu proeminențe, tortițe, linii incizate, fragmente de vase mai mici, fragmente ale unor vase cu picior înalt. Pe data de 2 septembrie am descoperit un fragment al unei dălți micuțe din amphibol, partea dinspre tăiș, cu lungimea de 0,06 m, lățimea la tăiș de 0,04 m, la ruptură 0,03 m, grosimea la mijloc este de 0,01 m.

Pe data de 27 august am mai procurat pentru muzeul din Vârșeț un cercel de bronz. Acesta este o verigă din spiră cu profil pătrat. Diametrul interior al verigii este de 0,035 m. La unul dintre capete, spira se transformă într-un disc cu diametrul de 0,005 m, cu un orificiu la mijloc și decorat cu puncte poansate, în timp ce celălalt capăt formează un cârlig ce se potrivește în verigă. Cercelul este întreg, în stare de conservare foarte bună, patina este subțire și este de culoare verde închis.

În lunile septembrie și octombrie s-a lucrat foarte mult la realizarea drumului pentru căruțe de lângă fabrica de amidon, astfel au fost identificate vetre de foc de mari dimensiuni, cu deșeuri menajere lângă ele (oase, cochilii de scoici etc.) și un număr foarte mare de fragmente ceramice. Acolo au fost descoperite mai multe părți inferioare ale unor râșnițe de mână, cu scobituri concave și un zdrobitor sferic din cuarț cu diametrul de 0,05 – 0,11 m. Tot în acel loc erau mai mult de 20 de greutăți de plasă, arse până la

culoarea cărămizie, din care am reușit să obțin un exemplar cu înălțimea de 0,10 m, pentru muzeul din Vârșeț. Muzeul amintit a primit, de la firma de construcții, un disc decorativ din bronz, descoperit tot aici. Acest disc are grosimea de 0,003 -0,004 m. Pe suprafața circulară, așezate simetric, sunt 4 noduri din sârmă de bronz, cu vârfurile în afară, astfel că obiectul seamănă cu o stea cu patru raze. Are patină groasă, verde. Am mai văzut astfel de obiecte prezentate de Rómer Flóris (*Műrégészeti Kalauz*, I, 42, pl. 75.). În ultima perioadă au fost frecvent semnalate în Bosnia (*Wissenschaft. Mittheil aus Bosnien*, I-III.).

Când a fost ridicat nivelul căii ferate, la cantonul cu nr.1, în luna septembrie, în punctul unde șoseaua de Timișoara trece peste calea ferată, au fost depistate mai multe urne funerare, vase mai mici și mai mari, însă în lipsa supravegherii necesare au fost distruse.

La mijlocul lunii octombrie, la kilometrul 7, acolo unde drumul de căruțe cotește spre vest de la sălașul Herzog și face cruce cu canalul Srediște, în timp ce se efectuau lucrări de întărire a digului de lângă podul de lemn, au apărut obiecte de epoca bronzului. Astfel, au fost descoperite într-un grup 4-5 căni cu toartă, așezate cu gura în jos și acoperite cu o strachină mare. Au mai fost găsite: un disc de lut perforat ce a fost realizat din fundul unei urne sau al unui vas de dimensiunea unei urne, partea inferioară a unei râșnițe cu scobitura concavă și un zdrobitor în formă de ciupercă. Dintre vasele mici, am primit două bucăți precum și discul de ceramică pentru muzeul din Vârșeț. Restul pieselor s-a pierdut.

Dimensiunile primului vas sunt: înălțimea 0,07 m. Diametrul bazei este de 0,035 m, al corpului 0,09 m, al gâtului 0,065 m iar al gurii de 0,08 m. Pe punctul de maximă lățime are trei proeminente care, împreună cu toarta, sunt așezate simetric și formează un pătrat. Toarta lipsește. Culoarea vasului este cenușie. Al doilea vas are forma perfect asemănătoare cu prima. Înălțimea este de 0,06 m, diametrul bazei de 0,03 m, al corpului 0,08 m, al gâtului 0,055 iar al gurii 0,065 m. Pe corp are trei proeminente, toarta este ruptă, culoarea cenușie. Discul de lut ars este dintr-un fund de vas, cu perforație centrală. Are diametrul de 0,085 m și grosimea de 0,017 m. Culoarea este cenușiu deschis. Astfel de discuri perforate, din fund de vas, am întâlnit și la Vatina.

În sfârșit, în luna august, la 1,4 km de marginea de nord-est a hotarelor orașului, între kilometrul 11,2 și 11,4, s-a efectuat un „decupaj” de 220 m, cu ocazia aceasta descoperindu-se urne funerare asemănătoare, aproape identice cu cele din cimitirul de urne de la Ludoș. Din vasele mici, anexate

urnelor, baronul Stoianovici Gheorghe a primit 2-3 exemplare; la muzeul din Vârșeț au ajuns două astfel de căni. Una dintre acestea din urmă are înălțimea de 0,06 m. Toarta, ce se ridică cu 0,02 m deasupra nivelului buzei vasului, are două prelungiri triunghiulare. Corpul este decorat cu trei proeminențe. Are culoarea neagră. Lipsește o bucată din buză. Celălalt vas are înălțimea de 0,09 m, are culoare roșcată și are toartă. Pe corp are trei proeminențe. Partea superioară a corpului este decorată cu perechi de linii verticale paralele. Partea inferioară a gâtului este înconjurată de un rând de puncte și o linie orizontală, iar gâtul cu 4 linii orizontale. În partea superioară a toartei este o proeminență. După opinia inginerului Ballif Móricz, structura mormintelor de incineratie precum și vasele, urne, cești, căni cu toartă, castroane, sunt perfect asemănătoare, identice chiar, ca tehnică și decor cu cele descoperite în zona *Ludoș*. De aici a primit baronul Stoianovici și fragmentul de ac de bronz, partea dinspre cap, cu capul gros, discoidal, din care se ridică un vârf aproape conic. Sub cap, corpul acului este decorat cu linii incizate. Lungimea acului a fost probabil de 0,07 m și provine dintr-o urnă funerară.

În hotarele Vârșețului sunt mai multe movile ce au fost ridicate de omul preistoric deasupra unor morminte. Astfel, la nord de oraș, în zona *Utrina*, sunt doi tumuli mari. Cel mai sudic apare și pe harta militară ca punct calculat trigonometric, cu înălțimea de 104 m. În vârful acestui tumul, în luna mai a anului 1897, inginerul Kunze József a descoperit un fragment de vas preistoric, ca urmare, pe data de 20 octombrie am cercetat acest tumul. Și acesta și cel dinspre nord sunt la aproximativ 200 de pași de șosea, au înălțimea de 4 m și baza cu lățimea de 25-30 m. Pământul arat e plin cu fragmente ceramice preistorice. Deocamdată doar atât am putut găsi, dar cel puțin am aflat că aici avem de-a face cu un loc de descoperiri preistoric. O a treia movilă, în zona *Ravenicza* este vizibilă la sălașul Grünwald. O a patra movilă este aproape de sălașul Lutz (Zeh), față în față cu ferma Pescha, spre nord de canalul Mesici. Baza acesteia din urmă nu este atât de lată ca a celui din zona *Utrina*.

Din descoperirile monetare, următoarele sunt dinaintea dominației romane:

Din colecția lui Rittinger Ede a ajuns la muzeul din Vârșeț o tetradrahmă Alexandru cel Mare, procurată de Rittinger în anul 1890 și încă o drahmă al aceluiași împărat, cu capul lui Jupiter. În anul 1883, în colțul sudic al hotarelor Vârșețului, unde era înainte *Trvenka*, pe malul drept al pârâului Guzajna, 2 imitații ale tetradrahmelor regelui macedonean Filip.

Figura 20. Vrsac – *Ludos*. Ceramică din epoca bronzului

În anul 1887 am văzut la bijutierul Christian József o monedă de aur tip Kozon descoperită în hotarele Vârșeșului. Au mai fost descoperite sporadic, dar destul de frecvent, drahme de argint și monede romane familiale.

Așezare preistorică pe panta nordică a muntelui „Kápolna”

Cercetările mele în jurul Vârșeșului au început încă din anul 1877. Am cercetat panta nordică a dealului *Kápolna* (Capela), pe data de 4 septembrie 1886, aproape de prăpastia cu numele *Postklinge*, ce desparte muntele de Muntele Cetății, în căutarea urmelor romane, am descoperit printre altele o așezare preistorică.

Înainte de *Postklinge*, cu aproximativ 320 pași, lângă drumul spre Kudricz spre munte, la 120 de pași deasupra vechiului apeduct, pe panta dealului *Kápolna* se vede o terasă, unde în anul 1881 Zoffmann János și-a construit vila „Quisiana”. Acest platou are o lungime de aproximativ 70-80 de pași și peste tot se vedeau cantități mari de fragmente ceramice.

După o scurtă privire, se poate observa imediat că aici a existat o așezare preistorică, dovedită de imensa cantitate de fragmente ceramice, vetre de foc și fragmente de schelete umane. Partea nordică și vestică a platoului sunt bogate în urme preistorice, mai ales în ultimul punct, unde este acum poarta spre domeniul Zoffmann. Această zonă este populată cu plantații de viță-de-vie. Din cauză că pământul a fost de multe ori întors, nu am putut stabili numărul vetrelor de foc unde locuitorii preistorici își pregăteau hrana și își realizau vasele. Oricum, erau pe o suprafață mai mare de 50 de ari. În partea sud-vestică a așezării preistorice, partea dinspre „grădinile orașului”, era cimitirul. După suprafața mare și fragmentele de vetre de foc împrăștiate, credem că au fost peste 50 de vetre de foc.

Fragmentele ceramice descoperite aici sunt o parte de culoare cărămie, iar cealaltă parte de culoare neagră. Aceste două sunt predominante, dar am întâlnit și fragmente de culoare cenușie sau cărămizii pe dinafară și negre pe dinăuntru. În totalul fragmentelor ceramice însă predomină culoarea cărămie. În multe cazuri se poate observa că mijlocul pereților vaselor a rămas nears. Ornamentele folosite erau linii drepte ce înconjurau vasele, sau puncte (rânduri de puncte), mai rar linii de zig-zag, folosite ca decor pe partea inferioară a corpului vaselor. Dacă urmărim dimensiunile vaselor, putem observa că erau variate. Am descoperit o jumătate a unui fund de vas ce avea diametrul de 0,023 m și grosimea de 0,001 m, dar și cu diametre de 0,2 -0,3 m, cu peretele de 0,01 m grosime. Din păcate, doar rar am putut găsi fragmente ceramice mai mari. Însă și fragmentele mici au fost

suficiente să putem observa că erau de forme diferite și materia primă varia în funcție de caz. O mică parte se vede că au fost lucrate la roată, dar marea majoritate lucrate cu mâna. Toate fragmentele sunt nesmălțuite, dar arse. Am întâlnit toate tipurile de vase barbare, chiar și din cele mai fine, care, pe lângă că erau mai rezistente, sunt remarcabile prin decorurile lor. Și formele vaselor sunt variate: oale, căni și ulcioare cu și fără toarte, cu corp cilindric sau bombat. Prelucrarea lor este simplă dar curată, sunt printre vase și unele care sunt frumos netezite.

În anul 1881, în imensa cantitate de fragmente ceramice descoperite, am întâlnit câteva cu gâtul îngust, dar și vase cu fundul îngust; vase mari și mici prevăzute cu proeminențe, dar și fragmente de cești. Tot acolo am descoperit și baza unei urne de culoare albastrui-cenușie, cu diametrul de 0,13 m și grosimea peretelui de 0,022 m. Această urnă m-a determinat să mă gândesc la modul de înmormântare a omului preistoric. Oare nu se făcea în astfel de urne?

Chiar în timpul vacanței școlare din acel an am avut norocul să descopăr fragmente de oase umane parțial carbonizate, deci acei oameni practicau și incinerarea morților. Dintre fragmentele ceramice – cele ale unei căni fără toartă mi-au adus o bucurie deosebită, pentru că am putut să o reconstitui. Această cană era realizată cu mâna și arsă până la culoarea neagră. Înălțimea vasului este de 0,09 m. De la bază până la mijlocul gâtului avea înălțimea de 0,072 m; diametrul gurii de 0,09 m, al gâtului de 0,06 m iar al corpului de 0,1 m. Diametrul bazei era de 0,05 m și forma îmi amintește de vasele descoperite în mormintele barbare, așezate lângă piciorul mortului – cum am descoperit în cimitirul de inhumație barbar de la Bela Crkva. Este posibil ca și vasul descoperit de mine să fi avut același rol, deoarece l-am descoperit în apropierea necropolei, aruncat de muncitorii din vie, pe lângă drum.

În vara anului 1883, printre alte obiecte, s-a descoperit și jumătatea unui vas în formă de barcă, cu peretele de 0,01 m grosime, avea și picior, fără slip, ars până la culoarea neagră. În partea nord-estică a terasei s-au găsit cele mai multe vetre, cu fragmente ceramice, în timp ce cimitirul era în partea sud-vestică a terasei. Aici am identificat morminte de inhumație. Au apărut relativ puține unelte. În toamna anului 1882 am descoperit un răzuitor de cremene, cu lungimea de 0,038 m, lățimea de 0,020 – 0,022 m cu grosimea maximă de 0,007 m. Ulterior am mai primit o piatră de cremene ce a fost descoperită tot acolo, în via lui Kehrer Gellért și poartă urmele prelucrării prin ciocănire. În anul 1883 s-a găsit un obiect de piatră cu

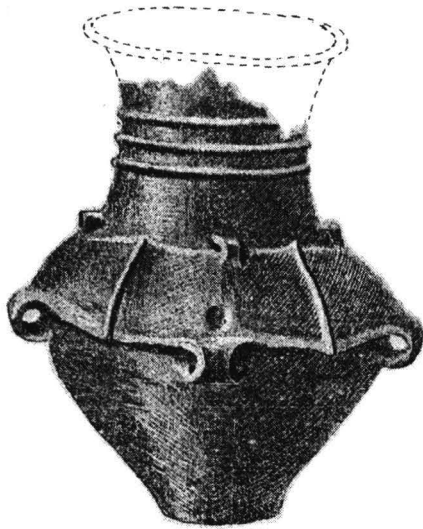
lungimea de 0,06 m și grosimea de 0,02 m, la ambele capete forma vârfului devine rectangulară. Vârfurile nu sunt ascuțite. Nu cunoaștem rolul acestei piese (unelte?).

Așezarea preistorică avea aceleași caracteristici ca și celelalte locuiri preistorice, adică era în vecinătatea unei ape curgătoare, deci locuitorii ei puteau ajunge ușor la apă. Însă nu se mai poate stabili dacă și această așezare era sau nu înconjurată de valuri și șanțuri de apărare pentru că aici terenurile au fost uneori transformate din cauza lucrării pământului. În anul 1890, Zoffmann János din Vârșeț a cumpărat toate viile din zonă și a înființat o nouă plantație de viță – de –vie americană, pentru care terenul a fost săpat la mare adâncime. Prin această operațiune au fost distruse și ultimele urme rămase (Notele personale; v. *Tört. és. rég. Ért.*, VIII, 12-14; și *Idem.* X, 29-31.).

Așezare de epoca pietrei în apropiere de marginea vestică a orașului

Pentru drenarea mai bună a apelor de la Marcovăț și Gudurica, „Societatea de Reglementare a apelor din Văile Timiș-Bega” a efectuat lucrări de canalizare în zona mlăștinoasă de lângă Vârșeț, zona *Kis-Rét*, în anul 1888. Cu ocazia efectuării acestor lucrări, în două locuri au fost descoperite obiecte interesante.

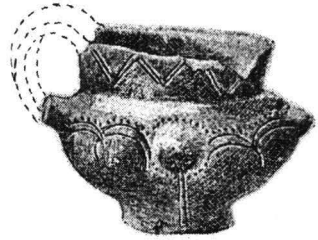
La sud de șoseaua spre Timișoara este o porțiune de teren mai înaltă ce desparte zona *Kis-Rét* de *Nagy-Rét*. Acesta este unul din locurile unde s-au făcut descoperiri. Este zona ce începe la aproximativ 250 m de drumul de Timișoara, spre nord și se termină la canalul nou, în punctul în care acesta se varsă în canalul Vârșeț-Păuliș. Cele mai multe piese le-am descoperit la mijlocul zonei situate la sud de drumul spre Timișoara, lângă canal, unde canalul taie pe o lungime de 250 m o așezare preistorică locuită sistematic. Aici stratul de humus are grosimea de 0,9 m; sub acest strat urmează un strat de lut de culoare deschisă, gălbui-cenușie, iar stratul de cultură, de fapt obiectele preistorice le găsim în zona de contact dintre cele două straturi, în partea inferioară a stratului negru. Aici găsim urmele înmormântărilor și urmele vetrelor de foc, lângă care au fost descoperite deșeurile menajere. Cea mai mare adâncime de la care au fost scoase antichități este de 3,5 m. Locul descoperirii se află pe panta platoului ce se întinde spre nord și sub acesta, loc prielnic unei așezări datorită apropierii de sursa de apă. În partea inferioară a așezării se întinde șanțul roman, însă fără vreo legătură cu obiectele descoperite.

2

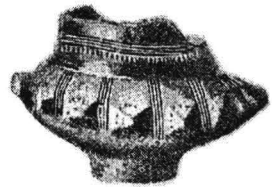
3

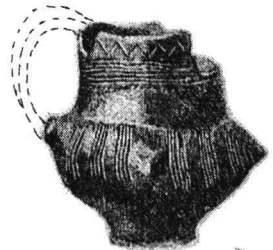
6

1

5

4

Figura 21. Vrsac – Ludos. Ceramică din epoca bronzului

Nu pot să dau un număr exact de obiecte descoperite, întrucât nu s-a ținut o evidență strictă a acestora. Despre primele obiecte am aflat cu totul întâmplător, dar nici după descoperirea acestora nu s-a efectuat o cercetare sistematică. Eu însumi am fost aici de 14 ori în decursul lunilor mai și iunie. Am fost însoțit de Rittinger Ede, care colecționa antichitățile. Cu ocazia deplasărilor mele am putut observa doar puține lucruri, dar totuși suficiente cât să îmi formeze o idee. Nu pot da date sigure asupra numărului și dimensiunilor vetrelor de foc, deoarece canalul taie doar pe o lățime de 12 m suprafața așezării și întrucât în acea perioadă muncitorii (mai ales în prima perioadă a lucrărilor) nu știau că pot avea un câștig suplimentar din vânzarea acestor antichități, au distrus tot ce au găsit și le-au răsfirat. Știu însă că erau multe vetre de foc, la urmele unei vetre de foc am putut vedea că erau arse la culoarea cărămiziu-roșie, erau din lut amestecat cu fibre vegetale, una avea grosimea de 0,3 m și lățimea de 1,5 m.

Lângă această vatră de foc au fost descoperite cele mai multe obiecte. Aici au fost colectate fragmente de vase ceramice și deșeuri menajere. Deșeurile menajere constau mai ales din oase de *bos priscus* și *cervus elaphus* și coarne ale acestora. Am mai găsit și un colț de mistreț și animale domestice de talie medie (oaie). Printre deșeurile menajere am găsit și urme de *anadonta cygnea*. În mai multe cazuri oasele au fost dispuse lângă vetrele de foc, așezate ca într-un cuib, multe dintre oase au fost despicate pentru a se ajunge la măduvă.

Uneltele, armele și obiectele de decor erau confecționate din ceramică, piatră, os sau corn de cerb. Obiecte din metal au apărut mai rar. Marea majoritate a vaselor de ceramică erau din lut de calitate inferioară. Au fost rare cazurile în care vasul avea și un slip. Lutul era folosit în starea în care se găsea în mod natural, adică în amestec cu nisip și pietriș mărunț. Ca forme, vasele erau variate. Cea mai frecventă formă era cea de oală, până la capacitatea de aproximativ 20 l. O urnă descoperită aici avea capacitatea de 45 – 50 l. Nici castroanele nu constituiau vreo raritate. Am identificat un fragment al unui castron care avea diametrul bazei de 0,3 m, înălțimea peretelui de 0,12 m iar grosimea peretelui de 0,01 m.

Avem câteva fragmente de castroane ce provin de la vase cu formă pătrată. S-au descoperit și vase-platou. Au mai fost și fragmente ale unor vase în formă de barcă. De asemenea, au mai fost depistate și fragmente de cești, una chiar de formă semicirculară. Dăm aici dimensiunile unei cești: diametrul gurii de 0,11 m, al bazei de 0,04 m iar înălțimea de 0,05 m. Au fost descoperite și fragmente a două vase cu picior înalt, acestea erau însă

foarte distruse. Vasele lucrate cu mâna au fost arse insuficient. Am întâlnit doar în cel mult două cazuri fragmente ceramice de culoare frumoasă cărămizie. Culorile predominante sunt negru, cenușiu și o culoare pală, deschisă. Sunt vase negre pe dinăuntru și de culoare deschisă pe dinafară. Grosimea pereților vaselor variază între 0,006 și 0,026 m. Mai groase sau mai subțiri decât dimensiunile date au fost foarte rar descoperite. Vasele mari erau nedecorate; pe câte un exemplar am descoperit câte 4-5 linii orizontale trasate cu degetul, ce înconjurau corpul vasului. Vasele mari, în formă de urne, erau decorate cu proeminențe; am întâlnit și proeminențe perforate. Ar fi interesant de observat cum s-au transformat proeminențele perforate în toarte. Trebuie să fie foarte rare acele urne, fragmente de urne care au pe partea exterioară a corpului proeminențe perforate, în timp ce în interior erau amplasate toarte mici.

Enumerăm aici vasele mai mici ce prezintă mai multă importanță: 1. Vas în formă de pahar, întreg, cu înălțimea de 0,08 m, ars doar pe jumătate, sub buză cu câte 2 perforații așezate față în față; 2. Vas de aceeași formă, cu înălțimea de 0,08 m, întreg, uscat doar la soare cu o proeminență pe partea mai largă; 3. Văscior în formă de mojar, cu 2 toarte mici, cu înălțimea de 0,06 m, întreg; 4. Văscior fragmentar, cu înălțimea de 0,03 m, cu diametrul gurii de 0,03 m, grosimea peretelui de 0,005 m, uscat la soare; 5. Văscior cu înălțimea de 0,04 m, cu diametrul gurii de 0,04 m, întreg, uscat la soare; 6. Văscior, cu înălțimea și diametrul gurii de 0,02 m, uscat la soare, întreg; 7. Văscior, cu înălțimea de 0,005 m cu diametrul gurii de 0,45 m, pe jumătate ars, fragmentar. Vasele enumerate de la nr. 3 la nr. 8 par mai degrabă jucării decât vase de uz casnic. Dealtfel, au execuția grosieră, ca la începuturile olăritului. Adâncimea la care au fost descoperite este de 2-3 m; au fost locuri unde au fost descoperite și obiecte de cremene. 8. Cană. Înălțimea: 0,09 m, din lut, fără slip, în care au fost amestecate particule carbonizate. Este de culoare neagră, în punctul de maximă lărgime are un adaos, probabil pentru lipirea toartei. 9. Ceașcă. Înălțimea de 0,05 m; diametrul buzei 0,01, al bazei 0,025 m. Este de culoare neagră, frumos netezită, cu decoruri liniare pe punctul de maximă lărgime, cu o toartă ce se ridică deasupra nivelului buzei. Este un exemplar frumos, bine păstrat. 10. Ceașcă. Înălțimea: 0,15 m. Are execuția și forma ca și cea de la nr. 9, cu linii incizate ce înconjoară corpul vasului. Fragmentar. 11. Ulcior cu toartă, se păstrează doar partea inferioară. 12. Ulcior. Înălțimea: 0,11 m; diametrul gurii este de 0,08 m, diametrul corpului 0,12 m. Partea inferioară a gâtului și pe lărgimea maximă a corpului are câte o bandă cu linii și triunghi. Vasul are suprafața netedă,

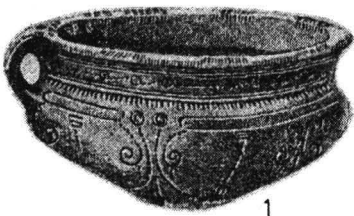
este de culoare neagră. Fragmentar, îi lipsește toarta. 13. Ulcior cu toartă. Înălțimea: 0,085m, este întreg, are culoare deschisă. 14. Ceașcă mare cu toartă. Înălțimea: 0,08 m, diametrul gurii: 0,01m, al corpului 0,11m, diametrul bazei 0,045 m. Partea de maximă lărgime a corpului este decorată cu un rând de proeminențe ce înconjoară corpul, iar între proeminențe sunt linii incizate ce cresc progresiv ca număr. Toarta vasului lipsește. 15. Ulcior mic. Înălțimea: 0,07 m, diametrul buzei 0,07 m, diametrul corpului 0,07 m iar cel al bazei de 0,03 m. Ornamentația este identică cu cea de la nr. 14. Îi lipsește toarta. 16. În final, amintim un capac mic de formă circulară, cu diametrul de 0,09 m de culoare roșcată.

Lângă vetrele de foc au fost descoperite și greutateți de plasă de formă conică. Una dintre greutateți avea formă piramidală, cu înălțimea de 0,22 m. Restul erau toate conice, cu dimensiunile: 0,095; 0,08; 0,065; 0,04 m.

Printre obiectele de ceramică, după vase, ca număr predomină bilele de lut, cu diametrele cuprinse între 0,01-0,06 m. Am numărat 92 de bucăți de astfel de bile. Nu știm cu siguranță la ce au fost folosite, posibil să fi fost proiectile de praștie. Mărgele de lut le-am întâlnit în mai multe dimensiuni. Au fost descoperite trei întregi și una fragmentară, cu diametrul de 0,04 – 0,05 m, erau utilizate probabil pentru fus. Au mai fost 10 întregi și 6 fragmentare, cu dimensiunile între 0,05 și 0,11 m, unele de formă sferică, altele discoïdale – probabil greutateți de plasă. Avem un fragment de disc cu perforație centrală, cu grosimea de 0,01m și diametrul de aproximativ 0,12 m. Trei mărgele erau doar cu scop decorativ. Pe o mărgea cu forma cilindrică, de culoare albă, sunt 3 vârfuri așezate simetric.

Celelalte două mărgele au fost arse la culoarea cărămizie și au câte două butoane (tip nasturi) așezate în părți opuse, prin care forma lor devine asemănătoare unei cruci.

Deosebit de interesante mi se par trei imitații de picioare umane din lut. Două dintre acestea sunt arse până la culoarea albastrui –neagră. Unul reprezintă piciorul de la călcâi până la genunchi, are înălțimea de 0,9 m, în timp ce talpa are lungimea de doar 0,045 m; al doilea picior are talpa cu lungimea de 0,035 m. Fragmentul are înălțimea de 0,04 m. Execuția este primitivă. O execuție mai bună are al treilea exemplar ce reprezintă piciorul de la genunchi până la călcâi și are lungimea de 0,1 m. Acest fragment are culoarea cărămizie. Este vizibil genunchiul, călcâiul și cele două glezne. După ruptura de deasupra genunchiului, statueta prezenta probabil silueta umană în întregime.

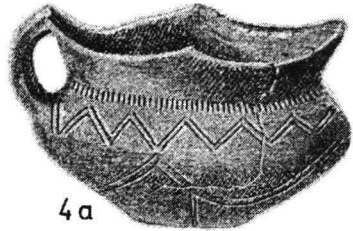
1

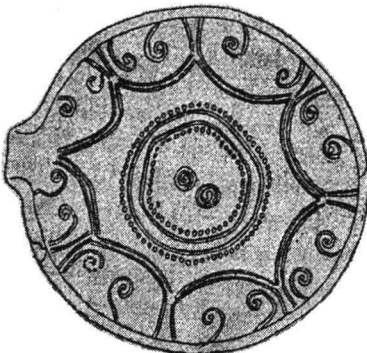
2

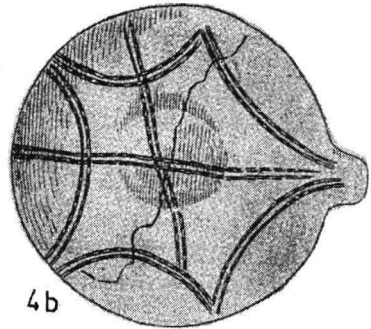
3 a

4 a

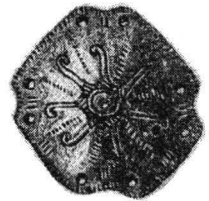
3 b

4 b

5

6 a b.

Figura 22. Vrsac – Ludos. Ceramică din epoca bronzului

Dintre obiectele de piatră descoperite, trebuie să amintim în primul rând pe cele care erau mai la adâncime și erau contemporane cu vasele ceramice de la începuturile olăritului. Sunt unelte realizate din lut mai tare, prin ciocănire, ca și uneltele din piatră. Materia primă predominantă pentru uneltele din piatră erau cuarțurile colorate și cremenea dar și obsidianul, jaspul, opalul alb, topazul de culoarea vinului. În posesia lui Rittinger am văzut din aceste materiale 30 de nuclee, 102 bucăți așchii, 6 vârfuri de săgeată, 2 vârfuri de lance, 108 lame de cuțit, 11 lame de fierăstrău și 8 topoare; din păcate, toate fragmentare. Restul uneltelor de piatră erau realizate din piatră mai moale. Unii consideră că acestea nu ar fi atât de vechi ca și cele realizate, prelucrate prin ciocănire; sunt persoane care susțin că topoarele și ciocanele cu perforație pentru mâner bine realizate ar fi chiar din epoca metalelor. Uneltele, obiectele din piatră șlefuită au fost descoperite în straturi mai apropiate de suprafață. Din această a doua categorie face parte un târnăcop cu formă frumoasă (Beilhammer), din trachyt, cu lungimea de 0,12 m.

Un alt topor mai mic, cu lungimea de 0,095 m este realizat din diabaz și are o formă mai deosebită. Ciocanele sunt doar fragmentare și provin toate de la exemplare destul de alungite. Am numărat șase asemenea fragmente de ciocane din serpentin, 4 din diabaz și 2 din piatră de calcar. Pe un fragment din serpentin se văd două perforații pentru mâner, fapt explicabil prin reutilizarea după rupere la prima perforație. Un fragment provine de la un ciocan de formă aproape sferică, altul de la un ciocan greu, cu formă alungită. Acesta din urmă ne arată încercarea de perforare pentru mâner. Au fost descoperite multe dălți, mai ales din cele plate. Eu însumi am văzut 66 bucăți întregi și fragmentare. Lungimea dălții celei mai mici era de 0,055 m. Au fost și unele exemplare de 0,12 m, cu tăișul bine ascuțit, acestea puteau fi folosite și ca topoare. Materia primă din care au fost făcute majoritatea este tuful calcaros, piatra de calcar; am descoperit un fragment din marmură albă. O daltă cu lungimea de 0,1 m a fost realizat din piatră de nisip, fără prea mult efort. Trei bucăți erau din piatră chlorit și una din serpentin. O daltă realizată din piatră calcaroasă avea trunchiul dreptunghiular și făcea parte din categoria uneltelor de piatră numite „rindele”. Dălți înguste am reușit să văd doar trei bucăți. Una dintre acestea era din amphibolit, cu capul cilindric și lungimea de 0,12 m, era un exemplar frumos; celelalte două, fragmentare, erau din piatră de calcar. Dintre pietrele descoperite, care poartă urmele prelucrării merită a fi amintite: o bucată de piatră calcaroasă cu o scobitură, era probabil piatră de polizat și o piatră pătrată plană, șlefuită

din lyditi. Erau și 7 nuclee piramidale cu bază dreptunghiulară din piatră de calcar cu înălțimi cuprinse între 0,08-0,19 m. De asemenea, am văzut 12 nuclee fragmentare, care proveneau probabil din confecționarea uneltelor.

Sunt interesante părțile inferioare ale râșnițelor de mână, cu scobitură concavă, în care locuitorii preistorici zdrobeau boabele de cereale cu zdrobitoare de mărimea unui măr. Am descoperit fragmente ce proveneau de la exemplare cu diametrul de 0,3 m. Acestea erau realizate din cuarțit, piatră de nisip cu cuarțit, granit, gnais și piatră cu mică. Au fost descoperite surprinzător de multe zdrobitoare sferice cu diametrele cuprinse între 0,04 - 0,1 m. Rittinger a colecționat din acestea 48 de bucăți întregi și 27 fragmentare. Acestea erau majoritatea din cuarț, una din granit, una dintr-o piatră cu mică și două din cremene. Câteva exemplare sunt foarte uzate, astfel încât au deja formă de cub. Acestea au fost folosite la zdrobirea cerealelor. Alte exemplare, ca cele două de cremene erau probabil pentru spargere grosieră, pentru realizarea celorlalte unelte. În final mai amintim câteva pietre, pe care le-am descoperit în număr deosebit de mare, sunt bilele care foloseau alături de bilele de lut ars, tot în număr foarte mare, ca proiectilele de praștie.

S-au descoperit un număr considerabil de unelte de os și de corn de cerb. Din os, am văzut 12 împungătoare, cu lungimile cuprinse între 0,05-0,13 m. Printre acestea erau și câteva exemplare bine păstrate, utilizabile parcă și astăzi. S-au descoperit și 3 oase de netezit, 2 dălți din corn (între 12 și 17 cm), 2 sape cu tăiș orizontal pentru lucrul terenului agricol, 2 ciocane (de 0,11 și 0,14 m lungime) și fragmente a 11 sape și ciocane precum și un fragment dintr-un topor cu tăiș vertical. Toate uneltele aveau perforația pentru mâner frumos realizate, porționate ori deasupra rozetei ori la ramificația cornului. Un corn de cerb cu ramificație era astfel confecționat încât trunchiul (ramura principală, groasă) se putea prinde în mâner, în timp ce o ramificație subțire, bine ascuțită putea fi folosită ca sapă sau instrument de râșcăit. Din categoria armelor, am văzut 4 pumnale, dintre care 3 erau din os iar unul din corn. Erau de asemenea două coarne de vită cu lungimea de 0,2 m, cu perforații laterale, pentru suspendare pe șnur; 22 de bucăți de vârfuri de corn erau frumos netezite și bine ascuțite. În final, mai amintesc 4 fragmente de corn ce poartă amprenta prelucrării, se vede modul în care se tăiau ramificațiile de pe corn pentru realizarea unui topor sau ciocan.

Sunt interesante și 5 fragmente de brățări din cochilie de scoică. Este un lucru unanim acceptat că omul a folosit prima dată doar uneltele de piatră și os și abia după acestea a ajuns să folosească metalele. Primele metale

cunoscute de om au fost aurul și cuprul, deoarece pe acestea le putea găsi în stare nativă în natură. Aceste afirmații sunt dovedite și de faptul că au fost descoperite unelte de aur și cupru împreună cu unelte de piatră. Pe data de 8 iulie, la o adâncime de 1 m au fost descoperite două verigi de aur, dintre care greutatea uneia era de 17,7 gr; aceasta era răsucită o singură dată și era întoarsă la unul din capete. O verigă asemănătoare este desenată în volumul I al Atlasului anexat la volumul II al *Arch. Közl. la Lápújtói régiségek*, pl. I a. A doua verigă avea greutatea de 12,5 g și este perfect asemănătoare cu cea prezentată de Hampel J.: *A bronzkor emlékei*, pl. XLVIII, verigă aflată la Muzeul Național Maghiar. Acest tip de verigi erau folosite atât ca podoabe cât și ca „monede”, ele fiind denumite din acest motiv „verigimonedă”(Fig.26/9). Pe teritoriul Ungariei sunt destul de frecvente, uneori solitare, alteori prinse în lanțuri. Astfel a fost descoperită, printre altele, în anul 1883 în apropierea așezării descrise și anume spre nordvest de așezarea preistorică, în direcția viilor Obradovics, veriga asemănătoare cu cea mică și avea greutatea tot de 12,5 g. Pe data de 26 septembrie s-a descoperit o a patra verigă din această așezare, cu greutatea de 15,2 g. Aceasta avea forma obișnuită, dar capul cilindric. Pe data de 14 iunie, la o adâncime de 2 m, a fost descoperită o bucată de cupru cu lungimea de 0,025 m și grosimea de 0,006 m.

Mai târziu, când omul a învățat tehnologia aliajului metalelor, a realizat bronzul. Și pe teritoriul așezării noastre am descoperit unelte de bronz. Pe data de 17 mai, spre sud de drumul spre Timișoara, la o adâncime de 1,8 m s-au descoperit 3 fragmente ale unui ac de bronz cu lungimea de 0,42 m. Capul acului este discoidal, cu diametrul de 0,01 m, iar la 0,11 m de cap are decoruri – linii incizate. Pe data de 18 mai au apărut tot în aceeași zonă și tot în același strat un fragment de lamă de fierăstrău cu lungimea de 0,11 m, o bucată de spiră îndoită în formă de verigă și două fragmente dintr-un ac, fiecare cu lungimea de 0,1 m. La începutul lunii iunie, tot din același loc, a fost adusă la lumină o daltă cu aripi (paalstab), cu lungimea de 0,15 m, cu forme elegante și în stare bună de conservare. Pe data de 20 iunie pe suprafața așezării, la o adâncime de 1,5 m, s-a găsit un fragment de seceră. La aceste din urmă obiecte se mai adaugă două obiecte de piatră. Ambele sunt pietre de ascuțit pentru unelte din bronz. Una dintre pietre are lungimea de 0,07 m, grosimea de 0,01 m, iar în capătul superior, unde are o perforație pentru suspendare de șnur, lățimea este de 0,015 m, la capătul inferior are lățimea de 0,02 m. A doua piatră are lungimea de 0,06 m, lățimea de 0,03 m și grosimea de 0,02 m, este fragmentară și are o scobitură

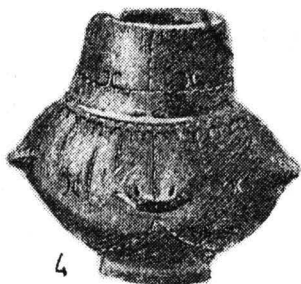
de la folosire frecventă pentru ascuțirea uneltelor. Ambele sunt din piatră de nisip cu granulație fină.

Acum ne rămâne de stabilit din ce perioadă provin obiectele descoperite și în ce stadiu de cultură erau locuitorii acestei așezări. Primele obiecte au fost identificate la adâncimea de 3-3,5 m: unelte de cremene, oase ale animalelor deja dispărute și câteva vâscioare de la începuturile olăritului. Obiectele descoperite demonstrează existența omului paleolitic în apropierea Vârșetului, în așezarea cercetată. Însă așezarea a fost înfloritoare în epoca neolitică, ca apoi să dispară în epoca bronzului.

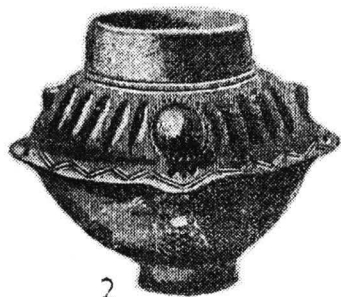
Nivelul cultural al așezării neolitice este ilustrat de obiectele descoperite. În jurul vetrelor de foc aveau ridicate locuințe – colibe. Se ocupau de pescuit, vânat, chiar și cu cultivarea pământului. Uneltele folosite erau din piatră, așa numitele dălți plate și înguste (dintre care primele serveau și ca topoare), topoare, târnăcoape (Hammerbreite) și ciocane cu perforație pentru mâner – materii prime oferite cu generozitate de Munții Banatului, pe care omul acelei perioade le-a și folosit pentru a-și crea singur uneltele. Alături de uneltele enumerate mai amintim și topoarele, lamele de fierăstrău și de cuțit din pietre, prelucrate prin ciocănire. Foloseau pietre mari pentru prelucrarea grosieră a obiectelor, dar și pietre de polizat, de ascuțit. Din os, putem aminti: împungătoarele, din corn de cerb: ciocanele și topoarele. La muncile pământului foloseau sape din corn de cerb și deja amintitele gheare-greble, în timp ce produsele obținute, cerealele, erau prelucrate pentru a fi consumate în râșnițele de mână cu scobituri concave și zdrobite, mărunțite cu zdrobitoarele de piatră. Pescuitul este demonstrat prin numeroasele greutateți de plase de pescuit, în timp ce armele – vârfurile de săgeată și lance, lamele de pumnal din os și corn precum și proiectilele de praștie – demonstrează că locuitorii acestei așezări se ocupau și cu vânatul. Vânatul, resturile le găsim clar în gropile menajere. Cel mai puțin putem spune despre îmbrăcăminte, presupunem doar că era din piei de animale, la care foloseau pentru prelucrare împungătoare și răzuitoare. Podoabele purtate erau din scoici (brățări) și mărgelile de lut ars. Întrucât locuitorii acestei așezări nu aveau la îndemână materia primă pentru a-și confecționa uneltele, le aduceau din munții metaliferi din apropiere. Este posibil să se fi dezvoltat și un fel de comerț în care verigile de aur constituiau o modalitate de plată. Și aici putem observa modul în care oamenii preistorici își înmormântau membrii comunității. Pe data de 9 iulie, în prezența mea, a fost dezgropat un mormânt, în punctul în care „șanțul roman” străbate acest teren.

1

4

2

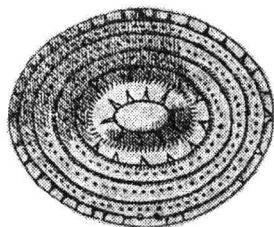
5

3

6a

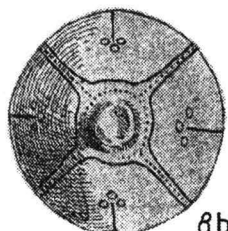
6b

7

8a

8b

Figura 23. Vrsac – *Ludos*. Ceramică din epoca bronzului

Mormântul a fost descoperit la o adâncime de 1,5 m. În mormânt era scheletul unui tânăr incomplet dezvoltat, cu capul spre nord, cu genunchii ridicați aproape până la cap. Această poziție ne amintește de mormintele ghemuite ale epocii de piatră. După cum am putut vedea din stratificarea pământului, acesta era un „mormânt cotlon”.

Așezarea noastră a ajuns până în epoca bronzului și credem că era la un stadiu mediu de dezvoltare. În această perioadă trebuie să plasăm vasele ceramice de calitate superioară. Uneltele din metale erau mai bune și mai durabile. S-a schimbat și modul de înhumare. Acum își ardeau morții și resturile le adunau și le îngropau în urne funerare. O asemenea urnă ce conținea cenușă, oase carbonizate și pământ, avea înălțimea de 0,21 m, cu diametrul gurii de 0,1 m, diametrul corpului 0,2 m iar la bază tot 0,1 m. Grosimea pereților vaselor, prost arse și nedecorate, era de 0,01 m. În punctul de maximă lățime a corpului avea 2 tortițe. În anul 1890, la începutul lunii mai, cu ocazia unor lucrări la canalul deja terminat și anume la construirea drumului pentru căruțe în aval de șoseaua spre Timișoara, s-a descoperit un alt mormânt de incineratie. De această dată, în urnă, pe lângă rămășițele obișnuite, mai era un văscior, iar drept capac pentru urnă era un castron. Urna avea înălțimea de 0,36 m, era simplă dar frumoasă. Castronul era frumos ornamentat cu linii incizate și cu pastă albă. Văsciorul era de culoare neagră, bine netezit și avea o toartă tip „ansa lunată”.

Vedem aici deja și fazele incipiente ale artei. Exceptând acum formele și ornamentația vaselor, acele picioare umane descoperite deși sunt primitive, demonstrează dezvoltarea simțului estetic.

După cum putem observa suprafața rupturilor acestor statuete, ele sunt fragmente ale unor idoli de 0,3 – 0,4 m înălțime. Prin acești idoli avem o imagine și asupra vieții spirituale, a religiei omului preistoric (V. *Verhandlungen der Berliner antropologischen Gesellschaft*, 1891, 85-94; Milleker Felix: *Eine Ansiedlung der Steinzeit im Gebiete der Stadt Werschetz*).

În vara anului 1888, pe 1 iulie, duminică, am organizat în incinta Bibliotecii Orășenești o expoziție cu piesele aflate în posesia lui Rittinger. Expoziția a fost deschisă timp de 5 ore și a avut mai mult de 600 de vizitatori. Cu ocazia expoziției de arheologie de la Timișoara, din anul 1891, Rittinger a participat cu o colecție de piese selecționată de autorul acestor rânduri, colecție cu care a primit medalia de aur. În anul 1894 marea parte a pieselor, aproximativ 750 de bucăți, a trecut în posesia muzeului din Vârșeț.

Descoperirile anului 1888

În luna noiembrie a anului 1888, cu ocazia săpării canalului amintit, au fost făcute descoperiri arheologice interesante. În hotarele nord-estice ale orașului Vârșeș, în zona numită *Ludoș*, în apropierea fermei Lazarovici, la 2200 m de podul peste „Bega Veche”, pe drumul dintre Veliko Srediște și Jamul Mic, acolo unde se află cantonul nr. 2 de cale ferată – marginea vestică a zonei *Kiss-Rét* se înalță aproximativ 10 m. Această ridicătură de pământ, de unde se deschide o vedere frumoasă spre munții Vârșeșului, este locul unde era în vechime o așezare preistorică înfloritoare.

La 2200 m de podul amintit, spre sud, pe o lungime de aproximativ 1 km, a fost descoperit un cimitir unde au fost îngropați morții timp de două lungi epoci istorice .

Pe data de 13 noiembrie am vizitat zona. Chiar atunci au fost scoase la lumină 4 urne funerare. Atunci am ajuns la concluzia că mijlocul, nucleul acestui cimitir era pe panta estică, pe o lungime de aproximativ 150 m. La o adâncime de 1,1 m au fost descoperite câteva schelete umane în poziție ghemuită. Un asemenea mormânt avea ca inventar funerar o cană mare, cu înălțimea de 0,08 m, cu diametrul gurii de 0,14 m, iar al bazei de 0,08 m. Aceasta era arsă până la culoarea neagră și avea în partea superioară două toarte diametral opuse. Adâncimea maximă la care au fost descoperite aceste morminte de inhumație, precum și faptul că în același strat de pământ au fost descoperite sporadic unelte de piatră și corn de cerb ne duc la concluzia că acestea sunt din epoca pietrei. Nu putem ști însă dacă erau sau nu „morminte cotloane”.

Mormintele de incinerare, urnele funerare au fost descoperite deasupra stratului cu cele de inhumație. Acestea au fost descoperite la o adâncime de 0,6 – 0,7 m. De această dată, muncitorii au deranjat în jur de 100 de morminte. Majoritatea au fost distruse din cauza frigului, pentru că pământul era complet înghețat. Urnele erau la o distanță de 0,5 – 1 m una de cealaltă, dar în cele mai multe urne nu erau decât rămășițele defunctului; într-o singură urnă am găsit rămășițele a două persoane. În gura urnelor era așezat un vas mai mic. Într-un caz am văzut în gura urnei un vas mai mare, tip ceașcă, în care era așezat un văscior. Trei urne conțineau și bronzuri. În două urne erau fragmente de plăcuțe, iar în a treia fragmente ale unor ace lungi. Majoritatea urnelor aveau drept capace castroane mari, doar una era acoperită cu o piatră plată. Într-un loc au fost descoperite 4 -5 văscioare mici, aranjate în cerc, acoperite cu un castron mare.

Pe data de 13 noiembrie Rittinger a colecționat următoarele vase: 1. Urnă. Înălțimea: 0,4 m; diametrul corpului 0,5 m; diametrul gâtului și al bazei: 0,12 m (Fig. 20/1). În gura vasului cu buza răsfrântă era așezat un castron, iar în castron o cană cu toartă. Urna are pe corp, pe punctul de maximă lărgime, toarte proeminente și decoruri liniare. 2. Urnă. Mai simplă decât precedenta și nedecorată. Înălțimea: 0,34 m; diametrul corpului 0,28 m; al gâtului 0,1 m. Această urnă era acoperită cu un castron simplu. 3. Patru căni cu toartă, cu înălțimile între 0,08 – 0,1 m, o parte arse până la culoarea cărămizie iar cealaltă parte negre, decorate pe corp cu proeminențe late și mai puțin înalte. 4. Fragment dintr-un castron de culoare neagră cu ornamente incizate din linii și puncte, cu cercuri și spirale.

În colecția lui Mihailovici Daniel am văzut următoarele piese: 1. Urnă, îi lipsește partea superioară. Circumferința lărgimii maxime a corpului 1,1 m. La baza gâtului are două toarte cilindrice alungite în poziții diametral opuse. 2. Urnă, cu gâtul spart, dar s-au păstrat fragmentele (Fig. 22/1). Înălțimea: 0,4 m; diametrul bazei 0,1 m; diametrul gâtului 0,14 m, al gurii 0,2 m. Circumferința lărgimii maxime a corpului 1,02 m. Este o urnă elegantă. Pe corp are patru toarte iar pe gât două, așezate în poziții diametral opuse. Corpul este decorat cu grupuri de proeminențe așezate simetric și linii late. 3. Urnă, întregă. Înălțimea 0,33 m; diametrul bazei 0,1 m; al gâtului 0,14 m, iar al gurii 0,22 m. Circumferința corpului este de 0,88 m. Pe partea de maximă lărgime a corpului are patru toarte mici, patru proeminențe și rânduri de puncte prin impresiune cu degetul. 4. Urnă în formă de mojar, spartă. Înălțimea 0,31 m; diametrul bazei 0,12 m, iar al gurii 0,28 m. La aproximativ 0,1 m sub buză are un inel (bandă) în relief, ce înconjoară vasul, decorat cu patru proeminențe. Vasul este realizat din lut de calitate inferioară. 5. Ceașcă. Înălțimea de 0,08 m; diametrul gurii 0,15 m iar al 0,05 m. În poziții diametral opuse sunt o toartă mică și o proeminență. 6. Ceașcă, cu înălțimea de 0,08 m, diametrul gurii de 0,15 m. Are o tortiță și o proeminență micuță amplasate diametral opus; 7. Castron; spart. Înălțimea: 0,09 m; diametrul gurii 0,15 m iar al bazei 0,05 m; 8. Văscior cu toartă, de culoare cărămizie, descoperit în urna de la nr. 2 sau 3; are toarta ruptă; patru proeminențe; 9. Văscior cu toartă, de culoare cenușie, spart; 10. Ceșcuță de culoare cărămizie, spartă; 11. Ceașcă mică, de culoare cărămizie, spartă; 12. Castron mare cu ornamentație, cu înălțimea de aproximativ 0,15 m, cu diametrul gurii de 0,4 m; pe gâtul scurt are două toarte mici iar ornamentația incizată, cu pastă albă; fragmentară (Fig. 19/6); 13. Oală mică, de culoare neagră, spartă. Avea o toartă și trei proeminențe; decorată cu rânduri

de puncte prin impresiune; 14. Vas elegant, de forma unui pahar, ars la culoarea cenușie, înălțimea 0,09 m; spart; 15. Vas micuț, cu toarta arsă la culoarea neagră – cărămizie, spart; 16. Vas cu toartă de culoare cărămizie, întreg; 17. Vas cu toartă, de culoare neagră, întreg. 18. Vas identic cu cel de la nr. 17. 19. Vas micuț, cu două toarte, de culoare neagră, întreg. Vasele de la nr. 16– 19 sunt din tipul celor recent amintite, care au fost așezate în cerc și acoperite cu un castron mare. 20. Ceașcă lungă, în formă de barcă, ars până la culoarea neagră, întreagă; lungimea 0,15 m, lățimea la mijloc 0,06 m; înălțimea 0,035 m (Fig. 19/5 și 6). 21. Cană, spartă; diametrul gurii 0,07 m; diametrul bazei 0,07 m; înălțimea 0,07 m. 22. Fragment de castron de culoare neagră, de mărime medie, decorat ca cea de la nr.12. Lutul din care au fost realizate majoritatea vaselor este curat; doar câteva sunt în amestec cu nisip mai zgrunjos. Culoarea vaselor este cenușiu–neagră, neagră sau cărămiziu–gălbuie. Au o tehnică destul de elaborată. Urna prezentată la nr. 2, în posesia lui Mihailovici este deosebit de frumoasă, cu forme elegante, cu ornamentația deosebită, încât ar avea un loc de cinste ca decor de salon. La fel de elegant trebuie să fi fost și castronul de la nr. 12. Și printre vasele mai mici sunt câteva exemplare mai frumoase, cum ar fi cele de la nr. 16 – 19. Doar puține de vase, cum ar fi urna în formă de mojar, de la nr.4, sunt slabe calitativ, din punctul de vedere al materiei prime sau al execuției.

S-au descoperit și obiecte din piatră, dar tot câte unul singur și nu cunoaștem circumstanțele exacte ale descoperirii. Au fost 4 fragmente (lame de cuțit) din cremene, realizate prin ciocănire, o mărgea fragmentară de formă alungită dintr-o piatră de culoare galbenă, poate cuarț galben; 1 nucleu din serpentin, după forma acestuia – pentru un ciocan.

Au fost descoperite puține piese din corn de cerb și chiar și obiectele descoperite au fost găsite unul câte unul, sporadic, nu în urne. Dintre aceste obiecte trebuie să amintim în primul rând un ac lung, cu vârful rupt (Fig. 18/27). Capul și mijlocul au lungimea de 0,085 m. Este realizat din vârful unui corn de cerb; capul acului este cilindric, frumos șlefuit și are decoruri liniare în benzi. Motivele incizate pe ac se aseamănă cu cele de pe brățările de epoca bronzului. În sfârșit, au mai fost descoperite două vârfuri de corn de cerb (cu lungimile de 0,13 și 0,18 m) cu vârfurile bine ascuțite iar capetele mai groase tăiate.

Obiectele de bronz descoperite au fost găsite în urne. În afară de fragmentele de plăcuțe deja amintite, găsite în urne, au fost descoperite patru fragmente ale unui ac de bronz cu lungimea de 0,28 m, așezate deasupra rămășițelor umane din urnă. Acest ac este din sârmă răsucită cu profil pătrat;

și alte patru fragmente ale unui ac, tot din sârmă cu profil pătrat, cu lungimea de 0,12 m și, în fine, o bucată de sârmă cu lungimea de 0,12 m, cu fragmente de plăcuță de bronz.

În timp ce scheletele înmormântate în poziție ghemuită ne lasă să presupunem că în această zonă, probabil pe culme, era așezarea omului epocii de piatră, cimitirul de urne ne arată o așezare de epoca bronzului înfloritoare, plasată tot pe culme. Fragmentul de castron mare pe care l-am văzut în posesia lui Rittinger Ede, precum și mai multe fragmente văzute în posesia lui Mihailovici (vezi mai sus la poz. 12 – 22) prezintă decorurile specifice epocii bronzului, cercul și spirala. Benzile de decorații ale piesei de la nr. 12 sunt surprinzător de asemănătoare cu decorațiunile lamelor de sabie de epoca bronzului. Dealtfel, aceste decorațiuni din linii și puncte realizate cu instrumente ascuțite, putem să le numim, până la un punct, de bun gust (vezi *Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft*, 1891, 94-97; Felix Milleker: *Die alte Ansiedlung in der Flur Ludosch der Gemarkung der Stadt Werschetz*).

În afară de Rittinger și Mihailovici, și ing. Schronk József a reușit să obțină vase. Vasele obținute sunt următoarele: 1. Urnă. Înălțimea: 0,41 m. Diametrul bazei 0,09 m. Diametrul corpului 0,30 m. Diametrul gâtului 0,17 m. Punctul de maximă lărgime al corpului este decorat cu patru toarte mici, sub baza gâtului are patru proeminențe ascuțite, cu vârful orientat în sus. Buza este orizontală. Are pereții groși și este în stare de conservare bună. Conține pământ, cenușă și fragmente de oase. 2. Urnă. Înălțimea aproximativ 0,36 m. Diametrul bazei 0,07 m; al corpului 0,24 m iar al gâtului 0,12 m. Pe corp are patru toarte mici cilindrice, iar la baza gâtului patru proeminențe. Marea parte a bazei este ruptă (Fig. 21/2). 3. Cană cu toartă. Înălțimea 0,09 m. Culoarea neagră. Are toarta ruptă și lipsește. 4. Cană identică. Înălțimea 0,085 m. Culoare neagră. Toarta lipsește. 5. Idem, înălțimea 0,070 m, culoarea neagră. Toarta păstrată, în partea superioară are două prelungiri (Fig. 19/1). 6. Idem. Înălțimea 0,048 m, culoarea și toarta la fel ca la cea de la nr. 5; 7. Idem, înălțimea 0,085 m, culoare gălbuie, toarta ruptă. 8. Ulcior. Înălțimea 0,08 m, culoare deschisă, partea superioară a toartei este concavă.

Din obiectele descoperite în cimitirul de urne, un văscior a ajuns în posesia lui Böhm Lénárd (Fig. 19/3). Acest vas are înălțimea de 0,075 m, din care 0,01 m revin bazei, 0,045 m corpului și 0,02 m gâtului. Are două toarte mici ce au în partea superioară câte o proeminență cu vârful în sus. Buza vasului, în zonele fără toartă se ascute în unghi (lobi). Acest vas este

întreg, are culoare neagră și ardere bună. Este îngrijit lucrat, cu formă frumoasă, se aseamănă cu o cană descoperită de Wosinszky Mór în așezarea preistorică de la Gerjen (Hampel J: *A bronzkor*, vol. II, pl. CXXX, fig. 1.). Un alt exemplar asemănător putem vedea în Muzeul de la Kiskunhalas (Rómer Fl.: *Resultas etc.*, p. 165, fig. 91.).

În sfârșit, Medvetzky Jakab a primit o ceașcă mică cu toartă și un vas în formă de urnă. Primul vas are înălțimea de 0,033 m, diametrul bazei de 0,025 m, al corpului de 0,065 m, iar al gurii de 0,05 m. Pe corp are 5 proeminențe care, împreună cu toarta, erau așezate simetric. Toarta era de tipul celor care se ridică deasupra nivelului buzei vasului, însă s-a rupt. Partea superioară a corpului este înconjurată de linii verticale paralele, iar pe gât linie în zig-zag. Vasul are culoare neagră, are suprafața netezită. Forma este elegantă (pl. II, fig. 4).

Vasul în formă de urnă are înălțimea de 0,11 m. Diametrul bazei este de 0,065 m, al corpului de 0,14 m, al gâtului de 0,09 m, iar al gurii de 0,10 m. Partea superioară a corpului este decorată cu 2 toarte amplasate în poziții diametral opuse. Baza gâtului este înconjurată de o linie orizontală. Nu mai are alte decorațiuni. Culoarea vasului este neagră, este întreg, doar buza este puțin ciobită. A fost lucrat cu mâna, ca vasul de mai sus.

În luna septembrie 1894, când s-a înființat muzeul orașului Vârșeț, Ritteringer Ede a donat muzeului colecția de obiecte descoperite în cimitirul de urne. Apoi, prin medierea lui Ritteringer și Mihailovici Daniel a donat majoritatea pieselor sale, la fel și Schronk, iar în final și cele două vase primite de Medvetzky și vasul lui Böhm au trecut în proprietatea noului muzeu. Doar câteva (vreo 8 bucăți) din vasele mai mici ale lui Mihailovici s-au pierdut. În Muzeul din Vârșeț, de pe suprafața cimitirului de urne de la Ludoș, din piesele descoperite în anul 1888 sunt în prezent 7 urne, 24 vase ceramice mai mici, 11 fragmente de bronzuri, 9 obiecte din piatră și un ac din corn de cerb.

Descoperirile anului 1895

În timpul construirii rețelei de căi ferate din Banat, în lunile noiembrie și decembrie 1895, în hotarele Vârșețului, în partea nord-estică, la aproximativ 10 km de canton și 2 km de graniță, a fost necesară modificarea canalului de desecare de la Srediște ca să se poată amplasa podul de cale ferată peste canal. În acest scop s-a săpat un nou tronson de canal cu lungimea de 270 m. Acest nou canal a fost săpat în panta estică a dealului. Adâncimea canalului este de 4 m, lățimea în partea inferioară 6 m iar în

partea superioară 16 m. Podul este amplasat la 23 m spre sud de capătul superior; lângă acesta este cantonul nr. 2.

După ce în anul 1888 a fost descoperit aici cimitirul de incinerare, iar noul canal se săpa chiar lângă cel vechi, la vest de acesta, și de această dată au fost făcute descoperiri interesante care, prin intermediul firmei de construcții a lui Gfrerer, Schoch și Grossmann, au fost donate muzeului din Vârșeț.

La intervenția inginerului șef Wegrzynowicz József, care coordona construcția canalului, Gaj Márton, constructor-supraveghetor, a condus colecționarea cu grijă deosebită pentru circumstanțele descoperirii.

Deși când s-a construit fundația podului nu s-a descoperit nimic, totuși la pod, adică spre sud de acesta, pe o lungime de aproximativ 150 m au fost făcute cele mai multe descoperiri. În ultimii 100 m ai canalului nou descoperirile au devenit tot mai rare.

Descoperirile constau în mare parte din urme ale cimitirului de urne. Au fost observate puține urme de locuire.

Următoarele descoperiri fac referire la așezare: la 150 m spre sud de pod, pe malul vestic, s-a descoperit urma unei vetre de foc. La 80 m spre nord de pod, cu ocazia lărgirii malului drept al vechiului canal, a fost descoperită o groapă arsă pe dinăuntru și spoită, cu o deschidere de 0,8 m, la 0,5 m sub nivelul solului. Groapa avea diametrul de 2 m. Nu am putut stabili adâncimea gropii pentru că în acel loc s-a săpat doar la 1 m adâncime. Această groapă era probabil o locuință. Ambele descoperiri au fost făcute pe partea vestică a canalului, astfel că putem presupune existența așezării pe platou, iar a cimitirului pe pantă.

Pe data de 19 și 21 noiembrie am primit primul transport de obiecte, și anume: 5 urne, 7 vase de ceramică mai mici și 3 obiecte de bronz. Prima urnă era întregă, are doar buza ciobită. Înălțimea vasului fragmentar este de 0,38 m (înălțimea inițială era probabil de 0,42 m), din care 0,11 m revin gâtului și 0,03 m gurii. Diametrul bazei este de 0,1 m, al corpului de 0,3 m iar al gâtului de 0,15 m. Corpul este decorat cu două toarte lungi cilindrice și două proeminențe mici alungite, așezate simetric. Imediat deasupra proeminenței – câte un punct imprimat, iar sub baza gâtului câte 3 puncte prin impresiune. La baza gâtului sunt două toarte mici amplasate în poziții diametral opuse. Gâtul este înconjurat de patru rânduri de linii realizate prin impresiune. Grosimea peretelui vasului este de 0,008 m. Vasul are culoare cărămie. 2. Urnă, buza ruptă, în rest se află în stare bună de conservare. Este simplă. Înălțimea vasului fragmentar este de 0,33 m (înălțimea inițială

era probabil de 0,34 – 0,35 m), din care 0,1 m revin gâtului, buzei răsfrânte 0,01 – 0,02 m. Diametrul bazei este de 0,085 m, al corpului 0,27 m, iar al gâtului de 0,11 m. Pe corp are patru toarte cilindrice amplasate simetric. Culoarea vasului este neagră. 3. Urnă, cu buza ruptă și gâtul parțial rupt. Și corpul este fragmentar. Înălțimea urnei fragmentare este de 0,34 m, din care partea de la bază până la gât este de 0,27 m. Diametrul bazei este de 0,095 m, al corpului de 0,27 m, iar al gâtului de 0,14 m. Pe corp are patru toarte mici cilindrice. Culoarea urnei este brun – neagră. 4. Urnă fragmentară. Lipssește buza, o parte din gât, o toartă și o proeminență. Este de calitate inferioară. Culoarea este neagră. Înălțimea vasului fragmentar este de 0,33 m (înălțimea inițială era probabil de 0,34 – 0,35 m), din care părții de la bază până la gât îi revin 0,23 m, iar gâtului 0,23 m. Diametrul bazei este de 0,095 m, al corpului 0,26 m, iar al gâtului de 0,13 m. Pe corp avea două proeminente alungite și două toarte foarte mici, din care lipsesc câte una. 5. Urnă. Întregă, doar din buză lipsește un fragment, deci și-a păstrat forma și înălțimea inițială. Înălțimea urnei este de 0,39 m, din care partea de bază până la gât este de 0,27 m, iar gâtului îi revin 0,1 m. Materia primă, prelucrarea și arderea sunt mai bune decât ale urnei precedente. Are culoarea cărămizie. În partea de maximă lărgime a corpului are patru tortițe. Diametrul bazei este de 0,11 m, al corpului 0,28 m, al gâtului 0,14 m, iar al gurii de 0,24 m. Grosimea peretelui este de 0,012 m.

Vasele de dimensiuni mai mici sunt următoarele: 1. Cană cu toartă, întreagă, de culoare cărămizie. Înălțimea: 0,09 m. Pe corp are trei proeminente, în al patrulea loc este toarta, care este concavă în partea superioară și se ridică cu 0,02 m deasupra nivelului buzei vasului. 2. Cana cu toartă. Corpul este fragmentar, are culoare cărămizie. Înălțimea cunii este de 0,09 m, pe corp avea patru proeminente. 3. Cană cu toartă. Aproape întreagă, de culoare cărămizie. Pe corp are trei proeminente, în stânga și în dreapta acestora câte trei linii verticale incizate. 4. Cana cu toartă. Toarta ce se ridică deasupra nivelului buzei este ruptă. Are culoare cărămizie, pe corp are trei proeminente. 5. Cească. Are înălțimea de 0,17 m, din care 0,01 m revin bazei, 0,05 corpului și 0,02 gâtului. Diametrul bazei este de 0,07 m, al corpului 0,12 m, iar al gurii de 0,16 m. Pe corp are trei proeminente, în al patrulea loc o toartă ce se ridică cu 0,003 m deasupra nivelului buzei. Lipssește un fragment din buză. Are culoare cărămizie. 6. Cească. Are buza și toarta rupte. Pe corp are o ornamentație bogată din linii drepte și rotunjite incizate și umplute cu pastă albă. În unele locuri liniile devin spirale și cercuri. Al șaptelea vas este tot o cească, dar cu gura mică și cu orna-

mentație mai deosebită. Aceasta are înălțimea de 0,1 m, din care 0,005 m revin bazei, 0,07 m corpului și 0,025 m gâtului. Gâtul și corpul vasului sunt decorate cu semicercuri mici și linii punctate. Pe corp are patru proeminențe alungite, așezate simetric, perforate fiecare de două ori pe verticală. Vasul este întreg, are ardere bună, culoare cărămiziu deschis (Fig. 21/4).

Obiectele de bronz sunt: 1 fragment de ac de bronz, partea dinspre cap, cu lungimea de 0,13 m. Capul este discoidal, cu diametrul de 0,012 m. Corpul acului este cilindric și are grosimea de 0,005 m. La 0,035 m sub cap are o linie incizată ce înconjoară în spirală de 11 ori corpul acului (Fig. 18/20). Un fragment de brățară, două fragmente de spirală din sârmă de bronz și trei fragmente deformatate ce provin din topirea unor obiecte.

Pe data de 25 noiembrie muzeul a primit o urnă, un castron, o ceașcă, un vas dublu (geamăn), 13 căni mici cu toartă, un capac, o bază de urnă, două obiecte de bronz întregi și 28 fragmentare. Urna are înălțimea de 0,31 m, din care partea de la bază până la maxima lărgime a corpului este de 0,10 m, de aici până la baza gâtului 0,06 m, gâtul are 0,14 m, iar buza 0,01 m. Corpul vasului este amplasat relativ adânc, jos, iar gâtul este mare. Diametrul bazei este de 0,09 m, al corpului de 0,24 m, iar al gâtului de 0,17 m. Buza este orizontală și are lățimea de 0,02 m. Pe corp are patru proeminențe alungite, iar deasupra acestora tot atâtea proeminențe mici, ascuțite, orientate în sus. Nu are alte decorațiuni. Are culoare cărămizie. Două treimi din buza vasului precum și o bucată din gât sunt rupte. Se aseamănă foarte mult cu urna de la Vatina donată de Csapó muzeului din Vârșeț, doar că este ceva mai mică decât aceea. Această formă se aseamănă cu urnele funerare hallstattiene din hotarele localității Soprony.

Castronul este întreg, are culoare neagră și cu ornamentație incizată, decorată cu pastă albă. Înălțimea de la bază până la maxima lărgime a corpului este de 0,07 m, de aici până la partea inferioară a gurii 0,02 m, iar până la marginea superioară 0,095 m. Diametrul bazei este de 0,07 m, al corpului 0,18 m, iar al gurii 0,21 m; buza are lățimea de 0,01 m și este orizontală. Are o toartă micuță. Marginea buzei, gâtul și partea de maximă lărgime a corpului sunt decorate cu linii drepte, spirale și cercuri. Ceștile se aseamănă foarte mult cu castronul. O ceașcă are înălțimea de 0,08 m, diametrul gurii este de 0,17 m, al corpului de 0,14 m, iar al bazei de 0,05 m. Este arsă până la culoarea cărămizie, este fragmentară. Dealtfel, este foarte afectată de foc și este parțial distorsionată față de forma sa originală. Cealaltă este întreagă, de culoare neagră, mai frumoasă. Are înălțimea de 0,06 m. Diametrul gurii cu lățimea buzei este de 0,10 m, a bazei de 0,03 m (Fig. 23/8 a și b).

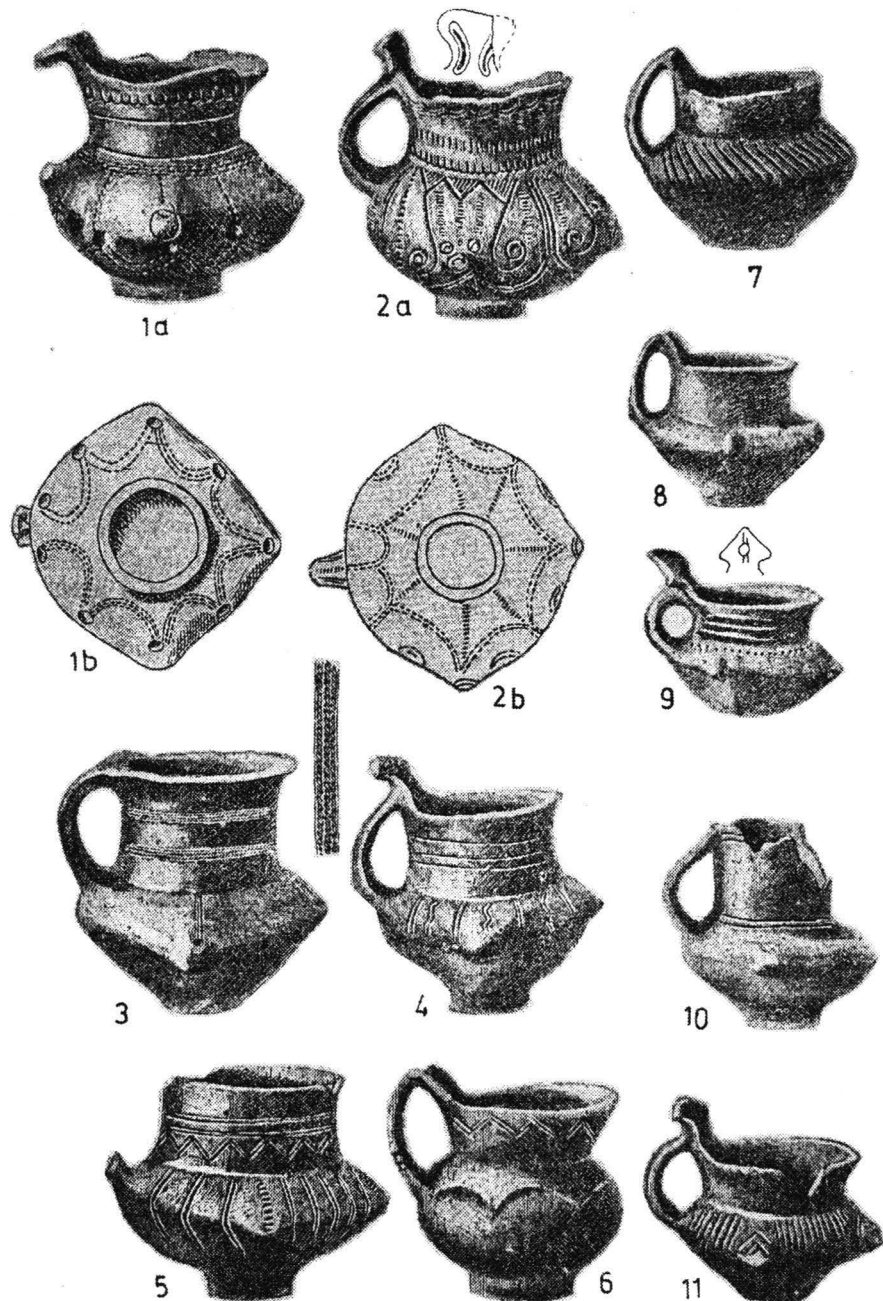

Figura 24. Vrsac – Ludos. Ceramică din epoca bronzului

Cele 13 căni cu toartă au înălțimile cuprinse între 0,055 și 0,085 m. Dintre căni, 6 sunt întregi, 7 sunt fragmentare. Două au culoare cărămizie, restul sunt de culoare neagră. Toarta a trei dintre căni lipsește, din celelalte 10 bucăți, 9 au toarta ridicată deasupra nivelului buzei, toarta este concavă în partea superioară și au prelungiri triunghiulare sau pătrate în poziție verticală. Doar una are toarta exact până la înălțimea buzei căinii; 11 bucăți au câte trei proeminențe grupate a câte trei pe corp, 6 au decor incizat liniar, punctat și cu cercuri imprimate.

Din vasul dublu, unul lipsește, al doilea vas cu toartă comună se păstrează. Înălțimea vasului este de 0,10 m, deasupra vasului se ridică toarta comună, puternică și lată, cu lățimea de 0,03 m. Se ridică cu 0,04 m deasupra nivelului buzei vasului. Cele două vase erau lipite unul de celălalt la buză și corp. Deasupra punctului de legătură este toarta comună. Vasul este nedecorat, are doar trei proeminențe pe corp. Capacul este pătrat, cu lungimea laturilor de 0,07 m. Mijlocul formează o piramidă cu înălțimea de 0,035 m. Cele patru colțuri sunt decupate în semicerc și prevăzute cu câte două orificii verticale; în vârful piramidei este un orificiu. Partea inferioară are o margine cu grosimea de 0,01 m, cu diametrul interior de 0,04 m. Suprafața exterioară este decorată cu linii punctate, cu pastă albă ce formează o rozetă (Fig. 22/6 a și b). Acest capac era al căinii de pe planșa 21/3. Baza de vas este a unei urne.

Din cele 30 obiecte de bronz sunt întregi un cuțit și o brățară. Cuțitul, cu tot cu mâner, are lungimea de 0,14 m, din care 0,095 m revin lamei. Obiectul este realizat prin turnare, la fel ca și fragmentele de seceri și doar pe una dintre fețe este decorat. Și lama este perfect asemănătoare cu cea a secerii. Mânerul este dreptunghiular și este mai gros decât lama; lățimea este de 0,014 m și grosimea de 0,002 m. Pe mâner precum și pe lamă, la bază, este decorat cu motive liniare în relief (Fig. 18/3). Brățara are corpul cilindric aplatizat, la mijloc cu grosimea de 0,005 – 0,007 m, capetele se îngustează și sunt deschise. Nu este ornamentată. Diametrele interioare 0,06 – 0,04 m (Fig. 18/14).

Printre fragmente se află și o brățară în două fragmente. Aceasta are secțiune semicirculară, este plină, masivă, cu capetele deschise, rotunjite. Diametrele interioare sunt de 0,05 – 0,04 m (Fig. 18/15). Două fragmente de ace asemănătoare. Capul este aplatizat în plăcuță și îndoit, astfel încât să formeze un con aplatizat; are corpul cu profil pătrat și răsucit (Fig. 18/22). Un disc spiralat din sârmă subțire (Fig. 18/9). O aplică cu două orificii pentru fixare. Sârmă și alte fragmente deformate. Resturile a două lame de

sabie, topite. Unul dintre fragmente este o parte dinspre plăsea, cu niturile de fixare (Fig. 18/2). Lățimea lamei este de 0,035 m, iar grosimea este probabil de 0,005 m. Celălalt fragment este de la mijlocul lamei. În final, un fragment lateral din zăbala unui cal (Fig. 18/12) ce are la capăt un disc cu diametrul de 0,045 m, la mijloc cu un vârf în relief (Analogia: Hampel J.: *A bronzkor*, vol. I, pl. LX, fig. 3 și 4).

Pe data de 2 decembrie au ajuns la muzeu: 3 urne, 4 vase de dimensiuni medii și 8 vase mai mici, precum și 21 fragmente de bronzuri. Înălțimea primei urne este de 0,42 m, din care de la bază până la gât 0,09 m, iar a gâtului cu buza răsfrântă și ridicată 0,13 m. Diametrul bazei este de 0,09 m, al corpului de 0,32 m, al gâtului de 0,16 m și al deschiderii gurii de 0,25 m. Pe corp are patru toarte cilindrice. Deasupra acestora este un punct prin impresiune cu degetul, între acestea, cercuri din puncte. Deasupra acestora este din nou câte o proeminență mică, cu cercuri din puncte. Are culoarea cărămizie. Lipsește un fragment din buză și gât. A doua urnă are buza ruptă, înălțimea inițială era probabil de 0,36 m; fragmentară, are înălțimea de 0,34 m. Partea de la bază până la maxima lărgime a corpului este de 0,11 m, de aici până la gât 0,11 m, gâtul având 0,12 m. Diametrul bazei este de 0,10 m, al corpului 0,28 m, iar al gâtului de 0,13 m. Pe partea cea mai largă a corpului are două toarte cilindrice și două proeminențe alungite. Deasupra toartelor are câte o proeminență mică. Deasupra proeminențelor alungite are câte o tortiță. Are culoarea neagră. A treia urnă are buza ruptă, dar chiar și cu buza ruptă are înălțimea de 0,39 m. Din această înălțime, 0,18 m revin distanței de la bază până la lărgimea maximă, de aici până la gât, 0,11 m, iar 0,10 m constituie lungimea gâtului. Diametrul bazei este de 0,12 m, al corpului 0,27 m, iar al gâtului 0,13 m. Grosimea peretelui vasului este de 0,009 m. Pe corp are patru toarte cilindrice, deasupra cărora tot atâtea proeminențe mici. Are culoare neagră.

Cele patru vase de dimensiuni medii sunt: 1. Vas cu toartă. Înălțimea 0,16 m, are 2 toarte cu mijlocul concav, buza vasului, în locurile fără toartă, se ascute în unghi. Nedecorată. Diametrul bazei este de 0,06 m, al corpului 0,14 m, al gurii (deschiderea gurii) 0,09 m. 2. Ceașcă cu peretele drept, cu înălțimea de 0,13 m. Diametrul bazei este de 0,075 m, al gurii 0,11 m; este de culoare cărămizie. Sub buză are patru proeminențe alungite (Fig. 20/3). 3. Castron, cu înălțimea de 0,105 m. Diametrul bazei este de 0,085 m, al buzei 0,19 m. Buza este decorată succesiv cu două toarte și două proeminențe alungite. Culoarea vasului este cărămizie (Fig. 22/5). 4. Castron mic, cu înălțimea de 0,07 m. Diametrul bazei este de 0,045 m, al gurii 0,15 m. Pe

buză are două tortițe în poziții diametral opuse. Culoarea vasului este cenușiu–neagră. Toate cele patru vase sunt mai mult sau mai puțin ciobite.

Cele 8 vase mici sunt toate căni cu toartă, aproape toate sunt întregi, una are toarta ruptă, iar patru sunt cu buza ciobită. Au înălțimile cuprinse între 0,065 și 0,105 m. Din cele 7 vase care au toarta păstrată, 6 au toarta ridicată deasupra nivelului buzei și au partea superioară concavă sau cu prelungiri pătrate. O cană are culoarea neagră, patru au culoarea cenușiu închis spre negru, iar trei sunt cărămizii. Una este nedecorată, 6 bucăți au câte trei proeminențe mici pe corp, iar una are un rând orizontal de proeminențe pe corp. Șapte au decoruri liniare, una în special este elegantă, având aproape toată suprafața exterioară acoperită cu linii incizate și linii punctate, ca un motiv în covor (Fig. 24/2, a, b.).

Cele 21 de obiecte din bronz sunt toate fragmentare și au fost descoperite în urna cu nr. 3. Printre fragmente se pot distinge două fragmente de lamă de sabie, două brățări din spiră cu corpul pătrat și două fragmente de brățară din platbandă, aplică de formă conică (Fig. 18/24), cu două orificii mici pentru fixare, fragmente de plăcuțe (Fig. 18/10,11), fragmente de spiră, majoritatea cu urme de topire.

Pe data de 9 decembrie am mai primit o urnă, vase mai mici și 44 obiecte de bronz. Urna este fragmentară, lipsesc buza și o bucată din gât. Înălțimea urnei fragmentare este de 0,38 m, din care distanța de la bază până la lățimea maximă a corpului este de 0,19 m, de aici până la gât, 0,12 m, restul revenind gâtului. Diametrul bazei este de 0,105 m, al corpului 0,30 m iar al gâtului 0,16 m. Corpul este decorat cu patru toarte mici, cilindrice, legate între ele de o linie orizontală în relief. Deasupra a două dintre toarte sunt câte trei proeminențe mici, iar deasupra celorlalte două toarte sunt câte două proeminențe deasupra cărora este câte un punct apăsător, aranjat în triunghi. Gâtul este înconjurat de trei linii incizate orizontale. Grosimea peretelui este de 0,009 m. Urna are culoare cărămizie.

Dintre cele 3 vase mai mici, unul este o ceașcă. Al doilea este un platou micuț, iar al treilea vas este o cană cu toartă, acesta din urmă fiind fragmentară, lipsesc toarta și un fragment din buză.

Ceașca, arsă până la culoarea cărămizie, are înălțimea de 0,06 m. Diametrul bazei este de 0,04 m, iar al gurii de 0,14 m. Are o toartă mică și patru proeminențe mici cuprinse de un cerc. Peretele vasului este decorat cu linii drepte și curbate, pe buză cu un rând de puncte incizate și umplute cu pastă albă (Fig. 22/4). Platoul are culoare albastră –cenușie, are înălțimea de 0,025 m și are formă ovală. Diametrul bazei este de 0,05 – 0,025 m, iar al

buzei 0,10 – 0,125 m. Pe una dintre laturile lungi are două perforații alăturate. Baza și marginile sunt decorate cu linii incizate și cu pastă albă (Fig. 22/6 a și b). Cana, cu înălțimea de 0,08 m, este arsă până la culoarea cărămizie. Corpul este decorat cu trei proeminențe mici în cerc punctat. Între acestea sunt linii incizate verticale. Gâtul vasului este înconjurat de un rând de linii în zig-zag, șase linii drepte paralele și un rând de puncte.

Printre fragmentele de bronz, avem trei fragmente de lame de sabie, o brățară întreagă, masivă, cu capetele ce se subțiază, deschise și ascuțite, cu diametre interioare de 0,04 – 0,055 m., decorată cu motive liniare (Fig. 18/13); 8 aplici din plăcuță de bronz, puțin bombate, cu câte două orificii mici de fixare (Fig. 18/23), o aplică de formă conică aplatizată. Avem 11 fragmente ace (Fig. 18/8), 2 pandantive (Fig. 18/25 și 26): (analogie: Hampel J.: *A bronzkor*, vol. I, pl. LIV, fig. 5.). Mai este o daltă cu muchie ce avea probabil lungimea inițială de 0,15 m (Fig. 18/4). Bucata lipsă din capăt, de 0,016 m, a fost ruptă și pierdută de persoana care a descoperit obiectul. Taișul este arcuit (analogie: Hampel J.: *A bronzkor*, I, pl. VII, fig. 1 și 2). Celelalte fragmente sunt diforme.

Pe data de 16 decembrie muzeul a mai primit o urnă, 5 vase mai mici și 35 bucăți bronzuri. Urna este fragmentară, buza și o bucată din partea superioară a gâtului lipsesc. Urna fragmentară are înălțimea de 0,35 m. Din această înălțime, distanța de la bază până la lățimea maximă a corpului este de 0,15 m, de aici până la gât distanța este de 0,11 m. Corpul urnei este decorat cu 4 toarte mici cilindrice, legate între ele de o linie orizontală în relief. Deasupra fiecărei toarte este câte o proeminență mică. Între acestea sunt câte trei puncte realizate prin impresiune cu degetul. Gâtul este înconjurat de mai multe rânduri de linii orizontale paralele și o linie punctată. Urna are culoare neagră. Dintre cele cinci vase mai mici primite, două sunt cești. Una are înălțimea de 0,07 m, diametrul bazei de 0,055 m, iar al gurii de 0,14 m. Are o toartă mică cu mijlocul concav, culoarea este cărămizie. Este bogat ornamentată cu decoruri liniare incizate și umplute cu pastă albă. Chiar și baza este decorată, aici predominând cercul și spirala (Fig. 22/3 a și b). Cealaltă ceașcă are culoarea cenușie și are buza de formă pătrată. Toarta este concavă în mijloc. Este decorată cu motive liniare incizate și cu pastă albă (Fig. 22/4 a și b). Am auzit deja în luna noiembrie de descoperirea unui asemenea vas cu gura pătrată, dar din păcate era fragmentar. Al treilea vas este micuț, are culoarea neagră, este o cană cu suprafața bine netezită, cu înălțimea de 0,06 m. Toarta se ridică cu 0,025 m deasupra nivelului buzei și are și două proeminențe mici ascuțite, cu vârful în sus. Corpul este decorat

cu trei proeminențe și linii verticale, gâtul este înconjurat de două linii paralele orizontale. Al patrulea vas este o ceașcă arsă până la culoarea cărămizie, nedecorată, de formă semisferică, la buză se vede că avea toartă înălțată (Fig. 23/7). Al cincelea vas este o cană fără toartă, are culoarea cărămizie, este pretențioasă atât ca formă cât și ca decorație. Înălțimea vasului este de 0,10 m, din care distanța de la bază până la maxima lățime a corpului este de 0,045 m, de aici până la gât distanța este de 0,035 m; gâtul, care cu tot cu buză formează un cilindru vertical, are lățimea de 0,02 m. La mijlocul corpului are o linie în relief, ca o creastă ce îl înconjoară și în două locuri formează proeminențe ce sunt perforate pe verticală (Fig. 23/1.).

În urnă au fost descoperite două ace, dintre care unul era întreg, cu lungimea de 0,19 m (Fig. 18/21). Are corpul cu profil pătrat, răsucit, capul este o plăcuță răsucită pe ambele laturi. Al doilea ac este fragmentar, s-a păstrat partea cu capul. Printre fragmentele de bronz era și o lamă de pumnal. (Analogie: Hampel J.: *A bronzkor*, vol. I, pl. XVIII, fig. 4.). Lungimea lamei este de 0,13 m, la bază are trei perforații pentru prinderea mânerului. Lama este întreagă (Fig. 18/1). Erau mai multe fragmente de ace, fragmente de corp sau cu cap. Era și un ac dublu, din spiră subțire cu profil pătrat (Fig. 18/16, 17, 18.). A fost desenată greșit în trei fragmente. Tijele acului erau probabil de 0,2 m lungime. Cele două tije se strâng puțin, se apropie după realizarea buclei și formează astfel capul acului. Obiectul se aseamănă foarte mult cu acele de păr moderne, doar că este ondulat mai mult. Wosinszky Mór a descoperit în așezarea preistorică din Lengyel, jud. Tolna, asemenea ac dublu, încercând să își explice scopul folosirii acestor ace. Imaginea acului dublu poate fi văzută în Istoria jud. Tolna (*Tolna vármegye története*), vol. I, pl. LXXII, fig. 4. Wosinszky consideră acest ac ca „instrument de zgâriat”, cu capetele îndoite ca niște cârlige și este posibil să fi fost folosit la decorarea vaselor – cele două capete păstrând tot timpul distanța egală între ele (vezi *Op. cit.*, vol. I, p. 304). Un alt asemenea ac dublu a fost descoperit în așezarea pe piloni de la Peschiera, lângă lacul Garda, însă acela era cu o singură îndoitură (Baer-Hellwald: *Der Mensch*, Pl. 317 a.). Alte ace duble au fost destul de frecvent descoperite și în stare bună, în Bosnia, pe terasa Glaszinacz (*Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien*, I; Truhelka: *Hügelgräber und Ringwäre auf Glasinac*, 96, 97, 135, 137, 139 și 140.). Printre bronzuri mai erau: pandantiv; aplică circulară; aplică conică; sârmă alungită și răsucită; disc spiralat și un pandantiv mare în formă de semilună, ce provine de la o piesă de harnașament (Fig. 18/19.). Pandantiv de harnașament asemănător a fost descoperit în tezaurul de la

Rimaszombat – acesta era tot în formă de semilună mare (Hampel J.: *A bronzkor* vol. I, pl. CXII, fig. 4), dar la cel din Vârșeț, plăcuța perforată, suspendată de un lanț interesant, din păcate nu s-a păstrat.

În aceeași zi am văzut la Gaj o urnă descoperită împreună cu celelalte obiecte. Aceasta era relativ întreagă, lipsea doar un fragment din buza vasului. Urna avea înălțimea de 0,44 m, din care 0,14 m reveneau lungimii gâtului. Baza era destul de îngustă, corpul înalt, gâtul cilindric, buza orizontală îngustă. Pe corp are patru toarte mici, cilindrice, la baza gâtului are patru proeminențe ascuțite cu vârful în sus. Această urnă a fost descoperită în cea mai bună stare de conservare dintre toate vasele. Am mai văzut o ceașcă, 5 căni cu toartă și 11 bronzuri. Ceașca are înălțimea de 0,07 m, diametrul gurii de 0,13 m. Gâtul este îngust, pe gât are o toartă micuță. Este întreagă, are culoarea neagră, bogat ornamentată cu decoruri incizate umplute cu pastă albă. Dintre căni două sunt fragmentare.

Printre obiectele de bronz sunt: un paalstab, cu lungimea de 0,12 m, cu aripile închise. Acesta are forma suplă și se aseamănă cu cel descoperit la Vârșeț în anul 1888. Este îndoit prin lovituri de ciocan; lamă de sabie cu lungimea de 0,12 m; ac în două fragmente, cu lungimea de 0,15 m. Capul acului are două aripi; ac, din care s-a păstrat doar capul aplatizat la formă de plăcuță iar apoi răsucit; ac dublu, cu tijele ceva mai lungi decât ale exemplarului de la muzeul din Vârșeț; fragment de brățară, aproximativ două treimi din brățară, cu corpul semicircular, plin; un alt fragment de brățară asemănător, cu corpul mai plat; patru aplici din care una se aseamănă cu un capac de pipă, conic, cu diametrul de 0,015 m, toate cu orificii mici de fixare pe margine.

Aceste piese au fost predate muzeului, în primăvara anului 1897, de inginerul Ballif Móricz.

Pe data de 3 ianuarie 1897 au fost primite următoarele piese: 1 cană cu toartă, de culoare cărămizie, cu o proeminență mică pe marginea superioară a toartei, cu trei proeminențe pe corp. Corpul era înconjurat de un rând de puncte și linii înclinate. Înălțimea cunii este de 0,08 m; 1 vas fără toartă, cu înălțimea de 0,11 m, de culoare albastrui-cenușie. Vasul este întreg, dar puternic atacat de foc. Vasul are formă semisferică, baza și gâtul fără buză au forma cilindrică, ambele cu înălțimea de 0,13 m. Corpul vasului este decorat cu o linie în relief ce leagă patru tortițe. Partea superioară a corpului este decorată cu patru proeminențe încercuite de puncte, iar de jur împrejur are linii verticale incizate (Fig. 23/3.). Din bronz au fost următoarele: 1 pandantiv întreg, 1 bobină micuță de formă cilindrică din sârmă, fragment de

spirală din plăcuță și o daltă plată din cupru roșu. Dalta are lungimea de 0,105 m. Lățimea părții superioare este de 0,018 m, iar a părții inferioare la tăiș 0,035 m. Grosimea la mijloc este de 0,005 m, tăișul cu lățimea de 0,04 m, arcuit. Greutatea este de 0,097 kg. Este întreagă și are patină verde (Fig.18/ 5.).

Pe data de 8 martie muzeul a primit din partea unei persoane particulare 1 vas cu toartă de culoare neagră, vas descoperit în luna decembrie. Înălțimea acestui vas este de 0,047 m, toarta se ridică cu 0,025 m deasupra nivelului buzei, iar pe margini este decorat cu două prelungiri triunghiulare. Două linii paralele înconjoară gâtul vasului, iar sub nivelul gâtului un rând de puncte. Pe corp are două proeminențe. Vasul este întreg (Fig. 24/9.).

Două din piesele descoperite în luna noiembrie au ajuns în posesia profesorului de la Școala Reală, Waldherr József. Din cele două piese una este o ceașcă, iar cealaltă o cană cu toartă. Ambele sunt ornamentate cu bogate decoruri liniare și, în cazul ceștii, umplute cu pastă albă.

Pe data de 3 aprilie, cu ocazia unor lucrări în teren, au fost făcute noi descoperiri. Din acestea au ajuns la muzeu un castron mare, întreg, de culoare neagră, un vas de dimensiuni medii, cu toartă și o cană cu toartă. Castronul are înălțimea de 0,14 m. Diametrul bazei este de 0,08 m, al corpului 0,28 m, iar al gurii de 0,31 m. Buza este orizontală, cu lățimea de 0,017 m. Gâtul are înălțimea de doar 0,04 m și este prevăzut cu două toarte mici. De la bază și până la buză, tot vasul este decorat cu bogate decoruri liniare incizate și puncte, umplute cu pastă albă. Chiar și toarta este decorată (Fig. 19/2.). Al doilea vas este un ulcior cu toartă, cu înălțimea de 0,13 m. Toarta se ridică cu 0,02 m deasupra nivelului buzei și are prelungiri laterale pătrate. Gâtul ulciorului este decorat cu rânduri în semicercuri, linii drepte și rânduri de puncte ce îl înconjoară. Pe corp are trei proeminențe, linii punctate și cercuri. Din toartă lipsește partea mai mare (Fig. 24/1 a și b.). Cana cu toartă este întreagă, are toarta puțin concavă la mijloc, înălțimea de 0,09 m. Corpul este decorat cu trei proeminențe, iar deasupra acestora câte trei rânduri de puncte. Gâtul este înconjurat de două benzi a câte trei rânduri de linii punctate.

Ultima descoperire a fost făcută pe data de 20 iunie 1896, chiar înainte de punerea în circulație a căii ferate. Un mecanic de locomotivă a săpat singur, de capul lui, lângă clădirea cantonului și a descoperit câteva vase. Acesta afirma că a trimis o urnă la Szeged (muzeul orășenesc?). Din această descoperire ing. Giannone Hugo (inginer constructor) a primit câteva piese: o urnă, o cană, un platou, o cană fără toartă și 4 căni cu toartă. Din obiectele

primite, Giannone a donat muzeului din Vârșeț următoarele piese: o urnă, o ceașcă, un platou, o ceașcă fără toartă și o cană cu toartă, celelalte trei căni cu toartă, toate cu toarta ridicată deasupra nivelului buzei, le-a trimis la Pécs.

Urna provine dintr-un mormânt de incinerare. Acest mormânt era compus dintr-o urnă cu corp globular, în care erau fragmente de oase și o cană. În gura urnei era așezată o ceașcă, iar lângă urnă o a doua cană.

Urna are înălțimea de 0,35 m, din care distanța de la bază la maxima lățime a corpului este de 0,15 m, de aici până la gât de 0,09 m, iar 0,11 m revin gâtului și buzei. Corpul este decorat în punctul de maximă lățime cu patru toarte cilindrice și patru proeminențe așezate simetric. Diametrul bazei este de 0,09 m, al corpului 0,28 m. Buza are lățimea de 0,025 m și este orizontală. Cea mai mare parte a buzei și gâtului lipsesc. Ceașca are înălțimea de 0,08 m. Diametrul bazei este de 0,06 m, al gurii 0,20 m. Gâtul scurt este prevăzut cu o tortiță. Marginea buzei ia formă pătrată. Vasul este spart, dar în afară de toartă și un fragment de buză ce lipsesc, fragmentele s-au păstrat. Partea de maximă lățime a corpului este frumos decorată cu motive liniare umplute cu pastă albă, la fel ca pe celelalte cești și castroane. Cana cu toartă descoperită în urnă este întreagă, are înălțimea de 0,075 m, toarta se ridică de 0,02 deasupra nivelului buzei și are două prelungiri în formă de triunghi. Are buza puțin răsfrântă. În jurul gâtului are linii orizontale paralele, iar pe corp linii verticale. Pe maxima lățime a corpului are trei proeminențe mici, care împreună cu toarta formează un pătrat. Cealaltă cană, descoperită lângă urnă, are o toartă, înălțimea de 0,10 m. Toarta, ce se ridică cu 0,01 m deasupra nivelului buzei, are două prelungiri pătrate laterale. Gâtul și buza sunt cilindrice, verticale. Gâtul este decorat cu o linie orizontală în zig-zag. Toarta s-a rupt, dar s-a păstrat.

Vasele din mormântul descris, cu excepția celei de a doua căni, au ajuns pe data de 14 iulie la muzeu, împreună cu o cană fără toartă (Fig. 21/2) și un platou de formă romboidală (Fig. 21/4)..

Muzeul orașului Vârșeț a primit așadar între anii 1895 și 1897, din cimitirul de urne din zona *Ludoș*, 13 urne, 1 castron mare de acoperit, 59 de vase mai mici, în total 73 piese ceramice, 156 piese de bronz și una de cupru. Deci, totalul pieselor primite de numitul muzeu: 230 de obiecte. În posesia persoanelor particulare au ajuns, după informațiile mele, o urnă, 4 căni cu toartă, un obiect de bronz, în total 6 obiecte.

*

Și acum să aruncăm o privire asupra circumstanțelor descoperirilor și a observațiilor generale. După relatarea lui Gaj, pe porțiunea săpată pentru noul canal au fost dezvelite în jur de 200 de morminte. Urnele au fost descoperite la o adâncime de 0,06-0,08 m sub nivelul solului. Modul de înmormântare era următorul: defunctul era ars împreună cu armele, uneltele și obiectele sale de podoabă, uneori chiar cu tot cu vasele ceramice ce îi aparțineau. După ardere, oasele mai mari, rămase întregi, și obiectele de bronz se spărgeau, se așezau în urnă și anume: fragmentele de oase se puneau dedesubt. Obiectele de bronz erau așezate deasupra. Abia dacă au fost găsite în jur de o duzină de obiecte din bronz întregi. Obiectele de bronz au fost descoperite în fiecare a cincea sau a șasea urnă. Într-una erau două, iar în alta am descoperit 21 de fragmente. Au fost două cazuri în care și cănila așezate lângă urnă conțineau fragmente de oase. Nu știm dacă erau oase umane sau de animale.

Urnele de mari dimensiuni aveau anexate adesea și alte vase ceramice. A fost caz în care, în interiorul urnei, deasupra obiectelor de bronz, în partea inferioară a gâtului urnei era o cană cu toartă sau câte un vas din tipul celor fără toartă, foarte bogat decorate, din care am colecționat patru bucăți (Fig. 21/1-4.).

În gura urnei era așezată adesea o ceașcă (Fig. 22/1-5), în ceașcă, câteodată, câte o cană cu toartă (Fig. 21/3-6 și Fig. 24.). Am întâlnit odată o cană cu toartă, iar în alt caz o ceașcă așezate lângă urnă; într-un singur caz am întâlnit două căni cu toartă așezate lângă urnă, pe o parte și cealaltă, cu gurile lipite de urnă. În cele mai multe cazuri gura urnei era acoperită cu câte un castron mare. Acesta era de obicei simplu, dar sunt și câteva exemplare cu adevărat decorative (Fig. 20/2.).

Înălțimea urnelor variază între 0,37 și 0,44 m. Am putut observa trei forme tipice. Un tip are corpul sferic. La al doilea tip baza este foarte îngustă, corpul este mai înalt, iar gâtul este mai strâmt și cilindric. La al treilea tip baza este relativ îngustă, corpul este adânc iar gâtul este puternic. Acest din urmă tip se aseamănă cu tipul hallstattian din Sopron – *Burostall*, cu deosebirea că la urnele din Vârșeț buza este foarte îngustă. Forma de mojar pe care am descoperit-o în anul 1888 acum nu am regăsit-o. Orna mentația urnelor este simplă. În majoritatea cazurilor urnele și castroanele care le acopereau au fost descoperite sparte din cauza greutateii pământului. Din cele 14 urne întregi, doar 4 bucăți au buza păstrată. Un singur castron a fost descoperit întreg, în primăvara anului 1896, dar pe acesta l-am găsit izolat, în picioare (Fig. 20/2)

Sunt interesante văscioarele fără toartă, descoperite în gâtul urnelor (Fig. 21/1-4.). La fel și platourile mici, despre care nu știm însă unde au fost amplasate (Fig. 23/5-6), probabil în afara urnelor, lângă ele. Cănille cu toarte au două trăsături importante. Pe lărgimea maximă a corpului au trei proeminențe mici, care împreună cu toarta dau vasului o formă relativ pătrată (Fig. 24/1 a și b). Toarta se ridică la majoritatea deasupra nivelului buzei și este ori adâncită, concavă la mijloc (Fig. 24/3, 6 și 8), ori are prelungiri de formă pătrată (Fig. 24/2) sau triunghiulară (Fig. 24/4, 9 și 10), ridicate în sus, sau ar mai fi varianta cu două proeminențe (Fig. 19/1). Acest din urmă tip amintește de un cap de animal (cap de bou).

Din cele aproximativ 150 de obiecte sau fragmente de bronz trebuie în primul rând amintită dalta plată din cupru, care demonstrează că uneltele de cupru au fost folosite și la începutul epocii fierului.

Majoritatea bronzurilor sunt ori fragmente mici, ori forme distorsionate, topite. Însă chiar și așa se pot recunoaște și reconstitui. Din categoria armelor, au fost 4-5 fragmente de lamă de sabie (Fig. 18/2) și un pumnal (Fig. 18/1). Uneltele au fost reprezentate printr-o daltă cu margini înălțate și o daltă cu aripi (paalstab, Fig. 18/4-5), precum și o lamă de cuțit (Fig. 18/3). Din categoria pieselor de harnașament am descoperit un fragment de zăbală și un element de decor (Fig. 18/12 și 19). Cea mai bogată categorie este cea a podoabelor. Sunt ace mari, cu corpul gros, cu trei feluri de capete (Fig. 18/20, 21 și 8), sunt ace duble (Fig. 18/16-18). Am văzut trei tipuri de brățări, și anume, cu corp cilindric (Fig. 18/14), cu corp cu secțiune semicirculară și cu corpul din platbandă, toate cu capetele deschise – rotunjite sau ascuțite. Vreo două sunt decorate cu modele liniare incizate. Și aplicile sunt de mai multe feluri. Sunt discoidale, cu suprafața puțin bombată (Fig. 18/23) și conice (Fig. 18/24) sau mai mari, cu o muchie îngustă în partea inferioară, asemănătoare capacelor de pipă. Pandantivele sunt de un singur fel, reprezentate prin 5-6 exemplare. Am mai descoperit 2-3 discuri spiralate, cu capetele bobinate ce au servit probabil ca mărele.

*

În ultimul timp am mai primit vești despre așezarea de lângă cimitir, știri pe care le notez acum. În primăvara anului 1896, Blum János, locuitor din Vârșeț, care are un lot de pământ la nord de cantonul nr. 2, ne-a relatat că sus pe culme se pot vedea multe fragmente ceramice. Aceleași lucruri le-a afirmat, în toamna anului 1897, Thor József, care are un lot în același

loc. La aproximativ 400 de pași de la locul descoperirilor, adică în primul rând de loturi de pământ de lângă canal, dincolo de șanțul roman cu orientare nord-sud, până la mijlocul celui de-al doilea rând de loturi de pământ, în timp ce oamenii își săpau pământul au descoperit bucăți de pământ ars, fragmente ceramice, părți inferioare ale râșnițelor, cu scobituri concave și zdrobitoare sferice. Lungimea locului unde au fost făcute aceste descoperiri corespunde lungimii canalului, deci suprafața așezării trebuie să fi fost în jur de 80 ari. Poate în viitor va cerceta cineva această așezare, acest loc care promite a fi destul de bogat.

Așezare preistorică în Füzesevölgy

În luna septembrie a anului 1892, în hotarele orașului Várșeț am mai descoperit un loc cu trecut interesant. Pârâul izvorăște de pe partea sudică a *Várhegy* (*Dealului Cetății*), curge spre sud și formează o vale între muntele *Kápolna* și *Trvenka*. Această vale ce și-a luat numele de la pârâu se remarcă nu atât prin întindere cât prin modestie. Pârâul Füzese se varsă în valea formată de pârâul Mesici, cu orientare est-vest.

Pârâul Füzese și Valea Füzese au nume maghiare, din vremurile de dinaintea ocupației turcești, când aici locuiau mulți maghiari. Mai recent, după capela ridicată în anul 1825 în cinstea Sf. Orban, valea a început să fie numită Valea Orbán (*Urbanithal*) și șanțul Orbán (*Urbanigraben*).

În marginea vestică a acestei văi, în spatele capelei Orbán, în anul amintit, câteva persoane care aveau vie în acel loc, Bernátszky Géza Manó și Watz Nándor, și-au construit pe terenurile lor case de vacanță. Cu ocazia construirii acestor case de vacanță, dar mai ales cu ocazia înființării plantației de viță-de-vie americană muncitorii au descoperit multe fragmente ceramice. După ce am aflat acestea, am cercetat zona și am descoperit o nouă așezare preistorică, ce poate fi înscrisă pe harta descoperirilor. Această așezare preistorică, după o primă privire, se întinde pe direcția nord-sud, pe o lungime de aproximativ 300 m de-a lungul văii, pe domeniile lui Leidl, Stein, Bernátszky, Tomics, Dursa și Watz Nándor, pe marginea superioară a platoului. Cam în această zonă am descoperit urmele așezării. Și această așezare era lângă o apă curgătoare, lucru esențial pentru o așezare.

Dar acum să privim așezarea. Existența așezării este dovedită de descoperirea vetrelor de foc – în partea nordică a casei Bernátszky. Urmele erau în strat destul de gros, ceea ce dovedește o locuire de lungă durată. În afara resturilor menajere (oase), descoperite lângă vetrele de foc, am găsit multe fragmente ceramice. Aceste fragmente proveneau de la vase cu pereții

groși, fără slip și de dimensiuni mari. În cele mai multe cazuri erau de culoare neagră și cenușie. Decorurile erau foarte simple: linii puțin în relief și puncte în adâncime. Pe terenul lui Watz s-a descoperit o urnă funerară asemănătoare cu cele descoperite în anul 1888 la construirea canalului Ludoș. Am mai văzut un castron mare, descoperit pe terenul lui Bernátszky, cu slip, cu exteriorul bine netezit, de culoare neagră. Am descoperit și am văzut puține toarte – o singură dată am văzut o toartă tip „ansa lunată”; doar proeminențe și umflături orizontale, cu lungimea de 0,03 – 0,04 m și tuburi, care erau pe părțile de maximă lățime ale vaselor mari.

Dar au mai fost făcute și alte descoperiri. Pe data de 17 august 1892 am primit de la Bernátszky o greutate pentru fus din lut ars, descoperit împreună cu o greutate identică, dar care s-a pierdut. Această piesă are diametrul de 0,035 m, grosimea la margine de 0,01 m, la mijloc de 0,02 m. Pe 30 august am primit un fragment de ciocan de serpentin, cu formă suplă. Acesta are înălțimea de 0,037 m, partea posterioară este mai scurtă, are lungimea de 0,036 m, lățimea de 0,022 m, iar lățimea la perforația pentru mâner 0,05 m. Diametrul perforației este de 0,015 m. În luna septembrie am reușit să procur o daltă, cu lungimea de 0,09 m, grosimea, respectiv, lățimea 0,025 m. Este din piatră cu particule sclipitoare (mică). Am mai primit un fragment de unealtă din piatră de calcar, dar nu pot preciza la ce se folosea. În final, în același loc a fost descoperită o parte inferioară a unei râșnițe de mână, cu scobitură concavă, din granit; un fragment dintr-o piatră de ascuțit, din piatră de chlorit fină și o bucată de grafit cu care erau lustruite vasele mai mici. Acesta este un obiect interesant și chiar putem spune că este rar în așezările preistorice. După opinia geologului Halaváts Gyula, cel mai apropiat loc în care se poate descoperi grafit sunt munții metaliferi ai Banatului, la Maidan și Dognecea; în cantități mai mari se găsește la Poneasca, aproape de Staerdorf.

Așezarea preistorică din *Füzesvölgy* am mai cercetat-o și pe data de 12 și 16 aprilie și 25 mai 1895. Cu aceste ocazii am văzut urme ale așezării în partea inferioară a văii, în peretele șanțului precum și în sus pe platou, la aproximativ 300 m spre vest de marginea platoului. La mijlocul distanței dintre cele două puncte se află casa lui Bernátszky. Cum nu am mai descoperit urme în alte locuri, centrul, mijlocul așezării se află probabil în via lui Bernátszky și în apropiere.

Cu aceste ocazii am descoperit printre fragmentele ceramice câteva care nu doar ca formă dar și ca decorațiuni erau perfect asemănătoare, identice, chiar cu vasele ceramice din perioada migrațiilor, descoperite în

jud. Szilágy, adică cu mai multe linii paralele în valuri. În pasta unui vas de ceramică mai mare, aproape jumătate era grafit. Din acest vas am descoperit baza. Dimensiunile acestuia sunt: diametrul bazei 0,14 m, grosimea peretelui aproximativ 0,01 m.

Pe data de 17 noiembrie 1895 am mai făcut o deplasare în *Füzesvölgy*. De această dată am observat că în apropierea capelei Orbán sunt mai puține urme. La sud de capelă, pe domeniul lui dr. Frónius Gusztáv, la săparea viei în adâncime s-a descoperit o vatră de foc cu dimensiunea de 1,5 m în diametru, cu grosimea stratului de pământ ars de 0,15 m. Lângă vatră au fost descoperite fragmente ceramice. Aici a fost descoperit un „cățel de vatră” de formă conică, cu vârful perforat, cu lungimea bazei de 0,11 m, lățimea de 0,10 m și înălțimea de 0,19 m și un zdrobitor de cuarț de formă sferică. O parte inferioară a unei râșnițe cu scobitură concavă a fost descoperită pe platou, la aproximativ 250 de pași spre vest de casa Bernátszky.

În iarna 1896/7, Stein Nándor și-a săpat via la adâncime și cu această ocazie a descoperit o vatră de foc, constând dintr-o groapă adâncă de 1 m și dimensiunea de 0,06 m în diametru, plină cu cenușă, cu câteva fragmente ceramice în amestec cu cenușă și fragmente de oase. Deasupra gropii era o ladă pătrată din pietre de ardezie. Tot acolo a mai fost descoperită partea inferioară a unei râșnițe cu scobitură concavă și două zdrobitoare sferice din cuarț.

Cum în această zonă pământul a fost lucrat, au fost descoperite vetre de foc obișnuite, cu fragmente ceramice și oase, dar și cu urne funerare. Forma acestora din urmă se aseamănă cu cea a urnelor funerare descoperite la Vatina și în cimitirul de urne de la Vârșeț – *Ludoș*. Acestea sunt decorate cu umflături mici, alungite ca niște toarte și, uneori, proeminente ascuțite. O urnă avea partea superioară a corpului decorată cu arcuri de cerc.

Pe data de 24 iunie 1897 am cercetat via deja menționată și am descoperit câteva obiecte. Printre acestea se numără două obiecte din piatră. Unul dintre obiecte este un fragment de formă cilindrică al unei unelte șlefuite din marmură albă, iar celalalt este partea superioară a unei pene mari de piatră. Acesta este din piatră din zona Mesici. Forma și dimensiunile corespund cu cele descoperite de Rittinger Ede în zona numită „fântâna roșie”. Are vârful arcuit și cu lățimea de 0,06 m. Am mai descoperit și 4-5 părți inferioare ale unor râșnițe.

Restul pieselor colecționate constau din fragmente ceramice. Dintre acestea trebuie să amintim fragmentele unui vas de dimensiuni uriașe – un fragment de perete, cu proeminente – probabil de la un vas de provizii,

precum și un fragment din peretele unui vas de dimensiuni medii, cu aproape jumătate din compoziția materiei prime din grafit. Partea exterioară a vasului este decorată cu linii drepte orizontale, paralele.

În ciuda faptului că în acest loc, din cauza deselor lucrări de pământ, se pot descoperi doar fragmente de mici dimensiuni și a faptului că încă nu am descoperit obiecte de bronz, după forma urnelor funerare și din ornamentația folosită putem deja preciza că această așezare este de epoca bronzului.

Așezare preistorică în zona *Kozluk*

Deja în luna octombrie 1896 agricultorul Löffl Mátyás mi-a atras atenția asupra fragmentelor ceramice descoperite de el în zona *Kozluk*. Dar abia în luna februarie a anului 1897 am putut observa că și în *Kozluk* a fost o așezare preistorică. *Kozluk* este o vale mare în munții *Vârșețului*, la nord de locul de distracție al locuitorilor *Vârșețului*, cunoscut ca *Bohnenplatte*, între culmile *Makkhetes* (7 de ghindă) și *Torokfő* (Gura văii), în marginea sud-estică a drumului spre Temes – Kutas. Mijlocul văii este tăiat de un șanț adânc, care conduce apa pluvială și de izvor, de la *Bohnenplatte* spre *Kis-Rét*. Lângă acest curs de apă, în partea inferioară a acestuia, am descoperit urme deloc neglijabile. Jos, la șosea, urmele încep în via lui Seemayer Ferencz. Aceasta se întinde pe malul stâng al șanțului. Urcă apoi pe partea dreaptă a șanțului, unde am descoperit obiecte în viile lui Hoffmann Rezső, Blum János, Argeny Ferencz și Löffl Mátyás. Dar și în viile situate mai sus am văzut urme de așezare, răscolite de lucrările din vie. Distanța pe care am descoperit urme de așezare, în amonte de drumul din vale înspre *Bohnenplatte*, este de cel puțin 700 m. Trebuie să fi fost o așezare de mari dimensiuni. Însă doar în via lui Hoffmann Rezső așezarea se întindea cu vetrele de foc până pe cealaltă parte a șanțului. Din păcate, totul este răscolit din cauza lucrărilor din vie. Cu regret trebuia să spun că am aflat de acest loc doar după efectuarea lucrărilor. Însă am reușit să colecționez atâtea obiecte și informații ca să îmi pot forma o idee, o imagine a așezării.

Au fost descoperite și deranjate multe vetre de foc, aproape în fiecare lot de vie. În unele locuri stratul de pământ ars, de culoare cărămiziu-roșie, era de 0,09 m grosime. Lângă vetre au fost descoperite unelte, fragmente ceramice și deșeuri menajere, oase. Nu au fost descoperite obiecte de metal. În trei, patru locuri au fost descoperite vase mari, vase de provizii, în care erau depozitate cereale.

Primele obiecte le-am primit pe data de 24 și 26 februarie, de la muncitorul Breinich Péter, care lucra în via lui Seemayer Ferencz. Acesta este un punct ceva mai îndepărtat de apă. Obiectele primite sunt: o greutate conică de lut ars, un zdrobitor și două fragmente ceramice. Greutatea este de culoare cărămiziu-roșie, bine arsă, cu înălțimea de 0,9 m. Are forma puțin neregulată, se aseamănă mai degrabă cu forma de pară. Sub vârf este perforată orizontal. În vârf are un punct realizat prin impresiune cu degetul. Este întreagă. Zdrobitorul are formă tronconică alungită, cu vârful tăiat. Are înălțimea de 0,125 m. Diametrul bazei interioare este de 0,055 m, iar al celei superioare de 0,025 m. Muchiile ambelor baze sunt ciobite din cauza folosirii. Este din piatră de culoare verde. Se aseamănă cu forma unui pistil de la mojarile din farmacii. Fragmentele ceramice provin de la vase mari, lucrate cu mâna și prost arse.

Am putut observa că obiectele primite erau preistorice. Pe data de 6 martie am vizitat locul împreună cu Loffl Mátyás și am colecționat următoarele obiecte: un fragment de uneltă din cremene, poate topor, cu lungimea de 0,04 m, lățimea de 0,035 m. Un fragment de daltă șlefuită, uzată. Forma acesteia poate fi reconstruită. Are lungimea de 0,085 m, tăișul arcuit, cu lungimea de 0,05 m. Baza are lungimea de 0,045 m și 0,025 m grosime. Este dintr-o piatră de culoare albăstrui-cenușie, sfărâmicioasă. Acestea provin din via lui Hoffman Rezső.

De la Loffl Mátyás am primit următoarele: un zdrobitor din cuarț alb, de mărimea unui măr, un fragment de daltă șlefuită, partea dinspre tăiș, cu lățimea de 0,045 m.

Pe data de 20 aprilie am vizitat iarăși zona. De această dată am primit următoarele piese: o lamă de cremene cu ambele capete rupte, cu lungimea de 0,055 m și lățimea de 0,019 m. O daltă din piatră șlefuită cu lungimea de 0,09 m, tăișul puțin răsfrânt și cu lungimea de 0,045 m. Lățimea bazei este de 0,028 m. Grosimea maximă a piesei este de 0,015 m. Ambele capete sunt puțin ciobite. O daltă mai mică din piatră șlefuită, cu lungimea de 0,05 m; tăișul este arcuit și are lungimea de 0,029 m. Lungimea părții de lovire este de 0,018 m. Dalta are grosimea maximă 0,008 m. Partea de lovire este puțin ciobită, însă tăișul este foarte frumos șlefuit. Un fragment, partea laterală a unei dălți din piatră șlefuită. Dalta avea grosimea de 0,11 m. Este din piatră verzuie. O piatră plată de nisip de culoare roșcată cu lungimea de 0,18 m, lățimea de 0,11 m și grosimea de 0,035 m. Atât pe partea superioară cât și cea inferioară este câte o adâncitură care ne arată că locuitorii preistorici ai așezării își ascuțeau uneltele pe ea.

Aceste obiecte le-am primit de la Blum Lajos, care le-a descoperit în via lui Blum János. Dintre zdrobitoarele sferice din cuarț alb colecționate de această dată, una în special merită a fi amintită, pentru că este neobișnuit de mare. Are forma unei sfere puțin aplatizate, cu diametrele de 0,115 și 0,075 m. Aceasta a fost descoperită în via lui Seemayer Ferenc.

Arta olăritului acestei așezări este la faze incipiente. Materia primă folosită este nisipoasă, dură, exact ca în stadiul ei natural. Nu am văzut niciun vas care să fi fost complet ars. Tehnica realizării obiectelor ceramice este la faze primitive, prelucrarea simplă. Culorile dominante ale vaselor sunt cărămiziul și negrul, au fost puține de culoare cenușie. Sunt fragmente ceramice de culoare cărămizie pe exterior și negre pe interior și invers. Dar sunt și câteva vase și anume, la vasele mari, de provizii, pe interior pereții vaselor sunt complet negri, dar pe exterior culoarea este cărămiziu – roșie.

În ceea ce privește formele vaselor, nu am observat o mare varietate. Cele mai mari vase erau cele pentru provizii. Acestea aveau capacitatea între 1 și 1,5 hectolitri. Astfel de vase, desigur fragmentare, au fost descoperite în viile lui Hoffmann Rezső, Blum János și Loffl Mátyás. Dimensiunile unui astfel de vas sunt: grosimea peretelui 0,03 m la bază. Peretele nu este la fel de gros, este neuniform, aici grosimea variind între 0,015 – 0,025 m. Diametrul bazei într-un caz era de 0,30 m, diametrul corpului și gurii 0,70 m. Peretele vasului este aproape vertical, nu am văzut astfel de vase cu gâtul conturat. Sunt două tipuri de ornamentații pe astfel de vase. În marginea buzei sunt mici orificii înțepate. Sub buză sunt două proeminențe alungite, paralele, înclinate – pe un vas de două sau mai multe ori.

Mai sunt și vase mai mari, cu înălțimile cuprinse între 0,30 și 0,40 m, ce ne amintesc de formele urnelor funerare din epoca bronzului. Am întâlnit vase cu formă de mojar, cu buză verticală cu o linie groasă în relief, ca un inel, ce înconjoară vasul la 0,08 m distanță de buză. Am întâlnit două, trei fragmente de vase mai mari, ce aveau gâtul bine definit și buza răsrântă. Partea exterioară a buzei unui vas cu forma de mojar era decorată cu un rând de puncte realizate prin impresiuni cu degetul. Asemenea rând de puncte am mai întâlnit la 0,05 m sub buză, întrerupt de mici proeminențe. În două cazuri proeminențele de dimensiunea unei nuci erau perforate. Într-un singur caz am întâlnit o toartă și aceasta de mici dimensiuni. Peretele exterior a două sau trei vase era complet acoperit cu puncte prin impresiuni cu degetul, cu unghia sau cu bețișorul.

Vasele de dimensiuni medii sunt reprezentate de fragmentele unui vas în formă de oală și ale unuia în formă de castron. Vasul-oală are înălțimea

de 0,123 m, peretele aproape vertical. Diametrul bazei este de 0,105 m, iar al buzei de 0,13 m. Grosimea bazei este de 0,011 m, iar a peretelui de 0,006 m. La 0,025 m sub buză are două proeminențe și două tortițe amplasate simetric. Din castron avem doar un fragment din perete, cu înălțimea de 0,04 m, peretele era vertical și nedecorat.

Din categoria vaselor de mici dimensiuni am văzut cești plate, în trei exemplare. Una dintre cești are înălțimea de 0,045 m, diametrul bazei de 0,045 m, iar diametrul gurii de 0,12 m. Pe maxima lățimea a corpului are patru proeminențe mici. Culoarea ceștii este neagră. Tehnica realizării este ceva mai bună decât a celorlalte. A doua ceașcă avea înălțimea de 0,04 m, diametrul bazei de 0,035 m, al gurii de 0,09 m. Sub buză avea patru proeminențe. Este din pastă grosieră, lucrată neglijent. A treia ceașcă avea înălțimea de 0,028 m.

În luna iunie, în via lui Seemayer Ferencz a fost descoperit un fragment de topor de piatră, rupt în două la perforația pentru mâner. Era partea dinspre tăiș. Lungimea fragmentului este de 0,065 m, înălțimea la perforație 0,04 m, diametrul perforației pentru mâner de 0,017 m. Era din serpentin (?) de culoare verde.

Toate obiectele descoperite se păstrează la muzeul din Vârșeț. După studierea tuturor obiectelor descoperite, a circumstanțelor descoperirii și după comparația cu alte așezări preistorice asemănătoare din zona sudică, consider că așezarea preistorică din zona Kozluk era de epocă neolitică.

Așezare preistorică în partea sudică a hotarelor orașului Vârșeț

La aproximativ 6 km de marginea orașului, spre sud, spre est de drumul spre Bela Crkva, în al doilea rând de loturi de pământ, pe o suprafață de patru pogoane se poate vedea o ușoară ridicătură de pământ, în a cărei parte estică se poate vedea albia secată a unei ape curgătoare, în direcția nord-est-sud-vest. Numele acestei zone este *Mittlere Flur* (Curs mijlociu) și *Schmale Wiesen* (Pajiște îngustă). Locul acesta este la nord de răscrucea de drumuri. În această zonă a cumpărat un lot de teren Schröder Gáspár din Vârșeț. Bucata de teren cumpărată avea suprafața de 1 pogon. Proprietarul a nivelat terenul în toamna anului 1896. Cu această ocazie a descoperit fragmente ceramice și o daltă de piatră pe care a donat-o muzeului. Pe data de 20 august 1897 am vizitat acest teren însoțit de proprietar și am descoperit urmele unei așezări preistorice. În acest loc terenul este cu 30 – 40 cm mai înalt. Această movilă are lungimea și lățimea de 60 m. Pe această suprafață de 36 de ari am descoperit urmele a mai multe vetre de foc. Una

dintre vetre avea pământul ars, de culoare roșie, avea grosimea de 0,04 – 0,03 m și diametrul de 1,2 m. În jurul vetrei am găsit fragmente ceramice, oase și pietre. Printre acestea din urmă am găsit partea inferioară a unei râșnițe de mână, cu scobitură concavă. Fragmentele ceramice erau nedecorate, cu ardere bună, de culoare cărămizie. Am văzut fragmente ceramice cu proeminențe simple și perforate. Dalta descoperită aici este acum în posesia muzeului din Vârșeț, are lungimea de 0,06 m, lățimea de 0,02 m. Tăișul este arcuit. Ciobirile vizibile în partea superioară dovedesc folosirea uneltei. Dalta este din piatră de calcar.

Vinga

În luna mai a anului 1875, Jivkov Nicola din localitate a descoperit în via sa de lângă drumul spre Murany, la o adâncime de aproximativ 2 m, un topor mare de cupru. Acesta a vândut piesa unui inspector financiar, de unde, prin intermediul directorului de la finanțe din Timișoara, Barách József, piesa a fost achiziționată de Ormós Zsigmond senior. Date despre acest topor au fost publicate de Csorba Ákos în cotidianul de Timișoara *Temesi Lapok (Tört és rég. Ért, U.F. V, 14, 15.)*. Acest topor a fost expus cu ocazia expoziției de arheologie din anul 1876 de la Budapesta, expoziție organizată cu ocazia Congresului Național de Arheologie Preistorică (*Idem, 15*). Toporul este amintit și de Pulszky (*A rézkor, 27 – Aici, ca loc al descoperirii a fost trecut „viile din Murány”*).

În vara anului 1891, acest târnăcop a fost cumpărat de la Ormós, de Hampel J. pentru Muzeul Național Maghiar, unde se păstrează la numărul de inventar 1891-56-1. Lungimea piesei este de 0,43 m, din care 0,318 m revin tăișului mai lung, vertical, 0,032 m diametrului perforației pentru mâner și 0,08 m tăișului orizontal. Greutatea târnăcopului este de 3,150 kg.

Vizeșdia/Vizesdia

Monedă de aur koson (*Archiv f. Öst. Gesch., XXXIII, 111.*).

Vlajkovac/Vlajkovácz

În hotarele așezării sunt mai multe movile. În anul 1886 Heinrich Nándor a donat Muzeului Banatului o brățară de bronz masivă, cu circumferința de 0,19 m, descoperită pe suprafața fermei Ilkatelek (*Tört. és rég. Ért., U.F., II, 240.*). Corpul brățării este cilindric, grosimea la mijloc de 0,01 m, capetele deschise, rotunjite. Se subțiază spre capete. Suprafața exterioară este decorată cu linii incizate înclinate paralele. Diametrele interioare ale

brățării sunt 0,055-0,042 m. Este întreagă, cu patină nobilă (este la nr. de inventar 627.).

În anul 1894, când a fost construită calea ferată Vârșeț – Kovin, au fost descoperite fragmente ceramice preistorice.

Vračev Gaj/Vracsevgáj

Lângă Ördög hídjá (Podul Dracului) a fost descoperită o monedă de aur din timpul împăratului Alexandru cel Mare (Böhm L: *Gesch. D. Tem. Banats*, II, 321.).

În luna aprilie 1889, în grădina unui cetățean din Vracsevgaj, în timp ce acesta săpa un șanț a descoperit un tezaur de monede ascunse într-un vas ceramic. Din cele 400 de monede pe care le-a văzut Böhm L., 300 de bucăți erau drachme Dyrhachium și Apollonia, restul monede romane familiale (Tem. Zeitung, 1889, 108, relatarea lui Böhm L.). În partea nordică a șoselei ce duce spre Bela Crkva, lângă șosea, este un tumul mare, al cărui vârf este deja aplătizat din cauza lucrărilor agricole.

Plandiște/Zichyfalva

În luna septembrie 1895, Muzeul din Vârșeț a primit o donație din partea lui Pellinger István din Vârșeț, un cap de buzduhan din bronz, pe care l-a procurat de la fierarul Mondes Mihály din Plandiște. Acest cap de buzduhan are formă de stea. Acesta are trei rânduri a câte 12 spini de formă piramidală. Partea interioară este pe jumătate plină. Circumferința buzduhanului este de 0,18 m, iar înălțimea 0,033 m. Diametrul perforației pentru mâner este de 0,017 m (Analogie: Römer F.: *Műrégészeti Kalauz*, I, p. 51, fig. 101.). Acest tip de buzduhane este un tip frecvent întâlnit. În zona noastră este asemănător cu ce s-a descoperit la Covaci.

În luna februarie a anului 1896, Flórian György, comerciant de fier vechi din Vârșeț, a donat muzeului din Vârșeț un fragment de lamă de sabie de bronz, de forma frunzei de crin, cumpărat împreună cu fier vechi de la fierarul Kaufmann Antal din Plandiște. Acest vârf de sabie era de mai mult timp în posesia lui Kaufmann, copiii acestuia se jucau cu acest fragment. Fragmentul de lamă are lungimea de 0,24 m, este partea dinspre vârf a săbiei, dar partea de vârf este ruptă. Lățimea lamei în partea dinspre vârf este de 0,017 m, lățimea maximă 0,036 m, iar lățimea în partea dinspre plăsea este de 0,028 m. La 0,008 m de la vârf are o linie ce urmărește linia lamei până la capăt.

Kis-Zombor

La aproximativ 800 m distanță spre sud de localitate, în anul 1872, în luna mai, muncitorii din cărămidărie au descoperit la o adâncime de aproximativ 1 m un schelet, culcat cu fața spre răsărit. Pe schelet au fost descoperite mărgelile, 2 inele de bronz, 1 brățară și o podoabă de cap – ce ținea maxilarele unite. Scheletul s-a descompus la atingere, iar obiectele de podoabă, cu excepția inelelor, au ajuns în posesia lui Ormós Zsigmond senior (*Emlékkönyv a „Délm. Tört. és. Rég. társulat”, III., nagygyűlésének emlékére*, 16.).

Aceste obiecte au ajuns în anul 1889 în proprietatea Muzeului Banatului, unde le-am putut vedea. Mărgelile erau adunate în trei șiraguri, după materialul din care erau confecționate: scoici, colți de animale și mărgelile de ceramică de culoare verzuie. După notele anexate mărgelilor, printre mărgelile era și o monedă din timpul împăratului macedonean Filip (note personale)

Hampel József dă următoarea descriere obiectelor de bronz din Kis-Zombor: a) verigă mare din sârmă rotundă, cu capetele aplatizate, ce formează o buclă. Este distorsionată de la forma ei originală, capetele inițial apropiate sunt acum depărtate. Diametrul maxim interior este de 0,16 m, grosimea maximă a spirei este de 0,008 m. b) verigă de bronz din spiră cu profil pătrat, cu capetele rotunjite și apropiate. Diametrul interior maxim este de 0,07 m, iar grosimea maximă a spirei este de 0,006 m (*Arch. Közl.*, vol. XIII, caietul II, pag. 45.).

Zorlențul –Mare/Nagy Zorlencz

Pe o culme muntoasă la nord-est de localitate, la întretăierea a trei drumuri, în vara anului 1892 Halavats Gyula a descoperit o așezare preistorică. A cercetat acolo urme de vetre de foc, deșeuri menajere și fragmente ceramice aflate lângă acestea (relatarea lui Halaváts Gyula).

Diaconovich Adolf, constructor din Bocșa, cunoaște această zonă, a colecționat de aici, din zona numită *Icreliște*, multe unelte din corn de cerb, rășnițe și multe unelte din piatră prelucrate prin șlefuire și ciocănire (relatarea lui Diaconovich Adolf).

Jamul Mic /Kis-Zsám

În anul 1881 terenurile defunctului conte Karácsonyi Guidó au fost verificate, iar forma domeniilor totalizate fiind neregulată, s-a decis că ar fi

necesară delimitarea prin șanțuri de jur împrejur a domeniilor. La execuția acestor lucrări, în hotarele dintre așezările Jamul Mic și Moravița, de-a lungul șanțului roman, în luna decembrie 1881 a fost descoperit un depozit de bronzuri în greutate de 12 kg. Acestea erau unelte de bronz bine patinate, ce au fost ascunse într-o groapă cu nisip special adus în acest scop. După ce muncitorii au constatat că obiectele descoperite de ei erau doar de cupru, bronz, nu au privit descoperirea ca pe o „comoară” și nici nu s-au mai preocupat de ea. Unul dintre muncitori a luat cu sine câteva piese, le-a oferit spre cumpărare la Vârșeț firmei lui Neukomm Bálint și fii, comercianți de aălămuri. Aceștia, fiind interesați de obiecte, s-au oferit să cumpere întregul tezaur. Am fost imediat înștiințat de această descoperire, dar în acea perioadă am fost la Bela Crkva. În timp ce muncitorul a fost cu cele câteva piese la Vârșeț, marea parte a tezaurului, 8 kg, a fost cumpărată de Neuhold, administratorul domeniilor contelui Karácsonyi, care stătea la Jamul Mare.

Din acest tezaur au ajuns în posesia lui Rittinger Ede următoarele piese: 1 turtă de bronz, 5 vârfuri de lance, 4 seceri și 2 celturi. Prin intermedierea preotului de la Jamul Mare, Henny Sebestyén, la Muzeul Banatului au ajuns următoarele piese: 2 vârfuri de lance, 4 seceri, 3 lame de fierăstrău, 1 lamă de cuțit, 4 celturi și 6 turte de bronz (*Tört. és rég. Ért.*, VIII, 176).

Dintre cele 20 de piese ajunse la acest muzeu, cele 6 turte de bronz sunt deformatе, o singură bucată se aseamănă oarecum cu o greblă, la două se poate observa că sunt tăiate dintr-o bucată mai mare de formă circulară tăiată în sferturi. Cele 4 seceri au forme obișnuite, sunt cu mâner; două au vârful rupt, al unuia este întors în sus. Cele 3 lame de fierăstrău sunt fine, fragmentul de lamă de cuțit este de fapt vârful unei lame, cu partea arcuită în sus. Din cele 4 fragmente de celturi, unul este fragmentul părții superioare, dinspre teacă, cu toarta păstrată, buza îngroșată, cu trei linii paralele înclinate în relief. Celelalte 3 bucăți sunt părți dinspre tăiș, cu tăișul lăit și arcuit.

Din cele 12 bucăți colecționate de Rittinger, în vara anului 1888, fostul profesor de muzică de la Budapesta, Suk Lipót, a primit un vârf de lance; restul obiectelor, cu excepția unui vârf de lance simplu pe care Rittinger și l-a păstrat, în anul 1894 au trecut în posesia muzeului din Vârșeț. Piesele ajunse la muzeul din Vârșeț sunt: o bucată dintr-o turtă de bronz de formă circulară; un celt al cărui vârf lipsește. Buza este puternic îngroșată. De sub buză spre tăiș coboară linii subțiri în relief. Vârful se lățește. Lungimea fragmentului este de 0,12 m. Teaca pentru mâner este

aplătizată prin lovituri de ciocan. Un fragment de celt, partea dinspre tăiș. Nedecorat. Vârful se lățește și este puțin răsfrânt.

Din cele trei seceri, una are lama semicirculară dar fragmentară, îi lipsește vârful. Dosul tăișului este gros, în paralel cu lama sunt: o linie mai lată și una mai subțire în relief. Lățimea lamei este de 0,03 m. La bază are un spin. Mânerul are lungimea de 0,05 m și lățimea 0,022 m. Marginea mânerului, pe ambele părți, încadrată de câte o linie groasă, între care este o a treia. Din a doua seceră lipsește partea dinspre bază. A treia seceră este întreagă. Lama acesteia este mai îngustă și mai subțire, dar și mai puțin arcuită. La bază are un spin puternic. Mânerul este decorat cu 4 linii în relief și formează un unghi drept cu spinul de la baza lamei. Dosul tăișului este mai gros și în paralel cu acesta este o linie de la vârf până la bază. Vârful este puțin răsucit.

Printre cele 3 vârfuri de lance, unul are lungimea de 0,1 m, din care 0,07 m revine părții cu aripi. Aripile, la maxima lățime se frâng în unghi. Este o formă mai rară. Asemenea vârf de lance a mai fost descoperit la Aranyos (Hampel J.: *A bronzkor*, vol. III, pl. CCXVII, fig. 18-20.). Diametrul interior al tecii este de 0,02 m. Teaca este prevăzută cu 2 orificii de fixare pe mâner. Este nedecorat. Al doilea vârf de lance are lungimea de 0,12 m, din care 0,08 m revin vârfului cu aripi. Și la acesta aripile se frâng în unghi. Teaca se continuă, ca la celelalte două, până la vârf printr-o nervură. Al treilea vârf se aseamănă cu cel de-al doilea, însă este fragmentar, îi lipsește vârful. Lungimea fragmentului este de 0,11 m. Lungimea inițială trebuie să fi fost de cel puțin 0,14 m.

Ultima piesă este un fragment de brățară. Acesta are lungimea de 0,08 m. Are corpul plin, pe interior plat, secțiunea este aproape semicirculară. Lățimea este de 0,008 m.

Marea parte a acestui tezaur s-a risipit. Eu însumi l-am anunțat pe Torma Károly despre descoperirea acestui tezaur. La ședința din data de 31 ianuarie 1882 a Societății Naționale de Arheologie și Sociologie, Torma Károly i-a atras atenția și lui Pulszky Ferencz asupra acestui tezaur. Pulszky a vorbit cu contele, căruia Neuhold spunea că i-a trimis piesele. Nu s-a putut afla mai mult, dar știm că piesele nu au ajuns la Muzeul Național Maghiar.

Judecând după calitatea și starea obiectelor acestui tezaur, ajungem la concluzia că sunt urmele unui atelier de turnătorie. Din păcate, locul descoperirii nu a fost cercetat mai amănunțit, fiindcă, probabil, mai multe obiecte mărunte s-au pierdut.

Din cauza faptului că obiectele au ajuns prima dată la Jamul Mare, iar de acolo s-a răspândit vestea descoperirii acestui tezaur în cercurile de specialitate, tezaurul a fost numit ca fiind „tezaurul de la Jamul Mare” (*Arch. Ért.* 1882, XXVII,1).

Și autorul acestor rânduri a prezentat tezaurul tot ca fiind tezaurul de la Jamul Mare (*Tört. és rég. Ért.*, VIII, 172-174; planșa cu piesele descoperite se poate vedea în *Op. Cit.*, pl. I-III.). Și Hampel J. a trecut ca loc al descoperirii tot Jamul Mare (*Bronzkor*, vol. II, p. 162.).

Berzovia/ Zsidovin

Bogăția unor zone în ceea ce privește monedele romane familiale este dovedită și de faptul că Ormós Zsigmond a reușit să colecționeze din Berzovia și împrejurimi 110 denari familiari. Monedele achiziționate și descrise de Ormós sunt următoarele:

1-2. ABVRIA. fam. Capul lui Pallas GEM · X · ; (MABVRI ROMA Zeul soare pe quadrigă. M .Geminus a fost trib. Plebis în anii 171 î.Ch.) Arneth 2.3; 3-4. AEMILIA. Arneth 3. p.9. Paulus Lepidus a fost monetărie în anul 50 î.Ch.; 5. AFRANIA. Arneth 3. 1. A fost monetărie în anul 200 î.Ch.; 6. AELIA. Arneth 2. 1. C. Bala a fost monetărie în anul 100 î.Ch.; 7. ANTESTIA. Roma cu coif, pe revers X;) (CANT ROMA Jupiter pe quadrigă; 8. Arn. 3. 1. C Labeo a fost ambasador în Macedonia; 9-12. APPVLEIA. Capul lui Pallas;) (L SATVRIN Saturnus pe quadrigă. Cele patru bucăți sunt identice, cu excepția literelor G, N, P și T. Saturnus a fost trib. Pleb. În anul 103 și 100; 13. BAEBIA. Arn. 5. 1. M. Tampilus a fost consul în anul 184 î.Ch.; 14. CAECILIA. Arn. 5. 7. M. Metellus a fost consul în anul 115 î.Ch.; 15. CALPVRNIA. Arn. 6. 6. A fost Praetor în anul 74 î.Ch.; 16. CARISIA. Arn. 7. 2. A fost monetărie a lui Caesar între anii 49-45 î.Ch.; 17-18. Arn. 7. 4.; 19-22. CLAVDIA. Arn. 8. 3.; 23-25. Arn. 8.20; 26. CONSIDIA. Arn. 9. 4. A fost monetăria lui Paretus Pompeius în anul 105 î.Ch.; 27. Arn. 9. 2.; 28-30. CORDIA. Arn. 9. 1. Cordius a fost monetăria lui Rufus Pompeius în anul 40 î.Ch.; 31-32. CORNELIA. Arn. 10. 6. Lentus Marcellinus a fost consul în anul 56 î.Ch.; 33. CREPVSIA. Apollo cu coroana de lauri;) (L CENSOR. Bărbat, întors cu spatele la o coloană.; 34. Arn. 11. 1. Pe avers, în câmp, sceptru și litera O. Publius a fost monetărie în anul 85 î.Ch.; 35. CVPIENNIA. Arn. 12. Monetărie în anul 560 d.Ch.; 36. DOMITIA. Arn. 12. 4. Pe avers, în câmp un spic de grâu și X. Consul în anul 592 î.Ch.; 37. FABIA. Capul lui Pallas, în câmp X, LABEO ROMA;) (ESVLIAN. Jupiter pe quadrigă. Quintus Labeo,

monetărie în 150 î.Ch.; 38. FABIA. Arn. 13. 1 Caius – monetărie 95 î.Ch.; 39-46. FLAMINIA. Arn. 14. 1. Pe avers, în câmp X. M. Chilo monetăria lui Caesar în anul 44 î.Ch.; 47. GELLIA. Arn. 15. Pe avers în câmp X.; 48. HERENNIA. Arn. 15. Pe revers T. M. Herennius a fost consul în anul 93 d.Ch; 49. HOSIDIA. Arn. 15; 50. HOSTILIA. Arn. 15. 2; 51. Arn. 15. 3.; 52-53. IVLIA. Arn. 15. 4. Un exemplar avea în câmpul reversului S, pe celălalt D. L. Caesar a fost consul în anul 90 î.Ch.; 54. Arn. 15. 1. Juli Bursio, monetărie 85 î.Ch.; 55. Arn. 15. 6. Lucius în anul 183 î.Ch. a fost praetor; 56. Arn. 31. 13. Caius Caesar predecesorul lui Augustus; 57. Arn. 31. 2.; 58. Arn. 15. 1. L. Bursio monetărie 85 î. Ch; 59-60. Arn. 31. 1.; 61-65. IVNIA. Arn. 16. 5. Pe avers pe un exemplar C, pe două N, pe altul E. D. Silanus – monetărie 665 î. Ch.; 66. LVCILIA. Arn. 17. M. Rufus a fost în anul 690 î.Ch. trib. Plebis; 67-68. LVCRETIA. Arn. 17. 1; 69. CORNELIA. Arn. 10. 22. Proquestor în anul 54 î.Ch; 70. MARCIA. Arn. 18. 10. Quintus Philippus –monetărie 125 î.Ch.; 71. MINVCIA. Arn. 19. 6.; 72-73. PINARIA. Arn. 21. 1.; 74. PLAETORIA. –Capul lui Iuno în spate vârful de lance) (M. PLAETOR. Caduceu; 75. PORCIA. Arn. 23. 7.; 76-77. Arn. 23. 1.; 78. Arn. 21. 3.; 79. Arn. 21. 6. C. M. Laeca monetărie în 120 î. Ch.; 80-82. PROCILIA. Arn. 24. 1.; 83. QVINCTIA. Arn. 24. 1.; 84-87. RENIA. Arn. 24.; 88. RVBRIA. Arn. 24. 3; 89. Arn. 24. 4.; 90. SERGIA. Arn. 26.; 91-96. TITIA. Arn. 27. 1.; 97. TITVRIA. Arn. 27. 3.; 98-99. Arn. 27. 4.; 100. TREBONIA. Arn. 28. 1.; 101. TVLLIA. Arn. 28.; 102. VALERIA. Arn. 28. 4.; 103. VIBIA. Arn. 29. 1.; 104. Arn. 29. 3.; 105-110. Monede familiale nesigure (incerte).

Dintre acestea, cele mai vechi monede sunt cele 5 monede familiale Iunia, ce au fost bătute în anul 665 î. Ch.

Ormós Zsigmond a mai colecționat de la Berzovia o drahmă de argint Alexandru cel Mare: Capul lui Hercule cu pielea leului XAAΞ ANΔPOY BAΣIΛEΩΣ; Jupiter șezând, în mâna (brațul) dreaptă cu un vultur, se sprijină cu mâna stângă pe sceptru. În câmp, în față A M (Ormós Zsigmond – *Berzovia: Arch. Közl.*, VIII, 146-148.).

Lukičevo/Zsigmondfalva

Semnalăm existența unor movile în hotarele așezării.

Jimbolia/Zsombolya

În apropierea localității se văd mai multe movile.

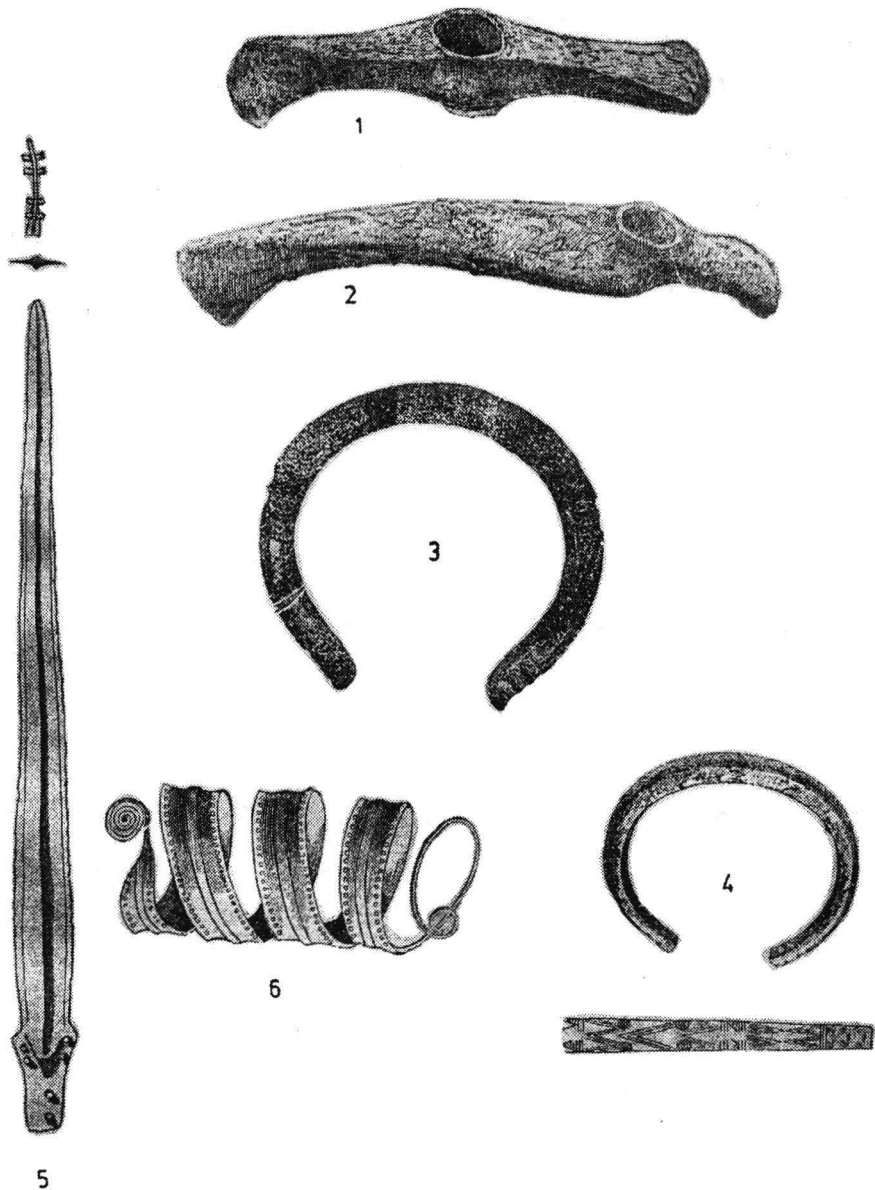
Banatski Brestovac/Torontal – Bresztovác

O urnă mare în care erau pământ, cenușă și oase umane carbonizate a fost descoperită în anul 1886 în cărămidăria Novak, la o adâncime de 1 m. A fost spartă de muncitori (*Banater Post*, 1886, 27 februarie.).

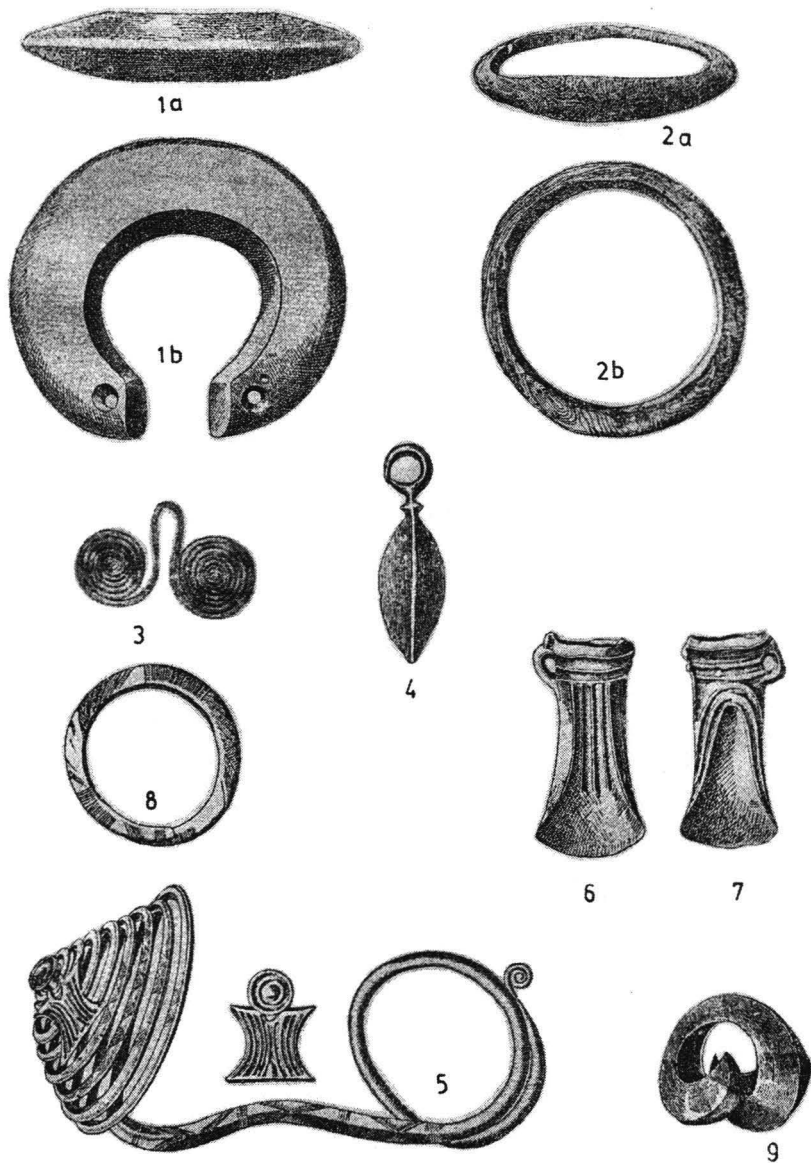
Ritiševo/Retisova/Réthely

Tumuli: în anul 1880, când s-a construit școala, a fost adunat pământul de pe o movilă, dar din lipsa supravegherii necesare nu se știe ce s-a descoperit (notele personale).

Figura 25. 1. Topor de cupru descoperit la Bencecu de Sus/Nemet Bencsek; 2. Topor de miner descoperit la Ciacova; 3-4. Brățări de bronz descoperite la Drencova; 5. Sabie de bronz descoperită la Bela Crkva; 6. Brățară de bronz descoperită la Ghilad.

Figura 26. 1-3. Obiecte descoperite la Novi Kneževac (Török Kanizsa); 4. Pandantiv descoperit la Caransebeș; 5-8. Obiecte de bronz descoperite la Károlyfalva; 9. Obiect de aur descoperit la Vârșeț.

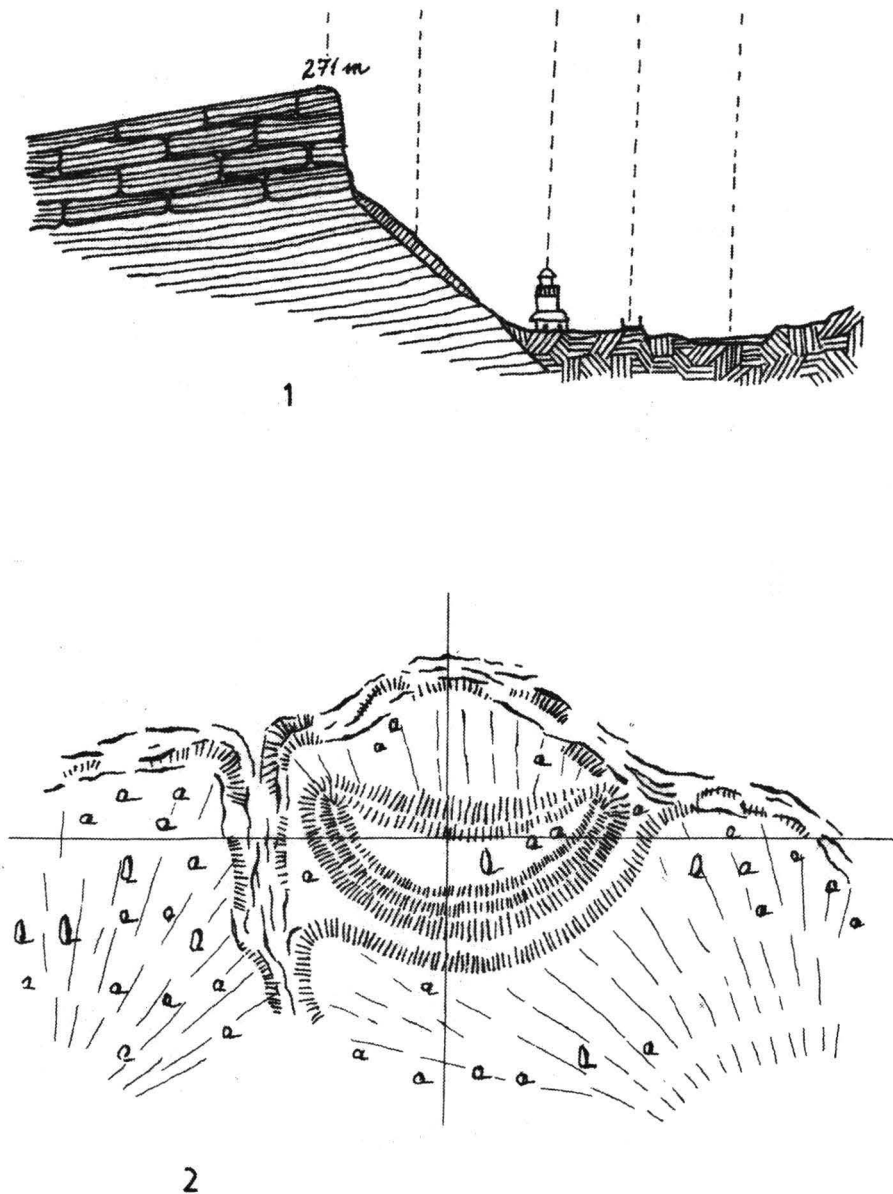
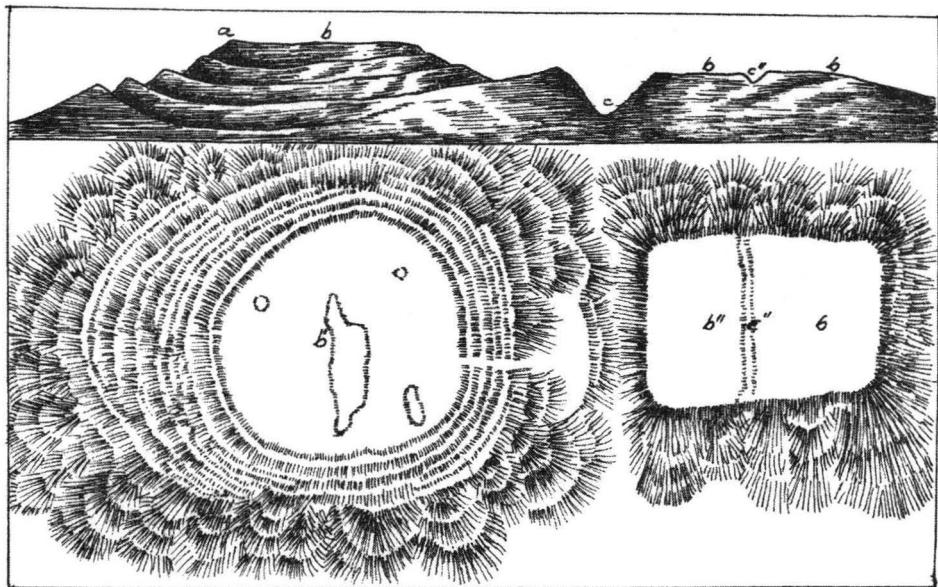
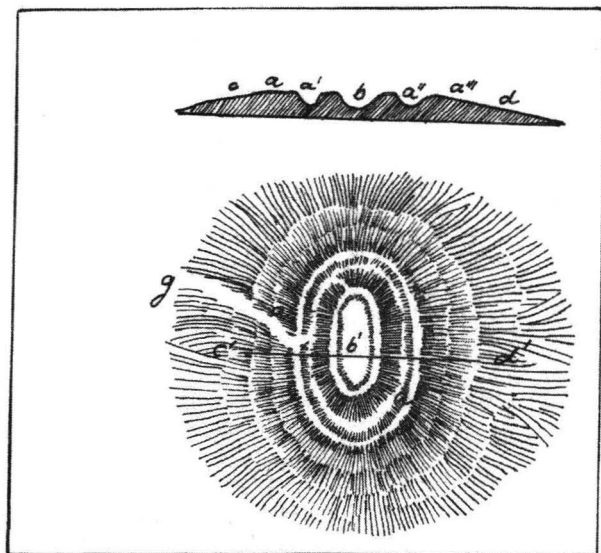

Figura 27. 1. Cuptoarele de var de la Bocșa – Colțan; 2. Fortificația de pământ de la Drencova.

1

2

Figura 28. 1. Fortificația de pământ de la Grebenac; 2. Fortificația de pământ de formă eliptică de la Mașloc.

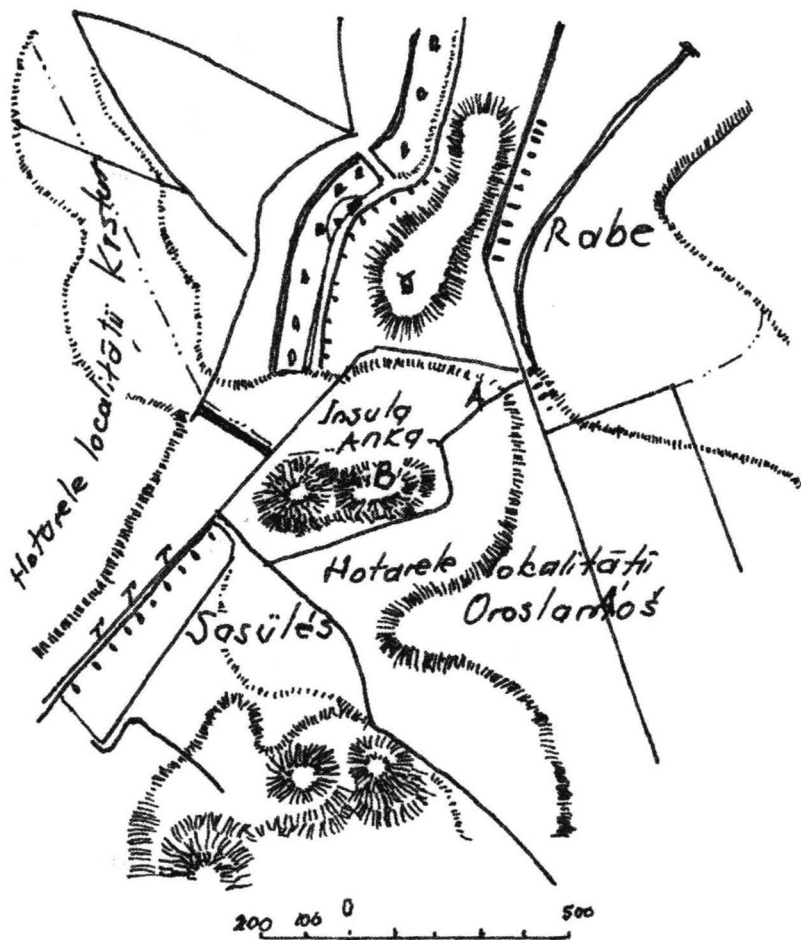

Figura 29. Rabe – Insula Anka.

NOTE ȘI ÎNTREGIRI

Alioș

Problema fortificației de pământ de la Alioș a fost abordată în ședința *Societății de Istorie și Arheologie* din Timișoara, în 28 iunie 1884; TRÉT, X, 3, 1884, p. 144. Ea a rămas până acum în afara sferei de interes a cercetărilor arheologice sistematice. Evaluări de teren au identificat acolo ceramică atribuită epocii bronzului, epocii Latene, dar și ceramică plasată în secolele VIII-IX, XII-XIII și a epocii medievale (sec. XIV-XVI). Dogorostaiski, 2008, p. 256-274; Măruia, Micle, 2011, p. 44-48, fig. 2-4; Rusu, 1962, p. 44 semnaleză inelele de aur la Alioș.

Armeniș

Comentarii cu privire la brățara din aur, cele două sârme și perla bitronconică a publicat Milleker în TRÉT, SN, VII, 4, 1891, p. 3. Discuții cu privire la tezaur la Roșka, 1942, p. 218 nr. 82; Rusu, 1972, p. 44; Gumă, 1993, p. 24; Lazăr, 2011, p. 264.

Banatska Palanka

Descoperirile arheologice au fost atribuite perioadei eneolitice. Uzelac, 2002, p. 12-13. Ceramica descoperită la *Rudina* este publicată în studiul de preistoria Banatului: Milleker, 1940, p. 89, fig. 3-4, 10; Necropolele de incinerare din zonele de la *Karaula* și de la *Gura Carașului* sunt atribuite epocii bronzului, culturii Žuto Brdo-Gârla Mare; Șandor-Chicideanu, 2003, p. 220; Descoperiri ale epocii bronzului, cultura Dubovac și Belegiš semnalate de Uzelac, 1996, p. 37-38.

Bănia

Așezarea de la *Cracu Otara* aparține civilizației eneolitice, culturii Coțofeni. Petrovsky, 1972, p. 387; Petrovsky, Cădariu, 1979, p. 47.

Băile Herculane

Cercetările derulate în *Peștera Hoșilor* în anii 1954-1955 au identificat vetre de foc, unelte din piatră cioplite, care au fost atribuite paleoliticului

superior și epipaleoliticului. Nicolaescu-Plopșor, Comșa, 1957, p. 17-20; Nicolaescu Plopșor, Păunescu 1961, p. 203-211. Săpăturile reluate de Petre Roman și Fl. Mogoșanu între anii 1967-1971 au nuanțat informațiile cu privire la locuirea paleolitică și au evidențiat nivelele de locuire privind civilizația eneolitică. Roman, 1973, p. 58; Mogoșanu, 1972, p. 14-17.

Beba Veche

Milleker a reluat în repertoriu prezentarea descoperirilor făcute în TRÉT, SN, VII, 4, 1891, p. 3-5. Ulterior, în sinteza de preistorie a Banatului, a discutat cronologia descoperirilor, înscriind descoperirile epocii neolitice și a unui nivel de locuire, împreună cu o necropolă din epoca bronzului; Milleker, 1938, p. 107; Milleker, 1940, p. 7.

Materialele arheologice identificate aparțin neoliticului timpuriu, culturii Starčevo-Criș și perioadei eneolitice, culturii Tiszapolgár. Lazarovici, 1979, p. 187.

Bela Crkva

Regăsim întâia oară sintetizată informația arheologică de către F. Milleker în TRÉT, SN, VII, 4, 1891, p. 19-25. Așezarea eneolitică de la *Ciglana* a fost atribuită purtătorilor culturii Tiszapolgár. Uzelac, 2002, p. 16; Așezări din epoca bronzului, cultura Vatina și cultura Câmpurilor de urne au fost semnalate de Uzelac, 1996, p. 25-26, 31; Garașanin 1954, p. 60 și urm.

Beregsău

Descoperirile prezentate de F. Milleker în TRÉT, SN, VII, 4, 1891, p. 6.

Berini

Fortificația de pământ semnalată de Milleker în TRÉT, SN, VII, 4, 1891, p. 6.

Bocșa Montană

Descoperirile semnalate în această formă și în TRÉT, SN, 4, 1891, p. 6-10. Așezarea de pe *Dealul Colțani* aparține perioadei eneolitice, culturii Coțofeni. Petrovsky, 1973, p. 389; Sunt semnalate acolo și materiale arheologice atribuite bronzului timpuriu. Gumă, Săcărin, 1981, p. 17. O spirală din bară rombică în secțiune provine din această zonă a văii Bârzavei. Roska, 1942, p. 204, nr. 107.

Depozitul de bronzuri publicat de F. Milleker a fost plasat de istoriografia recentă la sfârșitul epocii bronzului (HaA₁), în seria Cincu-Suseni; Rusu, 1963, p. 207; Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 85, pl. 120; Gogâltan, 2000, p. 230; Lazăr, 2011, p. 267.

Borjas

Depozitul de bronzuri a fost plasat în HaA; Lazăr, 2011, p. 268.

Bucovăț

Cercetările lui G. Lazarovici din anii 1973-1975 au identificat într-un tell nouă nivele de locuire atribuite civilizației neolitice, culturii Vinča și unul din epoca bronzului. Lazarovici, 1979, p. 188.

Caransebeș

F. Milleker a publicat depozitul de bronzuri de la Caransebeș în anul 1893, când se afla încă într-o colecție particulară. TRÉT, IX, 1893, p. 176-180. A reluat discuția în sinteza despre descoperirile arheologice din Banat, publicată în TRÉT, SN, VII, 4, 1891, p. 28-31; alte informații în Milleker, 1940, p. 23, pl. 17; Roska, 1942, p. 118. Depozitul de bronzuri de la Caransebeș este plasat cronologic în secolul al XII-lea a. Ch. în Ha A₁; Rusu, 1963, p. 207; Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 87; Lazăr, 2011, p. 269-270. Alte descoperiri preistorice la Caransebeș la Petrovsky, 1975, p. 365-368.

Călacea

Materiale arheologice colectate prin cercetări de suprafață semnalează existența a două așezări neolitice și a unei locuiri dacice din sec. I a.Ch-I p.Ch; Luca, 2006, p. 61.

Ciacova

Topoarele de cupru descoperite aici aparțin tipului Mezökereesztes și tipului Orșova; Vulpe, 1975, p. 30; Luca, 2006, p. 71. Descoperirile preistorice publicate inițial de Milleker în TRÉT, VII, 4, 1891, p. 13-14 și mai apoi în Milleker, 1940, p. 11.

Checea

Cercetările recente cu privire la tumulii din Banat au cartat și movilele din hotarul satului Checea, fără cercetări intruzive care ar fi putut oferi repere cronologice; Medeleț, Bugilan, 1977, p. 119; Măruia, Micle, 2011, p. 194-206.

Coronini

Istvan Patzner, președintele *Societății de Istorie și Arheologie* din Timișoara, la ședința regulată din 18 septembrie 1895, a făcut o comunicare despre această descoperire. Ea a fost consemnată în TRÉT, SN, XI, 1, 1895, p. 131. O sintetizare a rezultatelor investigațiilor preistorice de la Coronini a făcut Luca, 2004, p. 54-56.

Čoka

F. Milleker a prezentat așezarea de la Čoka, de lângă Tisa, în studiul de sinteză TRÉT, SN, VII, 4, 1891, p. 14-15. Descoperirile de epoca bronzului au fost semnalate de Gyula Dudás în TRÉT, SN, VI, 1, p. 20.

Dejani

Materiale arheologice semnalate inițial în TRÉT, SN, VII, 4, 1891, p.-16-18; Discuție reluată și în preistoria Banatului; Milleker, 1940, p. 9. Topoarele aparțin civilizației eneolitice, culturii Bodroghkeresztur; Lazarovici, 1975, p. 28; Luca, 2006, p. 88.

Deta

Investigații recente la Deta-*Dudărie* au identificat o așezare de epoca bronzului și din prima epocă a fierului. Szentmiklosi, 2005, p. 637-648; Descoperiri din intravilan și pe hotarele satului semnaleză locuri atribuite civilizației neolitice și o necropolă de incinerare hallstattiană; Luca, 2006, p. 89.

Diniaș

În hotarul satului sunt cartăți tumuli; Medeleț, Bugilan, 1987, p. 126; Luca, 2006, p. 90-91 semnaleză alte vestigii preistorice.

Drencova

Depozitul de bronzuri și fortificația de pământ au fost prezentate și în sinteza de preistorie a Banatului. Milleker, 1940, p. 17, 22; Depozitul de bronzuri a fost plasat cronologic în Ha A₁-B₁. Un alt depozit descoperit acolo în anul 1972 aparține perioadei Ha D; Iaroslavski, 1973, p. 79-84. Planul cetății de pământ se regăsește la Țeicu, 2003, p. 347

Dupljaja

Teglas, 1905, p. 218-221 publica planul fortificației de la Dupljaja. Cercetările recente au adus informații cu privire la biserica medievală și necropola înconjurătoare, atribuite perioadei secolelor XI-XII, identificate în cetate. Janković, Radicević, 2005, p. 277-281.

Fârliug

Ceramica descoperită pe dealul *Cremenea* poate fi atribuită primei epoci a fierului. Petrowszky, 1975, p. 374.

Fibiș

Toporul de tip Pătulele este plasat în Bronz timpuriu I-II. Gogâltan, 1999, p. 94.

Foeni

Cercetările recente de la Foeni, inițiate de Fl. Drașovean, au delimitat o așezare cu locuiri din neoliticul timpuriu, cultura Starčevo-Criș, din neoliticul dezvoltat, cultura Vinča C, alte zone cu locuiri din epoca bronzului și perioada hallstattiană. Drașovean, 1997, p. 17-18; Drașovean, 2000, p. 37.

Frumușeni

Istoriografia recentă a văii Mureșului semnalează aici locuiri neolitice și o fortificație de epoca bronzului. Repertoriul Arad, 1999, p. 70-71.

Giroc

Lista Monumentelor Istorice din România are înscrisă la Giroc o cetate de pământ din epoca bronzului, plasată cronologic în mileniul II a. Ch. Repertoriile arheologice moderne ignoră informația cu privire la această cetate de pământ de la Giroc. Luca, 2006, p. 122. Cercetările de teren din anii 2006-2010, derulate de Dorel Micle nu au putut identifica amplasamentul cetății de pământ; Măruia, Micle, 2011, p. 171-174.

Gladna Română

Cercetările arheologice recente au stabilit planimetria unei cetăți de lemn și pământ la Gladna Română, care însă aparține perioadei medievale.

Grebenăț

Milleker, 1940, p. 18, atribuie cetatea de pământ epocii bronzului; Madas, 2001 face repertoriul descoperirilor de la Grebenăț, cu așezări din preistorie până în Evul Mediu; Roska, 1942, p. 96.

Iablanița

Depozitele de bronzuri descoperite acolo sunt discutate în abordări ulterioare ale lui Milleker, 1940, p. 23 și ale Roska, 1942, p. 39.

Ictar

Cetatea de pământ este înscrisă între fortificațiile epocii bronzului. Milleker, 1940, p. 18. Ea aparține, se pare, perioadei medievale. Moroz-Pop, 1983, p. 471.

Jabuka

Cercetări din anul 1981 au identificat materiale arheologice atribuite perioadei eneolitice, culturii Baden și Kostolac, Uzelac, 2002, p. 19.

Banatski Karlovac

Materialele arheologice descoperite aici sunt atribuite civilizației eneolitice, culturii Tiszapolgár, Uzelac, 2002, p. 13-14; Locuirile din epoca bronzului aparținând culturii Vatina, publicate de Uzelac, 1996, p. 25-26, 37.

Kovin

Ceramica ce provine din în punctul *Brza Vela* este atribuită culturii Cernavodă, iar materialele preistorice de pe promontoriul de la *Grad* aparțin eneoliticului, culturii Baden; Uzelac, 2002, p. 21-23, fig. 12; Așezări de epoca bronzului atribuite culturilor Szeremle, Dubovac și Belegiš au fost semnalate de Uzelac, 1996, p. 37-38.

Lățunaș

Depozitul de bronzuri descoperit în anul 1887 aparține cronologic sfârșitului epocii bronzului și perioadei de început a hallstattianului. A fost încadrat în seria Cincu-Suseni din Ha A₁₋₂; Rusu, 1963, p. 207; Petrescu-Dâmbovița, 1977, p. 98-99; Milleker, 1940, p. 23.

Lipova

Topoarele cu brațele în cruce aparțin tipologic celor din seriile Pločnic, Jászladány și Mezökereştes; Vulpe, 1975, p. 20, 30, 54; Lazarovici, 1978, p. 128; Luca, 2006, p. 157.

Liubcova

Dealul Stenca se ridică sub forma unui promontoriu deasupra văii Dunării. Arheologul Marian Gumă a investigat aici între anii 1976-1983 o fortificație de pământ din epoca bronzului, utilizată însă și în perioadele ulterioare. Nivelul de locuire al cetății din epoca bronzului aparține purtătorilor culturii Vatina. Promontoriul era fortificat cu șanț și val. Cel mai consistent nivel de locuire aparține epocii dacice, în care a fost delimitată o locuire din sec. III-II a. Ch. și una atribuită perioadei sec. I a. Ch.– I p. Ch; Gumă, 1977, p. 69-104; Gumă, 1997, p. 15.

Maidan

Podoabele au fost descoperite în Torontal, lângă Tisa. Roska, 1942, p. 156.

Mașloc

Fortificația de pământ de la Mașloc a fost înscrisă între cetățile epocii bronzului. Milleker, 1940, p. 18. Cercetările recente au stabilit numai planimetria acesteia, fără investigații intruzive. Datarea ei în secolul al XIV-lea nu are suport arheologic, fiind considerată contemporană cu satul medieval atestat în anul 1326; Măruia, Micle, 2011, p. 287-291.

Mehadia

Toponimul *Ulici* se păstrează în numele de locuri. Pe malul râului Belareca, pe terasa de la *Ulici* s-a identificat și o așezare eneolitică aparținând purtătorilor culturii Sălcuța; Lazarovici, 1979, p. 210; Radu, 2002, p. 27.

Milcoveni

Cercetări de teren mai vechi și mai recente au localizat pe terasele Vicinului așezări preistorice din secolele II-IV și din evul mediu Luca, 2004, p. 98 cu bibliografia mai veche.

Moldova Veche

Un depozit de bronzuri cu 59 de piese, găsit întâmplător în anii 1924-1925, ajuns la Muzeul din Vrșac, este semnalat în sinteza de preistorie a Banatului; Milleker, 1940, p. 25; 26; 19 fig. 13 împreună cu alte descoperiri preistorice. Urnele funerare aparțin unei necropole din epoca bronzului,

cultura Vatina; Petrovszky, 1977, p. 445. Cercetările lui G. Lazarovici pe terasa Dunării de la *Rât* au delimitat o așezare neolitică atribuită purtătorilor culturii Starčevo-Criș și urme de locuire din prima epocă a fierului. Cercetări arheologice pe insula *Ostrovul Mare* făcute de Petre Roman și, mai recent, de A. Oprinescu au identificat locuiri din perioada bronzului mijlociu și necropole contemporane atribuite purtătorilor culturii Gârla Mare, ale perioadei eneolitice atribuite culturii Sălcuța și Coțofeni; Gumă, 1997, p. 17, 47-48; Luca, 2006; p. 172-176; Șandor-Chicidean, 2003, p. 242-243; Lazăr, 2011, p. 241.

Neuzina

Materialele arheologice eneolitice au fost atribuite culturii Baden, Uzelac, 2002, p. 24.

Novi Bečej-Borjas

Există o concentrare cu adevărat impresionantă de tezaure de bronzuri în această zonă. Studiul lui Milleker despre preistoria Banatului sintetizează informația cu privire la cele trei depozite de bronzuri descoperite între 1879-1914. Depozitul I de bronzuri, din 1879 a avut 74 de piese. Milleker, 1940, p. 20-21, fig. 14; Depozitul II descoperit în 1898 cu 38 de piese a ajuns la Muzeul din Szeged; Milleker, 1940, p. 21, fig. 15. Depozitul al treilea de bronzuri din 1914 cu doar 7 piese recuperate și ajunse la Muzeul din Nagy Becskerek/Zrenjanin; Milleker, 1940, p. 21.

Iosifalău/Józseffalva

Materiale publicate inițial de Milleker în TRÉT, SN, VII, 4, 1891, p. 27.

Obad

Fortificația de pământ de la Obad a fost consemnată documentar în anul 1402. Ea apăra o biserică catolică.

Pančevo

Descoperirile arheologice au fost atribuite civilizației eneolitice, culturilor Baden, Vučedol și Sălcuța; Uzelac, 2002, p. 28-30; Locuiri din epoca bronzului atribuite culturii Vatina și Belegiš în repertoriul lui Uzelac, 1996, p. 37-38.

Periam

Harta Periamului cu locuiri arheologice are cartate așezări neolitice, tumuli și morminte din epoca bronzului; Luca, 2006, p. 196-197. Istoriografia recentă a evidențiat piese deosebite din epoca bronzului, provenind din acest areal; Gogâltan, 1999, p. 102.

Podporanj

Sunt semnalate în punctul *Kremenjak* artefacte atribuite epocii eneolitice, purtătorilor culturii Cernavodă și Tiszapolgár, iar în zona *Crkvina* ale culturii Tiszapolgár. Uzelac, 2002, p. 30-32, pl. 18/2-3; 50/6; 19/1; Repertoriul descoperirilor de epoca bronzului semnalează locuiri din epoca bronzului, cultura Vatina, la Uzelac, 1996, p. 24-25.

Potoc

Cu privire la descoperirile monetare din zonă, Roska, 1942, p. 104.

Rabe

Exploatarea terenurilor pentru fabricile de cărămidă din zona Szeged a provocat dislocarea unor situri preistorice și medievale, a unor necropole contemporane acestora. Custodele Muzeului din Szeged, arheologul J. Reisner, a inițiat cercetări de salvare, al căror rezultat l-a publicat de îndată. Rămâne remarcabilă punctualitatea cu care-și publicau rezultatele cercetărilor de teren cei doi arheologi germani, F. Milleker și J. Reisner, acum, când în vremurile recente importante situri cercetate arheologic au rămas definitiv compromise. Cu privire la locuirea de epoca bronzului de acolo, atribuită purtătorilor culturii Mureșului, o discuție la Girić, 1987, p. 73 și urm.; Kovács, 1992, p. 37-74 a făcut o analiză a inventarului funerar medieval descoperit în aceeași zonă.

Reșița

Învățătorul Sándor Mihalik a scris și o remarcabilă monografie a orașului, în care oferă informații cu privire la ruinele unor monumente medievale de pe dealul Moroasa. Mihalik, 1896, p. 79.

Șopotu Vechi

Cercetările noastre pe movila de la *Mârvilă*, situată la sud de sat, pe valea pârâului Șopot, au identificat o fortificație de pământ atribuită primei epoci a fierului. Țeicu, 2003, p. 25.

Uljma

Materialele din necropola publicată de Milleker au ajuns la Muzeul Banatului. Ele sunt atribuite culturii mormintelor cu ocră. Uzelac, 2002, p. 35.

Vatina

Dosarul consistent al descoperirilor de la Vatina a determinat denumirea culturii arheologice Vatina, care ilustrează evoluția culturală a comunităților locale din Banat în etapa de început a epocii bronzului. O discuție asupra culturii Vatina găsim la Gumă, 1997, p. 47-49 și Tasić, 1984, p. 60 și urm.; Bogdanović, 1996, p. 97-108; Uzelac, 1996, p. 23-38, harta 1 de la p. 25 cu răspândirea culturii Vatina în Banat și lista așezărilor la p. 37.

Vršac

Uzelac, 2002, p. 40-41; 43-48 descoperiri eneolitice în hotarele orașului Vrșac atribuite culturilor Cernavodă, Vucedol, Tiszapolgár; Vasić, 1996, p. 257-263 discută despre cercetarea depozitelor de bronzuri în zona Vrșac; Necropola de incinerare și așezarea din zona Ludos atribuite epocii bronzului. Mormintele descoperite în perioada recentă, atribuite culturii Gârla Mare și Cruceni Belegiș; Tasić, 1996, p. 151-152; Șandor-Chicidean, 2003, p. 259-260. Cercetări recente au cartat imense locuri din epoca bronzului în hotarele Vrsac-ului la *Crvenka*, *Ludoš*, *Stronglavica*, *At*, *Sela*, *Veliki Rât*. Ele se plasează în cultura Vatina, Verbicioara, Szeremle, Dubovac și Belegiș. Repertoriul acestor așezări la Uzelac, 1996, p. 37-38; Pentru alte piese de bronz din preajma Vrșac-ului Vasić, 1996, p. 257 și urm.; Garašanin, 1954, p. 57 și urm.

Vărădia

F. Milleker a fost preocupat de așezările preistorice, dar și de fortificațiile de la Vărădia și a reluat periodic discuțiile pe aceste subiecte: Milleker, 1891, p. 50-53; Milleker, 1894, p. 46, 59-61, iar în TRÉT, SN, S, 1889, p. 72-81 a publicat o istorie a Vărădiei. Cercetările recente finanțate de Muzeul Banatului Montan au rămas nepublicate.

Veliko Središte

Milleker, 1940, p. 25-29, a reluat discuția pe marginea depozitelor de bronzuri descoperite acolo în anii 1867, 1900 și 1912; Uzelac, 2002, p. 37, fig. 44/1-3 topoare din cupru de tip Jászladány; Vasić, 1996, p. 257-259.

Vinga

Descoperiri prezentate de Milleker, în TRÉT, SN, VII, 4, 1891, p. 34; Roska, 1942, p. 305. Așezări neolitice și din epoca bronzului au fost cartate în hotarul așezării. Repertoriu 1999, p. 133.

Vracev Gai

Milleker, 1891, p. 79 a abordat repertoriul arheologic din această zonă a văii Nerei; Roska, 1942, p. 308.

INDICE AL LOCALITĂȚILOR

A

- ALIBUNAR/ALIBUNÁR, daltă de bronz; așezări preistorice: 13, 29, 30, 31, 116, 130, 241.
ALIOȘ/ALLIOS, cetate de pământ: 32, 241.
ARADAC/ARADÁ CZ, TÓ T ARADÁ CZ, tumuli: 33.
ARAČA/ARACS, tumuli; urnă funerară: 17, 32.
ARMENIȘ/ARMÖNIS, podoabe de aur: 20, 28, 33, 241.

B

- BANATSKI BRESTOVAC/TORONTÁ L-BRESZTOVÁ CZ, urnă funerară: 30, 235.
BANATSKA PALANKA/PALÁ NK, urne funerare, monede, piese de bronz, unelte de piatră: 29, 30, 63, 108, 109, 112, 241.
BANATSKI KARLOVAC/KÁ ROLYFALVA, depozit de bronzuri: 29, 75, 76, 165, 246.
BĂILE HERCULANE/HERKULESFÜ RDÖ, Peștera hoților, urme de locuire din epipaleolitic, eneolitic: 23, 66, 67, 241.
BĂNIA/BÁNIA, așezare eneolitică: 20, 33, 241.
BEBE – VECHE/Ó-BÉBA, așezare neolitică: 22, 27, 28, 34, 35, 43, 106, 117, 242.
BELA CRKVA/FEHÉRTEPLOM, sabie de bronz, topor de bronz, podoabe de aur, urne funerare de epoca bronzului: 9, 11, 22, 24, 25, 28, 29, 30, 47, 58, 59, 60, 61, 62, 67, 93, 101, 102, 104, 108, 109, 110, 113, 118, 149, 229, 231.
BENCECU DE SUS/NÉMET BENCSEK, topor de cupru: 22, 28, 40, 53.
BEREGSÁ U/BEREGSZÓ, mormânt: 28, 40, 242.
BERINI/BERÉNY, cetate de pământ: 40, 242.
BERZOVIA/ZSIDOVIN, descoperiri monetare: 233, 234.
BETHAUSEN/BETHLENHÁ ZA, topor de piatră: 28, 40.
BIRCHIȘ/BIRKIS, podoabe de aur: 28, 46.
BOCȘA, d. Colțan/BOKSÁ NBÁNIA, depozit de bronzuri: 22, 28, 41, 42, 44, 46, 117, 124, 242.
BOCȘA ROMÂNĂ/ROMÁN BOKSÁN, cuțit de piatră; fortificație de pământ: 28, 29, 30, 41, 230
BOČAR/BOCSÁ R, tumuli: 41.
BOGDA/BOGDA, topor de piatră: 28, 40, 41.
BORJAS/, tumul, cetate de pământ, depozit de bronzuri: 28, 29, 35, 36, 38, 39, 128, 243, 248.

BUCHIN/BUKIN, bronzuri: 29, 46.
BUCOVĂȚ/BUKOVECZ, ceramică neolitică: 46, 243.
BUNEA MARE/BUNYA, cetate de pământ, tumuli: 46.

C

CARANSEBEȘ/KARÁNSEBES, depozit de bronzuri: 17, 29, 46, 72, 73, 74, 75, 243.
CĂLACEA/KALÁCSA, așezare preistorică: 68, 243.
CĂPRIORA/KAPRIORA, tezaur monetar: 71.
CENAD/CSANÁD, urne funerare; tumuli: 47.
CENEI/CSENE, așezare preistorică: 27, 48, 105, 142.
CHECEA/KÉCSA, așezare neolitică; tumuli: 29, 78, 80, 105, 107, 108, 140, 146, 243.
CIACOVA/CSÁKOVA, topor de bronz: 22, 28, 47, 243.
ČESTEREG/CSŐSZTELEK, necropolă tumulară: 28, 50, 51.
ČOKA/CSÓKA, Cremeneac, așezare preistorică: 28, 29, 49, 50, 102, 244.
CORONINI/CORONINI, descoperiri monetare: 14, 46, 244.
COVACI/KOVÁCSI, topor de bronz, șanțul roman: 29, 92, 229.
CRICIOVA/KRICSOVA, unelte din piatră șlefuită, topor de piatră: 92.

D

DALCI/DALCS, podoabe de aur: 28, 51.
DEJAN/DESCHÁNFALVA, depozit de bronzuri: 28, 51, 53, 163, 244.
DELIBLATO/DELIBLATT, tumuli: 17, 51, 95.
DETA/DETTA, așezare preistorică: 54, 244.
DINIAȘ/DINNYÁS, așezare neolitică: 28, 54, 55, 244.
DJALA/GYÁLA, tumuli: 66.
DOLAȚ/DOLÁ CZ, așezare preistorică: 55, 139, 140.
DRENCOVA/DRENKOVA, cetate de pământ, depozit de bronzuri: 17, 22, 29, 30, 56, 244.
DUBOVAC/DUBOVAC, morminte de inhumație; tumuli, obiecte de bronz: 14, 30, 57.
DUPLAJA/TEMES VÁRALJA, cetate de pământ: 150, 245.

E

EČKA/ÉCSKA, tumuli: 58.
ELEMIR/NÉMET ELLEMÉR, tumuli: 29, 58.

F

FÂRLIUG/FURLOG, ceramică preistorică: 63, 245.
FIBIȘ/FIBIS, topor de bronz: 63, 245.
FOENI/FÉNY, așezare de epoca bronzului: 62, 245.
FRUMUȘENI/SZÉPFALU, necropolă; obiect de fier, fortificație de pământ: 128, 245.
FĂNTÂNELE/KISFALUD, așezare preistorică: 91.

G

- GAJ/GÁJA, necropolă de epoca bronzului: 29, 30, 57, 63, 163, 216.
GHILAD/GILÁD, mormânt de epoca bronzului; podoabe bronz: 22, 29, 65, 147.
GIROC/GYIROK, cetate de pământ, mormânt de înmușare: 28, 66, 245.
GLADNA ROMÂNĂ/ROMÁN GLADNA, cetate de pământ: 65, 245.
GLOGONJ/GLOGON, depozit de bronzuri: 66.
GORNEA/FELSŐ-LIUPKOVA, depozit de bronzuri: 29, 30, 99.
GREBENAC/GEREBENCZ, cetate de pământ; unelte și podoabe de bronz: 29, 64, 65, 151, 245.
GUDURICA/TEMES-KUTAS, unelte de bronz: 29, 97, 177, 190, 225.
GUTTENBRUNN/TEMES-HIDEGKÚT, topor de cupru: 28, 67.

H

- HETIN/TAMÁSFALVA, depozit de bronzuri: 22, 29, 108, 132, 136, 138, 147.

I

- IABLANIȚA/JABLANICZA depozit de bronzuri: 29, 68, 246.
ICTAR/IKTÁR, cetate de pământ: 67, 246.
IOSIFALĂU/JÓZSEFFALVA, topor de cupru; necropolă de înmușare, tumuli: 68, 248
IVANOVO/SÁNDOREGYHÁZ, urne funerare; depozit de bronzuri, ceramică de epoca bronzului: 28, 29, 30, 124, 127.

J

- JABUKA/TORONTÁL-ALMÁS, ceramică: 32, 246.
JAMUL MIC/KIS-ZSÁM, depozit de bronzuri: 29, 130, 202, 230, 231.
JAŠA TOMIĆ/MÓDOS, așezare preistorică: 101.
JASENOVO/JASZENOVA, movile de pământ: 68.
JIMBOLIA/ZSOMBOLYA, movile de pământ: 134, 141, 234.

K

- KIKINDA/NAGY-KIKINDA, movile de pământ: 13, 90.
KIS-ZOMBOR, morminte de înmușare, obiecte de bronz: 230.
KLÁRAFALVA, movilă de pământ: 92.
KLEK /KLEK, movile de pământ: 92.
KOVIN/TEMES-KUBIN, urne funerare; pumnal de bronz; unelte piatră șlefuită: 28, 29, 30, 57, 75, 92, 93, 95, 96, 101, 103, 111, 128, 147, 165, 183, 229.
KRSTUR/SZERB-KERESZTÚR, așezare preistorică, unelte de piatră, ceramică, os: 22, 28, 29, 35, 55, 61, 81, 83, 90, 178.
KUMANE/KUMÁND, movile de pământ: 97.

L

- LAZAREVO/LÁZÁRFÖLD, movile de pământ: 98.
LĂȚUNAȘ/LACZUNÁS, depozit de bronzuri: 29, 97, 246.
LIPOVA/LIPPA, topoare de bronz: 28, 29, 53, 98, 246.
LIVEZILE/TOLVÁDIA, necropolă de incinerare: 139.
LIUBCOVA/ALSÓ-LIUPKOVA, cetate de pământ; fibulă La Tène: 28, 98, 99, 247.
LUKIČEVO/ZSIGMONDFALVA, movile de pământ: 234.

M

- MAJDAN/MAJDÁN, obiecte de bronz: 29, 100, 247.
MALI IDJOŠ/TISZA-HEGYES, movile de pământ: 66.
MARGITA/NAGY-MARGITA, urnă funerară: 100.
MASLOC/MÁSLAK, cetate de pământ: 100, 247.
MĂNĂȘTUR/MONOSTOR, așezare preistorică, unelte; vase ceramice, tumuli: 28, 102.
MEHADIA/MEHÁDIA, podoabe de aur; celt: 28, 29, 100, 247.
MELENCI/MELLENCZE, movile de pământ: 100.
MESIĆ/MESICI, celturi de bronz: 29, 101, 184, 186.
MILCOVENI/MIRKOVÁ CZ, monedă de aur: 101, 247.
MOKRIN/MOKRIN, movile de pământ: 102.
MOLDOVA NOUĂ/ÚJ-MOLDOVA, ceramică preistorică: 102.
MOLDOVA VECHIE/Ó-MOLDOVA, descoperiri monetare; urne; unelte de bronz: 15, 28, 30, 102, 247.
MRAMORAK/MRAMORÁK, celt, vârf de lance, morminte de incinerare ; șanț roman: 29, 103.

N

- NEUZINA/NEUZINA, movile de pământ: 103, 248.
NICOLINȚ/TEMES-MIKLÓS, movile de pământ: 101.
NOVI BEČEJ/TÖRÖK-BECSE, movile de pământ: 17, 27, 28, 32, 35, 36, 144, 248.
NOVI KNEŽEVAC/TÖRÖK-KANIZSA, topor de cupru, mormânt de inhumare cu inventar funerar, depozit de bronzuri: 28, 29, 53, 69, 71, 83, 90.
NOVO MILOŠEVO/BEODRA-KARLOVA, movile de pământ: 40, 75.

O

- OBAD/OBÁD, cetate de pământ: 103, 248.
OCNA DE FIER/VASKÓ, depozit de bronzuri: 29, 41, 151.
OMOLJICA/HOMOLICZ, topor de piatră: 28, 67.
ORASLAMOŠ/ OROSZLÁMOS, movile de pământ: 17, 29, 68, 69, 104.
ORAVIȚA/ORAVICZABÁNYA, obiecte de piatră: 28, 103.
OREŠAC/ORESÁ CZ, cetate de pământ: 54, 104.

ORLOVAT/ORLOVAL, movile de pământ: 104
ORȘOVA/ORSOVA, piese neolitice; sabie La Tène; necropolă de incinerare; depozit de bronzuri: 28, 30, 104.
OSTROVA/TEMES-SZIGET, obiecte de piatră șlefuită, ceramică: 28, 128.
ORȚIȘOARA/ORCZYFALVA, așezare preistorică: 103.

P

PANČEVO/PÁNCSOVA, așezare preistorică; urne funerare: 13, 24, 27, 28, 30, 32, 33, 67, 94, 112, 113, 116, 124, 126, 248.
PARȚA/PARÁCZ, așezare preistorică: 28, 113.
PAVLIŠ/TEMES-PAULIS, topor de bronz: 29, 114.
PERIAM/PERJAMOS mormânt de inhumare, pumnal de bronz: 29, 114, 249.
PERLEZ/PERLÁSZ, tumul: 30, 58, 114.
PLANDIŠTE/ZICHYFALVA, sabie de bronz: 29, 229.
PODPORANJ/PODPORÁNY, așezare preistorică, ceramică pictată: 28, 43, 52, 61, 116, 117, 118, 249.
POTOC/POTOK, monede grecești: 118, 119, 249.
PUSTINIȘ/ÖREGFALU, așezare preistorică, unelte de piatră șlefuită, ceramică: 105, 107.
POJOGA/POZSOGA, ceramică: 119.

R

RABE/RÁBÉ, tumuli; așezări preistorice: 28, 119, 249.
REMETEA – POGĂNIȘ/REMETE-POGANIS, cetate de pământ: 118.
REȘIȚA – ROMÂNĂ/ROMÁN-RESICZA, topor neolitic: 46, 123, 249.
RITIȘEVO/RETISOVA/RÉTHELY, movile de pământ: 235.

S

SACOȘUL TURCESC/TÖRÖK-SZÁKOS, fortificații de pământ: 29, 127.
SAJAN/SZAJÁN, movile de pământ: 127.
SATCHINEZ/KNÉZ, mârgea din lut: 92.
ŠAJKAŠ/SZENT-IVÁN, movile de pământ: 68.
SANAD/SZANÁD, movile de pământ: 128.
SÂNANDREI/SZENT-ANDRÁS, fortificație de pământ, tezaur monetar: 32.
SÂNPETRU MARE/NÉMET SZENT PÉTER, depozit de bronz: 29, 114.
SCULIA/SZKULJA, piesă de aur: 28, 129.
SEČANJ (SRB) /SZÉCSÁN, movile de pământ: 128.
SECEANI (TM) /SZÉCSÁNY, cetate de pământ: 128.
SELEUȘ/KEVI-SZÓLÓS: 130.
SLATINA NERA/SZLATINA, monedă: 130.
SLATINA TIMIȘ/SZLATINA, lanț de aur: 28, 129.

SURDUCUL MARE/NAGY SZURDUK, movile de pământ: 132.
STAMORA GERMANĂ/NÉMET SZTAMORA, urne; tumul: 30, 132, 152, 163.
STARČEVO/SZTÁRCSOVA, tumuli, morminte de înmuție: 132.
STRAŽA/TEMES-SZTRÁZSA, urne funerare: 132.

Ș

ȘAG/SAÁGH, urnă funerară: 30, 124.
ȘIȘTAROVĂȚ/SZISZTAROVECZ, tezaur monetar, așezare preistorică, șanț roman: 129.
ȘOPOTUL VECHI/Ó-SOPOT, tetradrahmă: 127, 249.

T

TARAȘ/TARRAS, movile de pământ: 138.
TICVANIUL MARE/NAGY TIKVÁN, bronzuri: 29, 139.
TIMIȘOARA/TEMESVÁR, piese de bronz: 10, 14, 15, 20, 22, 27, 29, 36, 39, 42, 43, 46, 47, 48, 54, 56, 61, 63, 65, 67, 71, 77, 90, 91, 92, 95, 102, 103, 112, 114, 117, 127, 134, 138, 139, 140, 157, 163, 164, 165, 190, 198, 201, 228.
TIROL/KIRÁLYKEGYE, depozit de bronzuri: 29, 90, 171.
TOMAŠEVAC/TOMASEVÁCZ, movile de pământ: 141.

U

UIVAR/UJVÁR, așezare preistorică: 28, 105, 107, 108, 141, 142, 145, 146, 147.
ULJMA/ULMA, piese de bronz: 15, 29, 146, 147, 250.
UZDIN/OZORA, movile de pământ: 105.

Z

ZORLENȚUL MARE/NAGY ZORLENCZ, așezare neolitică: 230.
ZRENJANIN/NAGY BECSKEREK, tumuli, urne funerare, unelte de bronz: 20, 27, 29, 39.

V

VATINA/VATTINA, așezare epoca bronzului; morminte de înmuție; sabie, topor de bronz: 15, 22, 28, 29, 61, 90, 100, 110, 124, 132, 139, 141, 151, 152, 154, 161, 163, 165, 167, 168, 170, 171, 172, 174, 209, 250.
VĂRĂDIA/VARADIA, așezare preistorică, unelte de bronz: 13, 14, 29, 30, 53, 148, 149, 184, 250.
VĂRȘEȚ/VERSECZ, celt, arme de bronz; urne funerare; așezări preistorice; movile: 13, 14, 15, 22, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 47, 51, 53, 55, 58, 61, 62, 72, 75, 76, 90, 96, 101, 103, 109, 110, 112, 114, 116, 118, 124, 130, 131, 139, 140, 141, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 154, 157, 159, 160, 163, 165, 166, 167, 168, 176, 177, 178, 180, 181, 183,

184, 185, 186, 188, 190, 199, 201, 202, 206, 207, 209, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 228, 229, 231, 250.

VELIKO SREDIŠTE/NAGY-SZREDISTE, inel de aur; depozit de bronzuri: 15, 28, 29, 53, 130, 202, 250.

VINGA/VINGA, topor de bronz: 28, 228, 251.

VIZEȘDIA/VIZESDIA, monedă dacică: 229.

VLADIMIROVAC/PETROVOSZELO, ceramică preistorică: 116.

VLAJKOVAC/VLAJKOVÁ CZ, tumuli, brățară din bronz: 15, 29, 228.

VOJLOVICA/HERTELENDYFALVA, ceramică preistorică: 28, 67.

VRAČEV GAJ/VRACSEVGÁJ, monedă de aur, tezaur monetar: 229, 251.

LISTA PRESCURTĂRILOR BIBLIOGRAFICE

I. PERIODICE

- AÉ = *Archaeologiai Értesítő*, Budapesta
Acta MN = *Acta Musei Napocensis*, Cluj Napoca
Arch Köz = *Archaeologiai Közlemények*, Budapesta
Cronică = *Cronica cercetărilor arheologice din România*, București
EN = *Ephemeris Napocensis*, Cluj Napoca
Glasnik MB = *Glasnik Muzeja Banata*, Pančevo
MFME = *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, Szeged
PBF = *Prähistorische Bronzefunde*, München
PZ = *Praehistorische Zeitschrift*, Berlin
Rad MV = *Rad Muzeja Vojvodina*, Novi Sad
SCIVA = *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, București
SIB = *Studii de Istorie a Banatului*, Timișoara
Symp Thrac = *Symposia Thracologica*, Tulcea
St com SM = *Studii și comunicări*, Satu Mare
TRÉT = *Történelmi és Régészeti Értesítő a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Társulat Közlönye*, Temesvár

II. STUDII

ARALICA, 2006

Aralica Miodrag, *Nalaz eneolitiske kulture Salkuca IV u Vršacu*, in Rad MV, 47-48, 2006, p. 29-39.

BADER, 1972

Bader Tiberiu, *Apărătorul de braț în bazinul carpato-danubian* în St. Com. SM, II, 1972, p. 85-101.

BADER, 1991

Bader Tiberiu, *Die Schwerter in Rumänien*, PBF, IV, 8, Stuttgart 1991.

BOGDANOVIĆ, 1996

Bogdanović Milenca, *Mittelserbien in der Bronzezeit und die Vattina Kultur*, in *The Yugoslav Danube*, 1996, p. 97-98.

BÖHM, 1861

Böhm Lénárt, *Geschichte des Temeser Banats*, Leipzig, 1861, I-II.

CIUGUDEAN, 2000

Ciugudean Horia, *Eneoliticul final în Transilvania și Banat*, Timișoara 2000.

COMȘA, 1971

Comșa Eugen, *Silexul de tip bănățean în Apulum*, 9, 1971, p. 15-20.

COMȘA, 1971

Comșa Eugen, *Masques des figurines de la culture Vinča du sud-ouest de la Roumanie et leur sens symbolique*, Banatica, 11, 1991, p. 125-131.

DOGOROSTAISKI, 2008

Dogorostaiski L., *Utilizarea imaginilor satelitare, ortofotogramelor, hărților topografice, GPS-lui și fotografiei digitale la realizarea periegezelor. Studiul de caz: descoperirea fortificațiilor preistorice de la "Valea Alioșu"*, Alioș, Com. Mașloc, jud. Timiș, în SIB, 32-33, 2008-2009, p. 256-274.

DRAȘOVEAN, 1996

Drașovean Florin, *Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat*, Timișoara 1996.

DRAȘOVEAN, 1996

Drașovean Florin, Ciubotaru Dan Leopold, Szentmikloși Alexandru, *Foeni*, jud. Timiș în Cronică, 1997, p. 17-18.

DRAȘOVEAN, 1996

Drașovean Florin, Cedică Valentin, Ciubotaru Dan Leopold, Gogâltan Florin, *Foeni*, jud. Timiș, *Punct Cimitirul ortodox*, în Cronică, 2000, p. 37.

GARAȘANIN, 1954

Garașanin Miodrag, *Jedan prilog hronologiji bronzanag doba u Banatu*, in, Rad MV, 3, 1954, p.57-65.

GIRIĆ, 1987

Girić Milorad, *Naselja Moriske kulture* in, Rad MV, 30, 1987, p. 71-85.

GOGÂLTAN, 1995

Gogâltan Florin, *Die Frühe Bronzezeit in Südwest Rumäniens* in, Thraco-Dacica 16, 1995, p. 55-80.

GOGÂLTAN, 1996

Gogâltan Florin, *The Bronze Age Cemetery from Livezile (Tolvădia) Comuna Banloc, Timiș district in The Thracian World Gogâltan*.

GOGÂLTAN, 1998

Gogâltan Florin, *Bronzul timpuriu și mijlociu din Banat. Metalurgia aurului*, EN, 8, 1998, p. 13-34.

GOGÂLTAN, 1999

Gogâltan Florin, *Aspecte privind metalurgia bronzului în bazinul carpatic. Ciocanele și nicovalele cu toc de înmănușare din România*, EN, 9-10, 1999-2000, p. 5-55.

GOGÂLTAN, 1999

Gogâltan Florin, *Bronzul timpuriu și mijlociu din Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului*, Timișoara, 1999.

GOGÂLTAN, 2000

Gogâltan Florin, *Über die Frühbronzezeitlichen Beile und Äxe im Banat*, in An B, VII-VIII, 1999-2000, p. 229-253.

GUMĂ, 1977

Gumă Marian, *Cercetări arheologice pe Stenca – Liubcovei (Jud. Caraș Severin)*, în Banatica, 4, 1977, p. 69-104.

GUMĂ, 1983

Gumă Marian, *Contribuții la cunoașterea culturii Basarabi în Banat*, în Banatica, 7, 1983, p. 65-138.

GUMĂ, DRAGOMIR, 1985

Gumă Marian, Dragomir Ion, *Un depozit de bronzuri din prima epocă a fierului descoperi la Liborajdea Comuna Sichevița, Jud. Caraș-Severin*, în Banatica, 8, 1985, p. 107-122.

GUMĂ ET ALII, 1987

Gumă Marian, Luca Sabin, Săcărîn Caius, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate în cetatea dacică de la Divici între anii 1985-1987*, în Banatica, 9, 1987, p. 199-238.

GUMĂ, 1990

Gumă Marian, *Câteva precizări asupra unor descoperiri aparținând primei și celei de a doua epoci a fierului din sud-vestul României*, în Banatica, 10, 1990, p. 95-106.

GUMĂ, 1993

Gumă Marian, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, 1993.

GUMĂ, 1997

Gumă Marian, *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale*, Timișoara 1997.

GUMĂ, SĂCĂRIN, 1981

Gumă Marian, Săcărin Caius, *Descoperiri "Coțofeni" inedite de la Bocșa Montană – Colțan (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica* 6, 1981, p. 59-98.

IAROSLAVSCHI, 1973

Iaroslavschi Eugen, *Un depozit de bronzuri de la Drencova (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 79-84.

JANCOVIĆ, RADIĆEVIĆ, 2005

Jancović Djordje, Radićević Dejan, *The Stronghold from Dupjalja a medieval archaeological discovery*, in *Banatica*, 17, 2005, p. 275-286.

JOVANOVIĆ, 1995

Jovanović Šarolta, *Modeli kuća iz Ata kod Vrsaca*, in *Glasnik MB*, 6, 1995, p. 33-42.

JOVANOVIĆ, 2002

Jovanović Šarolta, *Antropomorfa plastika sa lokaliteta Kremeniak kod Podporanj*, in *Glasnik MB*, 11-12, 2002, p. 5-45.

KOVAČS, 1992

Kovács László, *A Móra Ferencz Museum néhány régi 10-11. századi leletanyagáról Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé (Csóka)*, in *MFME*, I, 1991, 1992, Szeged, 1992, p. 37-74.

LAZAROVICI, 1975

Lazarovici Gheorghe, *Despre eneoliticul timpuriu din Banat*, în *Tibiscus*, 4, 1975, p. 9-32.

LAZĂR, 2011

Lazăr Simona, *Sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în sud-vestul României*, Craiova 2011.

LUCA, 2004

Luca Sabin Adrian, *Repertoriul arheologic al județului Caraș-Severin*, București, 2004.

LUCA, 2006

Luca Sabin Adrian, *Descoperiri arheologice din Banatul românesc – Repertoriu*, Sibiu, 2006.

MADAS, 2001

Madas Dimitrie, *Nalazista i arheoloski localiteti teritoriji obštine Bela Crkva*, Pančevo, 2001.

MĂRUIA, MICLE, 2011

Măruia Liviu, Micle Dorel, Adrian Cântar, Andrei Stavilă, Lavinia Bolcu, Borlea Oana, Ardelean Mircea, *ArheoGIS. Baza de date a patrimoniului arheologic cuprins în Lista Monumentelor Istorice a județului Timiș. Rezultatele cercetărilor de teren*, Timișoara, 2011.

MEDELEȚ, BUGILAN, 1987

Medeleț Florin, Bugilan Ioan, *Contribuții la problema și repertoriul movilelor de pământ din Banat*, în *Banatica*, 9, 1987, p. 87-198.

MEDELEȚ, 1995

Medeleț Florin, *Câmpurile de urne funerare din Banat. Unele probleme ale ritului și ritualului funerar la tracii nordici timpurii de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului*, în *Acta MN*, 32, 1, 1995, p. 289-302.

MIHALIK, 1897

Mihalik Sandor, *A Resiczai őstelepröl*, in *AÉ*, 17, 1897, p. 62-63.

MILLEKER, 1883

Milleker Bódog, *Újabb délmagyarországi őstelepek*, in *TRÉT*, 9, 1883, p. 167-180.

MILLEKER, 1889

Milleker Bódog, *Varadia története*, in *TRÉT*, SN, 5, 1889, p. 72-81.

MILLEKER, 1891

Milleker Bódog, *Dél-Magyarország őskori régiségleletei*, in *TRÉT*, SN, VII, 4, p. 1-71.

MILLEKER, 1893

Milleker Bódog, *Török-kanizsai leletről*, in *AÉ*, SN, 13, 1893, p. 444.

MILLEKER, 1893

Milleker Bódog, *A Szerb–Keresztúri őstelep*, in *AÉ*, 13, 1893, p. 300-305.

MILLEKER, 1896

Milleker Bódog, *Vattina 1895.évi leleteiről*, in *TRÉT*, SN, 12, 1896, p. 36-40.

MILLEKER, 1897

Milleker Bódog, *Versecki és vattinai őskori régiségek*, in *Arch Közl*, 20, 1897, SN, 17, p. 40-62.

MILLEKER, 1937-1940

Milleker Bódog, *Vorgeschichte des Banats*, în *Starinar*, 12, 1937, p. 59-79; *Starinar*, 13, 1938, p. 102-166; *Starinar*, 14, 1939, p. 129-140; *Starinar*, 15, 1940, p. 3-42.

MILLEKER, 1896

Milleker Bódog, *A Károlyfalvai bronzkincsről*, în *AÉ*, 16, 1896, p. 252-254.

MOGOȘANU, 1973

Mogoșanu Florea, *Date cu privire la paleoliticul din județul Caraș – Severin*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 13-23.

NICOLĂESCU – PLOPȘOR, COMȘA, 1957

C. S. Nicolăescu Plopșor, Comșa Eugen, *Microlitele de la Băile Herculane*, în SCIV, 8, 1, 1957, p. 17-26.

NICOLĂESCU – PLOPȘOR, PĂUNESCU, 1961

C.S. Nicolăescu Plopșor, Păunescu Alexandru, *Azilianul de la Băile Herculane în lumina noilor cercetări*, în SCIV, 12, 1-2, 1961, p. 203-213.

OPRINESCU, 1989

Oprinescu Adriana, *Descoperiri aparținând culturii Vatina pe Ostrovul de la Moldova Veche*, în Symp. Thrac., 7, Tulcea, 1989, p. 242-243.

OROSZ

Orosz E, *Az Ujvári „Temesi” ősemlői telep*, TRET, SN, XI, 1895, p. 69-76.

PETRESCU – DÂMBOVITA, 1977

Petrescu – Dâmbovita Mircea, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.

PETROVSZKY, 1972-1977

Petrovszky Richard, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș – Severin din paleolitic până în secolul al V-lea i.e.u.*, în Banatica, 2, 1973, p. 385-393; idem, în Banatica, 3, 1975, p. 365-378; idem, în Banatica, 4, 1977, p. 437-461.

PETROVSZKY, CĂDARIU 1979

Petrovszky Richard, Cădăriu Ștefan, *Așezări ale culturii Coțofeni în județul Caraș – Severin*, în Banatica, 5, 1979, p. 35-70.

REISNER, 1886

Reisner János, *A Rábéi leletekről*, în AÉ, SN, 6, 1886, p. 46-47; idem, *A Rábéi ásatások*, în AÉ, Sn, 1886, p. 206-209.

REPERTORIU

Repertoriul arheologic al Mureșului inferior. Județul Arad, Timișoara, 1999.

ROMAN, 1973

Roman Petre, *Modificări structurale ale culturilor eneoliticului final din regiunea carpato-dunăreană*, în Banatica, 2, 1973, p. 57-77.

ROMAN, 1976

Roman Petre, *Cultura Coțofeni*, București 1976.

ROSKA, 1942

Roska Márton, *Erdélyi régészeti repertorium*, I, öskor, Cluj, 1942.

RUSU, 1963

Rusu Mircea, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit in die mittlere Hallstattzeit*, în Dacia, 7, 1963, p. 177-210.

RUSU, 1972

Rusu M, *Considerații asupra metalurgiei aurului în Bronz D și Hallstatt A*, in Acta MN, IX, 1972, p. 29-63.

SĂCĂRIN, 1979

Săcărin Caius, *Depozitul de bronzuri de la Cozla (Caraș - Severin)*, în Banatica 5, 1979, p. 107-114.

SCHIER, DRASOVEAN, 2004

Schier Wolfram, Drasovean Florin, *Vorbericht über die rumänisch-deutschen prospektion und Ausgrabungen in der befestigten Tellsiedlung von Uivar, jud. Timiș, Rumänien (1998-2002)*, in PZ, 79, 2, 2004, p. 145-230.

SZENTMIKLOSI, 2005

Szentmiklosi Alexandru, *Cercetările arheologice de salvare din anul 2005 de la Deta-Dudărie*. Raport preliminar de săpătură, în An B, SN, XII-XIII, 2004-2005, p. 637-648.

SZENTMIKLOSI, 2010

Szentmiklosi Alexandru, *Considerații privind terminologia utilizată în definirea culturii Cruceni-Belegiș*, in Banatica, 20/1, 2010, p. 67-127.

ȘANDOR-CHICIDEANU, 2003

Șandor-Chicideanu Monica, *Cultura ŽutoBrdo-Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, Cluj-Napoca, 2003.

TASIĆ

Tasić Nikola, *Die Vatina-Kultur*, in *Kulturen der frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalcans*, Belgrad, 1984, p. 59-82.

TASIĆ

Tasić Nikola, *Das Problem der Funde von Szeremle im Banat und ihre Chronologie in The Yugoslav Danube*, 1996, p. 147-162.

TEGLAS

Téglas Gábor, *A Temesváraljai (Duplaji) Grad-Cetate nevű földvár (Három ábrával)*, in AÉ, 35, 1905, p. 218-221.

TEGLAS, 1895

Téglas Gábor, *Bronzkarperecz az aldunai Kozla-telep mellől*, in AÉ, SN, 1895, XV, p. 447-448.

ȚEICU, 2003

Țeicu Dumitru, *Studii istorice*, Timișoara 2003.

ȚEICU, 2003

Țeicu Dumitru, *Contribuții la repertoriul arheologic al Banatului Montan*, în *Banatica*, 16, 1, 2003, p. 339-376.

UZELAC, 1996

Uzelac Jovan, *Bronze Age in the south of the Yougoslavian Banat*, in *The Yougoslav Danube*, 1996, p. 23-42.

UZELAC, 2002

Uzelac Jovan, *Eneolit južnog Banata Vršac*, 2002.

VASIĆ, 1996

Vasić Rastka, *Die Hortfunde aus der gegend von Vršac-Versuch einer regionalen Gliederung der Bronze industrie in der Jungbronzezeit* in *The Yugoslav Danube*, p. 257-263.

The Yougoslav Danube, 1996

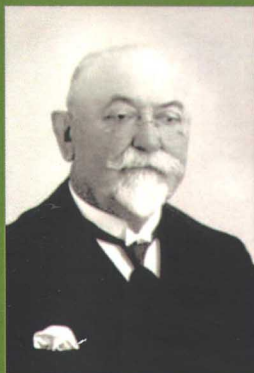
The Yougoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B.C. ed N. Tasić, Belgrad-Vršac, 1996.

VULPE, TUDOR, 1970

Vulpe Alexandru, Tudor Emilia, *Cu privire la topoarele de metal cu gaură de înmănușare transversală*, in *SCIV*, 21, 3, 1970, p. 417-427.

Felix Milleker (1858–1942)

Opera istoriografică a lui Milleker este cuprinzătoare și diversă, exersată în diverse paliere ale scrisului istoric, de la arheologie, geografie istorică, istorie locală, istoria frontierei, istoria germanilor din Banat și până la subiecte mărunte de istorie cotidiană. S-au adunat peste 300 de titluri din tematica invocată mai sus, pe care Milleker le-a elaborat, cu o amploare diversă, între anii 1881–1941. Istoria locală a fost o temă predilectă în scrisul istoricului german din Vrșac.

Arheologia provinciei a fost o preocupare de care nu s-a dezis în lunga sa carieră și viață. Bibliografia lui Milleker însumează 82 de studii de arheologie, publicate între 1881–1941 în revista Societății din Timișoara, dar și în publicațiile

arheologice de la Budapesta.

Așezarea eneolitică și din epoca bronzului de la Vatina, care a dat și numele unei culturi arheologice a epocii bronzului din Banat, s-a bucurat de atenția specială a cercetărilor lui Milleker între anii 1893 și 1911, când a făcut investigații în nouă campanii arheologice.

Demersul lui Milleker privind arheologia Banatului, exersat mai bine de jumătate de veac în amplitudini diverse, rămâne unul exemplar. Rescrierea repertoriului arheologic al provinciei cu un instrumentar metodologic nou nu poate să ocolească acum lărilor diverse de natură topografică, de patrimoniu arheologic și realizări istoriografice realizate de Milleker. Scrierile istorice ale lui Milleker ilustrează un segment bine realizat al istoriografiei germane din Banat de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Ele au contribuit la construcția identității istorice a provinciei la începuturile epocii recente.

ISBN general: 978-606-543-436-3
ISBN vol. 1: 978-606-543-417-2

